

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI

15. sējums

TOTALITĀRIE REŽĪMI BALTIJĀ: IZPĒTES REZULTĀTI UN PROBLĒMAS

Latvijas Vēsturnieku komisijas
raksti

15. sējums

Symposium of the Commission
of the Historians of Latvia

Volume 15

Latvijas Vēsturnieku komisija
Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

TOTALITĀRIE REŽĪMI BALTIJĀ: IZPĒTES REZULTĀTI UN PROBLĒMAS

Starptautiskās konferences materiāli,
2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga

TOTALITARIAN REGIMES IN THE BALTIC: RESEARCH FINDINGS AND ISSUES

Materials of an International Conference 3–4 June 2004,
Riga

Latvijas vēstures institūta apgāds
Rīga 2005

UDK 94(474)(063)
To 780

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. hist. prof. ANDRIS CAUNE (atbildīgais redaktors)

Dr. habil. hist. prof. INESIS FELDMANIS

Dr. habil. hist. prof. emeritus HEINRIHS STRODS

Dr. hist. IRĒNE ŠNEIDERE

Sastādītājs

Dr. hist. DZINTARS ĒRGLIS

Literārās redaktore
MARGITA GŪTMANE
RITA KĻAVIŅA
VIJA STABULNIECE

Korektore
BRIGITA VĀRPA

Māksliniece
INĀRA JĒGERE

Maketētāja
MARGARITA STOKA

Grāmata izdota

par Latvijas Vēsturnieku komisijas finansiālajiem līdzekļiem

SATURS

Priekšvārds	9
-----------------------	---

PADOMJU OKUPĀCIJA 1940–1941

<i>Alfreds Erihs Senns</i> Baltijas kaujas lauks	15
<i>Arvids Anušausks</i> Padomju režīma veiktās militārpersonu un civiliedzīvotāju slepkavības	31
<i>Ksenija Petročenko</i> Nošķirto ģimeņu problēmas un to piemērošanās jaunajiem apstākļiem	44

LATVIJA NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS VARĀ

<i>Inesis Feldmanis</i> Nacistu okupācijas politika Latvijā (1941–1945): pētniecības problēmas, iespējamie risinājumi un varianti	53
<i>Antonijs Zunda</i> Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939–1945)	71
<i>Boriss Sokolovs</i> Baltijas valstis (1939–1945) Krievijas historiogrāfijā: kontrnacionālisms	92
<i>Marku Jokispile</i> Somija un Baltijas republikas Padomju Savienības un Vācijas spīlēs (1939–1944)	99
<i>Kārlis Kangeris</i> 1995.–2004. gadā ārzemēs publicētie vēstures pētījumi par vācu okupācijas laiku Latvijā/Baltijā	126
<i>Juris Pavlovičs</i> Okupācijas varu maiņa Rīgas apriņķa austrumu daļā – neitrālās zonas fenomens (1941. gada 28. jūnijs – 6. jūlijs)	144
<i>Uldis Neiburgs</i> Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvija (1941–1945): avoti un izpētes iespējas	154

PADOMJU OKUPĀCIJA 1944–1959

<i>Heinrihs Strods</i> Latvijas sovetizācija (1944–1959)	173
<i>Daina Bleiere</i> Pēckara posms (1944–1953) Baltijas valstu vēsturē: aktuālie pētniecības virzieni un problēmas	193
<i>Ritvars Jansons</i> Latvijas PSR drošības iestāžu vēstures pētīšanas rezultāti un perspektīvas	211

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS PAZIŅOJUMI*Inesis Feldmanis*

Latvijas okupācija: vēsturiskie un starptautiski tiesiskie aspekti 225

Inesis Feldmanis, Kārlis Kangeris

Par Latviešu SS brīvprātīgo leģionu 236

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTU BIBLIOGRĀFISKS RĀDĪTĀJS:**1.–15. SĒJUMS** 247

Krājumā ievietoto rakstu autoru saraksts 283

CONTENTS

Preface 9

SOVIET OCCUPATION 1940–1941*Alfred Erich Senn*

Baltic Battleground 15

Arvydas Anušauskas

Massacre of Military and Civilian Population Perpetrated by the Soviets 31

Kseniya Petrochenko

Problems of Separated Families and Their Adaptation to the New Situation 44

LATVIA UNDER THE NAZI OCCUPATION*Inesis Feldmanis*Nazi Occupation Policy in Latvia (1941–1945): Problems of Research,
Possible Solutions and Variations 53*Antonijs Zunda*The Problem of the Baltic States and Great Britain during World War II
(1939–1945) 71*Boris Sokolov*

The Baltic States in 1939–1945, in Russian Historiography: Counter-nationalism 92

*Markku Jokisipilä*Between the Upper and Nether Stone. Finland and the Baltic States
under Constraint of the Soviet Union and Germany (1939–1944) 99*Kārlis Kangeris*Die in den letzten zehn Jahren (1995–2004) ausserhalb Lettlands veröffentlichten
historischen Forschungsarbeiten über die deutsche Basatzungszeit in Lettland 126

<i>Juris Pavlovičs</i>	
No Man's Land: The Change of Occupying Powers in the Eastern Part of the District of Riga (28 June–6 July 1941)	144
<i>Uldis Neiburgs</i>	
Diplomats of the Republic of Latvia in the West and Nazi-Occupied Latvia (1941–1945): Sources and Research Opportunities	154
SOVIET OCCUPATION 1944–1959	
<i>Heinrihs Strods</i>	
Sovietisation of Latvia (1944–1959)	173
<i>Daina Bleiere</i>	
Post-War Period (1944–1953) in the History of the Baltic States: Current Research Trends and Problems	193
<i>Ritvars Jansons</i>	
The Results and Perspectives of Research on the History of the Security Institutions of the Latvian SSR	211
BRIEFINGS OF THE COMMISSION OF THE HISTORIANS OF LATVIA	
<i>Inesis Feldmanis</i>	
The Occupation of Latvia: Some Aspects of History and International Law	225
<i>Inesis Feldmanis, Kārlis Kangeris</i>	
On Latvian Voluntary SS Legion	236
BIBLIOGRAPHICAL INDEX OF THE SYMPOSIUM OF THE COMMISSION OF THE HISTORIANS OF LATVIA (VOL. 1–15)	
	247
The Authors of the Articles Published in this Symposium	283

PRIEKŠVārds

Jau piecpadsmito reizi Latvijas Vēsturnieku komisija piedāvā lasītājiem rakstu krājumu, kura pamatā šoreiz ir 2004. gada 3. un 4. jūnijā Rīgā Latvijas Universitātes Lielajā aulā notikušās kārtējās Latvijas Vēsturnieku komisijas, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta un Vēstures un filozofijas fakultātes organizētās starptautiskās konferences materiāli. Gadu no gada vēsturnieki pulcējas, lai apspriestu paveikto, apmainītos atziņām ar kolēģiem un apzinātu turpmāk darāmo. Atšķirībā no iepriekšējām konferencēm, kur iztīrāja kādu atsevišķu vēstures periodu vai aspektu saistībā ar mūsu tautas, kā arī citu Baltijas valstu nonākšanu un atrašanos svešzemju totalitāro režīmu varā, šajā tika aplūkota gan padomju, gan nacistiskās Vācijas okupācija laikposmā no 1940. gada līdz 1959. gadam.

Konferencē nolasīts 21 referāts, no tiem 13 tiek publicēti. Krājumā nav ievietoti Dr. hist. Irēnes Šneideres un Dr. hist. Rudītes Vīksnes nolasītie referāti, kas jau publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 13. un 14. sējumā, bet Ronalds Račinskis (Lietuva) savu priekšlasījumu publicēšanai neiesniedza. Savukārt ziņojumi par holokausta problemātiku tiks publicēti kādā no nākamajiem Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumiem.

Konferences pirmo plenārsēdi "Padomju okupācija 1940–1941" ievada Alfreda Eriha Senna (ASV) pētījums, kurā pētnieks apkopojoši sniedz ieskatu par norisēm Baltijā 1940. un 1941. gadā, īpašu uzmanību tomēr pievēršot Lietuvai. Atzīmējama sniegto faktu visumā precīzā interpretācija un vērtējumi, kas uzskatāmi par īpaši svarīgiem vēsturiskās izpratnes veidošanai Rietumos par Baltijas tautu traģēdiju aizgājušajā – 20. gadsimtā.

Pirmā padomju okupācijas gada (1940–1941) noziegumu izpētei pievērsies PhD Arvīds Anušausks (Lietuva), kurš sniedz apkopojošu materiālu par padomju režīma īstenotajām militārpersonu un civiliedzīvotāju slepkavībām Lietuvā.

Izsūtījumā nonākušo personu cilvēcisko traģēdiju savā referātā par atšķirtajām ģimenēm un to adaptācijas problēmām jaunajos apstākļos spilgti atsedz Ksenija Petročenko (Krievija), atzīmējot tādus deportēto stāvokli pasliktinošus faktorus

kā krievu valodas nezināšana un vietējos iedzīvotājos iepotētais naidīgums pret deportētajiem.

Konferences nākamo plenārsēdi “Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā” ievada Dr. habil. hist. Ineša Feldmaņa darbs par nacistu okupācijas politikas pētniecības problēmām. I. Feldmanis uzsver nepieciešamību arī turpmāk kritizēt t.s. uzvarētāju versiju, pēc kuras nacisms bija vienīgais minētā perioda ļaunums, un ievērot divu totalitāro režīmu vienlaicīgumu. Vēsturnieku tuvākais nākotnes uzdevums ir objektīvi atainot Latvijas vietu Otrā pasaules kara notikumu kopainā. Tādēļ, pēc profesora domām, turpmāk būtu vēlams, lai Latvijas vēstures nozīmīgākās problēmas tiktu skatītas visas Baltijas vai pat vēl plašākā kontekstā. Īpaši diskutējams jautājums ir noteikt precīzu Latviešu brīvprātīgo leģiona definīciju, tāpat arī jāturpina pētīt Latvijas autonomijas projekts Otrā pasaules kara beigās.

Dr. habil. hist. Antonijs Zunda pievēršas Lielbritānijas Ārlietu ministrijas dokumentiem par Latvijas problēmām no 1940. gada līdz 1945. gadam. No šiem materiāliem izriet, ka izmaiņas britu diplomātu attieksmē pret Baltijas reģiona problēmām var iedalīt vairākos posmos. A. Zunda norāda, ka Lielbritānijas attieksme pret Baltijas valstu okupāciju atšķīrās no ASV nostājas, jo britu diplomāti bija gatavi vismaz neoficiāli atzīt padomju intereses Baltijā un piekāpties PSRS prasībām.

Boriss Sokolovs (Krievija) izvērtē Krievijas historiogrāfijas veikumu Baltijas valstu vēstures 1939.–1945. gada perioda izpētē. Profesors min, ka kopš 1989. gada Krievijā publicētas tikai divas monogrāfijas par šo tēmu. Tā saucamie patriotiskie krievu vēsturnieki atsakās runāt par Baltijas valstu okupāciju un tā vietā runā par “pievienošanu” (*присоединение*). B. Sokolovs uzskata, ka šādas attieksmes pamatā ir politiski iemesli un Krievijas bailes no tā, ka okupācijas fakta atzīšanai sekotu prasība izmaksāt kompensācijas. Diemžēl Baltijas reģiona vēsture Krievijā joprojām ir pētnieku interešu otrajā plānā un tiek skatīta no stereotipām padomju laika pozīcijām.

Marku Jokisipile (Somija) iztīrā Somijas un trīs Baltijas republiku savrupās likteņgaitas no 1939. gada līdz 1944. gadam, kad visas četras valstis nonāca spīlēs starp PSRS un nacistisko Vāciju. Somijas intereses Baltijā izrietēja no attieksmes pret Igauniju kā brālīgu nāciju. Tomēr vienīgais, ko Somija varēja darīt, bija Igaunijas bēgļu uzņemšana, lai arī oficiālā attieksme pret šiem cilvēkiem bija svārstīga un nacisti tika informēti par iesaukuma vecuma personu ierašanos.

Karaspēka drosmes, lielvaru politikas labvēlīgo pavērsienu un relatīvi izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ Somijai atšķirībā no Baltijas valstīm izdevās saglabāt neatkarību arī pēc Otrā pasaules kara.

Dr. hist. Kārlis Kangeris (Zviedrija), analizējot pēdējo desmit gadu laikā ārpus Latvijas veiktos pētījumus par vācu okupācijas režīmu Latvijas ģenerālapgabalā, uzsver nepieciešamību meklēt šo notikumu multikulturālu izskaidrojumu un atcerēties, ka kara noziegumos vainojami ne tikai vācieši un ebreji nebija vienīgie represiju upuri. K. Kangeris ar nožēlu atzīmē, ka, neskaitot darbus par holokaustu, par apskatāmo problēmu kopš 1995. gada ārzemēs izdota tikai viena publikācija.

Juris Pavlovičs aplūko 1941. gada vasaras okupācijas varu maiņas īpatnības salīdzinoši nelielā teritorijā – Rīgas apriņķa austrumdaļā. Šeit uz nedēļu izveidojās savdabīga “neitrālā zona”, kuras civiliedzīvotāji bija pārliecināti, ka atrodas netālu no abu karojošo pušu pozīcijām un kuru katru brīdi var sagaidīt vācu vai padomju spēku ierašanos. Patiesībā Sarkanā armija strauji atkāpās, bet vērmahts dažādu apsvērumu dēļ spēja atsākt uzbrukumu Vidzemes virzienā tikai pēc sešām dienām. J. Pavloviča iepriekšējie darbi par okupācijas varu maiņu dažādās Latvijas vietās publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 8., 10., 11. un 13. sējumā.

Uldis Neiburgs pievērš uzmanību Rietumu valstīs palikušo Latvijas diplomātu darbībai no 1941. gada līdz 1945. gadam. Viņš uzsver, ka, lai gan arhīvu materiālu ir ievērojams daudzums, ieskaitot arī Vašingtonas sūtniecības arhīvu, kas tikko atgādāts Latvijā, pētījumu apjoms šai jomā joprojām ir visai pieticīgs.

Konferences pēdējā plenārsēdē “Padomju okupācija 1944–1959” Dr. habil. hist. Heinrihs Strods, analizējot Latvijas vēstures 1944.–1959. gada perioda pētniecības stāvokli, norāda, ka īpaši svarīgi ir kopā ar citu Baltijas valstu vēsturniekiem izstrādāt vienotu minētajam laikposmam atbilstošu terminoloģiju. Viņaprāt, nepieciešams sākt pētīt 1943.–1945. gadā veikto padomju okupācijas režīma atjaunošanas sagatavošanu, kuras īstenošanai līdz ar sarkanarmiešiem Latvijā ieradās vairāki tūkstoši īpaši apmācītu administratīvo un represīvo struktūru amatpersonu.

Dr. hist. Daina Bleiere salīdzina visu Baltijas valstu pēdējo gadu publikācijas par pēckara posmu (1945–1953). Tēmu izvēli un dominējošos priekšstatus par pētniecības virzieniem katrā valstī nosaka ne tikai vēsturnieki, bet arī politiķi, dažādu interešu grupu prasību ietekmēti. Diemžēl kopēju pētniecības projektu pagaidām ir maz. Traucē arī valodas neprasme, jo tikai niecīga daļa publikāciju tiek tulkota pasaulē populārās valodās.

Ritvars Jansons izvērtē Latvijas PSR drošības iestāžu vēstures izpēti. Pēc referenta domām, tā ir dalāma trijos posmos – 1990.–1994. gads, kad VDK dokumenti vēl netika izmantoti, 1994.–1998. gads, kad drošības iestāžu fondi nonāca arhīvos un tika uzsākta to analīze, un no 1998. gada, kad jautājuma izpēti pārņēma Latvijas Vēsturnieku komisija. Autors uzskata, ka būtu vēlams, lai turpmāk pētnieki skatītu nevis drošības iestāžu darbību kopumā, bet gan to atsevišķu struktūrvienību nozīmi.

Sējumā ievietoti divi Latvijas Vēsturnieku komisijas paziņojumi – Ineša Feldmaņa pētījums par Latvijas okupācijas vēsturiskajiem un starptautiski tiesiskajiem aspektiem un I. Feldmaņa un Kārļa Kangera kopdarbs par Latviešu SS brīvprātīgo leģionu.

Grāmatas nobeigumā ievietots bibliogrāfisks rādītājs par piecpadsmit līdz šim iznākušajiem Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumiem.

Vēstures pētnieku darbs, kas klusi un nemanāmi noris arhīvos un bibliotēkās, parasti neizceļas ar pārsteidzošiem atklājumiem un sensācijām. Vēsturnieku pieņēmums ir pacietīgi izskaidrot pagātnes notikumu gaitu, lai mūsdienu paaudze redzētu, kādas kļūdas pieļāvuši viņu senči, un no tā izdarītu secinājumus.

PADOMJU OKUPĀCIJA
1940–1941

SOVIET OCCUPATION
1940–1941

Alfreds Erihs Senns

Baltijas kaujas lauks

Bet šinī miera mītnē negants karš
Ar cilti cilti jauks, ar asnīm asnis.
Tik briesmas, dumpība un izbailes
Šo zemi apsēdīs, lai pārvērstu
Par galvaskausiem klātu Golgātu.

V. Šekspīrs. Ričards II, 4. cēliens, 1. aina

Divdesmitā gadsimta 40. gadi Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautām bija vētru, satraukuma un ciešanu laiks. Vienas paaudzes laikā pēc Pirmā pasaules kara tās bija strauji izveidojušās par modernām, pašapzinīgām nācijām un, kļūstot par Otrā pasaules kara kaujas lauku, visas krita par upuri ārzemju okupācijām – padomju okupācijai 1940.–1941. gadā un nacistiskās Vācijas okupācijai 1941.–1944. gadā. Tam sekojošā otrā padomju okupācija ilga vairāk nekā divas paaudzes. Katra nākamā okupācija saasināja situāciju, padziļinot iepriekš radītās sociālās un emocionālās brūces. Karadarbība, deportācijas, soda noņemnes, masu slepkavības, ebreju holokausta šausmas, piespiedu emigrācija un bēgšana, izdzīvojušo iebiedēšana – tas viss bija jācieš apmēram sešiem miljoniem šai reģionā dzīvojošiem cilvēkiem. Tikai 20. gadsimta 90. gados pēc neatkarības atjaunošanas izdzīvojušie un to pēcnācēji varēja sākt pētīt, kāds raksturs un kādas sekas bija drūmajiem pēdējiem gadu desmitiem, kad tautas pašas nespēja kontrolēt savu vēsturi.

Šī ievadraksta mērķis ir iezīmēt trīs Baltijas republiku kopīgo pieredzi Otrajā pasaules karā un tūlīt pēc tā, atainojot Baltijas reģiona situācijas fonu, uz kura pamata šī sējuma rakstos par daudz speciālākām tēmām tiks analizēts tas, kas bija jāzicīes Latvijai. Raksts nav iecerēts kā visaptverošs vēstures apskats. Uzmanība galvenokārt pievērsta padomju pārvaldes sistēmas raksturojumam un holokausta cēloņiem.

Baltijas republiku “problēmu laiks” formāli sākās 1939. gada 23. augustā līdz ar padomju un nacistu neuzbrukšanas pakta parakstīšanu. Tā slepenajā protokolā Vācija un Padomju Savienība sadalīja savā starpā Austrumeiropu, ievietojot Latviju un Igauniju

padomju zonā, bet Lietuvu atstājot Berlīnei. 1939. gada 28. septembrī pēc otra līguma lielāko daļu Lietuvas atdeva Maskavai, atstājot Vācijai republikas dienvidrietumu apgabalus. 1940. gada jūnijā, nosūtot karaspēku uz Lietuvu, Padomju Savienība izlēma ignorēt šo pēdējo līguma noteikumu, un 1941. gada 10. janvārī Vācija piekrita atteikties no minētās teritorijas apmaiņā pret 7,5 miljoniem dolāru. Padomju režīmam jau no paša sākuma bija ļauta pilnīga rīcības brīvība Baltijā.

Izmantojot šo iespēju, 1939. gada septembrī un oktobrī Padomju valdība piespieda Baltijas republikas parakstīt savstarpējās palīdzības līgumus, kas ļāva katrā valstī izvietot padomju karaspēku. 1940. gada jūnijā Maskava pieprasīja, lai republikas reorganizē savu valdību un piekrīt Sarkanās armijas papildu vienību ievēšanai savā teritorijā. Pēc nepilnām septiņām nedēļām PSRS Augstākā Padome uzņēma Lietuvu, Latviju un Igauniju Padomju Savienības sastāvā kā četrpadsmito, piecpadsmito un sešpadsmito republiku. Savulaik padomju vēsturnieki apgalvoja, ka lietuvieši, latvieši un igauņi paši varējuši lemt savu likteni un organizēt “vienlaicīgu revolūciju”. Patiesībā Maskavas aģenti, ieradušies līdz ar Sarkanā armiju, vadīja “revolūcijas no augšas”, un republikas tika iekļautas padomju vienpartijas valstīs vēl ilgi pirms to formālās inkorporācijas PSRS pārvaldes struktūrā.

Vienpartijas valsts

[Komunistu partija] .. ir strādnieku šķiras avangards cīņā par sociālistiskās sistēmas nostiprināšanu un attīstību un visu sabiedrisko un valsts darbaļaužu organizāciju vadošais pamats.

PSRS Konstitūcija, 1936

Lai noskaidrotu, kā šie aģenti – Andrejs Višinskis Latvijā, Andrejs Ždanovs Igaunijā un Vladimirs Dekanozovs Lietuvā – darbojās, vispirms nepieciešams izprast 30. gadu padomju režīma būtību un izpētīt 1939. un 1940. gada padomju revolūcijas eksporta programmu. Pirmā problēma skar lēmumu pieņemšanas struktūru, ko padomju varas iestādes ieviesa Baltijā, otra – teritoriālo jaunieguvumu inkorporācijas procesa pasākumus un procedūras.

Padomju valsts bija “vienpartijas valsts” – partijai bija nodota absolūtā vara. V. I. Ļeņina un viņa pēcteču uzceltā valsts administrācija bija instruments (*орудие*) partijas rokās. Pēc tam kad 1917. gadā boļševiki sagrāba varu, Ļeņins radīja jauna tipa administrāciju, kurā komunistu partijai deleģētās lēmējtiesības bija lielākas par konstitucionāli definētās valdības administrācijas pilnvarām. Tā atgādināja divu

piramīdu kopu, kur viena atrodas otras iekšpusē. Ārējā piramīda bija partijas struktūra, iekšējā – mazākā – konstitucionāli definētā valdība atbilstoši 1936. gada Staļina Konstitūcijai. Josifs Staļins 30. gados pārvaldīja Padomju Savienību, neieņemot formālu valdības posteni; viņa – partijas pirmā sekretāra atrašanās lielākās piramīdas virsotnē piešķīra viņam varu un autoritāti.

1940. gadā Staļina aģenti atdarināja šo sistēmu katrā Baltijas republikā. Lielākajai daļai novērotāju likās, ka pat pēc pārmaiņām jūlijā un augustā izšķirošās politiskās darbības arēna joprojām ir vietējās konstitucionālās struktūras, taču, tāpat kā Maskavā, konstitucionālās amatpersonas saņēma pavēles un instrukcijas no republikas partijas komiteju vadītājiem.¹ Nonākuši pie varas, komunistu partijas pirmie sekretāri Latvijā, Lietuvā un Igaunijā bija ieguvuši ietekmi, kas pārsniedza jebkura konstitucionāli definēta amata pilnvaras. Taču arī partijas institūcijas bija tikai daļa no Vissavienības Komunistiskās partijas struktūras.

Visās Baltijas republikās Maskavas pārstāvji darbojās atbilstoši rīcības plānam, ko bija sagatavojis Politbirojs – komunistu partijas, nevis Padomju valdības institūcija, lai inkorporētu 1939. gada rudenī Polijai atņemtās zemes. Tur, Sarkanās armijas aizsargāti, vietējie komunisti sadalīja teritoriju baltkrievu un ukraiņu sekcijās un iedibināja jaunu revolucionāru kārtību. Pagaidu administrācijas Bjalistikā un Ļvovā sagatavoja Tautas sapulces vēlēšanas. Atbilstoši Politbiroja rīkojumiem galvenie vēlēšanu kampaņu aicinājumi bija padomju varas iedibināšana, Rietumukrainas inkorporācija Ukrainas PSR un Rietumbaltkrievijas inkorporācija Baltkrievijas PSR, agrārā reforma un banku un lielo uzņēmumu nacionalizācija.²

Padomju plāni – anektēt Polijai atņemtās zemes – bija skaidri jau no paša sākuma, taču Baltijas republikās varas iestādes izlēma rīkoties daudz rūpīgāk un uzmanīgāk. Visai līdzīgos apstākļos 1920. gadā Padomju Krievija parakstīja miera līgumu ar Kaukāza valsti Gruziju, un nākamajā gadā padomju karaspēks gāza Gruzijas valdību, lai izveidotu padomju sociālistisko republiku. Notikumiem attīstoties, Ļeņins bija ieteicis: *“Lūdzu jūs atcerēties, ka Gruzijas iekšējā un starptautiskā situācija neļauj Gruzijas komunistiem izmantot Krievijas pieredzi, tā vietā prasmīgi jārada īpaša taktika, kas balstītos uz visplašākā apmēra sadarbību ar visu veidu sīkburžuāziskajiem elementiem.”* Praksē tas nozīmētu “lēnāku, daudz rūpīgāku, daudz sistemātiskāku pāreju uz sociālismu”. Patiesībā Gruzijas padomju okupācija norisēja daudz brutālāk, tomēr no šā brīža pagaidu kompromisa taktika ar nolūku maskēt revolucionāros mērķus kļuva par vienu no padomju ārpolitikas pamatierociem.³

Vienpartijas valsts, tautas sapulču izveidošanas plāns un “lēnāka, daudz rūpīgāka, daudz sistemātiskāka pāreja uz sociālismu” – tie bija 1940. gadā Baltijā ieradušos triju padomju aģentu rīcības programmu pamatpunkti.

Tā saucamās vienlaicīgās revolūcijas

Revolucionāram .. galvenais ir nevis reformas, bet gan revolūcijas sagatavošanas darbs – jo reformas viņam ir revolūcijas blakusprodukts. Tādēļ revolucionārā taktika buržuāziskā režīma apstākļos padara reformas par ieroci, kas sagrauj šo režīmu.

J. V. Staļins. Ļeņinisma pamati

Apmetušies Baltijas valstu galvaspilsētās, trīs padomju aģenti – A. Višinskis, A. Ždanovs un V. Dekanozovs – nekavējoties iesaistīja Baltijas valstis padomju vienpartijas valstī, rūpīgi nodalot īslaicīgas nozīmes sabiedrisko reformu sagatavošanu un ilgtermiņa revolucionāros plānus. Laikā, kad visapkārt baumoja par Padomju Savienības nodomiem anektēt Baltijas valstis, viņi katrā republikā organizēja bezpartijisko vadītas tautas valdības. Jāpiebilst, ka piemērotu kandidātu atlasei bija vajadzīgs laiks; nedēļu pēc Sarkanās armijas ienākšanas Latvijas Ministru prezidents Augusts Kirhenšteins teicis kādam amerikāņu diplomātam, ka “vairāki kabineta posteņi palika vakanti, jo nebija atrodams neviens padomju amatpersonām pieņemams kandidāts”⁴. Aiz kulisēm Maskavas aģenti nostiprināja vietējo komunistu partiju un palīdzēja tai pārņemt savu nāciju represīvās struktūras, tas ir, neitralizēja policiju un armiju, vienlaikus iegūstot kontroli pār drošības spēkiem un organizējot tautas miliciju.

Visu triju republiku jaunā vadība strikti nosodīja iepriekšējos autoritāros režīmus, runāja par nepieciešamību veidot ciešas un draudzīgas attiecības ar Padomju Savienību un aicināja veikt zemes reformu, vienlaikus uzsverot respektu pret privātīpašumu un individuālajām zemnieku saimniecībām. Ievērojot Ļeņina pirms divdesmit gadiem izteikto padomu par Gruziju, valdības izvairījās no radikāliem politiskiem paziņojumiem. Kāds amerikāņu diplomāts Rīgā rakstīja, ka “*strādnieku jaunatnes masu mītiņos oratori brīdina neizteikt priekšīslaicīgas prasības, kas varētu traucēt mērķa sasniegšanu, un norāda, ka jebkura darbība, kas nesaskan ar jaunās valdības un komunistu partijas norādījumiem, ir kaitīga*”⁵. Valdību šķietami mērenās programmas daudzus rosināja cerēt, ka Padomju Savienība, iespējams, aprobežosies ar Baltijas republiku pārveidošanu pēc Mongolijas Tautas Republikas parauga.

Rīkojoties atbilstoši Komunistiskās partijas Politbiroja direktīvām par Polijai atņemtajām teritorijām, vietējie komunisti sistemātiski koncentrēja savās rokās politisko varu. Vienlaikus graujot pastāvošās institūcijas, tika radītas jaunas organizācijas un iestādes, nodrošināts jaunā režīma sociālais un kulturālais atbalsts un, lai kontrolētu jaunatni, pārveidota izglītības sistēma. Analizējot iedzīvotāju attieksmi, padomju

publicisti parasti apgalvoja, ka strādnieki un nabadzīgie zemnieki ir gatavi sniegt jaunajam režīmam pilnīgu atbalstu. Ievērojot, ka vidēji turīgos zemniekus varēja satraukt agrārās reformas izsludināšana, jaunās valdības garantēja, ka lauksaimniecība netiks kolektivizēta. Tās centās nomierināt mazo uzņēmumu īpašniekus, pasludinot, ka atzīst tiesības uz darbā nopelnīto īpašumu, taču nopietni gatavojās pretdarbībai no lielīpašnieku un fabrikantu puses. Jaunās valdības paredzēja, ka mērenā ekonomiskā programma apgrūtinās potenciālās opozīcijas organizēšanos, jo režīma galamērķi nebūs saskatāmi.

Jūlija sākumā Baltijas republiku varas iestādes paziņoja par jaunu parlamentu izveidošanu. Tie bija jāievēl atbilstoši padomju vēlēšanu kārtībai – tikai ar vienu deputātu kandidātu sarakstu. Tiklīdz vēlēšanas bija devušas plānotos rezultātus, jauno likumdevēju sesijas pasludināja, ka tiek izveidota padomju sociālistiskā republika. Kad tas bija padarīts, valdību rīcība kļuva daudz agresīvāka – uzsāka līdz tam noliegtu pasākumu – zemes, banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju.

Jaunajos apstākļos valdības lietoja vardarbīgus un pat teroristiskus līdzekļus pret tiem, kurus uzskatīja par saviem ienaidniekiem. Latvijā un Igaunijā, kur līdzšinējie līderi Kārlis Ulmanis un Konstantīns Petss bija palikuši savā amatā, padomju varas iestādes izlēma nogaidīt. Lietuvā, kur bijušais diktators Antans Smetona bija aizbēdzis no valsts Sarkanās armijas iebrukuma laikā, valdības rīcība bija daudz ātrāka un nežēlīgāka. 11.–12. jūlijā, tieši pirms jaunajām vēlēšanām, vairākus Lietuvas agrāko gadu politiskos līderus arestēja un daļu nekavējoties deportēja uz Padomju Savienību. Pēc padomju varas proklamēšanas varas iestādes tūlīt arestēja un deportēja K. Ulmani un K. Petsu. Tīkminoties, ka bijušās valdošās aprindas “dreb”, gaidot “sodu par saviem noziegumiem”, jaunie varasvīri paredzēja, ka tik nežēlīga rīcība pret “tautas ienaidniekiem” iebiedēs un aplusinās mazāk drosmīgos pretiniekus.

Triju Baltijas valstu formālā neatkarība laikā, kad varas iestādes sāka deportēt to pilsoņus uz attāliem Padomju Savienības apgabaliem, ir fakts, kas acīmredzami norāda uz Baltijas republiku jau notikušo inkorporāciju padomju vienpartijas valstī. Turklāt vēl pirms jūlija vēlēšanām padomju Valsts banka sāka pieteikt savas tiesības uz Baltijas zelta rezervēm Lielbritānijā un Amerikas Savienotajās Valstīs. Tautas sapulču balsis bija tikai padomju režīma veiktās Baltijas valstu sagrābšanas sīka formalitāte.

Augusta sākumā PSRS Augstākā Padome piekrita anektēt Baltijas “padomju sociālistiskās republikas”. Padomju valdība Vjačeslava Molotova personā paziņoja, ka Padomju Savienība ir atguvusi teritoriju, ko Rietumu lielvaras tai atrāvušas 1919.–1920. gadā, un padomju vēsturnieki no šā brīža spītīgi uzsvēra, ka trīs valstis piedzīvojušas vienlaicīgu un spontānu sociālistisko revolūciju. Kā izrādījās, revolūcijas bija sinhronizētas līdz tādai pakāpei, ka vēlēšanas visur notika vienā laikā. Jau

iepriekš bija paredzēts, ka Lietuva būs četrpadsmitā, Latvija piecpadsmitā un Igaunija sešpadsmitā padomju republika. Tomēr šīs “revolūcijas” grūti nosaukt par spontānām.⁶ Vienā un tai pašā laikā no Maskavas vadītās un uzspiestās revolūcijas no augšas sāka veidot auglīgu augsni bailēm, naidam un vardarbībai.

Nelīdzsvarotā sabiedrība

Antisemitisma pieauguma apmēri ir ārkārtēji. Tas ir jūtams ne tikai zemnieku, bet arī strādnieku vidū.

Lietuvas drošības struktūru ziņojums,
1940. gada 21. jūlijs

Padomju varas iestādes pasludināja visu tautību cilvēku vienlīdzību, tūlīt pat ieviešot par šķiru cīņu nodēvētu valsts kontrolētu vardarbību. Sabiedrība tika sašķelta ekspluatatoros un ekspluatētajos atbilstoši marksistu sociāli ekonomiskajiem uzskatiem. Staļina laikā tas nozīmēja par “tautas ienaidniekiem” dēvētu šķiras ienaidnieku identifikāciju, arestus, deportācijas un masu slepkavības. Režīms veicināja individu un grupu konfliktus un tai pašā laikā iecēla sevi par vienīgo šķīrējtiesnesi, kas spēj atrisināt šos konfliktus un uzturēt kārtību.

Neatkarīgās Baltijas republikas pēc savas būtības bija nāciju valstis. Katrā noteicošā loma bija skaitliski lielākajai tautībai. Jaunais padomju režīms bija pasludinājis vienlaidīgas nacionālās un šķiru revolūcijas, lai iznīcinātu vecos režīmus un “denacionalizētu” republikas. Veidojot jaunās elites, īpaša uzmanība tika pievērsta minoritātēm. Padomju režīms cerēja uz vietējo krievu vismaz daļēju atbalstu un negaidīja to no vāciešiem, kam atļāva repatriēties uz nacistisko Vāciju. Lietuvā bija ievērojams skaits poļu, it īpaši Viļņas apgabalā, ko Maskava bija atdevusi lietuviešiem 1939. gadā. Poļi bija gatavi atbalstīt lietuviešu ietekmi ierobežojošus pasākumus, taču padomju iestādes baidījās, ka tikpat labi tie varētu sapņot par Polijas atjaunošanu 1939. gada robežās. Padomju režīma mērķiem vislabāk atbilda ebreji.

1940. gadā ebreju bija aptuveni 8 vai 9% no Lietuvas, ap 5% no Latvijas un mazāk kā procents no Igaunijas iedzīvotājiem. 30. gados Baltijas republiku ebreji uztraucās par radikālo nacionālistu grupu skaita palielināšanos, tomēr visneapmierinātākie par sociālajiem un ekonomiskajiem dzīves apstākļiem šķita esam Lietuvas ebreji, kas bija lolojuši vislielākās cerības neatkarības iegūšanas laikā. Viņi bija pārliecināti, ka lietuvieši ir lauzuši solījumu, kas dots Parīzes miera konferencē 1919. gadā, piešķirt ebrejiem nacionālo un kultūras autonomiju, un iebilda pret etnisko lietuviešu sociālās un ekonomiskās varas nostiprināšanas plāniem. Lai gan pastāvēja šīs problēmas, Baltijas valstu

ebreji, pēc Dova Levina domām, “bija pārtikušāki nekā ebreji citās Austrumeiropas valstīs, ieskaitot Poliju un Rumāniju”⁷.

Lai arī kāda būtu bijusi ebreju attieksme pret iepriekšējiem autoritārajiem režīmiem, ebreju kopienu sākotnējais jaunā režīma novērtējums bija labvēlīgs. Levins paziņo, ka *“līdz ar padomju varas nodibināšanu ebreji jūta daudz lielāku fizisko drošību nekā iepriekš. Viņu dzīvi ievērojami atviegloja visu pret ebreju minoritāti vērsto ierobežojumu un diskriminatīvo pasākumu atcelšana.”* Kāds ASV ieradies imigrants izteicās daudz emocionālāk, izsaukdamies: “Zem Krievijas varas mēs bijām brīvi.” Ben-Cion Pinčuka vērtējums ir daudz uzmanīgāks: *“Noteicošais spēks, kas lika ebrejiem atbalstīt padomju varu, bija nevis aizraušanās ar komunisma idejām, bet gan grautiņi un nacistu terors.”* (Amerikāņu sūtnis Lietuvā raksturoja padomju varas attieksmi pret ebrejiem kā “tolerantu, bet ne draudzīgu”.) To, ka atbalsts režīmam sakrita ar daudzu ebreju deportāciju no Polijai atņemtajām Baltkrievijas un Ukrainas teritorijām, var uzskatīt par sava veida vēstures ironiju.⁸

Padomju dubultās nacionālās un šķiru revolūcijas mērķi drīz vien mazināja ebreju labvēlīgo attieksmi. Lietuvā valsts drošības dienesta aģenti ziņoja, ka gados jaunākie ebreji izrāda lielu entuziasmu par jauno sabiedrisko kārtību, bet vecākie, daudz konservatīvākie un daudz turīgākie ebreji uzlūko gaidāmo “šķiru revolūciju” ar zināmām bažām un cer vienīgi uz to, ka jaunā valdība būs stabila un neieviesīs radikālus pasākumus. (Pēc D. Levina datiem, ebrejiem piederēja 57% fabriku un 83% uzņēmumu, ko 1940. gadā nacionalizēja Padomju Lietuvas valdība.) Tomēr, kā norāda Zvi Gitelmans, “neskatoties uz nepatiku pret boļševiku karojošo ateismu, cionistu vajāšanu un īpašumu nacionalizāciju, daudzi ebreji sagaidīja Sarkano armiju kā savu atbrīvotāju”⁹.

Jaunie ebreju vīrieši izrādīja īpaši lielu sajūsmu par jauno kārtību, un vairāki autori ir runājuši par jauno ebreju sacelšanos pret savu etnisko mantojumu un senču kultūru. Jans Gross ataino padomju iekārtas vilinājumu šādiem vārdiem.

Pārmaiņas apsveica tie, kam tradicionālais ebreju dzīvesveids, rituāli un tradīcijas likās nospiedoši. Viņi jūta, ka jaunais režīms piedāvā, kā izlauzties no ebreju kopienas uzliktajiem ierobežojumiem. Ebreju kopienas sociālās kontroles mehānismi tika ātri un pilnībā sagrauti ne tikai tāpēc, ka padomju pilsoņa statuss piedāvāja šķietami lielākas iespējas, bet gan, visdrīzāk, sovetizācijas ietekmē.

Zvi Kolics daudz bargākiem vārdiem raksturo leTK ebreju tautības darbiniekus, “kurus bija pārņēmis evsekciju (Viskrievijas Komunistiskās partijas ebreju sekcijas) pašnicinājuma gars”¹⁰. Tā vai citādi, bet padomju režīms saasināja ebreju kopienās iekšējās pretrunas.

Ebreji, kas atbalstīja jauno režīmu, ieguva līdz tam nepieredzētu ietekmi visu Baltijas padomju republiku sabiedriskajā dzīvē. Levins to izskaidro ar notikumu dabisku attīstību: *“Ebreju ierēdņu iecelšana visos valsts aparāta līmeņos, bez šaubām, bija gandrīz*

vienīgi pragmatisku apsvērumu rezultāts .. *Bija iespējams izmantot to ebreju inteligentu pakalpojumus, kas bija iekļāvušies MOPR un Kultur Lige līdzīgās prokomunistiskās organizācijās.*” Zvi Kolics apgalvo: “*Nav šaubu, ka Lietuvas ebreju komunisti, kuru, kā uzskata, bija aptuveni 900 no 2500 biedru kopskaita, ļoti aktīvi piedalījās īpašumu ekspropriācijā un deportējamo personu izvēlē. Viņiem palīdzēja leTK ebreju darbinieki, kas ieradās kopā ar Sarkano armiju.*” Pēc D. Levina domām, “nav šaubu, ka ebreji bija tuvu pusei vai pat vēl vairāk” no komjaunatnes organizācijas biedriem.¹¹ Jaunie ebreju vīrieši acīmredzami jūta jauniegūtā statusa pilnvaras un publiski izrādīja, ka izprot gan savas jaunās tiesības, gan arī valdības nostāju.

Baltijas republiku sabiedriskajā dzīvē līdz šim dominējušās pamattautības tagad uztvēra ebrejus kā jaunu valdošo eliti, kas iznīcina nacionālo valstu iekārtas pamatus, līdz ar to antipātijas pret ebrejiem pieaug. Levins situāciju Latvijā apraksta šādi. “*Visiem redzamais stāvoklis, ko ebreji bija ieguvuši jaunā režīma politiskajā un administratīvajā aparātā, lika latviešiem domāt, ka starp ebreju kopienu un nīsto padomju režīmu nav atšķirības.*” Pēc Z. Gitelmana domām, lietuviešu acīs “*ebreji, kas sagaidīja Sarkano armiju, bija nodevēji*”. Holokaustu pārdzīvojušais Aba Gefens uzskata, ka lietuviešiem “*neatkarības zaudēšana bija nacionāla traģēdija un viņi nevarēja saprast, kāpēc ebreju līdzpilsoņi, kam Lietuvā bija klājies labi, priecājās par savas valsts sagraušanu*”. Amerikāņu diplomāts, kas apmeklēja padomju Lietuvu 1941. gada martā, ziņoja, ka “*visā valstī ir spēcīgs antisemitisks noskaņojums un jauno režīmu parasti raksturo kā “ebreju valdību”*”¹².

Laikā, kad padomju režīma represīvās darbības – aresti, deportācijas un pat “*tautas ienaidnieku*” nogalināšana veicināja uz bailēm un naidu balstītas vardarbības kultūras izaugsmi, provācu propaganda strādāja, lai iedzīvotāju nelabvēlīgo noskaņojumu pret ebrejiem pārvērstu atriebības saukļos. Kāda lietuviešu grupa Vācijā – Lietuviešu Aktīvistu fronte (LAF) pasludināja, ka “*visā zemē jārada smaga, ebrejiem netikama gaisotne, lai neviens ebrejs neuzdrošinātos pat iedomāties, ka jaunajā Lietuvā viņam būs kaut mazākās tiesības un tiks paredzēta iespēja nopelnīt iztiku. To jādara ar nolūku piespiest visus ebrejus pamest Lietuvu līdz ar sarkanajiem krieviem.*” Lietuviešu autori ir iebilduši, ka šāda propaganda neaicināja slepkavot ebrejus, taču 1941. gada martā Berlīnē izdotajā proklamācijā – tās sastādītājs nav zināms – paziņoja, ka “*atmaksas dienā Lietuvas nodevēji var cerēt uz piedošanu tikai tad, ja pierādīs, ka katrs no viņiem ir likvidējis vismaz vienu ebreju*”¹³. Kā Lietuvas, tā arī Latvijas ebreju tautības iedzīvotāji kļuva par spēcīgu pretpadomju kaislību un emociju izpausmes objektiem, un ebrejiem bija pamatoti iemesli baidīties no vācu iebrukuma.

Saspīlējums Baltijas reģionā sasniedza jaunu virsotni 1941. gada jūnijā, kad padomju varas iestādes republikās veica masu deportācijas. (1941. gada janvārī kāds amerikāņu diplomāts Berlīnē bija paredzējis, ka masu deportācijas notiks kaut kad

pavasārī.) Tajā laikā padomju režīms bija paplašinājis savu “tautas ienaidnieku” definīciju no indivīdiem līdz sabiedrības ekonomiskajiem slāņiem, specifiskām profesijām un reliģiskajām grupām. Nebija paglābta neviena tautība; deportācijas aizrāva svešumā proporcionāli vairāk ebreju nekā latviešu vai lietuviešu; reti kuram deportētajam izdevās atgriezties dzimtenē. Daži vilcienu sastāvi ar cilvēku kravu lopu vagonos vairākas dienas uzturējās stacijās, gaidot izbraukšanas pavēli, un pārbiedētie, saniknotie radnieki varēja vienīgi bēdāties un skumt, zvērot atrast veidu, kā atriebties. Baumas, ka varas iestādes plāno vēl lielāka apmēra deportācijas mēneša beigās, tikai pastiprināja vietējo iedzīvotāju niknumu un bailes.¹⁴

Turpmākajos gados dažādām etniskajām grupām saglabājās atšķirīgas atmiņas par padomju varas laiku un deportācijām. Izdzīvojušie ebreji domā, ka, ievērojot anti-semītisko vardarbību Lietuvā un Latvijā 1941. gada vasarā un rudenī, deportētie bija veiksminieki. Lietuviešiem, latviešiem un igauņiem, kas apraudāja zaudētos draugus un radniekus, deportācijas iezīmēja moku un ciešanu gada kulmināciju. Padomju varas gads bija nodarījis graujošu postu sabiedrības līdzsvaram visā Baltijā.

Vācu okupācijas gadi

Valsts ir reāla, indivīds ir ļauns;
Vardarbības melodija saskaņos jūsu kustību
Un šausmas kā salna apturēs domu plūsmu.

V. H. Odens. Ceļojums uz karu

1941. gada 22. jūnijā, nepilnu nedēļu pēc masveida arestiem un deportācijām Baltijā, reģions kļuva par vienu no pirmajiem kaujas laukiem karā starp nacistisko Vāciju un Padomju Savienību un tūlīt pat pieredzēja holokausta šausmu sākumu. Padomju varas pārstāvji bija tiksmīnājušies par bailēm, ko tie iedvesa “tautas ienaidniekiem”, un, bēgot no vācu uzbrukuma, vēl paguva nogalināt daudzus politeslodzītus. Jauno vardarbības izpausmju aprakstu uzkurinātās pretpadomju kaislības izvērās par asinskāres eksploziju, ko pastiprināja nacistu veicinātie nostāsti par pārbiedētiem “žīdu boļševikiem”, kas bēg no tautas atriebības. Vietējie aktīvistu uzbruka aizejošajam padomju karaspēkam, un vardarbība bija vērsta arī pret civilistiem, saistītiem ar padomju režīmu. Atriebības kāre ātri noveda pie ebreju masu slepkavību viļņa neatkarīgi no to vecuma un dzimuma.

Vairākums autoru piekrīt, ka padomju okupācijas laikā pārdzīvotais bija noteicošais faktors pret Baltijas ebrejiem vērstās vardarbības eksplozijā. Spriedze starp reģiona ebrejiem un neebrejiem bija vērojama vēl pirms 1940. gada, bet, Ezras Mendelzona

vārdiem runājot, “antisemitisms noteikti bija jūtams, kaut arī, ievērojot situāciju Austrumeiropā, tas nebija pārāk nospiedošs”. Kā raksta Azreals Šohats, “īpašā plēsonība, ko holokausta laikā iedzīvotāji izrādīja pret Lietuvas ebrejiem, neapšaubāmi bija ļoti sarežģītas politiskās situācijas rezultāts, ko bija radījuši 1940. un 1941. gada padomju okupācija”. Baltijas republikās padomju režīms bija izjaucis pastāvošo sociālo kārtību un kāpinājis gatavību vardarbībai. Protams, komunisti bija kontrolējuši vardarbības lietošanas valsts monopolu, taču 14. jūnija deportācijas un padomju aktīvistu bēgšanas brīdī veiktā ieslodzīto nogalināšana bija pēdējā dzirkstele, lai aizdedzinātu emociju ugunsgrāvu.¹⁵

Pēc Sarkanās armijas bēgšanas radušos varas vakuumu ātri aizpildīja vardarbība. Šādu notikumu attīstību Čārlzs Tilijs definējis kā pāreju no “nesaskaņotiem uzbrukumiem uz koordinētu iznīcināšanu un no tās uz situācijas izmantošanu savā labā”¹⁶. Analītiķu spriedumi par slepkavību faktisko sākumu ievērojami atšķiras: vai tie bija spontāni, vai arī tos vadīja un iedvesmoja nacisti? Tikko ieradusies, nacisti iedrošināja pret ebrejiem vērstas iedzīvotāju vardarbības pirmās izpausmes: speciālajām vienībām, *Einsatzgruppen*, kas ieradās vienas no pirmajām, bija uzdots pamudināt vietējos kolaborantus uzbrukt ebrejiem un nogalināt tos. Tūlīt pēc tam nacisti pārņēma kontroli un uzsāka sistemātisku, daudz plašāku slepkavošanu. Nacistu propaganda uzsvēra, ka ebreji bijuši nozīmīgākie padomju varas vietējie atbalstītāji. “Kungi bija tikai boļševiki un žīdi,” teikts kādā 1941. gadā Lietuvā publicētā brošūrā, “mēs bijām pašā apakšā bez jebkādam tiesībām” (*mes tebuvo me paskutiniai pastumdeliai*). Neatkarīgi no tā, vai šis slaktiņš bija spontāns, neplānots vai precīzi aprēķināts, minētie notikumi veido šausminošu Baltijas reģiona vēstures lappusi.¹⁷

Vairākumam ebreju 1941. gadā nebija glābiņa. Kad ebreji centās pamest Lietuvu īsi pirms vācu ienākšanas, padomju posteņi uz Padomju Lietuvas un Padomju Latvijas austrumu robežas sākotnēji atteicās tos ielaist Krievijā un piespieda griezties atpakaļ. Tie, kas atgriezās, tika apsūdzēti sadarbībā ar padomju režīmu, uz ko norādot viņu mēģinājums bēgt. Daudziem autoriem šķiet, ka nacistu režīma 1942. gada janvārī pieņemtais “galīgais risinājums”, kas prasīja iznīcināt ebreju tautu, sakņojās 1941. gadā Baltijā notikušajās slepkavībās.

Nacistu varas iestādes par Ostlandi nodēvētajās okupētajās Baltijas zemēs valdīja militāristu, policijas, NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija) ierēdņu un civilo amatpersonu dažādo pretrunīgo mērķu konkurences apstākļos, izmantojot ne pārāk uzticamu kolaborantu pakalpojumus. Nacisti vēlējās iznīcināt ebreju kopienas un izkaut ebreju tautības ļaudis. Pirmos drausmīgos mēnešus pārdzīvojušos ebrejus viņi sadzina geto, kur plānoja gūt no tiem ekonomisku labumu. Un tomēr masu slepkavības joprojām tika turpinātas.

Pretēji padomju varai nacistu administrācija manipulēja ar vietējo nacionālistu jūtām un izmantoja tās. Vietējās pamattautības sākotnēji apsveica atbrīvošanu no padomju jūga, taču jaunā okupācija nesa vēl vairāk draudu un ciešanu. Daži nacistu publicisti ieteica deportēt iezemiešus un tos aizstāt ar vāciešiem, tādējādi uzceļot cilvēku aizsargvalni ap reihu, taču tajā pašā laikā centās iegūt vietējo iedzīvotāju atbalstu. Okupācijas administrācija pārņēma padomju varas nacionalizētos uzņēmumus, vienlaikus pieprasot, lai iedzīvotāji izrāda pateicību par atpestīšanu no boļševisma. Nacistu okupācijas varas iestādes, tāpat kā padomju amatpersonas pirms tam, pieprasīja, lai vietējie iedzīvotāji pierāda, ka ir iebrucēju varas cienīgi. Un, tāpat kā komunistu varasvīri Baltijā, nacisti centās nodrošināt paklausību, iedvešot bailes. No vietējo iedzīvotāju viedokļa par nacistu okupācijas politikas iemiesojumu bija kļuvis piespiedu darbs, nāvessodi, deportācijas un nāves noņemnes.

Pretošanās kustība auga, taču ir grūti runāt par “pretošanās kustību” un “kolaborāciju” kā akadēmiskiem terminiem. Ir viegli lietot terminus “kvislingi” un “partizāni” kā antonīmus, taču termini “pretošanās kustība” un “kolaborācija” ir tiktāl pārsātināti ar emocionālo kontekstu, ka nav iespējams vienoties par to nozīmi. Viens var uzskatīt, ka iebildumi pret oficiālās ideoloģijas prasībām ir pretošanās, cits oponēs, ka ir iespējams pretoties, ieņemot amatu represīvajā sistēmā. Otrā uzskatu galējībā pretošanās nozīmēja fizisku darbību, uzskatot jebko mazāk aktīvu par kolaborāciju. Ebreju vīrieši un sievietes, kas riskēja ar dzīvību, cīnīdamies kopā ar partizāniem, nereti bija pārliecināti, ka ebreji, kas palika geto, ir kolaboranti, jo viņu pienākums būtu pievienoties partizāniem. Daudzi izvēlējās vidusceļu un vienkārši cerēja, ka neviens viņus neievēros.

1941. un 1942. gadā vācu vērmahts šķita neuzvarams; pēc padomju uzvaras pie Staļingradas 1943. gadā kara gaita mainījās. Tiklīdz Sarkanā armija sāka virzīties uz rietumiem, jautājums par Baltijas valstu nākotni kļuva daudz aktuālāks. Katrā valstī vietējie politiskie līderi izveidoja organizāciju, ko ar laiku cerēja pārveidot par valdību, – Latvijas Centrālo padomi, Lietuvas Atbrīvošanas augstāko komiteju, Igaunijas Republikas nacionālo komiteju, taču ne nacisti, ne komunisti nebūtu tam piekrituši.

Baltijas valstu pēckara liktenis bija ievērojama, bet neoficiāla 1943. gada rudens Maskavas un Teherānas konferenču strīdu tēma. Padomju Savienība uzsvēra, ka šis ir padomju iekšējais jautājums un Baltijas problēma nekad nav eksistējusi. Rietumu lielvalstis, it īpaši ASV, atteicās piekrist padomju prasībām, lai gan atzina, ka Baltijas reģiona reokupācija ir viens no padomju pamatmērķiem šai karā. Konferenču dalībnieki no Padomju Savienības – cik nu tie vispār piekrita apspriest šo jautājumu – uzstāja, ka trīs Baltijas parlamenti ir “pieprasījuši” aneksiju. Viņi paziņoja, ka jebkurā gadījumā šai teritorijai bija jākļūst par Krievijas impērijas mantinieces – Padomju valsts sastāvdaļu jau 1917.–1921. gadā. Jautājums galu galā netika izspriests, un padomju propaganda kļuva intensīvāka. Johanness Varess un Justs Paļeckis, Padomju Igaunijas un Padomju

Lietuvas patiesie vadītāji, publicēja rakstus, ko izplatīja visā Eiropā un kur tika uzsvērts, ka Baltijas tautas pašas izvēlējušās savu likteni un tas, J. Varesa vārdiem runājot, sola “plaukstošu, laimīgu nākotni padomju tautu brālīgajā saimē”¹⁸.

1944. gada vasarā padomju karaspēks atkal atradās Baltijas reģionā, un Baltijas tautas piecu gadu laikā piedzīvoja trešo svešzemju okupāciju.

Otrā padomju okupācija

Visi, kas vēlas doties karā pret svešzemniekiem, nāciet man līdzi. Es nevaru dot jums ne slavu, ne algu.

Es došu jums badu, slāpes, garus pārgājienus, kaujas un nāvi.

Dž. Garibaldi piedēvēts izteiciens

Kara laikā Rietumu lielvalstis bija lolojušas cerības, ka līdz ar konflikta beigām tām vairs nebūs jāsaduras ar Baltijas problēmu. 1940. gadā Amerikas Savienotās Valstis bija atteikušās atzīt padomju veikto triju republiku aneksiju un atrunāja britu valdību no šādas rīcības. Pēc vācu iebrukuma Padomju Savienībā 1941. gadā tā saucamā neatzišanas politika kļuva par apgrūtinājumu Vinstona Čērčila par Lielo aliansi dēvētās antinacistiskās koalīcijas dalībnieku attiecībām. Daži cerēja, ka Padomju Savienība varētu neveikt teritoriju reinkorporāciju vai vismaz atrast veidu, kā iegūt vietējo iedzīvotāju atbalstu mierīgā ceļā, taču tam nebija lemts notikt.

Pierādījumu par padomju patiesajiem nodomiem kļuva aizvien vairāk. 1943. gada oktobrī Dž. Edgars Huvers, amerikāņu FIB vadītājs, informēja ASV Valsts departamentu, ka padomju izlūkdienests pēta, kā baltiešu emigranti ASV uztur sakarus ar joprojām Baltijā dzīvojošiem tautiešiem. Viņš piebilda, ka padomju aģentus interesē arī tas, kāpēc Amerikas Savienoto Valstu militārās iestādes organizējušas lietuviešu valodas kursus. *“Ir norādījumi, ka līdzīga informācija tiek pieprasīta arī par igauņiem [sic!] un latviešiem,”* viņš paziņoja noslēgumā, *“un mūsu slepenais avots pieļauj, ka PSRS gatavojas pārņemt Lietuvu, Latviju un Igauniju.”*¹⁹

Rietumu lielvalstis bija pārsteigtas, kad Baltijas pilsoņi, ko vācieši ar varu bija pārvietojuši uz Centrāleiropu, lai izmantotu kā piespiedu darbaspēku, nevēlējās atgriezties padomju režīma pakļautībā. Kara pēdējos mēnešos bēgļu straume no Baltijas palielināja viņu skaitu. Apzīmēti par *displaced persons* (pārvietotās personas), dīpīši baltiešu žargonā, šie cilvēki ar laiku apmetās dažādos Rietumu pasaules nostūros un nepārtraukti mudināja Rietumu lielvalstis, lai tās saglabā viņu dzimtās zemes inkorporācijas neatzišanas politiku.

Patiesībā padomju līderi nekad neatteicās no savām pretenzijām uz šo reģionu. Kara laikā, plānojot atgriezties Baltijā, viņi pat radīja jaunas, pēckara laikam paredzētas institūcijas. Tā, piemēram, 1944. gadā Maskavā tika izveidota Lietuvas sporta organizācija “*Žalgiris*”, kuras nosaukums apzīmēja kaujas vietu, kur 1410. gadā lietuviešu un poļu spēki bija sakāvuši teitoņu bruņiniekus. Kad padomju armija 1944.–1945. gadā atgriezās Baltijā, Komunistiskās partijas kadri bija gatavi atjaunot padomju administrācijas.

Šoreiz atšķirībā no 1940. gada padomju varas iestādes sadūrās ar atklātu pretošanos. Lai nomierinātu reģionu, Maskavai bija jāiesaista padomju Bruņotie spēki. (Rietumu lielvalstis veicināja partizānu pretošanās kustību un sniedza tai nelielu atbalstu.²⁰) Smagākās kaujas norisinājās pirmajos pāris gados pēc Trešā reiša sagrauves, taču ar laiku padomju vara pretošanos apspieda. Padomju režīms organizēja vietējo iedzīvotāju vidū “tautas aizstāvjus” – lietuvieši sauca viņus par *stribai*, saīsinot krievu vārdu *участников*, latvieši – par iznīcinātājiem. Padomju režīms uzstāja, ka šo cīņu pamatā ir pilsoņu karš, nevis pretošanās svešzemju varai. Cīņas taktika bija nežēlīga un necilvēciska, un kāda lietuviešu autora aprēķini liecina, ka persona, kas pievienojās partizānu kustībai 1947.–1948. gadā, vēl nodzīvoja tikai aptuveni sešus mēnešus. Padomju varas iestādes atkal izmantoja savu absolūto ieroci nepakļāvīgām tautām – deportācijas. Lielākās lietuviešu deportācijas notika 1948. gada maijā (vairāk nekā 40 000 un vēl 29 000 1949. gada martā), latviešus (43 000) un igauņus (20 700) deportēja 1949. gada martā.²¹

Padomju deportāciju politika acīmredzami centās vājināt nāciju pašidentitāti. Savulaik Anna Luīze Stronga, 1940. gada Lietuvas padomju okupācijas apdziedātāja, aprakstīja lietuviešu līderu deportācijas kā soli pretī tam, ko viņa uzskatīja par visu Padomju Savienības tautu brīnišķīgu saplūšanu vienā lielā nācijā. Lietuvieši bieži citē Mihailu Suslovu, savulaik Staļina vicekarali Lietuvā, kurš esot teicis, ka Lietuva paliks, bet lietuvieši gan ne. Nacistu režīms bija paredzējis iznīcināt ebreju nāciju un piespiedu kārtā izklīdināt Baltijas tautas. Padomju režīms sapņoja par Baltijas tautu izšķīdināšanu lielajā padomju tautā.²²

50. gadu sākumā padomju režīmam šķita, ka pretošanās pēdējās grupas ir likvidētas. Tomēr neapmierinātība Baltijas iedzīvotāju vidū saglabājās, un tas varēja būt par iemeslu Padomju Savienības lēmumam atteikt Starptautiskās Olimpiskās komitejas lūgumu 1952. gadā novirzīt olimpiskās lāpas ceļu no Grieķijas uz Helsinkiem gar Baltijas jūras austrumu krastu.²³ Padomju amatpersonas nevēlējās, lai ārzemju viesi redz Baltijas republiku dzīvē notikušās pārmaiņas un problēmas.

Staļina nāve 1953. gadā iezīmēja pagriezienu padomju sistēmas vēsturē. Viņa pēcteči zvērēja uzticību Ļeņinam, taču ar laiku, sākot apzināties autoritārās padomju sistēmas attīstības problēmas, eksperimenta nolūkos mīkstināja dažas tās nepatīkamākās raksturiezīmes. Tas drīz vien deva baltiešiem rīcības telpu pašapziņas atdzimšanai, un padomju režīms atklāja jaunus pretošanās avotus paša radītās un dominētās sabiedrībās. Padomju drošības struktūru ziņojumos bija jaušams satraukums par to, ka indivīdi ar

“buržuāziski nacionālistiskām” simpātijām iefiltrējas valsts iestādēs. Piemēram, 50. gadu beigās padomju režīms veica Latvijas Valsts universitātes administrācijas tīrīšanu. Tai pašā laikā republikas komunistu partijas līderi baidījās, ka Maskavas lēmumam atļaut uz Sibīriju deportēto personu atgriešanos dzimtenē būs potenciāli graujošas sekas. Jaunu pretošanās formu attīstība katrā Baltijas republikā ir vēsturnieku pētījumu tēma nākotnē.

Baltijas republikām bija liela nozīme padomju sistēmas galīgā sabrukuma veicināšanā. PSRS pastāvēšanas pēdējās dienās ne viens vien padomju publicists prātoja, ja nebūtu Baltijas, citās republikās būtu daudz mazāk nemieru. Interesanti, ka 1929. gadā amerikāņu sūtnis Baltijas valstīs bija paziņojis, ka “visās pierobežas valstīs un, kā dzird, arī pašā Krievijā ir vispārzināms, ka, tiklīdz Sarkanā armija šķērsos robežu, boļševiku režīma zvani skanēs visās dzirdīgajās ausīs”. Pretēji šādiem uzskatiem 70. gados kāds Rietumu komentētājs pieļāva, ka trīs Baltijas republikas bija “ceļā nevis uz asimilāciju, bet gan fizisku izmiršanu”²⁴. Tomēr 1991. gadā ne jau Baltijas valstis bija tās, kas nonāca vēstures mēslainē.

No angļu valodas tulkojis *Juris Pavlovičs*

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Sk.: *Meissner B.* The Occupation of the Baltic States from a Present-Day Perspective // *The Baltic States at Historical Crossroads*. – Rīga, 1998, 473.–488. lpp. – Kā padomju pētījumu par partijas un valsts attiecībām šai periodā sk.: *Koževnikov E. M.* Istoričeskii opit KPSS po rukovodstvu Sovetskim gosudarstvom v predvoennie godi (1936–1941). – Moskva, 1971.
- 2 Protokol № 7, Rešeņija politbiro CK VKP(b), miņisterstvo Inostrannih del Rossiiskoi federacii // Dokumenti vnešņei poljitiķi, 1939 god. – Moskva, 1992, kņ. 2, 19.–22. lpp. – Ervīns Oberlenders pievērsis uzmanību šim dokumentam savā rakstā: *Instruments of Sovietization in 1939/1940 and after 1944/45 // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas: Starptautiskās konferences referāti, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.)*. – Rīga, 2003, 50.–57. lpp. – Pēc Padomju Savienības sabrukuma bijušie partijas ierēdņi brīvi izteicās par VK(b)P CK Politbiroja stāvokli (*Kručkov V.* Ličnoe delo, v dvuh tomah. – Moskva, 1996, t. 1, 258. lpp.): nosauc to par “augstāko vadības orgānu valstī”; – *Ligačov J.* Zagadka Gorbačova. – Novosibirsk, 1992, 6. lpp. dēvē to par “valsts augstāko politisko orgānu”.
- 3 *Lenin V. I.* Polnoe sobranie sočiņeņii. – Moskva, 1960–1964, t. 42, 367. lpp.; t. 43, 199. lpp.
- 4 United States National Archives, State Department Decimal File (turpmāk – USNA), 860p.00/283. – 20. jūnijā Francijas vēstniecības pirmais sekretārs ierakstīja savā dienasgrāmatā: “Aneksija ir pausei pabeigta.” – *Beausse J. de.* Carnets d'un diplomate français en Lettonie 1939–1940. – Rīga, 1997, 160. lpp. [Teksts latviski un franciski.]
- 5 USNA, 860p.00/283.
- 6 Kad 21. jūlijā sanāca Lietuvas Tautas sapulce, tā rīkojās atbilstoši VK(b)P CK Politbiroja 1939. gada oktobra lēmumiem, pieņemot kā pirmos šādus dienaskārtības jautājumus – padomju varas nodibināšana, lūgums uzņemt Padomju Savienībā, agrāro reformu un banku un lielo uzņēmumu nacionalizācija. – Lietuvas Liaudies Seimas. Stenogramos ir medžiaga. – Vilnius, 1985, 50.–53. lpp.

- ⁷ Levin D. *Baltic Jews under the Soviets 1940–1946*. – Jerusalem, 1994, 371. lpp. – Kā mūsdienīgu trīs republiku minoritāšu situācijas apskatu sk.: Royal Institute of International Affairs // *The Baltic States*. – London, 1938, 30.–38. lpp.
- ⁸ Levin D. *Baltic Jews ...*, 117. lpp.; *Mishell W. W.* Kaddish for Kovno. – Chicago, 1988, 8. lpp.; *Pinchuk B.-C.* *Shtetl Jews under Soviet Rule*. – Oxford, 1990, 221. lpp.; the American report in USNA, 861m.00/464. – Par ebreju deportācijām no Ukrainas un Baltkrievijas 1940. gada jūnijā sk.: *Gross J.* *Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. – Princeton, 2002, Chapter 6: "Deportations".
- ⁹ Levin D. *Baltic Jews ...*, 2. lpp.; *Gitelman Z.* *Soviet Reactions to the Holocaust, 1945–1991 // The Holocaust in the Soviet Union*. – New York, 4., 5. lpp. – Par Lietuvas ebreju kopienas attieksmi sk. arī: *Atamukas S.* *Lietuvos zydu kelias*. – Vilnius, 1998, 213., 214. lpp.
- ¹⁰ *Mendelsohn E.* *On Modern Jewish Politics*. – New York, 1993, 98. lpp.; *Gross J.* *Revolution ...*, 272. lpp.; *Kolitz Z.* *The Physical and Metaphysical Dimensions of the Extermination of the Jews in Lithuania // The Holocaust in the Soviet Union*, p. 201.
- ¹¹ Levin D. *Baltic Jews ...*, 27. lpp.; Levin D. *The Lesser of Two Evils: Eastern European Jewry under Soviet Rule, 1939–1941*. – Philadelphia, 1995, 44.–46. lpp.; *Kolitz Z.* *The Physical ...*, 201. lpp.
- ¹² Levin D. *Baltic Jews ...*, 92. lpp.; *Gitelman Z.* *Soviet Reactions ...*, 5. lpp.; *Gefen A.*, citēts no: *Lietuvos Rytas*, 1996, 23 kovas. Amerikāņu ziņojuma tekstu sk.: *Senn A. E.* *Documents: Introduction and Commentary // Journal of Baltic Studies*, 1995, vol. 26, no. 2, 145., 146. lpp.
- ¹³ Teksts no: *Brandisauska V.* *Siekiai atkurti Lietuvos valstybinguma*. – Vilnius, 1996, 151. lpp.
- ¹⁴ Par deportācijām Latvijā sk.: 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Par patieso 1941. gadā deportēto iedzīvotāju skaitu joprojām diskutē. Latvieši tagad parasti min apmēram 15 000, igauņi – 10 000, bet lietuvieši no 17 000 līdz 19 000, pat līdz 27 000 cilvēku. Daļa Lietuvas statistikas problēmu izriet no deportēto ebreju un poļu skaita noteikšanas grūtībām. – Sk.: *Grunskis E.* *Lietuvos gyventoju tremimai 1940–1941, 1945–1953 metais*. – Vilnius, 1996; *Atamukas S.* *Lietuvos zydu kelias*. – Par deportācijām visās trijās Baltijas republikās sk.: *Misiunas R. J., Taagapera R.* *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1980*. – Berkeley, 1983, 38.–42. lpp. – Par deportētā dzīves atšķirību no darba nometnēs ieslodzītā dzīves sk.: *Onutes Garbstienes dienasgrāmata "Hell in Ice"*. – Vilnius, 1992. – Kā ieslodzītā stāsta paraugu sk.: *Begin M.* *White Nights*. – London, 1957.
- ¹⁵ *Mendelsohn E.* *On Modern Jewish Politics*, 40. lpp.; *Shochat A.* *Jews, Lithuanians and Russians, 1939–1941 // Jews and Non-Jews in Eastern Europe / Eds. by B. Vago, G. I. Mosse*. – New York, 1974, 301.–314. lpp. – Pirmajos pēckara gados padomju varas iestādes Baltijas valstīs ātri vien apturēja personiskās atriebības izpausmes un nodrošināja savas vardarbības monopolitēšības. – *Gefen A.* *Defying the Holocaust*. – San Bernardino CA, 1993; *Slavinas A.* *Gibel' Pompei*. – Tel-Aviv, 1997; *Cohen R.* *The Avengers*. – New York, 2000.
- ¹⁶ *Tilly Ch.* *The Politics of Collective Violence*. – Cambridge, 2003, 230. lpp.
- ¹⁷ Par vardarbības izplatīšanos un pieaugumu sk.: *Ezergailis A.* *The Holocaust in Latvia, 1941–1944*. – Rīga, 1996; *Atamukas S.* *Lietuvos zydu kelias*; *Eidintas A.* *Zydai, Lietuviai ir Holokaustas*. – Vilnius, 2002; *Judenmord in Litauen / Eds. by W. Benz, M. Neiss*. – Berlin, 1999. Sk. arī: *S. Suziedelis, Y. Arad un A. Bubnys* rakstus no: *The Vanished World of Lithuanian Jews / Eds. by A. Nikzentaitis, S. Schreiner, D. Staliunass*. – Amsterdam, 2004. – Nacistu propagandas paraugs ir ņemts no grāmatas: *Raudonasis siaubas GPU*. – Kaunas, 1941, 4. lpp.

- ¹⁸ Ny Dag, 10 February 1944. – Lai parādītu, ka padomju republikas ir neatkarīgas, 1944. gada 1. februārī Padomju valdība pieņēma Staļina konstitūcijas 18. a panta papildinājumu: “Katrai savienotajai republikai ir tiesības stāties tiešās attiecībās ar ārvalstīm, slēgt ar tām līgumus un apmainīties sūtņiem.”
- ¹⁹ USNA, 860n.01/97.
- ²⁰ Bower T. *The Red Web*. – London, 1989. – Kā stāstu par minētās iejaukšanās katastrofālu epizodi sk.: *Mockunas L. Pavarges herojus*. – Vilnius, 1997.
- ²¹ Sk.: *Grunskis E. Lietuvos gyventoju tremimai ..; Strods H., Kott M. The File on Operation “Priboi”: A Reassessment of the Mass Deportations of 1949 // Journal of Baltic Studies*, 2002, vol. 33, no. 1, 1.–31. lpp. – Kā vispārēja rakstura pēckara pretošanās kustības un deportāciju aprakstu sk.: *Misiunas R. J., Taagapera R. The Baltic States ...*, chapter III: Post-War Stalinism: 1945–1953. – Aprēķinus ar lielāku deportēto skaitu sk.: *Vilniaus tribunalo nuosprendis*. – Vilnius, 2000.
- ²² Citēts no: *Seinius I. Raudonasis tvanas*. – Vilnius, 1990, 134. lpp. (sākotnēji publicēts dāniski, 1941). – A. L. Strongas nozīmīgākais ieguldījums Baltijas valstu padomju inkorporācijas vēsturē bija viņas: *The New Lithuania*. – New York, 1941.
- ²³ *Senn A. E. Power, Politics, and the Olympic Games*. – Champaign, IL, 1999, 100. lpp.
- ²⁴ Arthur Coleman to Washington, 21 November, 1929, USNA, 860i.00/182; *Carrere d’Encausse H. L’empire eclate: La revolte des nations en U.R.S.S.* – Paris, 1978, 273. lpp.

Alfred Erich Senn

Baltic Battleground

Summary

The purpose of this introductory essay is to sketch the three republics' common experience in World War II and immediately after, picturing the general Baltic background against which the more specialized essays in this volume examine Latvia's share of that suffering. The essay does not pretend to offer a complete history. Its major emphases are on the nature of the Soviet rule and on the origins of the Holocaust.

The fifth decade of the 20th century was a time of storm, stress and suffering for the peoples of Latvia, Lithuania and Estonia. In the single generation since they had emerged onto the European map after World War I, they had made great progress in forming modern, self-conscious nations, but then as a battlefield of World War II they together fell under successive foreign occupations: a Soviet occupation in 1940–1941, an occupation by Nazi Germany in 1941–1944, and then a second Soviet occupation that extended for more than two generations. These occupations built on one another, each deepening the social and emotional mutilation inflicted by the previous one. Warfare, deportations, prison camps, mass executions, the horrors of the Jewish Holocaust, forced emigration and flight, the intimidation of survivors – all ravaged the some six million people living in this region. Only in the 1990s, after the reestablishment of independence, could the survivors and their progeny even begin to study the nature and consequences of that grim decade when they could not control their own history.

Arvydas Anušauskas

Massacre of Military and Civilian Population Perpetrated by the Soviets

Introduction

The news about the massacre of civilian population in Lithuania on 22–27 June 1941 was spread almost instantly. The first exhumations and identifications attracted public attention immediately. The destiny of the victims was exhaustively described in the first publications.¹ In 1942–1943, a four-volume work “Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai”² (*Lithuanian Archives. Years of Bolshevism*) was published providing summarised information about the killings in 1941, the blame, however, being ascribed to the Jews. Anti-Semitism was a basic element of most publications from the wartime. In 1942, publications dealing with individual cases of murder emerged. The publication “Bėgančiųjų kerštas” (*The Revenge of the Fleeing*)³ contains Lithuanian police records of the killing of about a thousand people at the outset of the war. The book “Žemaičių kankiniai” (*The Samogitian Martyrs*) published by the “Žemaičių žemė” (*The Samogitian Land*) provides a documented description of the Rainiai forest tragedy when 76 prisoners were killed on 24–25 June 1941. The publications mentioned above reveal the process of physical disposal of civilian population, provide evidence, describe acts of exhumation, police records, therefore, for several decades they have been used as the main source of information about these events.

A new phase was opened in 1990, when interviews with surviving witnesses were conducted and the criminal prosecution for the murder of civilian population was launched. Articles published by Russian historians about execution of prisoners relied on unknown documents⁴ and mainly concentrated on the specific details of prisoners’ evacuation. Massacre of civilians (with the exception of Poles) has never become an object of their research.

From 1996 to 2000, Lithuanians produced only a few publications summarising archive materials and memories of the witnesses to the events of 22–27 June 1941 that had already been or had never been published earlier.⁵ Most of the memoirs

and articles, some of which had been published in Lithuania in 1942–1943, in the Lithuanian émigré community before 1989, or in Lithuania from 1989 to 2001, consisted of essays written by survivors of the Cherven massacre.⁶

The present work draws on the NKVD-NKGB documentation stored in the archives of Lithuania and Russia: the Fund of Criminal Cases of the KGB Documentation Unit and Fund of the CPL (Communist Party of Lithuania) Documentation Unit of the Special Archives of Lithuania (LYA)⁷, Funds No. 9401 (orders of the NKVD of the USSR), No. 9413 (Prison Board of the MVD of the USSR) and No. 9414 (GULAG of the MVD USSR) of the State Archives of the Russian Federation.

Legal Situation

On the first day of the war, the Presidium of the Supreme Council of the USSR issued a decree imposing martial law in the territories beyond the front line, which included Lithuania as well. Another decree announced that state security and defence functions were to be transferred to the military councils of the military districts, fronts and armies. All cases of political prisoners were handed in to military tribunals, which usually sentenced prisoners to death by shooting. This was the official policy. In fact, local NKVD and NKGB offices and prison guards (convoy army) were granted absolute freedom. NKVD and NKGB people considered shooting a kind of evacuating prisoners. Documents define this execution as Category 1 evacuation, as approved on 27 June 1941. However, all killings of civilian population and prisoners were committed prior to the approval of the mentioned secret documents.

Evacuation of Prisoners and Organisation of Murders

On 22 June, A. Checheyev, Deputy Chief of the Prison Department of the NKVD of the Lithuanian SSR, was authorised to evacuate prisoners, though Moscow had not issued any instructions by that time. In Moscow, the Prison Board of the NKVD of the USSR under the leadership of Cpt. M. Nikolski and the supervision of Deputy Commissar of the NKVD of the USSR S. Kruglov worked on the plans for the evacuation of prisoners. The intention was to deport 5900 prisoners from Lithuania on 22 June (this was the number of prison inmates on 10 June 1941, however, on 16 June, 747 prisoners were deported to camps, thus on 20 June, the number of prisoners in prisons was 5217⁸) to the following destinations: 1952 prisoners from Kaunas to the prisons of Vologda, 2901 prisoners from Vilnius, Panevėžys and Šiauliai to the prisons of Gorky region,

1237 prisoners from all other prisons to the prisons of Voronezh region.⁹ The same day, another plan was drawn up providing for the deportation of 4000 prisoners.¹⁰ The rest had to be either released or executed.

Even prior to receiving any instructions from Moscow, Chief of the Interrogation Department of the NKVD of the LSSR E. Rozauskas made the following suggestion to Deputy People's Commissar of the NKGB D. Bykov: "The evacuation of prisoners from Kaunas prison No. 1 being impossible, the most dangerous among them should be separated and shot before withdrawing."¹¹ According to Rozauskas' estimations, there were as many as 400 such prisoners (every fifth prisoner).¹² However, as the situation on the front was rapidly changing, these plans were never realised. The NKVD and NKGB had to leave Kaunas as early as on the night of 23 June 1941. The issue of prisoners' evacuation was resolved in accordance with verbal instructions of local NKVD-NKGB chiefs. Only on 4 July 1941, V. Chernyshov and M. Nikolski approached L. Beria with specific proposals:

"1. Only prisoners under interrogation should be taken to the enemy's rear.

2. Women with children, adolescents (except for dangerous offenders – saboteurs, spies, bandits, etc.) should be released.

3. Persons sentenced for domestic, official and other insignificant offences, as well as those sentenced in accordance with the decrees of the Presidium of the Supreme Council of the USSR of 26 June and 10 September 1940 or interrogated for this sort of crimes should be released.

4. On all other prisoners, including deserters, penalty of death – execution by shooting should be inflicted."¹³

As the above-mentioned documents indicate, the murders were primarily targeted at imprisoned "counter-revolutionaries." The status of the prisoner, whether sentenced or still interrogated, did not matter. The massacres perpetrated in Lithuania are probably most poorly recorded in the documentation by the NKVD.

In his reports, P. Gladkov mentioned only shooting of 15 persons in Panevėžys, 4 in Zarasai and ca 15 condemned prisoners from Kaunas during evacuation. NKVD and NKGB documents do not make a single reference to the massacre in Pravieniškiai and Rainiai. Only the prisoners, who managed to survive the executions, and exhumation of the killed could provide evidence of the crimes of the NKVD and NKGB officials and local collaborators. Less than 25% (1363 prisoners) of the Lithuanian prison inmates were deported to the inland of Russia before 20 July.¹⁴ On 26 June 1941, 315 Šiauliai prison inmates (about 30% of them were interrogated by the NKGB) were taken to Staraya Rus prison in Leningrad region (later they were transferred to Gorky prison), on 3 July, 606 Vilnius prison inmates (417 of them were interrogated by the NKGB) were brought to Gorky prison, on 6 July,

311 prisoners from Panevėžys prison were brought to Soliletsk prison in Chkalov (now Orenburg) region, and on 9 July, 89 inmates of Švenčionys prison were taken to Vologda prison.¹⁵

They were condemned to slowly die of exhausting labour in Soviet camps or were shot in 1942–1943 according to the 11 December 1941 Decision of the Supreme Court of the USSR “Concerning Processing of Cases against Persons Who Have Committed a Crime on the Territory Temporarily Occupied by the Enemy.”¹⁶ Before the outset of the war, penalties of death had to be approved by the Military Chamber and Punitive-Judicial Chamber of the Supreme Court of the USSR, reviewed by the Commission of the Political Bureau of the Central Committee (CC) of the All-Union Communist (bolshevik) Party (AUC(b)P) and once again approved by the CC of the AUC(b)P. Decisions taken by the Special Commission were not final. After the war broke out, penalty of death was executed according to the 15 November 1941 Note by L. Beria to J. Stalin. The Special Commission of the NKVD of the USSR was entitled to impose (with the participation of the Prosecutor General of the USSR) penalty of death for “counter-revolutionary crimes and extremely dangerous crimes against the administrative system of the USSR.”¹⁷ Decisions of the Special Commission became final. For instance, as a result of such a procedure, Vilnius lawyer Algirdas Naimanas-Mirza-Kričinskis was shot: detained on 15 February 1941, sentenced to penalty of death by the Special Commission on 2 May 1942, and shot in Gorky prison on 2 June 1941.¹⁸ Juozas Ringaudas was detained on 15 April 1941, sentenced by Gorky war tribunal to penalty of death and shot on 29 July 1942. 618 prisoners brought from Lithuania were sentenced to penalty of death, 568 of them were shot.¹⁹ When passing sentences, no procedural rules, even those foreseen in the Soviet legislation, were observed (people had no access to their case, those who did not speak Russian had no access to interpreter, no account was taken of the detainees’ state of health).²⁰

Massacre of Political Prisoners from Kaunas Prison in Cherven

The Cherven massacre was the only one compatible with the scheme of “Category 1 evacuation.” According to P. Gladkov, on the night of 23 June 1941, 90 prisoners were taken from the Kaunas prison. Witnesses recollect that 118 prisoners were taken from the 4th section.²¹ They were transported to Minsk prison. 15 persons sentenced to penalty of death were separated there and shot on 24 June 1941: reservist Col. S. Rusteika (sentenced to penalty of death on 30 May 1941), V. Pranckonienė

(sentenced on 24 May 1941), Cpt. Švarplaitis (sentenced on 18 June 1941), B. Kantauskas (sentenced on 11 June 1941), etc.

On 25 June, the remaining prisoners, together with 2000 other inmates, were driven out of Minsk prison. The roll of echelon departure and movement (which contains data on the evacuation of prisoners) mentions these prisoners in only a few lines: "2000 prisoners were driven from Minsk on foot. They were taken to Cherven, where ca 500 prisoners-counter-revolutionaries departed as Category 1" (i. e. they were shot).²² The prisoners were executed by the soldiers of Regiment 226 of Brigade 42 of the NKVD convoy forces. "Because of the heat and fatigue, the weaker ones started lagging behind, some were totally unable to proceed," Col. Tumas, who was among the prisoners, wrote in his memoirs. "Commissars killed them by two shots in the back of the head."²³ On the night from 26 to 27 June, prisoners were divided into two groups. Most Lithuanians were in the group of prisoners to be liquidated (their destiny was decided upon by Stepanov, Chief of the Prison Board of the NKVD of the Belarussian SSR).²⁴ This group of 400 to 750 prisoners included ca 26 Lithuanians.²⁵ A group of prisoners, with 26 Lithuanians among them, was to stay in Cherven prison.²⁶ Those doomed to die were driven towards Bobruisk prison and shot on the road. Vanyukov gave his version of the Cherven massacre to the Board of Convoy forces: "170 persons of the guard service of Regiment 226 were evacuating prisoners from all prisons in Minsk towards the River Berezina to dig trenches. On the way, in the neighbourhood of Cherven, the guards and prisoners were heavily air bombed. By the decision of the Chief of the Prison Board of the Belarussian NKVD Stepanov, those imprisoned for counter-revolutionary crimes were shot, while others released. All guards returned to their unit headquarters on 3 July."²⁷

About 40 inmates of Kaunas prison who were driven from Minsk prison (ca 75 to 100 prisoners, because 15 condemned had been shot earlier) survived (Prof. I. Končius, Col. J. Petraitis, Col. J. Tumas, Col. G. Urbonas, Col. A. Šova, Cpt. S. Jasiunskas, Cpt. O. Žadvydas, etc.). The rest, including Col. B. Giedraitis, Col. J. Šarauskas, Maj. J. Špokevičius, Maj. V. Opulskis, were killed alongside dozens of other prominent Lithuanian figures and ordinary farmers, workers and employees.

A signatory of the Lithuania's Independence Act K. Bizauskas was among those taken from Kaunas prison. However, he did not reach the prison in Minsk, either. Under unknown circumstances, he found himself in Polock region close to Bigosovo station in Belarus, together with other 14 prisoners. On 26 June 1941, upon an instruction of L. Beria, the People's Commissar of the NKVD of the USSR, and Bykov, Deputy Commissar of the NKVD of the LSSR and upon the decision of Maslov, Chairman of the Military Tribunal of the Internal and Border Forces of the NKVD of the USSR, 15 prisoners were shot.²⁸

Killing of Telšiai Prison Inmates in Rainiai Forest

Out of 162 Telšiai prison inmates, 76 were interrogated by the NKGB. On 23 June, all prisoners were to be taken out of the prison. However, no vehicles being provided to transport prisoners, the chiefs of the NKVD and NKGB left the city. As no German army troops entered the town, on 24 June, commanders of the NKGB returned there with a unit of the Red Army and launched preparations in the Telšiai prison. They were led by Lt. Yermolayev, Deputy Chief of the NKGB Kretinga County department division, Petras Raslanas, Chief of the NKGB Telšiai County division, Kompanecas, an official of the Political Department of the 8th Army, and D. Rocius, Chairman of the Executive Committee of Telšiai. Later, P. Raslanas said: "I am convinced that there was not a single innocent person there."²⁹ The Red Army soldiers took prisoners from their cells to the headquarters of the Guard Service. Then, the prisoners were driven into lorries one by one. Already at dawn of 25 June, lorries carrying prisoners were driven in the direction of Luokė, to the Rainiai forest. Further developments are scarcely known. This was probably the only massacre in Lithuania leaving no surviving witnesses. Only the executioners gave evidence. D. Rocius said: "The shooting was done by the Red Army. Our people there were represented by [Deputy] Chief of the NKGB [Kretinga County department] Petras Raslanas, operative agent Galkin, and prison superintendent Pocevičius."³⁰ Only on 28 June, when the pits were found and unearthed, the severest possible torture of all the people became evident. Some of them had their ears cut, eyes put out, almost half of them (35) had their genitals injured. Some of them were finally killed by crushing their heads or stabbing with bayonets. Only ten prisoners were shot. Due to injuries, the identity of 46 prisoners could not be established. The remains of 73 prisoners were found in the Rainiai forest. Three other prisoners who had tried to escape were killed and buried close to Džiuginėnai.³¹ The requirement of the NKVD chiefs, which, in fact, was formulated later, on 4 July 1941, namely to leave no political prisoners alive, had been *fulfilled*.

Mass murder of Prisoners and Guards at the Pravieniškiai Camp

The killing committed at Pravieniškiai camp differed from other murders not only in its massive scope, but also in the fact that all prisoners without a single exception and even their superintendents together with their families (the latter being Lithuanians) were annihilated. The inmates of this prison were sentenced to short-term penalties,

usually to 1–2 years in prison. On 26 June, a Red Army platoon with an armed vehicle arrived at the camp. The survivors gave evidence that the initiator of the shooting was Lt. Kiselyov, who had been released from the camp after the outbreak of the war. This was probably the reason why 21 camp superintendents and their family members (6 women, and girls of 13 and 16 years) were killed.

Prisoners were driven out of barracks and shot with minesweepers and machine guns. Those who did not die at once were finished off with bayonets and a hand-grenade thrown into the pile of dead and injured bodies.³²

The report by M. Valeika, officer of Kaunas City Commandature, submitted on 28 June 1941, says that “230 persons were killed, superintendents and their family members being shot in the same way. 444 persons were on the meal lists on that day (including: 80 interned Poles, 20–30 Red Army soldiers sentenced for various offences). This means that 214 escaped. 50 of them were injured. A part of them died during the evacuation.”³³

Other Murders of Civilian Population

In other parts of Lithuania, small groups of prisoners were killed together with civilian population. They were executed upon the initiative and by the NKVD and NKGB staff or Red Army soldiers, as well as Soviet and party activists. In every county of Lithuania, dozens of people were killed just upon suspicion that they supported partisans or upon information filed against them by Communists. Out of the total of 672 victims, 518 were killed by the Red Army troops. On 22 June, 37 persons were murdered, on 23 June, 97, on 24 June, 185, on 25 June, 168, on 26 June, 99, on 27 June, 53, on 28 June 17, on 29 June, 10, on 30 June, 9 (the figures exclude the prisoners of Telšiai prison and Pravieniškiai camp). The largest number, 109, were killed in Šiauliai county, 79 were murdered in Telšiai county, 72 in Kaunas county, 49 in Ukmergė county, 47 in Rokiškis county, 45 in Mažeikiai county, 38 in Tauragė county, 33 in Panevėžys county. The toll of murder in each of the other counties ranges from 4 to 30 civilians.³⁴

A sign of a rifleman, hoisting of a tri-colour national or white flag, listening to the radio was considered to be a sufficient ground to sentence a person to the penalty of death. Moreover, when fleeing the country, Red Army soldiers killed a lot of people in order to steal their bicycles, horses or clothes. Nevertheless, most of the victims were executed for disloyalty or hostility to Soviet authorities by collaborators (Soviet or party activists) upon a direct instruction. Thus, on 22 June, 14 people were tortured to death in Girininkai village, Vainutas district, Tauragė county, and 5 suffered the same

destiny in Krušonys village, Kaišiadorys district, Trakai county. The total number of group slaughter amounts to almost 40.³⁵ The list of persons killed during the 23 June 1941 rebellion contains 1,095 entries.

Several weeks later, P. Gladkov wrote his report in which he remembered to mention that 4 detainees had been shot in Zarasai (and 4 stayed alive).³⁶ He also mentioned the shooting of 15 persons arrested in Panevėžys during the liquidation of a partisan platoon. In fact, 19 people were shot there. By contrast with other cases, this time there were witnesses to this massacre. One of them gave evidence that “a prison car and a lorry loaded with armed soldiers [...]” came to the scene of the execution, “the cars stopped by an open pit [...]. Then chekists opened the prison car, jumped into it and started throwing people into the pit. Chekists and senior political instructors fired shots at the thrown bodies. [...] This was completed very fast, in some 10 or 15 minutes.”³⁷ The massacre was committed on 25 June, at a distance of 300 to 400 metres from the sugar factory. 15 Kupiškis residents, who had been arrested in the Kupiškis district and brought to Panevėžys on the eve of the massacre, were among the victims (two others could not be identified because of severe wounds).

In Panevėžys, the murders continued until the withdrawal of the Red Army troops. On 26 June in Panevėžys, in the cellar of the headquarters of the Red Army, three doctors from Panevėžys county were tortured to death in the most brutal manner: reservist Col. J. Žemgulys, A. Gudonis, S. Mačiulis. In the same cellar, nurse of the hospital Z. Kanevičienė and three other Panevėžys residents were executed.

Massacre of the Militaries

The remains of the Lithuanian Army were totally destroyed. On 22 June 1941, 7000–8000 Lithuanian soldiers served in the 29 territorial riflemen corps.³⁸ As the war began, Soviet troops besieged the camps of the divisions of the 29th territorial riflemen corps. A decree was issued stating that soldiers detained outside the camps would be handed in to the military tribunal and executed. The divisions were ordered to move towards the inland of Russia. The killing of Lithuanian soldiers was related both to the outbreak of the rebellion, and to the refusal to obey the orders of the Red Army commandment. Nevertheless, at the outset of the war, more than 5500 Lithuanian soldiers managed to fight their way out of the Soviet military control and stayed in Lithuania. In the course of their liberation, 120 soldiers perished or were missing: 1 lieutenant-colonel, 3 majors, 8 captains, 8 lieutenants, 3 junior lieutenants, 6 cadets, 8 warrant officers, 9 non-commissioned officers, 10 junior non-commissioned officers, 3 lance-corporals,

59 privates and 2 civilian officials.³⁹ Nevertheless, later 1931 soldiers were put on the lists of the missing persons. Some of them were killed outside Lithuania or detained and transferred to camps (information has been found about 324 detainees).⁴⁰ Others perished during their service in the Soviet Army units, and only a tiny share of them returned to Lithuania in 1945.

Repercussions of the Killings of Civilian Population

The examples given above reveal that Communists took advantage of the outbreak of the war to exterminate people holding different views or members of former Lithuanian national organisations. The example of Estonia is an indication of what Lithuanians would have been in for, if the Red Army had stayed in the occupied Lithuania longer. Almost all prisoners there were deported for slow death in the camps of the Soviet Union, and in Tartu prison, 205 inmates were shot. Tallinn prison was still crowded. On 4 July 1941, there were 1200 persons arrested by the NKVD and NKGB on the first days of the war and intended to be sent to camps.⁴¹ Meanwhile in Lithuania, out of 5200 to 5900 persons imprisoned by the Communist authorities in 12 prisons, 9 internal prisons and Pravieniškiai camp, 2351 prisoners managed to escape owing to the rebellion and disarray of the transition from one occupation to the other⁴²; the latter figure included 168 Jews, 81 Russians, over 1500 Lithuanians, over 500 Poles. Officers and soldiers of the NKVD and NKGB killed ca 400 and deported to Russia 1365 prisoners.

Conclusions

1. Legal status on 22–28 June 1941. The Decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR declared martial law in Lithuania. State security and defence functions were transferred to war councils of military districts, fronts and armies. All cases against political prisoners were handed in to military tribunals.

2. Evacuation of prisoners and organisation of executions. The evacuation of prisoners fell within the responsibility of the Prison Board of the NKVD of the USSR and its local divisions, which were assisted by units of the NKVD convoy forces. At first, prisoner evacuation was conducted in accordance with oral instructions of local NKVD-NKGB leadership. Political prisoners were to be either deported, or, in case deportation was impossible, shot without sentencing. Special court procedure for deported political prisoners was set up, that usually ended with a sentence of death “for counter-revolutionary crimes and crimes posing extreme threat to the USSR regime”

allowing of no appeal. Sentences were passed without any account of legal procedures under the Soviet legislation (people were not allowed to get acquainted with charges against them, no interpreters were provided to those who did not speak Russian, the state of health of the arrested was ignored).

a) The massacre of political prisoners from Kaunas prison in Cherven and Bigosovo. The massacre in Cherven and Bigosovo was the only one to fit into the scheme of “Category 1 Evacuation,” when political prisoners had to be shot as evacuation was impossible. Their destinies were determined by the leaders of the Prison Board of the NKVD of the USSR and the Prison Board of the NKVD of the Belarussian SSR. Ca 40 prisoners out of the total of ca 75 or 100 Kaunas prisoners driven from Minsk prison managed to survive. Dozens of other well-known Lithuanian public figures and ordinary farmers, workers and civil servants were executed without a sentence of the court. Under similar circumstances, 15 prisoners (including signatory of the Independence Act K. Bizauskas) were executed in the region of Polock, Belarus, and by Bigosovo station on 26 June 1941.

b) Massacre of Telšiai prison inmates in Rainiai forest. This was probably the only massacre in Lithuania that left no witnesses. The execution of 76 political prisoners was arranged by leaders of the NKVD county division, the 8th Army and the executive committee of Telšiai county. The execution was carried out by the NKGB agents and 8th Army soldiers.

c) Massacre of prisoners and guards at the Pravieniškiai camp. The act committed at the Pravieniškiai camp was different from other executions not only in its massive scope, but also in the fact, that all prisoners were killed, without a single exception, and even their superintendents together with their families (the latter being Lithuanians). This massacre did not fit into “Category 1 Evacuation of Prisoners”, and no secret documents of the NKGB-NKVD mentioned the execution of ca 260 persons.

d) Other executions of civilian population. In other parts of Lithuania, small groups of prisoners were killed together with civilian population. Their execution was initiated and carried out by the NKVD and NKGB staff or Red Army soldiers, as well as Soviet and party activists. In every county of Lithuania, dozens of people were executed just upon suspicion that they supported partisans or upon information filed against them by Communists (claiming that these persons were disloyal or hostile towards the Soviet authorities), or they fell victim to the militaries’ abuse of power. Before the invasion of the German army, ca 40 mass massacres including ca 700 people were registered.

e) Execution of the militaries. As the war began, the units of the 29th territorial rifle corps were considered politically unreliable. The execution of Lithuanian soldiers was triggered both by the start of the rebellion, and by the refusal to carry out the orders of the Red Army officers. At the beginning of the war, more than 5500

Lithuanian soldiers used arms to escape from Soviet guards and stayed in Lithuania. 120 Lithuanian soldiers perished or turned out missing while escaping. 1931 soldiers were later entered into the lists of the missing, though at the beginning of the war they fled the territory of Lithuania either voluntarily or were forced to leave. Ca 20 per cent of them were arrested and taken to camps. Others were killed while serving in the Red Army units, and only a small share of them returned to Lithuania in 1945.

3. Repercussions of the extermination of civilian population.

a) With the outset of the war, extermination of people holding different views, primarily, members of former Lithuanian national organisations, was launched. It was not guided by any Soviet legislation, but rather by oral instructions and secret unlawful directives of the NKGB-NKVD leadership. Officials and soldiers of NKVD-NKGB killed ca 400 prisoners and 700 civilians on 22–28 June 1941.

b) The news about the massacre of civilians and militaries was spread among the public of Lithuania almost immediately. Exhumations as well as mass burial and re-burial of victims revealed the brutality of the Communist-Bolshevik terror. Under the German occupation, these facts were used for the promotion of National Socialism in the population by inciting ethnic intolerance and putting the responsibility for the extermination of the representatives of the Jewish community.

References

- ¹ In Pravieniškiai, the Bolsheviks slaughtered defenceless prisoners barbarously, *Naujoji Lietuva*, 7 July; a number of Lithuanian political prisoners taken from the Vilnius prison was murdered brutally by Červina, *Ūkininko patarėjas*, 11 July 1941.
- ² The Lithuanian Archives. Years of Bolshevism, Kaunas, 1942, vol. 1–3; 1943, vol. 4.
- ³ *Bėgančiųjų kerštas (The Revenge of the Fleeing)*. Lithuanian police records (*in typescript*) of 1942. LGGRTC archives.
- ⁴ Kokurin, A. I. *Evakuacija zaključonnyh iz tjurem Zapadnoj Ukrainy, Zapadnoj Belorusii i Litvy v 1941 (Evacuation of prisoners from the prisons of the Western Ukraine, Western Belarus and Lithuania in 1941)*.
- ⁵ Anušauskas, A. (1996) *Lietuvos gyventojų sovietinis naikinimas (Soviet Annihilation of the Lithuanian People)*. Vilnius; Anušauskas, A. (2000) *Rainių tragedija. 1941 m. birželio 24–25 d. (The Tragedy in Rainiai. 24–25 June 1941)*. Vilnius.
- ⁶ Petraitis, J. (1943) *Kaip jie mus sušaudė (How they shot us)*. Kaunas.
- ⁷ Statement by P. Raslanas to the Secretary of the CC of the CP(b)L A. Sniečkus on 7 October 1942, LVOA (Lithuanian State Organisations Archives), 16895/2/185/82.
- ⁸ Anušauskas, A. *Lietuvos gyventojų ...*, p. 110.
- ⁹ RFVA (State Archives of the Russian Federation), 1v/10/301.
- ¹⁰ *Ibid.*, p. 14.
- ¹¹ Note by E. Rožauskas to A. Sniečkus written on 7 September 1941, LVOA, 1771/2/167/1.

- 12 Note by A. Checheyev written on 8 June 1941 and concerning prison capacity, LCVA (Lithuanian Central State Archives), R-756/6/134/7.
- 13 Kokurin, A. *Evakuacija zaključonnych ...*, p. 5.
- 14 Report by Cpt. M. Nikolski on the evacuation of prisoners from the areas beside the front line, RFVA, 9413/1v/10/92.
- 15 A roll of echelon departure and arrival, RFVA, 9413/1/9/9, 17, 37, 55, 56.
- 16 *Postanovljenije plenuma Verkhovnovo suda SSSR (Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the USSR)*, RFVA, 9474/1/124/70; Sabbo, G. *Njevozmozhno molchatj (Impossible to Stay Silent)*, vol. 2, p. 952.
- 17 Note by the People's Commissar of the NKVD L. Beria to J. Stalin on 15 November 1941, Modern documentation storage centre (hereinafter – MDSC), 89/18/9/1, 2; Cf. Sabbo, G. *Njevozmozhno molchatj*, vol. 2, p. 964.
- 18 Act of 2 June 1942, LYA (Special Archives of Lithuania), Criminal Case Fund, P-12811/26.
- 19 LYA, Criminal Case Fund, P-10880/16; 44840/3/11; 45160/3/14a; 44071/3/16; 45161/3/16; 44030/3/15; P-5878/16.
- 20 An appeal of 14 July 1942 by Vytautas Mockus-Mockevičius against the Decision of the Supreme Court of Northern Kazakhstan, LYA, Criminal Case Fund, 34062/3/29.
- 21 Valuckas, A. *Kolektyvinė tironija (Collective Tyranny)*, p. 217–222.
- 22 A roll of echelon departure and arrival, RFVA, 9413/1v/9/49.
- 23 Tumas, J. (1990) *Kelias į Červenę (Road to Červenė)*. Vilnius. p. 50, 51.
- 24 Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas*, p. 118–121.
- 25 Petruitis, J. *Kaip jie mus sušaudė*, p. 200.
- 26 *Ibid.*, p. 199.
- 27 Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas*, p. 123.
- 28 Certificate of the deputy chief of Unit "A" NKGB of the LSSR Jn. Lieut. Feigelson, K. Bizauskas' criminal case, LYA, Criminal Case Fund, 1353/16.
- 29 Statement by P. Raslanas to A. Sniečkus, Secretary of the CC LC(b)P, on 7 October 1942, LVOA, 16895/2/185/82.
- 30 *Ibid.*
- 31 *Žemaičių kankiniai (The Samogitian Martyrs)*, p. 6.
- 32 Merkelis, A. (1942) "Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius (*Where and how Bolsheviks Killed and Tortured Lithuanians*)", in: *The Lithuanian Archives. Years of Bolshevism*, vol. 1, p. 101, 102.
- 33 *Lietuvos gyventojų genocidas (Genocide against the People of Lithuania)*, vol. 1, p. XXXVIII.
- 34 Anušauskas, A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas*, p. 127, 128.
- 35 *Bėgančiųjų kerštas*, p. 4–158.
- 36 RFVA, 9413/1/22/323.
- 37 *Bėgančiųjų kerštas*, p. 68.
- 38 Raštikis, S. *Lietuvos kariuomenės tragedija... (Tragedy of the Lithuanian Army)*, p. 224.
- 39 *Ibid.*, p. 224–226.
- 40 *Lietuvos gyventojų genocidas*, vol. 1, p. 62.
- 41 4 July 1941 Report by Maj. Baštakov to Maj. M. Nikolski, RFVA, 9413/1/22/341; 21 July 1941 Report of the Prison Department of the NKVD of the Estonian SSR, *Ibid.*, p. 344.
- 42 *Lietuvos gyventojų genocidas*, vol. 1, p. 58.

Arvīds Anušausks

Padomju režīma veiktās militārpersonu un civiliedzīvotāju slepkavības

Kopsavilkums

Ziņas par civiliedzīvotāju masu slepkavošanu Lietuvā 1941. gada 22.–27. jūnijā izplatījās dažu dienu laikā, un drīz pēc tam sekoja pirmās ekshumācijas. Notikumi tika sīki aprakstīti jau nacistu okupācijas laikā, taču visās publikācijās vainu piedēvēja ebrejiem. Jauns pētījumu posms sākās 1990. gadā, intervējot izdzīvojušos aculieciniekus, bet krievu vēsturnieki savās publikācijās izmantoja līdz šim nezināmus dokumentus par ieslodzīto evakuāciju. Tomēr līdz 2000. gadam Lietuvā publicēja tikai dažus pētījumus par minēto tēmu. Šī raksta pamatā ir leTK dokumenti no Lietuvas un Krievijas arhīviem.

22. jūnijā Lietuvā un Maskavā sāka izstrādāt sākotnēji nesaskaņotus plānus 5900 Lietuvas cietumos ieslodzīto evakuācijai. Vēl pirms Maskavas instrukciju saņemšanas Lietuvas leTK amatpersonas secināja, ka “bīstamākie ieslodzītie pirms izvešanas jāatdala un jānošauj”. Taču situācija mainījās tik strauji, ka leTK pameta Kauņu 23. jūnija vakarā. Visi turpmākie rīkojumi tika doti mutiski. Uz dažādiem Krievijas reģioniem izveda apmēram 25% (1363) ieslodzīto.

Vienīgās tā saucamās I kategorijas evakuēto nošaušanas tika veiktas 25. jūnijā Červenā pie Minskas, uz kuriem nogādāja vismaz 90 (aculiecinieki min vairāk) ieslodzīto. Pārējās nošaušanas drīzāk bija slaktiņi. 25. jūnijā 76 Telšu cietumā ieslodzītos aizveda uz Raina mežu, kur tos pēc nežēlīgas spīdzināšanas nogalināja. Īpaši nežēlīgs slaktiņš notika 26. jūnijā Pravenišķu nometnē, kur padomju armijas vienība leitnanta Kiseļova (bijušais ieslodzītais) vadībā nogalināja ne tikai ieslodzītos, bet arī cietumsargus (lietuviešus) ar ģimenēm – pavisam 230 cilvēku. No 672 upuriem 518 ir uz Sarkanās armijas sirdsapziņas. Cīņā par Lietuvas atbrīvošanu gāja bojā vai pazuda bez vēsts apmēram 120 bijušās Lietuvas armijas militārpersonu.

Kseniya Petrochenko

Problems of Separated Families and Their Adaptation to the New Situation

My report is devoted to my grandmother Vera Bumbēra-Shumskaya,
her husband Pēteris Bumbērs,
and their son Jānis Bumbērs who died in Siberia.
Memory is the evidence of love,
reviving those who are gone.
Memory is a pledge of immortality.

The first stage of the Soviet occupation of Latvia (1940–1941) is sometimes called “The Horrible Year.” During this year repressions began directed against the political and public figures of the Republic of Latvia. In November 1940, the laws of the RSFSR came into force in the territory of Latvia, among them the Criminal Code including the famous Article 58 of death penalty for high treason, Criminal Procedure Code, the Labour Code and others. On the grounds of the Criminal Code the repressive organisations could sentence the citizens of Latvia according to the laws of the RSFSR including their activities before the Soviet occupation because the Law was retroactive.

The plan of deportation had been worked out before Latvia was incorporated into the USSR. Already on 11 October 1939, People’s Commissariat of the Interior (NKVD) made up an instruction about the procedure of deportation of anti-Soviet elements of Lithuania, Latvia and Estonia. After the occupation of these Baltic States, the search of the so-called people’s enemies was begun in 1940.

In April 1941, the mass collection of “compromising information” about the citizens of Latvia “alien to the Soviet system,” including the private owners, representatives of creative intelligentsia, officials, and public figures, became an obstacle for them to receive special or higher education.

In the mid-1950s, after Stalin’s death and the beginning of the process of rehabilitation, the deported persons began to search their relatives with whom they were separated on 14 June 1941. They were in endless correspondence with the state security authorities.

For example, Vera Bumbēra received the following information about the destiny of her husband from different prisons: "He was sent from Sverdlovsk to Novosibirsk in September 1941, but he did not arrive in Novosibirsk." In fact, Pēteris Bumbērs was executed by shooting as long ago as 1942.

In March 1953, Presidium of the Supreme Soviet of the USSR issued a decree "On Amnesty" on the basis of which those people sentenced to imprisonment for political motives up to 5 years were liable to amnesty. But this decree did not apply to those deported on 14 June 1941.

Discharge of deported Latvians started with the beginning of Khrushchev's "thaw." According to the resolution of the Council of Ministers of the USSR of 5 July 1954, children under 16 were removed from the register as special settlers. People deported before the war got the right to move freely within a definite area or region, but they had to register once a year. The resolution of deportation "for ever" was abrogated.

The deportation of Latvians to Siberia had been organised in a hurry. State authorities did not trouble about the further destiny of special settlers or their adaptation to the new places of residence. The main aims were to send the "undesirable elements" away from their Motherland and to secure a further industrial development of distant regions of the USSR with the help of cheap labour force. An exile to special settlements as a form of punishment was abolished in 1956, however, the deported citizens of Latvia were not set free.

Native population sometimes tried to help them, but it was too hard to keep their families and the women committed "crimes." In winter they gathered the corn left in the fields after the harvest. According to the Criminal Code, it was a theft of socialist property and they were sentenced to imprisonment for 3–5 years.

In order to save their children from hunger and death some deported women handed them over to the children's homes. We can call such children half-orphans.

The second separation of families took place in 1946–1947 when orphans or half-orphans were returned to the ethnic native land, to Latvia by care of the Ministry of Public Education.

In 1948, by the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR deported people were moved to special settlements for ever without the right of returning to their native country.

Preparations for the clean-up of Latvia began when registration forms for special categories of people were started. At the same time those who lived together with them and were their dependants were also registered.

These actions contradicted existing laws. For example, Article 99 of the Constitution of the LSSR adopted in August 1940 ensured personal immunity to the

citizens of the Latvian Soviet Socialist Republic. “Nobody must be arrested and it can happen only in accordance with the decision of the court or prosecutor’s sanction.”

According to the plan of deportation in Lithuania, Latvia, Estonia and Moldavia which was prepared in June 1941 by the NKVD of the USSR and adopted by the People’s Commissar of the NKVD L. Beria, it was planned to deport 5770 heads of the families from the Latvian SSR to Yukhnovsk camp and 6850 members of their families as settlers to Krasnoyarsk region and Kirov region they had in reserve.

Now the exact number of people deported on 14 June 1941 is unknown. The average of all figures published is approximately 10 thousand. About 20% of deported were children under 16 years of age (3741 children). According to the age all deported can be divided into the following groups:

- under 7 years – 1610;
- from 7 to 16 years – 2131;
- from 16 to 60 years – 5510;
- from 60 to 80 years – 691;
- older than 80 years – 50.

Deportation of the members of the families was explained in the decrees by the arrest of their heads. The main reasons of the arrest were political, social and economic activities during the existence of the independent Republic of Latvia. It was said that under age children were not deported, but they went after their parents to the places of special settlement of the heads of their families. 5154 women were deported in 1941. Deportees were incarcerated in freight trains used for transportation of cattle. There were 40 people in a van. They travelled for months in unsanitary conditions. For many of them that way to their everlasting exile was the last way in their life. But according to the official data, only 28 people died on the way, and 7 children were born.

Adult men (from 16 years of age) were separated from their families and sent to labour camps, women and children were sent to special settlements. In some cases able-bodied women were also separated from their families. One of those deported recalls the last day in Latvia: “In the evening two Russian soldiers came and told us to get ready and to pack the most necessary things; they showed the list of things we were allowed to take with us. I had no notion of what was happening. I wanted to go to my husband, but the soldiers did not let me. So I haven’t seen him any more. I also could not say goodbye to my elder son, he was with my mother that night. We met in fifteen years...”

According to the Instruction the settlers were allowed to take some clothing and household utensils (about 100 kilos) with them:

- 1) clothes;
- 2) footwear;
- 3) underclothes;
- 4) bed-clothes;
- 5) dishes;
- 6) tea-things;
- 7) kitchen utensils;
- 8) foodstuffs for a month;
- 9) money;
- 10) a trunk or a box for things.

They were recommended not to take bulky things. The recollections of eye-witnesses testify that “big things weren’t allowed to take with. They said there was everything we needed where we were to go.” Deportees had to get ready in less than 2 hours.

The plan of deportation envisaged the catering of deported people during their way to the place of exile in railway buffets at a rate of 3 rubles per head a day, including 600 grams of bread. The place of residence of the heads of the families was not disclosed to the members of the families. Childless women and men were imprisoned. Children of the persons imprisoned for their anti-Soviet activities were sent to the children’s homes located outside Latvia.

The places of special settlements located in Krasnoyarsk, Novosibirsk and Omsk regions and the northern areas of Kazakhstan were poorly suited for life. The deported were accommodated in Abakan, Atchinsk, Bogotolsk, Bogutchansk, Dzerzhinsky, Irbeisk, Kansk, Kozulsk, Partizansk, Taseevsk and other areas of Krasnoyarsk region, in Kargasoksk and Parabelsk areas of Novosibirsk region (on 13 August 1944 these areas were included into newly organised Tomsk region). Settlers were accommodated in settlements, labour settlements of former kulaks.

In Krasnoyarsk region the settlers had to work on local state farms and also at factories and sawmills. In Novosibirsk region they worked at the factories of the other branches of industry. Those deported to Kazakhstan worked in agriculture.

Having arrived at the places of their destination in the remote areas of the USSR, in the Siberian region, deported people faced a number of problems. The first one was communication with locals. 80 per cents of deportees were Latvians, the average age of adults was 35–40 years. It means that this generation had grown up in independent Latvia, therefore many of them did not speak Russian. Most children did not know the state language of the USSR either.

The second problem was social and economic adaptation. The local population perceived deportees as “enemies of people,” i. e. socially dangerous elements. According to the memoirs of Aldona Kajaka, in the mid-50s the stigma “exiled” remained in use.

Formally they had the right to get medical and social aid, to get temporary disability allowance, to get education for their children in local schools and even to take part in socialist emulation. But only the last took place in reality. There were no qualified doctors, no medical supplies, no schools in some rural areas of Siberia where they lived.

The first year of the exile was the most difficult for deported because they did not have winter clothes so necessary in Siberia where the winter temperature in some areas drops to -50° C. There was not enough food because according to the instructions they were allowed to take products for one month only, but even that was not real under the conditions of deportation.

Right after the deportation documents for “realisation” of private property of deported people were prepared. Private property was either sold or assigned to the Soviet institutions, and this made repatriation impossible for many of the exiled even after they were discharged.

The conditions of their life, and provision of food were abominable. The conditions of work can be called unbearable. There was lack of food, footwear. Primitive living conditions, epidemics and diseases constantly haunted the settlers. 1400 people deported from Latvia in June 1941 died in different special settlements of Siberia.

We can say that deported people were left without any support. On 27 November 1941 the Chief of the Central Administrative Board of Camps (CABC) of the NKVD of the USSR V. Nasedkin wrote: “None of the departments of the NKVD was occupied with the deported or bore the responsibility for their situation. The Department of Labour and Special Settlement in the structure of CABC bore no relation to this category of settlers although it had taken part in the operation of their deportation.”

The whole life of deportees proceeded under the control of special commandantures. Most of the exiled settlers recollected: “We had to register ourselves in order to show we hadn’t run away. We were presented to the local inhabitants as fascist spawn and they were strictly prohibited to help us.” For their failure to appear at the commandanture they were threatened to be punished.

The special settlers and the members of their families had no passports. NKVD employees took away the passports of those who had had them. Instead of passports they got special identity cards for this category of settlers. Neither had they the right

to leave their settlements, they had to take care of the state property and to keep strictly to the order established by the special commandanture.

In order to feed their children the deported women had to work hard. As a result there was a high percentage of mortality among small children and women.

Ksenija Petročenko

Nošķirto ģimeņu problēmas un to piemērošanās jaunajiem apstākļiem

Kopsavilkums

Iedzīvotāju deportācijas plāns tika izstrādāts, pirms Latvija kļuva par PSRS sastāvdaļu. 1939. gada 11. oktobrī leTK (Iekšlietu tautas komisariāts) sastādīja instrukciju par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pretpadomju elementu deportācijas kārtību. Pēc tam kad šīs valstis tika okupētas un kļuva par PSRS daļu, 1940. gadā sākās tautas ienaidnieku meklēšana.

Precīzs 1941. gada 14. jūnijā deportēto personu skaits nav zināms. Apkopojot publicētos skaitļus, rezultāts būtu aptuveni 15 000 cilvēku. Apmēram 20% deportēto (3741) bija bērni vecumā līdz 16 gadiem. Minēts, ka mazgadīgi bērni netiek deportēti, bet gan dodas līdz saviem vecākiem uz ģimenes galvas īpašās nometināšanas vietu. 1941. gadā deportēja 5154 sievietes. Īpašās nometināšanas vietas atradās Krasnojarskas, Novosibirskas un Omskas apgabalā un Kazahstānas ziemeļu rajonos un bija maz piemērotas izdzīvošanai.

Veicot izvešanas, pieaugušie vīrieši (sākot ar 16 gadu vecumu) tika nošķirti no savām ģimenēm un nosūtīti uz labošanas darbu nometnēm, sievietes un bērnus sūtīja uz īpašajām apmetnēm.

Ģimenes galvu atrašanās vieta netika paziņota ģimenes locekļiem. Bezbērnu sievietes un vīrieši nokļuva cietumā. Par pretpadomju darbību ieslodzīto personu bērnus nosūtīja uz bērnunamiem ārpus Latvijas teritorijas.

Ierodoties uz pastāvīgu dzīvi nomaļos PSRS apgabalos – Sibīrijas reģionā, deportētos ļaudis sagaidīja dažādas problēmas. Pati pirmā bija valodas apgūšanas grūtības. Pēc statistikas datiem, 80% deportēto bija latvieši, pieaugušo vidējais vecums apmēram 35–40 gadu. Šī paaudze bija uzaugusi neatkarīgajā Latvijā, tādēļ daudzi neprata krievu valodu.

Otra deportēto problēma bija piemērošanās jaunajiem sociālajiem un ekonomiskajiem apstākļiem. Vietējie iedzīvotāji uzskatīja izsūtītos par tautas ienaidniekiem, tātad – sabiedriski bīstamām personām.

Pirmais izsūtījuma gads deportētajiem bija pats grūtākais, jo viņiem nebija Sibīrijas apstākļiem tik nepieciešamā ziemas apģērba (dažos apgabalos ziemas temperatūra ir zem mīnus 50 grādiem). Trūka pārtikas, jo pēc instrukcijas bija atļauts ņemt līdz produktus tikai vienam mēnesim – un pat tas nebija iespējams deportācijas apstākļos. Pārtikas iegūšanas iespējas bija niecīgas, dzīves apstākļi un darbs – ļoti smags.

“Otrā ģimeņu nodalīšana” notika 1946.–1947. gadā, kad PSRS Izglītības ministrija Latvijas bāreņus un pusbāreņus nogādāja uz viņu etnisko dzimteni.

1948. gadā atbilstoši PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētam deportētos cilvēkus uz mūžu pārvietoja uz speciālām vietām, bez tiesībām jebkad atgriezties dzimtajā zemē. Dekrēts mainīja daudzu bērnu turpmāko dzīvi. Viņiem bija jādodas trimdā līdz ar vecākiem, un aizliegums pamest īpašās apmetnes turpmāk kļuva par šķērslī, lai iegūtu speciālo vai augstāko izglītību.

50. gadu vidū pēc Staļina nāves, sākoties rehabilitācijai, deportētie sāka meklēt 1941. gada 14. jūnijā nošķirtos radniekus. Sākās bezgalīga sarakste ar valsts drošības dienestiem.

Latviešu deportācija uz Sibīriju tika organizēta lielā steigā. Valsts iestādēm bija vienaldzīgs gan īpašo migrantu turpmākais liktenis, gan arī tas, vai viņi piemērosies jaunajām dzīvesvietām.

**LATVIJA NACISTISKĀS VĀCIJAS
OKUPĀCIJAS VARĀ**

**LATVIA
UNDER THE NAZI OCCUPATION**

Inesis Feldmanis

Nacistu okupācijas politika Latvijā (1941–1945): pētniecības problēmas, iespējamie risinājumi un varianti

Otrajā pasaules karā, kas iesākās 1939. gada 1. septembrī, ilgāku laiku nebija skaidrs karojošo nometņu galīgais sastāvs. Gandrīz divdesmit divus mēnešus totalitārā Padomju Savienība bija nacistiskās Vācijas sabiedrotā un sniedza tai neatsveramu politisko, ekonomisko un militāro palīdzību. Tikai 1941. gada vidū situācija mainījās (abas lielvalstis kļuva par ienaidniekiem) un pakāpeniski noformējās arī galveno karojošo valstu koalīcijas, kas lielākoties palika nemainīgas līdz kara beigām. Spēcīgāko nometni veidoja ASV, Lielbritānija un PSRS.¹ Šo valstu interesēs bija sakaut nacistisko Vāciju. Ideoloģiskajā aspektā Otrais pasaules karš ieguva jaunu dimensiju – sākās Rietumu demokrātiju un padomju boļševiku kopējā cīņa pret nacismu (fašismu), kas vēlāk atstāja lielu ietekmi uz kara izpratni un uztveri Rietumvalstu sabiedrībā. Arī vēsturnieku darbos par karu nostiprinājās tā saucamā uzvarētāju versija, kuras ietvaros notikumu norise un karojošo pušu darbība parasti vērtēta tikai caur nacisma kā vienīgā ļaunuma prizmu.² Padomju Savienības noziegumi pret mieru, kara noziegumi un noziegumi pret cilvēci gribot negribot tiek atvirzīti otrajā plānā. Citiem vārdiem, attieksme pret ļaunuma impēriju – PSRS ir reti iecietīga un romantizēta, uzsverot, ka tās sliktos darbus atsver ieguldījums un upuri fašisma sakāvē.³

Vēsturiskā atmiņa un izpratne par Otro pasaules karu tomēr lielā mērā ir atkarīga no katras tautas individuālās pieredzes un situācijas, kādā tā atradās. Latvijā kara norises nevar izprast un kaut cik objektīvi izvērtēt, ja nepatur prātā divas ļaunuma paradigmas – komunismu un nacismu. Tā ir mūsu (un arī visas Austrumeiropas) vēstures savdabība, ko nedrīkstam ignorēt. Latviešiem objektīvā īstenība neļauj pagātni atcerēties vienpusīgi, nepilnīgi un izkropļoti. Viņi cieta no abiem vienlīdz noziedzīgiem totalitārajiem režīmiem, bet vispirms no Padomju Savienības, kura savu noziedzīgo politiku pret Latviju un tās tautu sākotnēji varēja īstenot tikai tāpēc, ka bija nacistiskās Vācijas sabiedrotā. Nav nekāda pamata apgalvot, ka padomju režīms bija mazāk ļauns un mazāk briesmīgs par nacismu. Tikai pirmajā padomju okupācijas posmā (1940–1941) vien, kas ieguvis Baigā gada nosaukumu, vismaz 7292 cilvēki Latvijā tika apcietināti,⁴ 15 424 deportēti uz Krievijas ziemeļiem un Sibīriju, no tiem

15% (absolūtos skaitļos vairāk nekā 2300) bija bērni vecumā līdz desmit gadiem.⁵ Pavisam no deportētajiem gāja bojā 6081 cilvēks (ieslodzījumā nošauti 700, bet cietumos un nometinājumā miris 5381),⁶ kas ir gandrīz 40 procenti. Viņu vidū bija arī daudzi zīdaiņi. Grūti iedomāties vēl brutālāku un necilvēciskāku rīcību.

Izteikti zvēriskas formas padomju terors lietoja pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai. Čekisti sarīkoja slaktiņus Latvijas cietumos, kur nogalināja vismaz 349 politieslodzītos, bet pārējos (3458) "evakuēja" uz Krievijas iekšieni, kur liela daļa tika noslepkavota.⁷ Likteņa ironija, taču tieši nacistu iebrukums novērsa Latvijas iedzīvotāju jaunas deportācijas – 1941. gada 14. jūnijā notikušajai iedzīvotāju izvešanai vajadzēja sekot citām tai līdzīgām akcijām. Arhīvu dokumenti liecina, ka bijuši jau sastādīti jauni "kaitīgo elementu" saraksti,⁸ vienkopus vākti jauni lopu vagoni. Baigais gads radīja latviešos nospiešību, nolemtības sajūtu un tādu naidu pret krievu okupantiem, ka daudzi "mūžsenos ienaidniekus" vāciešus uzskatīja un sveica kā atbrīvotājus.⁹ Cilvēki jutās kā izglābušies no nāves, atguva dzīvotprieku, pašcieņu un cerības. Viņiem likās, ka pēc gada "prombūtnes" Latvija ir no jauna atgriezusies Eiropā. Par jaunajiem okupantiem aculiecinieks pazīstamais latviešu rakstnieks Z. Skujiņš norāda: *"Pa Rīgas centru bezbēdīgā vaļībā pastaigājās kopti ļaudis – eleganti vācu karakungi, ordeņoti, gredzenoti, ar briezādas cimdiem saujā. Braši drasēja mūsu nacionālās armijas virsnieki un instruktori. Tāpat privātie kungi bija iznesīgi, par dāmām nemaz nerunājot. Raudzījos apkārt, un mani mundrināja agrāk nepazīta labsajūta. Starp drupām un gruvekļiem sēdēja mākslinieki armijas drēbēs – viens akvarelēja, otrs gleznoja eļļā, trešs ņirbināja ogli. Ak, kā šie pašapzinīgie eiropieši atšķīrās no satramdītajiem, noklūbējušiem bara ļaudīm, kas nule kā Rīgu bija atstājuši! Ienācis kafejnīcā, vācu virsnieks nevērīgā elegancē pasvieda garderobistam ne vien cepuri, bet arī smago vidusjostu ar maksti ieslēpto šaujamrīku. Viņi smēķēja smaržīgas cigaretes, parkā uz soliņiem lasīja bilžainus žurnālus, pirka ziedus."*¹⁰

Arī daudzu vēsturnieku skatījums uz to dienu notikumiem ir līdzīgs. Tā I. Kažociņš darbā "Latviešu karavīri zem svešiem karogiem" raksta: *"Rīgas iedzīvotāji saņēma vācu karaspēku ar lielu prieku un sajūsmu kā glābēju no komunistu varas briesmām. Ielas bija karogotas ar Latvijas karogiem, un līksmi ļaudis steidzās skatīties, kādi izskatās vācu karavīri, par kuru daudzajām uzvarām bieži bija dzirdēts. Brašie vācu puīši smaidot atņēma viņiem veltītos sveicienus. Viņu līksmās sejas un draudzīgā izturēšanās tik krasi atšķīrās no īgno un neuzticīgo krievu izskata, ka ielās iznākušajiem ļaudīm sirdīs ielija prieks. Tie bija atbrīvotāji, kulturāli cilvēki, tādi paši kā latvieši. Karavīriem sniedza puķes. Puķes krājās arī pie Brīvības pieminekļa, kur goda sardzē stāvēja latviešu partizāni. [...] Radiofons raidīja Latvijas valsts himnu un aicināja valsts un pašvaldības darbiniekus atgriezties savās Latvijas neatkarības laika darba vietās."*¹¹

Sajūsma par vāciešiem neturpinājās ilgi. Iedzīvotāju noskaņojums neticami strauji mainījās, jo atbrīvošanas vietā vācieši atnesa jaunu brutālu okupāciju, kuras represīvā smaile vērsās pret ebrejiem, komunistiem un padomju aktīvistiem. Vācu represijas skāra arī nacionālās pretošanās grupu dalībniekus. Saskaņā ar vēsturnieku jaunākajām aplēsēm nacistu okupācijas laikā tika nogalināts gandrīz 70 000 Latvijas ebreju un aptuveni 20 000 ārzemju ebreju, kas tika ievesti Latvijā no dažādām Eiropas valstīm.¹² Latvijas ebreju kopiena gandrīz pilnīgi bija iznīcināta. Latvijas vēsturniekiem vēl jāveic milzīgs darbs, lai noskaidrotu, cik īsti nacistu okupācijas gados Latvijā gāja bojā citu tautību pārstāvji.¹³ Vēstures literatūrā sastopamie skaitļi bieži vien ir pārspīlēti un nav ticami.

Salīdzinošie pētījumi: iespējas un priekšrocības

Pašreizējā situācijā Latvijas vēsturniekiem joprojām ir svarīgi un aktuāli vairāki dažāda rakstura un ievirzes uzdevumi, kuri būtu jārisina ciešā savstarpējā kopsakarā. Pirmais no tiem saistās ar vācu okupācijas laika Latvijā izsvērtu un iespēju robežās – vismaz galvenajos aspektos – sabalansētu novērtējumu, kā arī Otrā pasaules kara historio-grāfijā samērā izplatītās “uzvarētāju versijas” kritisku analīzi, akcentējot tās vienpusību, ierobežotību, neobjektivitāti un amorālumu.¹⁴ Otrais neatliekamais uzdevums ir sniegt objektīvai īstenībai maksimāli atbilstošu Latvijas vēstures kopainu Otrā pasaules kara laikā, kā arī reizē atspēkot visai sagrozīto informāciju par latviešu lomu šajā vēstures posmā, noraidot, piemēram, pēdējā laikā vērojamos krievu vēsturnieku mēģinājumus iztēlot Latvijas vēsturi, it īpaši Latviešu leģiona (oficiālais nosaukums – Latviešu SS brīvprātīgo leģions) vēsturi tikai kā “nacionālā šovinisma” un “kolaboracionisma” problēmu.¹⁵ Latvijas vēstures zinātnei vajadzētu pāriet izteiktākās uzbrukuma pozīcijās. Nedrīkstētu vairs pieļaut tādas situācijas veidošanos, kad Latvijai visu laiku it kā jātaisnojas par savu vēsturi. Kara gados Latvijas tauta faktiski nebija ne īsta sava likteņa noteicēja, ne arī savas vēstures veidotāja. Drīzāk tā bija vēstures objekts, nevis subjekts. Otrā pasaules kara laikā Latvijas vēsturi lielā mērā noteica un virzīja ārējie spēki, okupētāji, kuras no savas atbildības vēstures un pasaules sabiedrības priekšā, kur vien iespējams, tagad cenšas izvairīties.

Kā Latvijas vēsturnieku trešais svarīgākais uzdevums izvirzās aktīvi un intensīvi pētīt konkrētus vācu okupācijas laika vēstures jautājumus un mēģināt atrisināt visas nozīmīgākās problēmas, kuras atklājas izpētes procesā. Ievērojot pašreizējo pētniecības bumu,¹⁶ tādu ir visai daudz, bet to lielākā daļa tiek sekmīgi risināta. Īpaši lieli panākumi gūti pētījumos par nacistu īstenoto holokaustu okupētajā Latvijā, kas bija drausmīgs kriminālnoziedzums. Liela uzmanība tiek pievērsta Latviešu leģiona vēsturei, kolaborācijas problēmai un pretošanās kustībai. Ārpus pētnieku ievēribas nav palikuši arī tādi

nozīmīgi jautājumi kā nacistu izveidotā represīvā sistēma, to ekonomiskā un kultūras politika Latvijā. Atsevišķi vēsturnieki pastiprināti pēta nacistu režīma propagandu un Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret Rietumu sabiedrotajiem. Jauni nopietni pētījumi būtu vajadzīgi par krievu karagūstekņu noņemšanu Latvijā, sarkano partizānu (diversantu) kustību, komunistisko pagrīdi, kā arī nacistu virsotnes nostāju pret autonomijas piešķiršanas ideju Latvijai un Igaunijai. Izpētes vērtā problēma ir arī iedzīvotāju evakuācija un bēgšana no Latvijas 1944. un 1945. gadā.

Vairāku pētniecības problēmu pozitīvs risinājums ir lielā mērā atkarīgs no tā, cik plaši un sekmīgi Latvijas vēsturnieki izvērsīs vispārējus salīdzinošus pētījumus par nacistu okupācijas politikas kopīgajām un atšķirīgajām iezīmēm Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Pirmām kārtām tad būtu iespējams visas norises Latvijā Otrā pasaules kara gados organiskāk iekļaut Baltijas vēstures kontekstā un akcentēt situācijas savdabības lielo nozīmi. Līdz ar to skaidrāka kļūtu vēstures notikumu kopaina vācu okupācijas laikā, kā arī radīts pamats, lai pietiekami argumentēti un pārliecinoši atklātu un izskaidrotu okupantu darbības dažādas detaļas un nianšes.

Vispārējus salīdzinošus pētījumus var veikt dažādos līmeņos, un tiem var būt atšķirīgi mērķi. Tā, piemēram, ir svarīgi sākumā noskaidrot, kā formējās nacistu Ostlandes politika (*Ostland-Politik*),¹⁷ kurām Berlīnes institūcijām šajā procesā bija galvenā un kurām pakārtota loma un kā to ietekmēja saspīlētās attiecības, kādas valdīja starp dažādajiem Trešā reiha resoriem. Plaši zināms ir tas, ka A. Rozenberga vadītā Okupēto Austrumu apgabalu ministrija (*Ministerium für die besetzten Ostgebiete*) nespēja nodrošināt vācu austrumu politikas vienotību,¹⁸ ne arī daudzās jomās izšķiroši noteikt tās galveno saturu un ievirzi. Izmantojot to, ka A. Rozenbergs "saņēma tikai neskaidri ieskicētas varas pilnvaras austrumos"¹⁹ un viņam nebija īsta atbalsta pie Ā. Hitlera,²⁰ jo viņš noraidīja fīrera pārstāvēto austrumu politikas koncepciju, uzskatot to par primitīvu un tuvredzīgu,²¹ viņa konkurenti (ārietiņu ministrs J. fon Ribentrops, SS reihsfīrers H. Himlers, "superministrs" reihsmaršals H. Gērings²² u.c.) panāca savu resoru rīcības brīvības paplašināšanu uz Austrumu ministrijas rēķina. SS galvenās valdes šefam G. Bergeram pieder vārdi, ka A. Rozenberga resors kļuva par pašapkalpošanai atvērtu "izpārdošanas iestādi" (*Ausverkaufsorganisation*).²³ Kara pēdējos gados konkurējošo instanču un iestāžu vadītāji neuzskatīja vairs par vajadzīgu pat informēt okupēto austrumu apgabalu ministru par viņu vadīto resoru plānotajiem vai īstenotajiem pasākumiem austrumos.²⁴ A. Rozenbergs, kas pilnīgi cieta sakāvi cīņā ar saviem izveicīgākajiem un pārakajiem sāncensiem,²⁵ nespēja arī nodrošināt ministra titulam atbilstošu ietekmi Austrumzemes (Ostlandes) reihskomisariāta kompetences jomā.²⁶ Lielas grūtības viņam radīja sarežģītās attiecības ar bijušo tudraugu reihskomisāru H. Lozi, kas atļāvās Ā. Hitleram ierosināt, lai viņš likvidē sava tiešā šefa vadīto ministriju kā nevajadzīgu.²⁷ Beigu beigās A. Rozenbergs pavisam zaudēja

savu varu un augsto vietu nacistu hierarhijā. Var pilnībā piekrist vācu vēsturniekam J. Festam, kas norāda, ka 1944. gada rudenī A. Rozenbergs vairs nebija pirmā lieluma vai augstākās raudzes (*Größe*) politiķis, ar kuru citi rēķinātos. Viņš bija “aizmirsts [firera] sekotājs aizmirstas iestādes vadītāja posteni”²⁸.

Situācijā, kad nacistu okupācijas politika Baltijā nebija ne vienota, ne pietiekami koordinēta vai elastīga, atsevišķiem zemāka ranga ierēdņiem radās plašas iespējas uz savu roku īstenot “lielo politiku”, izrādot dažādas iniciatīvas, kuras lielākoties bija virzītas uz to, lai mazinātu atsevišķās jomās vispārējo vācu politikas destruktīvo ievirzi. Raksturīgs piemērs šajā ziņā bija Igaunijas ģenerālkomisārs K. S. Licmans (*Litzmann*), kas uzskatīja, ka “Igaunija ārpolitiskajā ziņā būtiski atšķiras no citiem Baltijas ģenerālapgabaliem un tāpēc pelna īpašu attieksmi”²⁹. Viņš uzdrošinājās ignorēt sava tiešā priekšnieka reihskomisāra H. Lozes rīkojumus un īstenot viņa aizliegtus vai nesankcionētus, bet visumā igauņu interesēm atbilstošus pasākumus. 1943. gada 24. februārī viņš atļāva Igaunijā svinēt valsts neatkarības pasludināšanas 25. gadadienu,³⁰ kas izraisīja asu H. Lozes protestu.³¹ Vienlaikus ģenerālkomisārs pasteidzās paziņot par vispārējās reprivatizācijas sākumu (vēl nebija pilnīgi sagatavots un publicēts rīkojuma par reprivatizāciju tiesiskais pamatojums)³² un svinību laikā izsniedza apmēram 50 igauņu zemniekiem īpašuma atzīšanas dokumentus (*Anerkennungsurkunden*).³³ Nedaudz vēlāk K. S. Licmans strikti iestājās par pārtikas normu paaugstināšanu Igaunijas iedzīvotājiem, norādot, ka Vācijā noteiktais eksistences minimums vienam cilvēkam ir 1800 kaloriju dienā, bet Igaunijā – tikai 1069 kalorijas, lai gan klimatiskie apstākļi Igaunijā ir daudz skarbāki.³⁴ Reihskomisāram adresētajā vēstulē viņš īpašu uzmanību pievērša šādām vāciešu rīcības sekām – igauņu vidū pieaug naidīgs noskaņojums pret Vāciju un vācu civilpārvaldi, nemitīgi samazinās militārajā rūpniecībā nodarbināto strādnieku darba ražīgums, kas apdraud pasūtījumu izpildi, vēršas plašumā spekulācija ar pārtikas produktiem utt.³⁵ Pozitīva risinājuma iespējas viņš saskatīja Igaunijai par augstu noteikto pārtikas piegāžu apjoma samazināšanā vēрмаhtam.³⁶

Atšķirībā no citiem Ostlandes ģenerālkomisāriem K. S. Licmans mēģināja Igaunijai reihskomisariāta ietvaros nodrošināt īpašu pārvaldi. Pretēji noteiktajai kārtībai viņš nemēdza iepazīstināt reihskomisāru ar saviem rīkojumiem pirms to izsludināšanas.³⁷ Viņš visai bieži ignorēja arī okupēto austrumu apgabalu ministra un reihskomisāra izdotos rīkojumus – vienkārši tos neievietoja savā biļetenā (*Amtsblatt*). 1943. gada martā H. Loze pārmeta ģenerālkomisāram, ka “līdz šim viņš nav nopublicējis, mazākais, 16 austrumu ministra (*Ostminister*) un gandrīz 50 reihskomisāra rīkojumu”³⁸. Savu rīcību ģenerālkomisārs centās attaisnot, norādīdams, ka Igaunijā tikai 1941. gada 5. decembrī militāro pārvaldi nomainījusi civilpārvalde (Latvijā un Lietuvā tas notika 1. septembrī. – *I. F.*), tādēļ sākumā vajadzējis pārbaudīt gandrīz vai katru reihskomisāra

vai reihšministra rīkojuma atbilstību faktiskajam stāvoklim, kāds bija izveidojies militārās pārvaldes darbības rezultātā.³⁹ Savukārt atsevišķu rīkojumu novēlotu publicēšanu viņš izskaidroja ar to, ka nereti bijis nepieciešams pirms attiecīgu rīkojumu izsludināšanas veikt plašu politisko sagatavošanas darbu.⁴⁰ H. Loze gan pārstāvēja citu viedokli – K. S. Licmans uzskatot, ka viņam ir tiesības izšķirt, vai publicēt vai npublicēt to vai citu reihskomisāra vai reihšministra rīkojumu.⁴¹

Latviešu leģions: definīcija un cīņas mērķu ievirze

Latvijas vēsturnieki jau veikuši salīdzinošos pētījumus par Otrā pasaules kara vēstures atsevišķām problēmām un guvuši labus rezultātus. Latviešu autori⁴² Eiropas vēstures kontekstā uz kopējā notikumu fona mēģina salīdzinošā skatījumā izvērtēt Latviešu leģiona vēsturi, akcentējot Latvijas situācijas savdabību, kā arī to, ka Latviešu SS brīvprātīgo leģions Eiropā nebija nekāds izņēmums. Kara pēdējos gados ieroču SS (*Waffen-SS*) karaspēks, kura sastāvā cīnījās arī divas latviešu divīzijas, bija zaudējis savu sākotnējo elitāro raksturu un no “firera gvardes” kļuvis par “multinacionālu armiju”. Ieroču SS vienībās cīnījās gandrīz visu Eiropas tautu pārstāvji.⁴³ No 38 divīzijām, kuras 1944. gadā veidoja SS karaspēku, neviena nebija komplektēta tikai no vāciešiem, bet 19 divīzijas sastāvēja lielākoties no ārzemniekiem.⁴⁴

Pēdējā laikā visai aktīvi tiek pētītas arī vairākas citas Latviešu leģiona vēstures problēmas. Tā, piemēram, K. Kangeris argumentēti un pārliecinoši risina latviešu karavīru skaita problēmu,⁴⁵ bet I. Vārpa ir sarakstījis apjomīgu apkopojošu darbu “Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga. Latviešu leģions – nācijas triumfs vai traģēdija?”⁴⁶ Taču joprojām daži ar Latviešu leģionu saistīti jautājumi nav vēl visās nišās pietiekami rūpīgi izsvērti un analizēti. Viens no tādiem ir leģiona definīcija. Kopējā situācija vēstures literatūrā ir visai raiba: atsevišķi autori, lietojot jēdzienu “Latviešu leģions”, nemaz necenšas sīkāk precizēt tā izpratni, turpretī citi pieturas pie vienas, otras vai trešās definīcijas. Vairāki leģiona mūsdienu vēstures pētnieki par visprecīzāko un vienīgo vērā ņemamo atzīst SS reihsfirera H. Himlera definīciju.⁴⁷ 1943. gada 26. maijā izdotajā rīkojumā viņš norādīja, ka “nosaukums “Latviešu leģions” ir kopējs apzīmējums visām ieroču SS (*Waffen-SS*) un policijas sastāvā izveidotām latviešu vienībām”⁴⁸.

No H. Himlera atšķirīgu izpratni pārstāvēja Latviešu pašpārvalde un Latviešu leģiona ģenerālinspektors R. Bangerskis, kas vārdos ““Latviešu leģions” sliecās saprast visus latviešu militāros formējumus, ko izveidoja kara laikā”⁴⁹, respektīvi, arī tos, kas iekļāvās vērmahtā. Šim viedoklim,⁵⁰ ka jebkura vācu karadienestā iesauktā persona ir latviešu leģionārs, lielā mērā pievienojās tālaika latviešu prese un sabiedrība, bet pēc Otrā pasaules kara tas nostiprinājās latviešu tautas vēsturiskajā apziņā un tika

pausts daudzās publikācijās. Piemēram, grāmatā “Latviešu leģions” A. Silgailis raksta: “Latviešu leģions būtībā aptvēra visas latviešu bruņotās vienības Otrā pasaules karā, kuras piedalījās vācu armijas rindās Vācijas–Padomju Savienības karā.”⁵¹ Arī 1982. gadā publicētajā daudzsējumu darba “Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā” 8. sējumā ir pārstāvēta šī pati definīcija: “Ar nosaukumu Latviešu leģions saprata visas Otrajā pasaules karā iesaistītās latviešu vienības.”⁵² Minētajā izdevumā leģionu mēģināts definēt arī no cita viedokļa, izvirzot priekšplānā tā rekrutēšanas veidu un cīņas mērķus: “*Latviešu leģions bija īpatnēja kaujas vienība: to veidoja svešas varas mobilizēti vīri, bet tie brīvprātīgi cīnījās tikai savas tautas labā. Un aiz tiem toreiz stāvēja visa latviešu tauta.*”⁵³

Nebūtu pareizi kategoriski izslēgt varbūtību, ka latvieši lietoja jēdzienu “Latviešu leģions” (šī vārdkopa gan nereti ir sastopama arī vācu izcelsmes dokumentos) pretstatā vāciešu proponētajam apzīmējumam kā “sava veida pretestības izpausmi, kā savas gribas uzspiešanu okupantiem”⁵⁴. Par to netieši liecina SS un policijas augstākā vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā obergrupearstera F. Jekelna 1944. gada 9. februāra norādījums ģenerālkomisāram Rīgā un Preses nodaļai: “*Uzskats, ka blakus apzīmējumam “Latviešu SS brīvprātīgo leģions” pastāv vēl arī jēdziens “Latviešu leģions”, ir maldīgs. Visas no latviešu vīriem saformētās ieroču SS vienības, kā, piemēram, 15. latviešu SS brīvprātīgo divīzija, kā arī visi latviešu policijas bataljoni, ir Latviešu SS brīvprātīgo leģiona sastāvdaļa.*”⁵⁵

Mūsdienu vēstures literatūrā ir pārstāvēta arī Otrā pasaules kara pēdējos gados latviešu sabiedrībā lietotā jēdziena “Latviešu leģions” šaurākā izpratne – leģions sastāvējis tikai no ieroču SS karaspēka sastāvā pakāpeniski izveidotās 15. un 19. divīzijas.⁵⁶ Tāpat uzmanību pelna atsevišķu autoru apgalvojums, ka Latviešu leģions kā militāra vienība vispār nekad nav pastāvējis un apzīmējums ir tikai simbolisks.⁵⁷ Iespējams, ka šis uzskats ir radies, pamatojoties uz dažu vācu augstāko militārpersonu izteikumiem kara laikā. Tā SS galvenās valdes šefs obergrupearstera G. Bergers 1944. gada 7. janvārī rezolūti paziņoja: “Jēdziens “latviešu leģions” vairs nepastāv. Ir tikai attiecīgas militāras vienības, divīzija un brigāde.”⁵⁸ Piebildīsim, ka tieši tajā pašā dienā tika izdota arī SS reihsfirera H. Himlera pavēle par otras latviešu divīzijas izveidi uz minētās brigādes bāzes.⁵⁹

No vēstures literatūrā sastopamajām definīcijām izvēloties H. Himlera doto, jo tā visadekvātāk atspoguļoja faktisko situāciju, noteikti jānorāda uz tās tapšanas vēsturi un jāievēro tas, kāpēc SS reihsfirers šādi definēja leģionu. Neapšaubāmi noteicošās šajā ziņā bija resoriskās intereses, jo SS pakļautībā atradās visa vācu policija. Pēc leģiona nodibināšanas 1943. gada sākumā tajā neiekļauto latviešu aizsardzības dienesta bataljonu karavīri centās tikt leģiona vienībās, jo tur “bija labāka apgāde gan apbruņojuma, gan uztura un apģērba ziņā”⁶⁰. H. Himlera atbilde uz to bija latviešu aizsardzības

dienesta bataljonu pārdēvēšana par policijas bataljoniem (1943. gada 24. maijs) un formāla to ieskaitīšana leģionā (1943. gada 26. maijs). Latviešu autors I. Vārpa norāda: "Ar šo formālo iekļaušanu leģionā faktiski nekas nemainījās ne vienību formēšanā, ne arī padotībā un apgādē."⁶¹ Kā paradoksu policijas bataljonu un leģiona attiecībās viņš vērtē SS un policijas augstākā vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā F. Jekelna 1944. gada 14. maija mutisko norādījumu, ka arī vietējā savrupdienesta policija ir pieskaitāma pie Latviešu SS brīvprātīgo leģiona.⁶²

Pēc SS reihsfirera H. Himlera leģiona definīcijas bieži un pamatoti uzsvērtā atšķirība starp policijas bataljoniem un frontes vienībām it kā zūd. Tāpēc tā ir ierobežota un neveicina īsti vēsturiskajai patiesībai atbilstošu priekšstatu veidošanos. Policijas (toreiz – Kārtības dienests) bataljonus pēc brīvprātības principa sāka veidot jau 1941. gada rudenī, bet leģionu tikai 1943. gada sākumā. 15. un 19. divīzijā dienēja galvenokārt iesauktie, mobilizētie, kas nebija nekas cits kā frontes karavīri. Pavisam Latvijā no 1943. gada marta līdz 1944. gada septembrim notika piecas mobilizācijas akcijas.⁶³ Jau pirmā akcija, kas notika no 1943. gada marta līdz augustam, nodrošināja leģionam 17 971 vīru.⁶⁴ Savukārt otrā (1943. gada oktobris/novembris) un trešā mobilizācija (1943. gada decembris/1944. gada janvāris) deva leģionam apmēram 12 000 cīnītāju.⁶⁵ Kā norāda latviešu izcelsmes Zviedrijas vēsturnieks K. Kangeris, sākot ar 1944. gada februāri, Baltijas ģenerālapgabali tika "piešķirti" SS reihsfireram H. Himleram "kā SS leģionu papildinājumu rezerve", un vienīgi viņš bija tiesīgs veikt pārbaudes un iesaukšanas.⁶⁶ Taču par šo laiku nav saglabājušies nekādi kopsavilkumi vai aptveroši pārskati.

Saistībā ar Latviešu leģiona vēsturi izvirzās arī cita svarīga izpētes problēma – leģiona būtības uztvere, ievērojot leģionāru cīņas mērķus. Latviešu izcelsmes ASV vēsturnieks A. Ezergailis savā rakstā "Latviešu leģions – starp neziņu un aizmirstību" visai pamatoti norāda, ka "leģiona kustība bija arī latviešu tautas pretestības izpausme pret okupantiem, neapšaubāmi, ka pret Sarkanarmiju, bet vēstures virpulī ir pazudusi apziņa, ka leģions formējās, tāpat kā strēlnieki 1916. gadā, arī kā pretestība pret vāciešiem"⁶⁷. Ezergailis neizslēdz iespēju nostiprināt Eiropas sabiedrībā jaunu priekšstatu par latviešu leģionāriem, "leģionāru kara noziedznieku viepli" pārveidojot "Eiropas līmeņa varoņa un brīvības cīnītāja imidžā".⁶⁸ Viņa skatījumā latviešiem visai reāls varētu būt mērķis "ierindot leģionārus to pretnacistisko pretestības dalībnieku ierindā, kas veicināja Vācijas sabrukumu"⁶⁹.

Ir grūti piekrist A. Ezergaiļa pārlieku lielajam optimismam, ka, mūsdienās risinot leģiona problēmu, "varbūt ir pat iespējams apgriezt polaritātes, negatīvo uzsvāru pārvēršot pozitīvā"⁷⁰, respektīvi, izmainīt Eiropā valdošo kritisko noskaņojumu pret Latviešu leģionu. Citādi tas ir ar vēsturnieka izvirzīto pamatnostādni par leģionu kā unikālas pretošanās izpausmi. Pat neievērojot izteikti vājo argumentāciju, to daļēji varētu pieņemt,

atrunājot, ka attiecībā uz vāciešiem pareizāk būtu atzīmēt kraso pretvāciska noskaņojuma pieaugumu latviešu sabiedrībā, bet galvenais – vairāk iecerētu vai pat iedomātu, nevis reālu pretošanos. A. Ezergailja piedāvātais leģiona problēmas risinājuma variants nelikvidē būtisko pretrunu, kura atklājas, ja mēģinām pretnostatīt uztveri par leģionu kā latviešu tautas pretošanās izpausmi pret abiem okupantiem leģiona vienību reālajam ieguldījumam cīņā pret Padomju Savienību nacistiskās Vācijas militāro mērķu labā.

Latvijas autonomijas jautājums 1943. gadā: diskusijas un plāni

Latvijas autonomijas jautājums vēstures literatūrā ir aplūkots samērā plaši, taču nepilnīgi un nepietiekami precīzi.⁷¹ Šā jautājuma rūpīgāka izpēte dotu iespēju labāk izprast vācu okupācijas politikas būtību, mērķus un nianses, kā arī tās tuvredzību un nesaskaņotību. Vēsturniekiem te slēpjas lieliska iespēja uzskatāmi parādīt, cik liela nevienprātība valdīja dažādās nacistu institūcijās par minēto jautājumu, tā risināšanas veidu un metodēm. Pamatojoties uz Trešā reiha iestāžu dokumentiem, var detalizēti izanalizēt nacistu vadošo amatpersonu nostāju pret mazo tautu brīvības centieniem, kā arī noskaidrot liberālās un stingrās līnijas piekritējus. Vienlaikus ir iespējams noteikt nacistu līderu diferencēto attieksmi pret Baltijas tautām, kā arī atsegt iemeslus, kas noteica šādu situāciju.

Nacistu sākotnējos plānos neietilpa suverēna Latvija. Viņi neatzina latviešu (arī igauņu un lietuviešu) toreiz aizstāvēto tēzi, ka nelikumīgā padomju okupācija nav skārusi Baltijas valstu suverenitāti un tās turpina pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekti arī vācu okupācijas apstākļos.⁷² Nacistu okupācijas vara iecēla Latviešu Zemes pašpārvaldi, kura darbību uzsāka 1942. gada martā. Tā bija tiesībās ļoti ierobežota latviešu pārvaldes institūcija, faktiski vācu civilpārvaldes papildelements, kas nevarēja patstāvīgi izlemt nevienu politiski kaut cik svarīgu jautājumu. Šāda situācija neapmierināja dažādos latviešu grupējumus (piemēram, tā dēvētās nacionālās aprindas), kas iestājās par neatkarības atjaunošanu vai vismaz par politiskās autonomijas iegūšanu valsts tiesiskā izpratnē. Nacistiskās Vācijas politiskā elite bija spiesta laiku pa laikam apspriest latviešu prasības.

Latvijas autonomijas jautājums arvien noteiktāk izvirzījās vāciešu un latviešu attiecību degpunktā sakarā ar iecerēm veidot Latviešu leģionu.⁷³ Tā 1942. gada 30. novembrī Latviešu Zemes pašpārvalde vērsās ar iesniegumu⁷⁴ pie Latvijas ģenerālkomisāra O. Drekslera (*Drechsler*), iestājoties par Latvijas valstiskās patstāvības atjaunošanu.⁷⁵ Šādā gadījumā tika pieļauts, ka, mobilizējot no 1907. līdz 1925. gadam dzimušos vīriešus, "varētu izveidot vismaz 100 000 vīru armiju"⁷⁶. Pašpārvalde uzskatīja, ka būtu iespējams šo karaspēku nodrošināt arī ar nepieciešamo virsnieku skaitu.⁷⁷

1943. gada janvārī un februārī A. Rozenberga vadītajā ministrijā tika izstrādāti vairāki fīrera dekrēta projekti, kuros tika mēģināts no jauna noteikt Baltijas zemju valststiesisko statusu.⁷⁸ Varianti bija vairāki, bet lielākoties Baltijas ģenerālapgabaliem bija paredzēts Bohēmijas un Morāvijas protektorātam līdzīgs statuss, lai gan pastāvēja zināmas atšķirības.⁷⁹ Vienā no projektiem bija teikts: "Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstis pārvalda pašas sevi," – bet "tās atrodas Vācijas pakļautībā" (*Schutzhoheit*).⁸⁰ Ostlandes reihskomisariātu vajadzēja likvidēt, bet reihskomisārs bija jāaizstāj ar Vācijas rezidentu, kuram būtu jāpārstāv reiha intereses visās pārvaldes jomās.⁸¹

1943. gada 8. februārī⁸² A. Rozenbergs ziņoja Ā. Hitleram par ministrijā izstrādātajiem plāniem, tostarp par iecerēto Baltijas ģenerālapgabalu valststiesiskā statusa maiņu un ar to cieši saistīto nacionālo leģionu formēšanu. Viņam palika iespaids, ka fīrers, lai gan vēl nav galīgi izšķīries, principā tomēr neiebilst pret autonomijas piešķiršanu Baltijas zemēm.⁸³ A. Rozenbergs deva rīkojumu savas ministrijas ierēdņiem, lai turpina izstrādāt konkrētus priekšlikumus. Pat vēl 18. februārī notikušajā sarunā ar reihskancelejas šefu H. Lammersu viņš bija pārliecināts par sava viedokļa pareizību un uzskatīja, ka nacistu partijas kancelejas vadītājs M. Bormanis, kas pierakstīja viņa un fīrera sarunu, kļūdījies, akcentējot Ā. Hitlera nodomu autonomijas jautājuma izlemšanu atlikt līdz kara beigām. A. Rozenbergs lūdza H. Lammersu precizēt šo lietu, pajautājot personiski Ā. Hitleram, kurš apstiprināja M. Bormaņa pieraksta pareizību.⁸⁴

Nacistu vadība līdz ar to noraidīja latviešu piedāvātos spēles noteikumus – autonomija pret leģionu, un iedzīvotāju mobilizācija Latvijā 1943. gada pavasarī tika uzsākta bez jebkādu pretprasību izpildīšanas. Taču rudenī ievērojami pasliktinājās Vācijas militārā situācija, kas spieda nacistu augstākās amatpersonas aktīvi domāt par to, kā vispilnīgāk varētu izmantot latviešu un igauņu militāro potenciālu un efektīvāk mobilizēt viņu spēkus cīņā pret boļševismu, tāpēc no jauna visaugstākajā līmenī aktuāls kļuva Baltijas autonomijas jautājums. Galvenais iniciators izrādījās SS reihsfīrers H. Himlers, kurš septembrī ieradās Rīgā un Tallinā, kur vairākkārt izteicās par nepieciešamību piešķirt Latvijai un Igaunijai valstisku patstāvību.⁸⁵ Savu priekšnieku dedzīgi atbalstīja SS galvenās valdes šefs G. Bergers, norādīdams, ka latvieši un igauņi ir pelnījuši to, lai paši sevi pārvaldītu.⁸⁶ Arī okupēto austrumu apgabalu ministrs A. Rozenbergs aizstāvēja (tiesa, visai nekonsekventi) autonomijas ideju un lika izstrādāt plānus par reihskomisariāta Ostlande likvidēšanu.⁸⁷ Rozenberga vadītajā ministrijā tika sagatavoti jauni fīrera dekrēta projekti par Latvijas un Igaunijas valstisko patstāvību. Ar 30. oktobri datētajā projekta pirmajā pantā bija teikts: "Pārvērst līdzšinējos Igaunijas un Latvijas ģenerālapgabalus par valstīm. Valstīm ir savs karogs, ģerbonis un valsts zīmogs."⁸⁸ Taču paredzētā valstiskā patstāvība vai autonomija bija ļoti ierobežota, zināmā mērā pat iluzora. Faktiski runa bija par minēto teritoriju daļēju un slēptu aneksiju. Katrā ziņā

vairāki projekta panti, piemēram, sestais, nevarēja tā īsti apmierināt ne latviešus, ne arī igauņus: "Igaunijas un Latvijas aizsardzība pakļauta vācu reiha suverenitātei. Tieši vācu reiham piekritī suverenitāte aizsardzībā, muitas un valūtas lietās."⁸⁹

Reihskomisariāta Ostlande augstāko amatpersonu attieksme pret Baltijas autonomijas ideju bija atšķirīga. Latvijas un Igaunijas ģenerālkomisāri O. Drekslers⁹⁰ un K. S. Licmans to atbalstīja,⁹¹ bet reihskomisārs H. Loze – noraidīja. Baidoties, ka var tikt nostādīts notikuša fakta priekšā, H. Loze izlēma vērsties tieši pie Ā. Hitlera. 1943. gada novembrī viņš nosūtīja vēstuli fireram, kurā, iebilstot pret Latvijas un Igaunijas autonomiju, norādīja, ka "*šobrīd plašas neatkarības piešķiršana [tām] nozīmētu atdot pilnvaras [...] nekontrolējamiem spēkiem saasinātu briesmu brīdī, kad vajadzētu stingri turēt pavadu savās rokās*"⁹². Reihskomisāra rīcība izraisīja SS vadītāju asu reakciju. G. Bergers vēstulē H. Himleram (1943. gada 20. novembris) norādīja, ka H. Loze ir "ļoti nekorekts cilvēks"⁹³.

1943. gada 16. un 17. novembrī firera mītnē notika Ā. Hitlera apspriede ar A. Rozenbergu, M. Bormani, H. Himleru, H. Lammersu un H. Lozi. Firers noraidīja plānu par tūlītējas autonomijas piešķiršanu Latvijai un Igaunijai, norādot, ka pašreiz smagajā laikā "nevajadzētu izrādīt tik plašu pretimnākšanu"⁹⁴. Vienlaikus viņš principā neiebilda, ka publicē deklarāciju, kurā latviešiem un igauņiem pēc kara tiktu apsolīta kultūras autonomija. Taču pirms galīgā lēmuma pieņemšanas Ā. Hitlera vēlējās šo jautājumu pārrunāt un saskaņot ar ārlietu ministru J. fon Ribentropu.⁹⁵ Kā liecina H. Lammersa telegramma A. Rozenbergam (1943. gada 20. novembris), Vācijas ārlietu ministrs sarunā ar Ā. Hitleru atzina deklarācijas publicēšanu "pašreizējā momentā par nelietderīgu" un ierosināja no tās atteikties.⁹⁶ Okupēto austrumu apgabalu ministram, ja viņš to vēlētos, tomēr tika atļauts – bet tikai sadarbojoties ar J. fon Ribentropu – turpināt darbu pie deklarācijas.⁹⁷ Rozenberga bīkļie mēģinājumi vēl kaut ko darīt lietas labā bija nesekmīgi. Pēc autonomijas plānu neveiksmes deklarācija Baltijā izraisītu vienīgi stipru vilšanos. Pakāpeniski priekšplānā izvirzījās citi jautājumi – par pārvaldes reorganizāciju un tās vienkāršošanu Latvijā un Igaunijā.

Sarunu rezultāti par Latvijas un Igaunijas valststiesiskā statusa iespējamo maiņu rāda, ka autonomijas jautājumā nacistu elite pati sapinās pretrunās un nonāca strupceļā, jo spēja piedāvāt vienīgi ļoti ierobežotas, latviešiem un igauņiem faktiski nepieņemamas "autonomijas modeli", kura īstenošana no vācu viedokļa novestu tikai pie negatīvām sekām. Zīmīgi bija arī tas, ka SS vadītājs H. Himlers, kas aktīvi iestājās par Igaunijas un Latvijas autonomiju, lai veicinātu mobilizācijas sekmīgu norisi, nevarēja nodrošināt savu solījumu izpildi. SS pozīcijas nacistiskās Vācijas hierarhijā bija vājinājušās. Par to netieši liecināja arī SS vadītāju, piemēram, G. Bergera izteikti negatīvā reakcija attiecībā uz firera lēmumu tomēr npublicēt autonomijas deklarāciju.⁹⁸

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Pamatojoties uz to, ka antihitleriskajā koalīcijā ietilpa PSRS – valsts, kuras politiskā un ideoloģiskā sistēma tik krasi atšķīrās no ASV un Lielbritānijas, daudzi vēsturnieki šo savienību trāpīgi ir nosaukuši par “dīvaino savienību”. – *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, Bd. 6: *Der globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative, 1941–1943*. – Stuttgart, 1999, S. 91.
- 2 Par šo Otrā pasaules kara vēstures koncepciju sk.: *Davies N. Europe – a History*. – London, 1996, pp. 39–42.
- 3 Turpat, 40. lpp.
- 4 *Stranga A. Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS (1940–1941) // Latvijas Vēsture*, 2004, 2. nr., 70. lpp.
- 5 *Zālīte I., Eglīte S.* 1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze // *Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs*. – Rīga, 2001, 687., 688. lpp.
- 6 Turpat, 688. lpp.
- 7 *Stranga A. Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS ...*, 70. lpp.
- 8 Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums. – Rīga, 1999, 101. lpp.
- 9 Britu autors N. Deiviss norāda, ka Rietumiem joprojām grūti aptvert to, ka, no Rīgas, Tallinas vai Viļņas viedokļa raugoties, nacistu ienākšana tika uztverta kā atbrīvošana no padomju tirānijas. – *Davies N. Europe – a History*, p. 41.
- 10 *Skujņiņš Z.* Sarunas ar jāntārpiņiem: (no bezmiega melnrakstiem). – Rīga, 1992, 91. lpp.
- 11 *Kažociņš I.* Latviešu karavīri zem svešiem karogiem, 1940–1945. – Rīga, 1999, 69., 70. lpp.
- 12 *Stranga A.* Par holokaustu Latvijā // *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 22. okt., 6. lpp.
- 13 Lidzās holokausta pētniekiem, kuri joprojām mēģina precizēt Latvijā nogalināto ebreju skaitu, jaunie vēsturnieki U. Neiburgs un K. Zellis ir sākuši apzināt nacistu okupācijas gados bojā gājušos un represētos citu tautību pārstāvjus, kā arī veidot attiecīgu datu bāzi ar vairākiem parametriem: uzvārds, vārds, dzimšanas dati, dzīvesvieta, nodarbošanās, apsūdzība, represiju vieta, represiju rezultāts utt. Topošās datu bāzes galvenais uzdevums ir nodrošināt nacistu okupācijas laika pētniecību ar empīriskiem pierādījumiem un parādīt lielākās represēto grupas.
- 14 Par to sīkāk sk.: *Feldmanis I.* Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā (1941–1945) // *Latvijas Vēsture*, 2004, 1. nr., 92. lpp.; *Feldmanis I.* Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi // *Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945: starptautiskās konferences referāti 2003. gada 12.–13. jūnijs*, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.). – Rīga, 2004, 59.–61. lpp.; *Stranga A.* Ievads // *Ērglis Dz.* Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. – Rīga, 2003, 7.–18. lpp.
- 15 Piemēram, krievu autors M. Krisins savas grāmatas “Baltija starp Staļinu un Hitleru” analfabētiski sarakstītajās un murgainajās sākuma nodaļās Baltijas tautu cīņu par neatkarību pēc Pirmā pasaules kara mēģina iztēlot kā nacionālistiski noskaņotās “valdošās kliķes pārstāvju centienus saglabāt savas privilēģijas no padomju varas”. Viņš cenšas arī attaisnot Padomju Savienības agresīvo politiku 30. gadu nogalē, Molotova–Ribentropa paktu un Baltijas valstu okupāciju, izvirzot absurdu izdomājumu, ka Latvijas, Lietuvas un Igaunijas “nacionālistisko valdību” darbība bijusi vērsta pret PSRS drošības interesēm. – *Крысин М. Ю. Прибалтика между Сталиным и Гитлером*. – Москва, 2004, с. 22, 289.

- ¹⁶ 1998. gada rudenī izveidotā Latvijas Vēsturnieku komisija ievērojami aktivizēja un veicināja pētniecisko darbu par vācu okupācijas laika nozīmīgākajām problēmām. Pakāpeniski pat iezīmējās īsts pētniecības uzplaukums: izpētes procesā iesaistījās daudzi Latvijas, kā arī citu valstu vēsturnieki, Latvijas Universitātē par Otrā pasaules kara laika tematiku tiek izstrādātas sešas doktora disertācijas. Pēdējo piecu gadu laikā notikušas piecas starptautiskas zinātniskās konferences, publicēti vairāki rakstu krājumi, iznākusi Dz. Ērgļa monogrāfija "Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses".
- ¹⁷ Nacistu okupācijas laikā Latvija (arī Igaunija, Lietuva un Baltkrievija) kļuva par Austrumzemes (Ostlande) reihskomisariāta sastāvdaļu – ģenerālapgabalu. Vācu suverēno varu Latvijas ģenerālapgabalā realizēja reihskomisāram H. Lozem pakļautais ģenerālkomisārs O. Drekslers.
- ¹⁸ Novērtējot Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas darbību, latviešu vēsturnieks I. Kažociņš norāda: "Pašam Rozenbergam šinī ministrijā nebija nekāda nozīmīga loma, jo iestādes, kurām vajadzēja saskaņoties ministrijas vadībā, rīkojās patvarīgi. Ministrijas ierēdņi savā darbā vadījās no ārpus ministrijas stāvošu personu ieskatiem un dzina intrigas savā starpā. Tas radīja tādu sajukumu ministrijas darbā, ka vācieši tās saīsināto nosaukumu – *Ostministerium* – dēvēja par *Chaosministerium*." – *Kažociņš I.* Latviešu karavīri zem svešiem karogiem, 76. lpp.
- ¹⁹ *Overy R. J.* Hermann Göring. Machtgier und Eitelkeit. – München, 1986, S. 228.
- ²⁰ Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Bd. 5, 2. Bch.: Kriegsverwaltung, Wirtschaft und personelle Ressourcen, 1942–1944/45. – Stuttgart, 1999, S. 49.
- ²¹ *Fest J. C.* Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft. – München, 1997, S. 238.
- ²² Sākoties vācu un padomju karam, Vācijas "saimniecības diktatora" gaisa karaspēka pavēlnieka reihsmaršala H. Gēringa pārziņā nonāca arī austrumos okupēto apgabalu saimnieciskā izmantošana un ekspluatācija. Šādā situācijā A. Rozenbergs, lai kaut cik saskaņotu saimnieciskās politikas jautājumus, bija spiests H. Gēringam nepārtraukti sūtīt oficiālas vēstules. Kā norāda britu vēsturnieks R. Overijs, reihsmaršals tomēr tās "tīši ignorēja". – *Overy R. J.* Hermann Göring ..., S. 228.
- ²³ *Myllyniemi S.* Neuordnung der baltischen Länder, 1941–1944. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik. – Helsinki, 1973, S. 200.
- ²⁴ *Fest J. C.* Das Gesicht des Dritten Reiches ..., S. 238.
- ²⁵ Vācijas propagandas ministram J. Gebelsam A. Rozenbergs atgādināja "monarhu bez valsts un pavalstniekiem". – *Göbbels J.* Tagebücher aus den Jahren 1942/43. – Zürich, 1948, S. 138.
- ²⁶ Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Bd. 5, 2. Bch., S. 49.
- ²⁷ *Fest J. C.* Das Gesicht des Dritten Reiches ..., S. 238.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Bundesarchiv Berlin (turpmāk – BA-B), R 90/11, S. 14, Der Generalkommissar in Reval an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 5. April, 1943.
- ³⁰ Pēc tam kad reihskomisārs H. Loze atkārtoti aizliedza organizēt Igaunijā valsts neatkarības 25. gadadienas svinības, K. S. Licmans lūdza atļauju to darīt okupēto austrumu apgabala ministram A. Rozenbergam, kuram nebija iebildumu pret plānoto pasākumu. Vēlāk A. Rozenbergs nosodīja K. S. Licmana rīcību un atzina, ka viņam bijis jāievēro reihskomisāra rīkojums. – BA-B, R 90/11, S. 2, Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an den Reichskommissar für das Ostland, 29. September, 1943.

- ³¹ Turpat, S. 1, Der Generalkommissar in Reval an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 5. April 1943.
- ³² Turpat, Der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete an den Reichskommissar für das Ostland, 29. September 1943.
- ³³ Turpat, 5.–6. lpp., Der Generalkommissar in Reval an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 5. April 1943.
- ³⁴ Turpat, 28. lpp., Der Generalkommissar in Reval an den Reichskommissar für das Ostland, ohne Datum.
- ³⁵ Turpat, 28., 29. lpp.
- ³⁶ Turpat, 30. lpp.
- ³⁷ Turpat, 7. lpp., Der Generalkommissar in Reval an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 5. April 1943.
- ³⁸ Turpat, 6. lpp.
- ³⁹ Turpat, 7. lpp., Der Generalkommissar in Reval an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 3. Juni 1943.
- ⁴⁰ Turpat, 8. lpp.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Piemēram, sk.: *Feldmanis I.* Latviešu un citu nevācu tautu ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: kopīgais un atšķirīgais // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.). – Rīga, 2002, 165.–179. lpp.; *Feldmanis I.* Latviešu un citu nevācu tautu ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: formēšana, ideoloģija un cīņas mērķi // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.) – Rīga, 2004, 334.–352. lpp.; u.c.
- ⁴³ *Hausser P.* Waffen-SS im Einsatz. – Göttingen, 1953, S. 27.
- ⁴⁴ *Stein G. H.* Geschichte der Waffen-SS. – Düsseldorf, 1967, S. 123.
- ⁴⁵ *Kangeris K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas militārajos formējumos iesaistītie Latvijas iedzīvotāji: skaita problēma // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000, 137.–157. lpp.
- ⁴⁶ *Vārpa I.* Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga. Latviešu leģions – nācijas triumsfs vai traģēdija? – Rīga, 2003, 624 lpp.
- ⁴⁷ *Neiburgs U.* Patiesību par leģionu meklējot // Latvijas Avīze, 2004, 11. marts, 15. lpp.; u.c.
- ⁴⁸ *Kangeris K.* Piezīmes pie jautājumu kompleksa “Latviešu leģions” // Latviešu leģions: Varoņi, nacisti vai upuri? – Rīga, 1998, 113. lpp.
- ⁴⁹ Turpat.
- ⁵⁰ Latviešu vēsturnieks K. Kangeris norāda, ka kara laikā latviešu aprindās izplatītajam uzskatam, ka visi karadienestā iesauktie latvieši pieskaitāmi Latviešu leģionam, ir tikai propagandistiska nozīme un vērtība. – *Kangeris K.* Piezīmes pie jautājumu kompleksa “Latviešu leģions”, 114. lpp.
- ⁵¹ *Silgailis A.* Latviešu leģions. Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrā pasaules karā. – Rīga, 2001, 9. lpp.

A. Silgaila pārstāvēto leģiona definīciju asi kritizē I. Vārpa. Viņš norāda: “A. Silgailis latviešu leģionu ir pārtaisījis par militāru vienību vācu armijas rindās. Latviešu leģions kā militāra vienība vispār nekad nav pastāvējusi, un apzīmējums ir tikai simbolisks. Tas nav aptvēris visas latviešu vienības, ne arī cīnījies “vācu armijas rindās”. Leģiona vienības piedalījās tikai H. Himlera speciālā karaspēka

sastāvā un bija administratīvi pakļautas tieši viņam ar RSHA [*Reichssicherheitshauptamt* – Valsts drošības Galvenā pārvalde. – *I. F.*] iestādes starpniecību. SS karaspēks neietilpa vācu armijā, un to attiecības bija noteiktas ar atsevišķiem priekšrakstiem.” – *Vārpa I.* Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga ..., 215. lpp.

- ⁵² Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: Dokumentu un atmiņu krājums. – Linkolna, 1982, 8. sēj., 358. lpp.
- ⁵³ Turpat, 359. lpp.
- ⁵⁴ *Ezergailis A.* Latviešu leģions – starp neziņu un aizmirstību // *Diena*, 2004, 26. jūn., 13. lpp.
- ⁵⁵ *Vārpa I.* Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga ..., 76. lpp.
- ⁵⁶ *Strods H.* Latvija nacistiskās okupācijas varā // *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991*. – Rīga, 1999, 169. lpp.
- ⁵⁷ *Vārpa I.* Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga ..., 215. lpp.
- ⁵⁸ Cit. pēc: *Biezais H.* Latvija kāškrusta varā: Sveši kungi – pašu ļaudis. – [*Īstlansinga*], 1992, 185., 186. lpp.
- ⁵⁹ Sk.: *Kangeris K.* Piezīmes pie jautājumu kompleksa “Latviešu leģions”, 115. lpp.
- ⁶⁰ *Vārpa I.* Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga ..., 75. lpp.
- ⁶¹ Turpat, 76. lpp.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ *Neiburgs U.* Latviešu leģions – pagātne un mūsdienas // *Latvijas Vēsture*, 2000, 3. nr., 103. lpp.
- ⁶⁴ BA-B, R 92/1148, S. 1, Der Generalkommissar in Riga O. Drechsler an den Reichskommissar für das Ostland H. Lohse, 23. Juni, 1943.
- ⁶⁵ *Kangeris K.* Piezīmes pie jautājumu kompleksa “Latviešu leģions”, 117. lpp.
- ⁶⁶ *Kangeris K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas militārajos formējumos iesaistītie Latvijas iedzīvotāji ..., 147. lpp.
- ⁶⁷ *Ezergailis A.* Latviešu leģions – starp neziņu un aizmirstību, 13. lpp.
- ⁶⁸ Turpat.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Turpat.
- ⁷¹ Piemēram, sk.: *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena: Vācu politika Latvijā 1939–1945. – Rīga, 1994, 106.–129. lpp.
- ⁷² Šī tēze pirmo reizi tika formulēta lietuviešu memorandā, datētā ar 1941. gada 5. augustu. – BA-B, R 90/122, Denkschrift über die rechtliche Lage und die tatsächlichen Verhältnisse im Gebiete Litauen, 5. August 1941.
- ⁷³ 1943. gada 23. janvārī vācu fīrers Ā. Hitlers oficiāli “atļāva un pavēlēja” SS reihsfīreram H. Himleram izveidot Latviešu SS brīvprātīgo leģionu.
- ⁷⁴ Šis iesniegums radās sakarā ar Latviešu Zemes pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektora A. Valdmaņa memorandu “Latviešu problēma”, kas 1942. gada novembrī tika iesniegts Latvijas ģenerālkomisāram O. Dreksleram. Memorandā piedāvāta latviešu karaspēka formēšana vācu virsvadībā, ja Latvija iegūtu zināmu patstāvību. – Sk.: Pašpārvaldes direktora A. Valdmaņa iesniegums (memorands) ģenerālkomisāram O. Dreksleram, 1942. gada novembris // *Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos: Vācu okupācijas laika dokumenti 1941–1945*. – Rīga, 1990, 59.–68. lpp.

- ⁷⁵ Latviešu pašpārvaldes iesniegums ģenerālkomisāram O. Dreksleram, 1942. gada decembris // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos ..., 68. lpp.
- ⁷⁶ Turpat, 69. lpp.
- ⁷⁷ Latviešu Zemes pašpārvaldes iesniegums izpelnījās SS vadītāju uzmanību. Izzinot to, SS galvenās valdes šefs G. Bergers noraidīja latviešu piedāvājumu par 100 000 vīru liela karaspēka saformēšanu apmaiņā pret Latvijas patstāvību kā "pilnīgi nederīgu" un "vairāk nekā bīstamu". Viņš ierosināja no "rasiski pilnīgi derīgiem" latviešu brīvprātīgajiem izveidot militāru formāciju (neizslēdzot iespēju to nosaukt un izmantot kā Latviešu leģionu), kas atrastos SS reihsfirera rīcībā. – BA-B, NS 19/382, S. 249, Chef des SS-Hauptamtes an den Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei, 11. Dezember 1942.
- ⁷⁸ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder ..., S. 216.
- ⁷⁹ BA-B, R 6/249, S. 1, Reichsminister und Chef der Reichskanzlei an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 8. März 1943.
- ⁸⁰ Cit. pēc: *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena ..., 114. lpp.
- ⁸¹ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder ..., S. 217.
- ⁸² H. Strods kļūdaini apgalvo, ka 1943. gada 16. un 17. februārī firera mītnē notika Ā. Hitlera apspriede ar A. Rozenbergu, M. Bormanī, H. Himleru, H. Lammersu un H. Lozi. – *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena ..., 116. lpp. – Šī sanāksme nosauktajā sastāvā notika vairāk nekā pusgadu vēlāk pavisam citā situācijā – 1943. gada 16. un 17. novembrī. Acīmredzot H. Strods sajaucis dokumentos mēneša apzīmējumam lietotos arābu ciparus ar romiešu cipariem.
- ⁸³ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder ..., 218. lpp.
- ⁸⁴ BA-B, R 6/249, S. 1, Reichsminister und Chef der Reichskanzlei an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 8. März, 1943.
- ⁸⁵ *Neulen H. W.* An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. – München, 1985, S. 285.
- ⁸⁶ BA-B, R 90/2, Aktennotiz des Abteilungsleiters Schierholz über eine von Obergruppenführer Berger in Berlin vor den Propagandaleuten gehaltenen Rede, 12. Oktober, 1943.
- ⁸⁷ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder ..., S. 207.
- ⁸⁸ Okupēto Austrumu ministrijas izstrādātais projekts par Latvijas un Igaunijas autonomiju, 1943. g. 30. oktobris // Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos ..., 129. lpp.; BA-B, R 90/2, Erlass des Führers über die Errichtung der Länder Estland und Lettland.
- ⁸⁹ Turpat.
- ⁹⁰ Līdz 1942. gada beigām O. Drekslers puda noraidošu attieksmi pret autonomijas piešķiršanu Latvijai un Igaunijai.
- ⁹¹ Sk., piemēram, BA-B, NS 19/3894, S. 61, Chef des SS-Hauptamtes an Reichsführer SS und Reichsminister des Innern, 26. November 1943.
- ⁹² Turpat, R 90/1, S. 5, Der Reichskommissar für das Ostland an den Führer Adolf Hitler, November 1943.
- ⁹³ Turpat, NS 19/382, S. 115, Chef des SS-Hauptamtes an Reichsführer SS und Reichsminister des Innern, 20. November 1943.
- ⁹⁴ *Myllyniemi S.* Die Neuordnung der baltischen Länder ..., S. 251.
- ⁹⁵ Turpat.

⁹⁶ BA-B, NS 19/3894, S. 57, Der Reichsminister und Chef der Reichskanzlei an den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 20. November 1943.

⁹⁷ Turpat.

⁹⁸ Turpat, 60.–62. lpp., Der Chef des SS-Hauptamtes an Reichsführer SS und Reichsminister des Innern, 26. November 1943.

Inesis Feldmanis

Nazi Occupation Policy in Latvia (1941–1945): Problems of Research, Possible Solutions and Variations

Summary

Current situation gives Latvian historians several very important tasks of different character and purpose that should be researched as closely interrelated problems. First of them deals with thoughtful and balanced assessment of the so-called “German times” and critical analysis of a quite well-known theory of the World War II historical writing known as the “version of victors,” pointing at its limitations, short-sightedness and tendency to assess events of World War II viewing Nazism as the only evil of this age. Soviet crimes against peace, war crimes and crimes against humanity thus willy-nilly become less important. In short, the attitude towards the empire of evil – the USSR is unusually tolerant and romanticised, stressing that Soviet bad deeds are covered by their important part in the defeat of fascism and human lives paid for it.

Historical memory and understanding of World War II very much depends upon the individual experience of each nation and their specific situation. No one can understand and somehow assess what came to pass in Latvia during World War II without keeping in mind two paradigms of evil – Communism and Nazism. This is specific of our (and East European) history which we cannot ignore. Objective reality does not allow Latvians to see their past one-sided or distorted. They suffered from two totalitarian regimes, both equally criminal but the Soviet terror came first. This criminal policy against Latvia and its nation began to unfold only because the USSR was an ally of Nazi Germany. There is no reason for claims that the Soviet regime was less evil and horrible than Nazism.

The second urgent task of the Latvian historians is a maximally full and objective description of World War II period of the Latvian history at the same time explaining misinformation concerning the role of Latvians in these events. Among some of the unacceptable claims are the obvious last years attempts of the Russian historians to depict Latvian history, especially history of the Latvian legion, only from the point of “national chauvinism” and “collaboration”. Latvian historical science should take a more decisive stand. The situation when Latvia constantly apologises for its own history is unacceptable.

The third most important task of Latvian historians is active and intensive analysis of specific questions of the “German times” history trying to solve all most serious problems found in the process of research. Considering the current research boom, such problems are many (Nazi repressive system, Holocaust, collaboration, Latvian Legion etc.), but most of them are successfully solved. With several of problems research success will mostly depend upon Latvian historians ability to prepare wide range comparative treatises on the common and specific aspects of Nazi occupation policy in Latvia, Lithuania and Estonia. Thus, everything that happened in Latvia during World War II could be organically included into the context of Baltic history allowing us to accentuate the significance of this peculiar situation. The general historical scene of the “German times” can be made clearer together with basis for sufficient argumentation and explanation of different details and aspects of the occupiers activities.

Latvian historians have already done comparative studies of some problems of World War II with good results. Several Latvian authors are trying to assess the history of the Latvian Legion by comparison with the common background of the European history. They accentuate the specific situation in Latvia and the fact that the Latvian Legion of SS volunteers was no exception for the Europe of 1943. Several questions pertaining to the Latvian Legion still lack proper analysis and consideration. One of them is “the definition of Legion.” The opinions of historians differ: several authors use the term “Latvian Legion” without any explanation, others take any definition of their choosing. Nowadays several historians of the Legion consider as the most correct and acceptable definition the one that was given by the Reichsführer of SS H. Himmler. His directive of 26 May 1943 stated that “the name “Latvian Legion” is used for all Latvian armed SS (Waffen SS) and police units.”

Choosing the above definition as the most proper one for description of the real situation, we must stress the circumstances of its origin and the reasons why H. Himmler defined Legion this way. Without doubt, because of the SS control over all German police forces, the interests of his own department were dominating. After the Legion was organised in the beginning of 1943, soldiers of the Latvian defense service battalions, not included in its ranks, tried to join the Legion units, lured by a much better rations. H. Himmler responded by renaming Latvian defense battalions into police battalions and formally making them a part of the Legion.

Antonijs Zunda

Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939–1945)

Starptaru periodā (1918–1939) liela nozīme neatkarīgo Baltijas valstu izveidošanā un pastāvēšanā bija Rietumu demokrātiskajām valstīm, pirmām kārtām Lielbritānijai. Latvijā tā tika uzskatīta par vienu no galvenajiem sabiedrotajiem un neatkarības garantiem. Visu aplūkojamo laikposmu starp Lielbritāniju un Baltijas valstīm pastāvēja intensīvas ekonomiskās un politiskās attiecības. Sākoties Otrajam pasaules karam, šo attiecību pastāvēšana bija apdraudēta, bet pēc Baltijas valstu okupācijas izbeidzās vispār. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas okupācija, aneksija un sovetizācija 1940. gada vasarā Lielbritānijai nebija pārsteigums. Tā atzina šos Padomju Savienības soļus *de facto*, bet neatzina *de iure*. Britu līderis V. Čērčils (*W. Churchill*) uzskatīja, ka jautājums par teritoriālo pārmaiņu likumību Austrumeiropā un Baltijā jārisina pēckara Miera konferencē.

Anglijas politiku pret Latviju, Lietuvu un Igauniju Otrā pasaules kara gados var sadalīt četros posmos. 1. posms: 1939. gada septembris–1940. gada jūnijs (no Otrā pasaules kara sākuma līdz padomju okupācijai); 2. posms: 1940. gada jūnijs–1941. gada jūnijs (no pirmās padomju okupācijas līdz padomju-vācu kara sākumam); 3. posms: 1941. gada jūnijs–1945. gada maijs (nacistiskās Vācijas okupācijas laiks); 4. posms: 1944. gada vasara–1945. gada maijs (otrās padomju okupācijas sākums un kara beigas).

Sākoties Otrajam pasaules karam, Anglijas un Baltijas valstu attiecībās parādījās jaunas problēmas. Tradicionālais, gadiem ilgi pastāvējušais attiecību mehānisms bija nopietni apdraudēts. Baltijas valstis bija nonākušas starptautiskā izolācijā. Sarežģītajos apstākļos tām bija mazas manevrēšanas iespējas. Jau 1938. gadā, sekojot Skandināvijas valstīm, Latvija, Lietuva un Igaunija bija pasludinājušas absolūto neitralitāti. Nākamā gada vasarā tās bija atteikušās no Lielbritānijas, Francijas un PSRS garantijām, kā arī noslēgušas neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju. Baltijas valstu vienīgais starptautiskais aizsegs bija Tautu Savienība un Baltijas Antante, bet tās valstu savstarpējās domstarpības bija tik lielas, ka šī savienība nedeļa nekāda labuma. Situāciju vēl vairāk sarežģīja Molotova–Ribentropa pakts un citi PSRS un Vācijas līgumi. Tāpēc, sākoties

Otrajam pasaules karam, Baltijas valstis faktiski bija nonākušas PSRS militāri politiskās ietekmes sfērā, kādu laiku vēl saglabājot saimnieciskās un diplomātiskās saites ar Angliju un citām Rietumvalstīm.

Pēc Vācijas iebrukuma Polijā tās valdība lūdza Lielbritāniju sniegt visu iespējamo palīdzību, pamatojoties uz abu valstu 1939. gada 25. augusta līgumu. Lielbritānija kopā ar Franciju 3. septembrī pieteica karu Vācijai. Pēc britu vēsturnieka Dž. Haidena (*J. Hiden*) domām, tas liecinājis, ka Anglijai bijušas nozīmīgas intereses arī Baltijas reģionā.¹ Savukārt cits britu vēsturnieks P. Salmons (*P. Salmon*) uzsver pretējo – 1939. gada rudenī Lielbritānija bija atstājusi novārtā savas stratēģiskās intereses Baltijā.² Jāatzīst, ka vairākums Latvijas ārpolitikas pētnieku uzskata, ka Polijas un Lielbritānijas savstarpējās palīdzības līgums nebija mainījis britu stratēģiju Baltijā. Anglija nedomāja kara sākumā uzņemties kādas politiskas vai militāras saistības Baltijas valstu drošības garantēšanai. Vēl vairāk – Anglijas valdība pat uzskatīja, ka stāvoklis Baltijas reģionā nevar ievērojami ietekmēt tās drošību.³

Konkretizējot Anglijas pozīciju Baltijas jautājumā, jāatzīmē, ka 1939. gada nogalē Lielbritānijas valdību kaut cik nopietni interesēja Baltijas valstu tirdzniecība ar Vāciju. Anglija negribēja pieļaut, ka kara laika stratēģiskās preces – kokmateriāli, bekons, sviests tiktu pastiprināti piegādātas Vācijai. Tas, bez šaubām, nostiprinātu Vāciju tās karā pret Rietumvalstīm. Šī problēma vairākkārt tika skarta Anglijas–Latvijas un citu Baltijas valstu savstarpējās sarunās 1939.–1940. gadā. Apgalvot, ka Angliju nopietni uztrauca Baltijas valstu inkorporācija PSRS sastāvā, tās sovetizācija, nav pamata. Arī V. Čērčils uzskatīja, ka Padomju Savienībai jābūt saimniekam Baltijas jūras austrumos.⁴

Pēc Polijas ātrās sakāves 1939. gada septembra beigās Baltijas valstīm kļuva vēl skaidrāks, ka ilūzijas par Anglijas un Francijas iespējamo palīdzību ir pilnīgi jāatmet. Demokrātiskās Rietumvalstis tagad jau pašas bija aizņemtas karā ar Vāciju. To varbūtējā nostāšanās Baltijas valstu pusē kļuva vēl problemātiskāka. Šādā situācijā Baltijas valstis centās realizēt ļoti uzmanīgu, līdzsvarotu politiku gan attiecībā ar Vāciju, gan PSRS. Latvija un Igaunija pasludināja neitralitāti, tādējādi cerēdamas izvairīties no konflikta.

1939. gada 2. septembrī presē tika publicēta *Deklarācija par Latvijas neitralitāti*. Tās teksts tika saskaņots ar Igauniju. Lietuva lēmumu par neitralitāti paziņoja jau 1. septembrī. Latvijas valdība pieņēma arī likumu par teritoriālajiem ūdeņiem (četras jūdzes no jūras krasta), kā arī par gaisa telpu virs tiem.⁵ Šādi Latvijas valdības soļi radīja nesaskaņas ar atsevišķām valstīm. Lielbritānijas vēstniecība Rīgā 1939. gada 27. oktobrī un 1. novembrī apstrīdēja Latvijas tiesības uz četrus jūras jūdžu teritoriālo ūdeņu zonu, tomēr Latvijas valdība neatkāpās no savas nostājas. 1940. gada 3. janvāra atbildē Lielbritānijas sūtniecībai Latvijas Ārlietu ministrija paziņoja, ka tā

pieturēsies pie pasludinātās četru jūdžu zonas. Šādai konsekventai Latvijas nostājai 1939. gada nogalē nebija nekādas nozīmes, jo Latvijā kopš 5. oktobra bija izvietotas Padomju Savienības karabāzes. Līdz ar to Anglija nevarēja ignorēt to, ka Latvijas teritoriālie ūdeņi tagad faktiski bija arī Padomju Savienības teritoriālie ūdeņi.

Beigu beigās Lielbritānija tomēr kopumā pozitīvi vērtēja Latvijas neitralitāti. Britu sūtnis Rīgā Č. Orde (*Ch. Orde*) 1940. gada 1. janvārī ziņojumā Ārlietu ministrijai rakstīja, ka Latvija kara apstākļos centusies korekti ievērot pašas pasludināto neitralitāti. Sūtnis atzīmēja, ka zināmas problēmas Latvijai radījusi PSRS un Vācijas darbība.⁶

Baltijas valstis neizglāba neitralitātes politika, un jau 1939. gada 24. septembrī pēc PSRS pieprasījuma sākās Igaunijas un Padomju Savienības sarunas par savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu, kas pēc nedaudz dienām beidzās ar padomju karabāzu ierīkošanu Igaunijā. Tāds pats liktenis piemeklēja arī Latviju. 5. oktobrī tā bija spiesta parakstīt līdzīgu līgumu un ielaist savā zemē padomju karaspēku. Sarunu laikā Maskavā PSRS ārlietu ministrs V. Molotovs atklāti paziņoja Baltijas valstīm, ka to cerības uz Lielbritānijas atbalstu nav reālas, jo Anglija tajā laikā jau bija iesaistījusies karā ar Vāciju. Baltijas valstis bija spiestas kapitulēt pārspēka priekšā.⁷

Kara sākuma posmā Lielbritānijas valdība PSRS soļus Baltijas valstīs vēroja ar zināmu atturību, cenšoties neieņemt skaidru nostāju un kaut kādā veidā iesaistīties šajos notikumos. Tomēr britiem bija raksturīga pesimisma palielināšanās attiecībā uz Baltijas valstu pastāvēšanas perspektīvām. To labi demonstrēja britu prese. Laikrakstā *Daily Telegraph* 1939. gada 23. oktobrī parādījās raksts ar nosaukumu *Ziemeļu neitralitāte*. Tajā bija uzsvērts, ka Somija jūtot briesmas, kas tai draudot no Maskavas, un tā esot gatava cīnīties par savu neatkarību. Igaunija, Latvija un Lietuva ar savu rīcību (domāta PSRS karabāzu ierīkošana) esot pakļāvušas savu neatkarību lielum riskam.⁸ Līdzīgi materiāli britu presē parādījās arī nākamajās dienās. Kā atbilde uz šiem rakstiem sekoja Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa protesta vēstule Ārlietu ministrijai, kurā viņš norādīja, ka, „.. neskatoties uz tradicionāli draudzīgajām attiecībām, kādas ir starp valstīm, britu preses tonis pēdējā laikā nav sevišķi draudzīgs Latvijai.” K. Zariņš savā vēstulē citēja arī spilgtākos britu preses epitetus attiecībā uz Baltijas valstīm. Tās tika nosauktas par Krievijas vasaļiem un nestabilām republikām (*Jerry-Built Republics*).⁹

Arī Lielbritānijas konsuls Igaunijā V. Galliene (*W. Gallienne*) uzskatīja, ka jaunais Igaunijas kabinets, kas tika izveidots pēc bāzu līguma noslēgšanas ar Padomju Savienību, nebūs ilgstošs. V. Galliens savos ziņojumos no Tallinas uz Londonu uzsvēra, ka jaunā Igaunijas valdība savā ziņā ir līdzīga Kerenska vadītajai Pagaidu valdībai Krievijā. Pēc britu konsula domām, Igaunijas jaunizveidotā valdība drīz vien tiks nomainīta ar Maskavai pilnīgi paklausīgu valdību. Tā būs komunistiska valdība.¹⁰

Lielbritānijas politikas maiņa pret Baltijas valstīm 1939. gada rudenī izpaudās vēl konkrētākās formās. Vislabāk tas parādījās jautājumā par britu ieroču pārdošanu. Anglijas valdība kā uz burvja mājienu atteicās pārdot Igaunijai 12 kara lidmašīnas *Spitfire*, kaut arī līgums par to bija parakstīts 1938. gadā. Anglijas Ārlietu ministrija motivēja šo savas valdības lēmumu ar jaunajiem apstākļiem un jaunajiem sabiedrotajiem, kādi bija izveidojušies 1939. gada nogalē.¹¹

Šajā ziņā labāk neklājās arī Latvijas Republikai. Ārlietu ministra V. Muntera vizītes laikā Anglijā 1938. gada decembrī gan bija panākta abu valstu vienošanās par britu ieroču un munīcijas pārdošanu Latvijai. Bet nākamā gada rudenī, kad bija jau sācies Otrais pasaules karš, Lielbritānija ieņēma šajā jautājumā noraidošu nostāju. 1939. gada 30. septembrī Lielbritānijas Kara ministrija ierosināja sabotēt pasūtīto kara materiālu piegādi Latvijai. D. Leskels (*D. Leskells*) no Ārlietu ministrijas oktobrī sarakstē ar Kara ministriju norādīja, ka pašreizējos apstākļos Anglijai vairs nav nepieciešams stiprināt Baltijas valstu aizsardzības spējas. Viņš uzsvēra, ka, tā kā PSRS ir ierīkojusi karabāzes Baltijas valstīs, būtu muļķīgi šīm valstīm piegādāt ieročus, jo tie agri vai vēlu nonāktu PSRS rokās. D. Leskels, izskaidrojot britu jauno nostāju pret Baltijas valstīm, arī norādīja, ka militāro palīdzību jāturpina sniegt Somijai. Tā ir gatava cīnīties par savu neatkarību.¹²

Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš negribēja samierināties ar tādu Anglijas nostāju. Viņš uzsāka saraksti ar Ārlietu ministriju, tādējādi cerēdams kaut ko mainīt. K. Zariņš apelēja pie tā, ka nauda par ieročiem jau pārskaitīta uz Londonas bankām, ka *Vickers Armstrong* rūpnīca ir ar mieru izpildīt Latvijas pasūtījumu. Kārtējā vēstulē Ārlietu ministrijai 1939. gada 27. oktobrī viņš mēģināja izkaulēt Anglijā deviņus (75 mm) Vikersa lielgabalus, 250 ložmetēju, artilērijas munīciju, lidmašīnu motoru rezerves daļas, kā arī citu vajadzīgo kara tehniku.¹³ Tomēr Latvijas sūtņa aktivitātes beidzās bez rezultātiem. Lielbritānija ieročus Latvijai nepārdeva.

Lielbritānijas Ārlietu ministrijas arhīva dokumenti izskaidro iemeslus, kāpēc Latvija un pārējās Baltijas valstis sarežģītajā starptautiskajā situācijā neieguva britu ieročus. Tā, piemēram, Anglijas Kara ministrijas ierēdņi uz Latvijas valdības pieprasījumiem rakstīja šādas rezolūcijas: "Latvija pēc dažām nedēļām var tikt pilnīgi okupēta. Mums jādara viss iespējamais, lai ieroču pasūtījumu neizpildītu. Tas var palīdzēt tikai Krievijai."¹⁴

1939. gada 12. septembrī V. Čērčils nāca klajā ar operācijas *Catherine* plānu. Tas paredzēja nepieļaut Vācijas pilnīgu kontroli Baltijas jūrā un nodrošināt Anglijai stabilu tirdzniecību ar Skandināvijas valstīm. Plānā nekas nebija teikts par britu flotes darbību Latvijas un pārējo Baltijas valstu ūdeņos.¹⁵ Čērčils plānoja operācijā *Catherine* izmantot divus vai trīs Pirmā pasaules kara laikā būvētos 29 000 t *Royal Sovereign* tipa kuģus, trīs 10 000 t kreiserus, kā arī citas flotes palīgvienības. Bet britu Admiralitāte saprata,

ka šī operācija dos panākumus tikai tādā gadījumā, ja būs panākta kopdarbība ar Padomju Savienību. Liela nozīme operācijas īstenošanā bija arī Norvēģijas un Zviedrijas pozīcijai. Bez to atbalsta britu kara flotes panākumi Baltijas jūrā bija apšaubāmi. Bet, kā atzīmēts iepriekš, šīs Skandināvijas valstis bija pasludinājušas neitralitāti.

1939. gada 21. septembrī *Catherine* vadība tika uzticēta admirālim Boilam. Viņa vadībā sākās kuģu nostiprināšana un pārbūve, lai tie nebūtu viegls mērķis vācu bumbvedējiem. Bet, tā kā kuģu būvētavas kara apstākļos bija stipri pārslogotas, eskadras sagatavošana operācijai varēja sākties tikai 1940. gada pavasarī. Taču arī tad tā netika uzsākta. Jāatzīmē, ka Baltijas valstu iespējas saņemt palīdzību ar operāciju *Catherine* bija niecīgas. Šajā sakarā var piekrist britu vēsturniekiem Dž. Haidenam un P. Salmonam, ka Lielbritānija nekad nesolīja tiešu militāru atbalstu Baltijas valstīm.¹⁶

Kaut cik nopietni kara sākuma posmā Lielbritāniju interesēja tirdzniecības sakari ar Baltijas valstīm. Anglija tos vēlējās turpināt iepriekšējo gadu līmenī. Bet tas nebija vairs iespējams, jo Vācija bloķēja Baltijas jūru. Britu valdību arī satrauca tās pretinieka Vācijas aktīvā tirdzniecība ar Baltijas valstīm.

1939. gada 9. septembrī britu sūtnis Baltijas valstīs Č. Orde pēc Ārlietu ministrijas priekšlikuma ierosināja Baltijas valstīm kara laika tirdzniecību ar Angliju organizēt caur Zviedriju un Norvēģiju. Anglija piedāvāja Baltijas valstīm savas preces vispirms ar kuģiem nosūtīt uz Zviedrijas ostu Sundsvallu, tālāk pa dzelzceļu tās nogādāt Norvēģijas ostā Trondheimā, bet no turienes atkal ar kuģiem vest uz Angliju. Britu sūtnis solīja Baltijas valstīm visu iespējamo atbalstu, lai kara laika stratēģiskās preces nenokļūtu Anglijas pretinieka Vācijas rokās.¹⁷ Britu konsuls T. H. Prestons (*T. H. Preston*) savos ziņojumos no Kauņas arī rakstīja, ka apstākļu radīšana Latvijas un Lietuvas preču sekmīgai nosūtīšanai uz Angliju būtu liels morāls un materiāls atbalsts šīm valstīm kara laikā. Diemžēl no Anglijas puses šāda atbalsta nebija.

Latvijai kara laika apstākļos ļoti nepieciešamas bija tradicionālās britu eksportpreces – akmeņogles, kokss, nafta, kokvilna, tomēr tā nespēja organizēt tirdzniecību ar Angliju iepriekšējo gadu līmenī. Nopietnākais šķērslis, kā atzīmēts iepriekš, bija Baltijas jūras blokāde. Vācija centās nogremdēt vai arī sagūstīt visus Latvijas kuģus, kas ar precēm devās uz Angliju. Latvijas valdība arī baidījās, ka tirdzniecības sakaru uzturēšana ar Angliju varētu nepatikt Vācijai, kas tos iztulkotu kā neitralitātes politikas pārkāpšanu.

Latvijas lauksaimniecības atašejs Londonā E. Zolmanis ziņoja valdībai, ka Anglija atsakās dot Latvijas kuģiem apsardzi un tādējādi neveicina abu valstu savstarpējo tirdzniecību. Britu puse arī atteicās palīdzēt risināt tirdzniecības kuģu apdrošināšanas problēmu. Kara laikā apdrošināšana bija ļoti augsta – pat līdz 200 000 sterliņu mārciņu par kuģi.¹⁸ Bez Baltijas jūras blokādes un kuģu gremdēšanas tirdzniecībā ar Angliju bija arī citas problēmas: neizdevīgas cenas, augstās apdrošināšanas un transporta izmaksas,

kā arī bailes no Vācijas. Tas viss jau dažus mēnešus pēc kara sākšanās Anglijas un Baltijas valstu savstarpējo tirdzniecību samazināja līdz minimumam. Situāciju vēl vairāk pasliktināja tas, ka Latvija 1939. gada nogalē pat atteicās sūtīt savu tirdzniecības delegāciju uz Londonu, lai pārrunātu un risinātu radušās problēmas.

Tajā pašā laikā Latvija izeju no radušās situācijas meklēja, noslēdzot tirdzniecības līgumus ar Padomju Savienību (1939. gada 18. oktobris) un Vāciju (1939. gada 15. decembris). Vācija sarunu laikā oficiāli pieprasīja Latvijai atteikties no tirdzniecības ar Angliju. Latvija šo prasību noraidīja. Britu lietvedis Kauņā T. H. Prestons 1939. gada 12. decembrī ziņoja savai Ārlietu ministrijai par līdzīgām Vācijas prasībām Lietuvai.¹⁹

Lielbritānija 1940. gada sākumā vēl mēģināja glābt brūkošo tirdzniecību ar Baltijas valstīm. Tā, piemēram, Latvijas sūtnis K. Zariņš no Londonas kārtējo reizi informēja savu Ārlietu ministriju par Anglijas valdības aicinājumu pārrunāt abu valstu kara laika ekonomisko attiecību problēmas. Latvijas valdība šoreiz piekrita sūtīt uz Londonu savu delegāciju. Sarunas sākās 26. februārī. No Anglijas puses tika izvirzītas divas labi zināmās prasības: Latvijas eksporta palielināšana uz Angliju, kā arī tirdzniecības sašaurināšana ar Vāciju. Tomēr Anglija praktiski neko nevarēja darīt abu valstu savstarpējās tirdzniecības aktivizācijai. Latvijas Ārlietu ministrijas Baltijas nodaļas vadītājs V. Māsēns, novērtējot šīs sarunas, konstatēja, ka Latvija ne uz ko nevar cerēt, tā piedalās tajās, demonstrējot savu labo gribu.²⁰

1939. gada nogalē Lielbritānija diezgan vienaldzīgi uzņēma Padomju Savienības militāri politisko un saimniecisko nostiprināšanos Baltijas valstīs. Anglija uzskatīja, ka tas galvenokārt ir neizdevīgi Padomju Savienības pretinieci Vācijai. Britu ārpolitikas mērķis bija nepieļaut Vācijai un PSRS turpmāk tuvināties, nepasliktināt PSRS un Anglijas attiecības. Notikumu attīstība Baltijas valstīs, kas tika pakļautas PSRS spiedienam, iekļāvās britu stratēģijā. To apstiprināja V. Čērčila izteikumi britu laikrakstā *The Times*, kas paziņoja, ka PSRS ietekmes pieaugums Baltijas valstīs nostiprina tās fronti pret Vāciju, tuvina abu valstu konfrontāciju.²¹ V. Čērčils uzskatīja, ka tieši PSRS jābūt noteicošajam spēkam Baltijas jūras austrumu krastā, un priecājās, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ir iekļautas Padomju Savienības, nevis Vācijas ietekmes sfērā. Anglijas interesēs nebija iebilst pret padomju karabāzēm Baltijas valstīs. Pēc V. Čērčila domām, šīs bāzes nodarēs tikai cīņai pret Vāciju un tāpēc nedrīkst izraisīt Anglijas neapmierinātību. Krievu flote Baltijas jūrā neapdraud Anglijas stratēģiskās intereses. Vienīgi Vācijas klātbūtne tur ir bīstama, jo tā ir Anglijas pretinieks.

Kā redzams, kara laika sarežģītajā situācijā Lielbritānija vairāk domāja nevis par to, cik likumīgi bija Padomju Savienības soļi Baltijas valstīs no starptautisko tiesību viedokļa, bet gan par to, kā sev piesaistīt PSRS kā sabiedroto. Tādējādi tā cerēja kaut nedaudz uzlabot savas pozīcijas pret Vāciju. 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā ilūzijas par kaut kādu britu militāru atbalstu Baltijas valstīm bija jāatmet.

To apstiprināja Lielbritānijas sūtņa Rīgā Č. Ordes 1940. gada 1. janvāra ziņojums ārlietu ministram lordam Halifaksam (*Halifax*). Tajā viņš norādīja, ka Latvijā ar bažām vēro Londonas pēdējā laika politiku pret Baltijas valstīm. Šo valstu sabiedrība ir stipri nobažījusies par Rietumu demokrātisko valstu gatavību lēti pārdot to neatkarību. Novērtējot PSRS karabāzu izvietojumu Baltijas valstīs, Č. Orde konstatēja, ka tā ir prelūdijs Baltijas valstu neatkarības pilnīgai iznīcināšanai. Parakstot bāzu līgumus, Baltijas valstis faktiski parakstīja nāves spriedumu savai suverenitātei. Jaunās situācijas īpatnība ir tā, ka Baltijas valstis faktiski kļuvas par Padomju Savienības protektorātu.

Č. Orde bija pārliecināts, ka Padomju Savienība atļaus saglabāt Baltijas valstīm savu valodas un kultūras autonomiju. Britu sūtnis ziņojumā arī atzina, ka Rietumu demokrātiskās valstis nevarēja veikt kaut cik jūtamu pretdarbību PSRS akcijām Baltijā. Austrumeiropas un Baltijas liktenis tika izlemts, PSRS un nacistiskajai Vācijai vienojoties. Baltijas valstīm, pēc Č. Ordes domām, tagad bija pamats nožēlot savu absolūtās neitralitātes politiku, pie kuras tās strikti turējās 1939. gada vasarā triju lielvalstu sarunu laikā Maskavā. Tad tās atteicās no Lielbritānijas, Francijas un PSRS piedāvātajām garantijām. Līdz ar to Anglijai it kā nebija juridiska pamata iejaukties Baltijas valstu problēmās.²²

1940. gada janvāra beigās Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam bija garāka saruna ar britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta direktoru L. Koljēru (*L. Collier*). Savā pārskatā par šīs sarunas rezultātiem L. Koljērs rakstīja, ka, iespējams, jau tuvākajā nākotnē Anglijas valdībai būs jāizskata jautājums par Padomju Savienības politiku Baltijā. PSRS akciju Baltijas valstīs atzīšana vai neatzīšana no Anglijas puses lielākoties būs atkarīga no tā, vai Padomju Savienība atbalstīs britu impēriju tās konfliktā ar Vāciju. L. Koljērs uzskatīja, ka tas principā būtu amorāls darījums no Anglijas puses, bet to diemžēl diktējošā reālā situācija.²³

Britu lietvedis Tallinā V. Galliene 1940. gada 17. februāra ziņojumā savai Ārlietu ministrijai arī atzīmēja Baltijas valstu specifisko situāciju. Viņš uzskatīja, ka Latvija, Lietuva un Igaunija pēc PSRS un Vācijas vienošanās ir nonākušas pilnīgā starptautiskā izolācijā. Ja Krievija vai Vācija vēlas, tās var jebkurā laikā pilnīgi pakļaut šīs valstis. Tā kā Krievija un Vācija ir Baltijas valstu sensejie ienaidnieki, tad tikai to sakāve var nodrošināt šo valstu neatkarības atjaunošanu un pastāvēšanu.²⁴

Zināmu satraukumu Anglijas un Latvijas attiecībās 1940. gada februāra sākumā radīja Valsts prezidenta K. Ulmaņa runa Latvijas radio. 12. februārī šī viņa uzstāšanās tika publicēta arī Latvijas presē. Nākamajā dienā britu laikraksta *Daily Express* pirmajā lapā parādījās raksts ar K. Ulmaņa runas atreferējumu un komentāriem par to. Tajos bija uzsvērts, ka J. Staļins tuvākajā laikā izvirzīs jaunas prasības Baltijas valstīm. Laikraksts īpaši uzsvēra to, ka šoreiz Baltijas valstis nedomā padoties un ir gatavas cīnīties. *Daily Express* pievērsa uzmanību tai K. Ulmaņa runas daļai, kurā bija teikts,

ka Latvijas valstij tuvākajā laikā jābūt gatavai uz lieliem upuriem. Ikvienam jābūt gatavam. Katrai ģimenei būs jādod viens vīrs uniformā. Situācija ir smaga, un jādomā par ārkārtas pasākumiem.²⁵

Arī 15. februārī *Daily Express* publicēja līdzīgu rakstu ar nosaukumu "Sarkanās briesmas Baltijā palielinās". Tajā tika ziņots, ka Igaunija un Latvija jau saņēmušas jaunas PSRS prasības par padomju militārā kontingenta palielināšanu. Laikraksts uzsvēra, ka ir sākusies Baltijas valstu terorizēšana. Latvija, Lietuva un Igaunija ir gatavas cīnīties un lūdz Rietumu sabiedrotajiem ieročus, kā arī cita veida palīdzību.²⁶

Sakarā ar minētajiem rakstiem britu presē Latvijas sūtniecības Londonā lietvedis T. Ozoliņš griezās pēc palīdzības pie sava ārlietu ministra V. Muntera. Ozoliņš rakstīja V. Munteram, ka Latvija un Igaunija ar šīm publikācijām ir nokļuvusi pastiprinātā britu sabiedrības uzmanībā. Londonā K. Ulmaņa runu daudzi uztvēruši kā sensāciju. Lietvedis pievērsa uzmanību arī *Daily Express* paziņojumam par K. Zariņa steidzamo atsaukšanu uz Rīgu, lai palīdzētu sagatavot valdības aicinājumu Rietumu sabiedrotajiem. Šī aicinājuma pamatjēga būšot – dodiet ieročus! Ozoliņš savas telegrammas nobeigumā, izvērtēdams situāciju, rakstīja, ka viņš domā, ka tā ir preses pīle. Tomēr lietvedis pieprasīja Ārlietu ministrijai Rīgā paskaidrojumus, lai precizētu Latvijas valdības pozīciju.²⁷

Arī britu konsuls Tallinā V. Galliene rakstīja uz Londonu par Latvijas prezidenta runas atskaņām Igaunijā. Viņš pievērsa uzmanību tam, ka igauņu sabiedrībā ap šo runu ir daudz spekulāciju. Vieni uzskata, ka tās saistītas ar jaunām PSRS prasībām pret Baltijas valstīm, citi – ka Baltijas valstis, izmantojot somu-padomju karu, tādā veidā mēģina atbrīvoties no PSRS ietekmes un karabāzēm.²⁸

Lielbritānijas sūtnis Rīgā Č. Orde, analizējot radušos situāciju, savos ziņojumos uz Londonu arī pievērsa uzmanību Baltijas valstu savstarpējo militāro kontaktu aktivizācijai. Viņš rakstīja par Latvijas armijas komandiera K. Berķa vizīti Tallinā un sarunām ar ģenerāli J. Laidoneru. Orde arī informēja par K. Berķa braucienu uz Lietuvu un kontaktiem ar tās militārajiem vadītājiem.²⁹

Pēc latviešu vēsturnieka E. Andersona domām, K. Ulmaņa iepriekš minētajai runai nav bijusi nopietna politiska nozīme. Tai nebija nekāda sakara ar Somijas un PSRS karu (Ziemas karš) un miglainajiem Rietumvalstu solījumiem tajā atbalstīt Somiju. E. Andersons uzskata, ka Latvija 1940. gada ziemā nebija spējīga saviem spēkiem atbrīvoties no padomju karabāzēm. Latvijas armijas rezerves bija niecīgas, un tā nebija sagatavota ilgstošai karadarbībai.³⁰

Valsts prezidenta K. Ulmaņa runa tomēr izraisīja vispārēju uzmanību. To veicināja arī tas, ka Rīgā tajā pašā laikā atradās britu saimniecisko aprindu delegācija. Prese centās sasaistīt somu-padomju karu, K. Ulmaņa izteikumus un Latvijas valdības sarunas ar britu saimniecisko delegāciju un skaidroja to kā kaut kādu būtisku pavērsienu Latvijas politikā. Latvijas un Lielbritānijas valsts vēstures arhīvos esošie dokumenti ne-

apstiprina šādu hipotēzi. Anglija, kā atzīmēts iepriekš, indiferenti izturējās pret Latvijas drošības problēmām. 1940. gada februārī–martā tā nedomāja nostāties Latvijas pusē un palīdzēt tai atbrīvoties no padomju karabāzēm.

Jauns posms Anglijas un Baltijas valstu attiecībās sākās 1940. gada aprīlī. Šajā laikā Anglija pieņēma lēmumu pārveidot britu konsulātus Lietuvā un Igaunijā par sūtniecībām. Līdz kara sākumam Anglijai bija viena sūtniecība Baltijas valstīs, un tās mītne atradās Rīgā. Kara apstākļos patstāvīgas britu sūtniecības tika atvērtas Kauņā un Tallinā. Igaunijas un Lietuvas valdības apsveica šo soli, bet tas neradīja nekādas kardinālas pārmaiņas Anglijas stratēģijā pret Baltijas valstīm. To nozīme Anglijas politikā nepalielinājās. Lietuvā un Igaunijā šo soli iztulkoja kā priekšnoteikumu Lielbritānijas politikas aktivizācijai Baltijas valstīs.³¹

Bet tam nebija lemts piepildīties, jo 1940. gada jūnijā PSRS, izmantojot Molotova–Ribentropa pakta noteikumus, sāka atklātu spiedienu pret Baltijas valstīm. Tās saņēma padomju ultimātu par neierobežota daudzuma PSRS karaspēka ielaišanu valstīs, kā arī likumīgo valdību nomaiņu. Par to uz Londonu 15. jūnijā ziņoja britu sūtnis Rīgā Č. Orde.³²

17. jūnijā Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš saņēma sava ārlietu ministra V. Muntera telegrammu par to, ka Latvijā nekontrolētā skaitā ienāk padomju karaspēks un ieņem svarīgākās valsts iestādes. K. Zariņš saprata, ka šādā situācijā stājas spēkā viņam piešķirtās Latvijas valdības ārkārtējās pilnvaras. K. Zariņš šīs pilnvaras izmantoja visu Otrā pasaules kara laiku un arī pēckara periodā, lai aizstāvētu Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses.

Baltijas sovietizācija Anglijai nebija pārsteigums. Tās Ārlietu ministrijas ierēdņi rēķināja, kā uz šo valstu okupācijas atzīšanas vai neatzīšanas fakta varētu izspiest kādu pretimnākšanu no PSRS. Anglija šajā laikā tiešām bija nonākusi neapskaužamā situācijā. Tā bija palikusi gandrīz viena karā pret Vāciju. Anglijai 1940. gada vasarā draudēja Vācijas iebrukums britu salās un katrs atbalsts bija ļoti svarīgs.

Latvijas sūtnim Londonā K. Zariņam 1940. gada 16. jūlijā britu Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamentā bija saruna ar tā direktoru L. Koljēru. Paužot izpratni par notikumiem Latvijā, L. Koljērs savā atskaitē par šo tikšanos rakstīja: *“Mums nav jāsteidzas ar padomju soļu atzīšanu vai nosodīšanu Baltijā, jo stingrāku pozīciju mēs ieņemsim, ja lielākas ir cerības uz PSRS politikas maiņu mums vēlamā virzienā.”*³³

Anglijas ārlietu ministrs lords Halifakss gan piekrita, ka procesi Baltijas valstīs nav likumīgi, tomēr atšķirībā no ASV Lielbritānija ar oficiālu protestu pret PSRS neuzstājās. Halifakss domāja, ka pietiek jau ar to, ka Anglija oficiāli neatzīst PSRS izrīcības Baltijā. Viņu vairāk uztrauca nevis Baltijas valstu neatkarības zaudēšana, bet gan britu īpašumu liktenis.³⁴ Londonā šajā laikā vairāk domāja par efektīviem pretsoļiem tieši šajā virzienā. Tādi arī drīzumā sekoja. Jūlija otrajā pusē britu valdība ieskaitīja Baltijas

valstis “*ienaidnieka valstu kategorijā*” un apķīlāja visus to īpašumus Anglijā. Šajā laikā Anglijas bankās atradās gandrīz puse Latvijas zelta rezervju 31 381 588 latu vērtībā. Apķīlāti tika arī Baltijas valstu kuģi un pat sūtņa K. Zariņa bankas konts.³⁵

Latvijas Republikas zelta un citu īpašumu nodošanu Padomju Savienībai uzstājīgi pieprasīja tās vēstnieks Anglijā I. Maiskis. Viņš vairākkārt sarunās ar britu ārlietu ministru lordu Halifaksu lūdza nokārtot šo jautājumu. Lords Halifakss paskaidroja, ka pastāv divas problēmas. Pirmā saistīta ar to, ka PSRS Baltijā ir nacionalizējusi visus britu īpašumus. Atbildot uz šādiem padomju soļiem, Anglijas valdība savukārt arestējusi visus Baltijas valstu īpašumus Lielbritānijā, skaidrojot, ka tā ir kompensācija par nodarītajiem zaudējumiem. Otrā problēma bija politiska rakstura. Proti, Padomju Savienības soļus Baltijas valstīs Anglija uzskatīja par nelikumīgiem. Līdz ar to britu valdība neatzina Baltijas padomju republiku valdības un to tiesības uz jebkādiem īpašumiem.

I. Maiskis savukārt centās pierādīt, ka Baltijas padomju republikas ir iestājušās PSRS brīvprātīgi, bez piespiedu sovetizācijas. Līdz ar to, pēc I. Maiska domām, jaunajā situācijā PSRS ir šo valstu īpašuma juridiskā mantiniece. I. Maiskis pieprasīja, lai Baltijas valstu zelts, valūta britu bankās, kuģi un citi īpašumi tiktu atdoti Padomju Savienībai. Bloķējot Baltijas valstu īpašumus, Anglija aizskar Padomju Savienības suverenitāti un tās likumīgās tiesības. Britu ārlietu ministrs lords Halifakss uz to atbildēja, ka viņš I. Maiska izvirzītās prasības neatzīst. Lords Halifakss paziņoja, ka tā ir tikai padomju sūtņa izklāstītā notikumu versija.³⁶

Citāda nostāja bija britu sūtnim Maskavā S. Kripsam. Viņš aizstāvēja domu, ka Anglijas valdībai jāizrāda, ka tā atzīst PSRS soļus Baltijas valstīs par likumīgiem, ja Padomju Savienība būtu gatava sadarboties ar Angliju pret Vāciju.³⁷

Sākoties Anglijas un Padomju Savienības diskusijām par Baltijas valstu īpašumiem, britu Ārlietu ministrija pieprasīja no savām sūtniecībām Rīgā, Tallinā un Kauņā sīku informāciju par britu īpašumiem Baltijā. Tā, piemēram, D. Makilops (*D. MacKillop*) no Rīgas rakstīja, ka 1940. gada sākumā britu ieguldījumi Latvijā ir 34,7 miljoni latu. Anglijas Finanšu ministrija 1940. gada 19. augustā, apkopojot iegūto informāciju, konstatēja, ka britu zaudēto īpašumu vērtība Latvijā ir 1 708 000, Lietuvā – 600 000, bet Igaunijā – 1 460 000 sterliņu mārciņu.³⁸

Uz Ārlietu ministriju tika sūtītas arī britu firmu pretenzijas par zaudētajiem īpašumiem Baltijas valstīs. Tā, piemēram, 1940. gada 12. augustā Londonā pienāca telegramma, kurā bija informācija par britu zaudējumiem Rīgas kokapstrādes uzņēmumā *J. Potempa* – tie bija 720 000 latu. Savas pretenzijas pieteica arī britu banka *Lazard Brothers* – 759 000 sterliņu mārciņu, *British Shell* – 140 000 sterliņu mārciņu.³⁹

1940. gada 14. augustā jautājums par britu īpašumu likteni Baltijas valstīs tika apspriests arī Anglijas parlamentā. Ārlietu ministra vietnieks R. Batlers (*R. Butler*) paskaidroja, ka valdība šajā jautājumā ievēros firmu, banku un privātpersonu pie-

prasījumus. R. Batlers arī uzsvēra, ka valdības uzmanība ir pietiekama un tā strādā, lai atgūtu britu īpašumus. Ir cerības jautājumu atrisināt, jo apķīlāto un nacionalizēto īpašumu vērtība ir aptuveni vienāda.⁴⁰ Ārlietu ministrs lords Halifakss šajā jautājumā aizstāvēja abpusējās kompensācijas principu. Proti, abu pušu zaudējumi ir puslīdz vienādi, tāpēc norakstāmi.

Anglijas valdība kara laikā bija rekvizējusi arī Baltijas valstu kuģus, kas atradās Lielbritānijas ostās, kopumā vairāk nekā 20 kuģu. PSRS izvirzīja pretenzijas arī uz šo īpašumu. Anglijas valdība ieņēma nepieņemamu pozīciju. Rekvizēto kuģu kopējā tonnāža bija 37 641 tonna.⁴¹

1940. gada vasaras beigās kļuva skaidra britu valdības politika attiecībā uz Baltijas valstu aneksiju. Lords Halifakss ierosināja pieturēties pie šādas stratēģijas – atzīt Baltijas valstu aneksiju *de facto*, bet neatzīt to *de iure*, jautājumu par teritoriālo pārmaiņu likumību Austrumeiropā un Baltijas valstīs atstāt izlemšanai pēckara Miera konferencei. Šo britu pieeju 1940. gada 5. septembrī vēlreiz apstiprināja arī premjers V. Čērčils. Uztādāmie parlamenta sēdē, viņš paziņoja, ka Lielbritānija neatzīt par likumīgām kara laikā notikušās teritoriālās pārmaiņas. Jauno robežu likumību Eiropā jāapstiprina starptautiskas vienošanās ceļā.⁴²

Britu sūtniecības Baltijas valstīs beidza darboties 1940. gada 5. septembrī. Bet Anglijas valdība gada nogalē nāca pie atziņas, ka Baltijas valstu jautājumā optimālākais ir pieņemt ASV formulu, t.i., neatzīt vardarbīgas pārmaiņas Baltijā. Tomēr jāteic, ka Anglijas pozīcija šajā jautājumā nekad nebija tik stingra kā Amerikas Savienotajām Valstīm. To varēja izskaidrot ar Lielbritānijas sarežģīto situāciju. Tā šajā laikā ne vien karoja ar Vāciju, bet arī centās nepieļaut PSRS un Vācijas alianses izveidošanos.

Jaunas problēmas Baltijas valstu diplomātiem Londonā radās pēc 1941. gada 22. jūnija, kad Padomju Savienība nonāca karastāvoklī ar Vāciju. Anglija un Padomju Savienība nu kļuva par oficiālām sabiedrotajām. Padomju diplomāti to centās izmantot un atkal aktivizēja jautājumu par Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu, jaunajām robežām un īpašumu attiecību noregulēšanu. Anglijas valdība bija spiesta ieņemt pieņemamāku pozīciju. To zināmā mērā veicināja arī ārlietu ministra A. Īdena samiernieciskā nostāja. Viņš atklāti pauda uzskatus, ka PSRS kā stabilas britu sabiedrotās piesaistīšana ir svarīgāka par Baltijas valstu problēmu. Tas, kā atzīst britu vēsturnieks D. Kērbijs (*D. Kirby*) no Londonas universitātes, nebija labi no morāles viedokļa. Bet karš paliek karš, un katrai valstij šādā situācijā vispirms bija jādomā par savu drošību.⁴³

D. Kērbijs, salīdzinādams ASV un Anglijas nostāju Baltijas jautājumā, rakstīja, ka pirmā savā politikā vairāk rīkojās pēc morāles principiem, bet Lielbritānijai savukārt raksturīgi bija politiskā aprēķina elementi. To apstiprina arī vairāki britu Ārlietu ministrijas dokumenti. To analīze rāda, ka ministrijā zināmu satraukumu izraisīja ASV Valsts departamenta nostāja Baltijas valstu jautājumā. Tika uzsvērts, ka Latvijas sūtnis Vašingtonā

A. Bīlmanis 1942. gada sākumā iesniedzis lūgumu atļaut arī viņa valstij oficiāli pievienoties Atlantijas hartai, kas vērsta pret Antikominternes ass valstīm (Vācija un tās sabiedrotie). ASV Valsts departaments apsprieda šādu iespēju. Savukārt Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta pārstāvis A. Varners, (*A. Warner*), iepazīnies ar šo dokumentu, uzrakstīja šādu rezolūciju: “*Es ļoti ceru, ka ASV neies tālāk par pašreizējo atbalstu Baltijas valstīm. Valsts departamentam ir zināmas mūsu sarunas ar Maskavu, un jebkādi jauni soļi no ASV puses var ļoti apgrūtināt mūsu pozīcijas.*”⁴⁴

1941. gada beigās britu Ārlietu ministrija pieņēma lēmumu, kas vājināja Londonā pārstāvēto Baltijas valstu diplomātu statusu. Bija noteikts, ka turpmāk tie varēs uzturēt kontaktus tikai ar Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamentu, aizliedzot viņiem griezties kādās citās britu oficiālajās iestādēs. Šāds lēmums nenoliedzami ierobežoja Baltijas diplomātu aktivitātes iespējas.

Drīz vien sekoja arī citi tamlīdzīgi britu valdības soļi. Baltijas sūtniecības Londonā saņēma oficiālas notas, kurās bija uzsvērts, ka baltiešu diplomātiem turpmāk aizliegts izteikties par politiskiem jautājumiem. Nedaudz vēlāk pienāca norādījums, ka ar britu Ārlietu ministriju galvenokārt jāuztur sakari tikai vēstuļu formā.

Baltijas valstīm īpaši nelabvēlīgu politiku šajā laikā aizstāvēja britu sūtnis Maskavā S. Kripss. Viņš burtiski bombardēja savu Ārlietu ministriju ar ziņojumiem, kuros ieteica nekavējoties pieņemt visas PSRS prasības Baltijas valstu jautājumā. S. Kripss ierosināja nekavējoties atdot Padomju Savienībai Baltijas valstu zeltu, kas glabājās Londonas bankās. Viņš iestājās arī par Baltijas valstu rekvizēto kuģu un to apkalpju izdošanu Padomju Savienībai.⁴⁵ Arī ārlietu ministrs A. Īdens bija stipri līdzīgās pozīcijās. Viņš 1941. gada decembrī ierosināja atzīt PSRS jaunās robežas, kā arī Baltijas valstu aneksijas likumību.

1942. gada 16. februārī Latvijas sūtnis K. Zariņš iesniedza Ziemeļu departamentam 16 lappušu garu memorandu par situāciju Latvijā. Tā ievadā viņš rakstīja, ka Latvijas sūtnim Stokholmā V. Salnajam ir labi kontakti ar Latviju un objektīva informācija par tur notiekošo. Tā apliecina padomju un vācu okupācijas režīmu zvērības pret civiliedzīvotājiem 1940.–1941. gadā. K. Zariņš informēja britu valdību par PSRS veiktajām Latvijas iedzīvotāju masu deportācijām uz Sibīriju, īpašumu nacionalizāciju un citām vajāšanām. Latvijas sūtnis pievērsa britu puses uzmanību tam, ka Maskava uzsākusi regulāras radiopārraides latviešu valodā, lai pārliecinātu Latvijas sabiedrību par padomju režīma likumību un tā atjaunošanu tuvākajā nākotnē.

Kā rāda Ārlietu ministrijas dokumenti, tad Angliju īpaši neuztrauca nedz padomju, nedz vācu režīma politika Baltijas valstīs. Zīmīga ir iepriekš minētā A. Varnera piezīme pēc K. Zariņa memoranda izlasīšanas: “Mūs nopietni var interesēt tikai vācu režīma īpašuma politika Latvijā.”⁴⁶

Karaliskais Starptautisko attiecību institūts 1942. gada sākumā iesniedza britu Ārlietu ministrijai apjomīgu pētījumu *Baltijas valstu nākotne*. Tajā pēc Latvijas, Lietuvas

un Igaunijas vēstures un vācu režīma politikas izvērtēšanas sekoja konstatējums, ka pēc Vācijas sakāves karā Lielbritānija nevarēs būtiski ietekmēt Padomju Savienības politiku Baltijā. Gribam mēs to vai ne, PSRS dominēs Baltijas jūras reģionā.⁴⁷ Arī britu Kara kabineta slepenajā instrukcijā par propagandas darba īpatnībām pret PSRS kara laikā uzsvērtas līdzīgas domas. *“Krievija pēc kara centīsies nostiprināt savu ietekmi Eiropā. Pirmām kārtām tās interesēs ir stratēģiski drošu robežu izveide austrumos. Īpaši tā vēlas Baltijas valstu, Polijas austrumu daļas, Besarābijas un Bukovinas iekļaušanu savā sastāvā. Mums ir jābūt uz to gataviem.”*⁴⁸

Arī A. Īdens, kurš šajā laikā veda intensīvas sarunas ar Padomju Savienību par abu valstu sadarbības līguma noslēgšanu, atbalstīja līdzīgu pieeju. Tas atspoguļojās arī Ziemeļu departamenta nostājā. Mums jau zināmais A. Varners saistībā ar to rakstīja: *“Mēs kopā ar ASV nedrīkstam Krievijai dot pilnīgi brīvu vaļu Austrumeiropā, izņemot varbūt Baltijas valstis.”*⁴⁹

Aprēķina faktors Anglijas politikā pret Baltijas valstīm vēl skaidrāk atklājās Ziemeļu departamenta sagatavotajā speciālajā pārskatā A. Īdenam. Tā ievadā teikts, ka Baltijas valstis, kā rāda to vēsture, vienmēr bijušas vai nu Vācijas, vai arī Krievijas interešu sfērā. Ideja par to patstāvību un neitralitāti bijusi ilūzija, un to labi pierādījuši 1939. gada notikumi, kad tās zaudēja neatkarību un atkal nokļuva PSRS ietekmes sfērā. Krievijas intereses šajās valstīs pirmām kārtām ir stratēģiskas. Ja gadījumā Baltijas valstis paliktu Vācijas reihā sastāvā, to turpmākā pastāvēšana būtu vairāk nekā sarežģīta. Krievijas sistēma, kas veidota uz padomju republiku savienības principiem, tomēr dotu labākas pašsaglabāšanās iespējas, kaut arī galu galā visu izlemtu Maskava.

Pārskatā bija uzsvērtā doma, ka Lielbritānija pēc kara nevarēs uzņemties kādas konkrētas saistības Austrumeiropā. *“Mēs varam piekrist vai arī nepiekrist Krievijas prasībām, bet faktiski mēs varēsim atsaukties vienīgi uz Krievijas apņemšanos ievērot Atlantijas hartas principus. Ja mēs būsim opozīcijā Krievijas politikai Austrumeiropā pēc kara, mēs šādā veidā ātri varam rekonstruēt krievu-vācu savienību. Tas var reāli notikt, ja mēs Krievijai neļausim noteikt Austrumeiropas likteni.”*⁵⁰

Dokumenta autori atkārtoti izvirza jautājumu: kas Anglijai ir izdevīgāk – izvirzīt stingras prasības Padomju Savienībai par pirmskara stāvokļa atjaunošanu Austrumeiropā, tai skaitā Baltijā, vai arī pēckara periodā uzturēt Eiropā spēku līdzsvaru starp valstīm un nepieļaut Krievijas vai Vācijas uzkundzēšanos? Beigu beigās tiek secināts, ka Anglijai tomēr jāievēro Krievijas stratēģiskās intereses un Atlantijas hartas principu īstenošanai dažādos pasaules reģionos ir jāpieiet diferencēti.

Īdens 1942. gada 29. janvārī savā atbildē uz šo pārskatu konstatēja, ka diezin vai arī šāda formula pilnībā apmierinās J. Staļinu. A. Īdens bija satraukts par to, ka Krievijai varētu nepatikt Anglijas atsaukšanās uz Atlantijas hartu un tās principu – kaut

arī diferencētu – izpildi tās kontrolētajās teritorijās pēc kara. Iespējams, ka A. Īdens domāja tā: Staļins turēsies pie formulas, ka Baltijas valstis 1940. gada vasarā pašas iekļāvušās PSRS sastāvā, un tāpēc nepieņems nekādas norādes šajā jautājumā. Lielbritānijas ārlietu ministru uztrauca arī iespējamā ASV reakcija: “Es baidos, ka mums būs grūtības pārliecināt ASV, ka mūsu pieeja dos Austrumeiropai reālāku drošību un atbildīs Atlantijas hartas principiem.”⁵¹

Tomēr ne visi šajā laikā Anglijā domāja tāpat kā Ārlietu ministrijas ierēdņi. 1942. gada 1. aprīlī Čičesteras baznīcas dekāns nosūtīja ministrijai vēstuli, kurā lūdza britu valdību aktīvāk nostāties Baltijas valstu pusē. Viņš arī rakstīja, lai britu valdība neatzīst par likumīgu Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā. Vēstules nobeigumā mācītājs atsaucās arī uz Atlantijas hartu, kas, pēc viņa domām, valdībai uzliek zināmus pienākumus.⁵² Ciniska bija Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta ierēdņa O. Sardženta piezīme uz šī dokumenta: “Tipiska baznīcas pozīcija.”

1942. gada janvārī Lielbritānijas politika pret Baltijas valstīm kļuva vēl vēsāka. Martā intervijā laikrakstam *The Times* jau mums zināmais S. Kripss atklāti izteicās, ka pašas Anglijas stratēģiskajās interesēs esot ātrāka Baltijas valstu inkorporācijas atzīšana.⁵³ Šī intervija izraisīja Baltijas valstu diplomātu aktivitāti Londonā. Uz Ārlietu ministriju tika sūtītas protesta notas. Arī *The Times* saņēma garas baltiešu diplomātu vēstules.

Tajā pašā laikā O. Sardžents vienā no apspriedēm Baltijas valstu jautājumā uzsvēra: “*Es saprotu, ka mums gribētos, lai līgumā ar Krieviju tiktu ietverta ideja par kaut kādiem autonomijas elementiem Baltijas valstīs. Bet liekas, ka, ja mēs pašlaik ar to grieztos pie Krievijas, tas izskatītos kā slikts joks. Tas ir acīmredzami neiespējami. Vienīgi, ja atmosfēra sadarbības līguma parakstīšanas laikā būtu labvēlīga, tad mums varbūt izdotos pārliecināt Staļinu nākt klajā ar paziņojumu par režīmu, kāds sagaida Baltijas valstis Padomju Savienības sastāvā pēc kara.*”⁵⁴

1942. gada 18. aprīļa apspriedē Ārlietu ministrijas ierēdņi jau uzskatīja, ka būtu nepareizi prasīt no Padomju Savienības šādas vienpusējas deklarācijas. Baltijas valstu intereses pietiekami labi aizstāvēšot arī Padomju Savienības Konstitūcija, kurā ir patanti par republiku tiesībām līdz pat tiesībām izstāties no savienības. Tiesa, apspriedes dalībnieki atzina, ka šādi panti ir deklaratīvi un reālajā dzīvē ļoti ierobežoti. PSRS Konstitūcijā viss ir skaisti tikai uz papīra.⁵⁵

Situācija PSRS un Lielbritānijas sadarbības līguma izstrādāšanas beigu posmā 1942. gada ziemā un pavasarī liecināja, ka ārlietu ministrs A. Īdens, S. Kripss, atbildīgi Ziemeļu departamenta ierēdņi O. Sardžents un A. Varners bija gatavi piekāpties Padomju Savienībai, t.i., apmierināt tās prasības Baltijā. Kā samaksu par to Anglija ieguva Padomju Savienības piekrišanu parakstīt ilgi gatavoto abu valstu sadarbības līgumu. Lielbritāniju zināmā mērā pārsteidza negaidītā Padomju Savienības puses piekrišana neietvert šajā līgumā prasību par jauno robežu atzīšanu.⁵⁶

1942. gada 26. maijā padomju un angļu sadarbības līgums tika parakstīts. Kaut arī tā izstrādāšanas laikā britu puse principā bija piekritusi Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanai, oficiālajā līguma tekstā tas tomēr netika ierakstīts. Baltijas tautas varēja mazliet uzelpot. Lielākais nopelns tajā laikam bija ASV valdībai, kas, kā liecina britu Ārlietu ministrijas materiāli, nepārtraukti izdarīja spiedienu uz Angliju un lūdza nepieņemt padomju prasībām.⁵⁷ Arī Padomju Savienība pēdējā brīdī bija mainījusi taktiku un vairs tik uzstājīgi neprasija tās austrumu robežu atzīmēšanu līgumā. Staļins uzskatīja, ka tas var sasaistīt rokas pēckara periodā.

1942. gada jūnija beigās PSRS spiediena ietekmē (te īpašu aktivitāti izrādīja Padomju Savienības sūtnis Londonā I. Maiskis) A. Īdens pieņēma lēmumu izslēgt Baltijas valstu sūtņus no diplomātiskā korpusa pamatsaraksta. Baltijas un atsevišķu citu okupēto valstu sūtņus iekļāva diplomātiskā korpusa atsevišķā pielikumā.⁵⁸ Tas Baltijas valstu diplomātu stāvokli Londonā darīja vēl problemātiskāku.

Interesi šajā sakarā izraisa A. Īdena paša parakstītais dokuments – Par Baltijas valstu pārstāvjiem (*Memorandum by Secretary of State for Foreign Affairs. Representatives of the Baltic States*), kuru viņš iesniedza apstiprināšanai britu kabinetam. Tajā A. Īdens norādīja, ka ilglaicīga PSRS spiediena ietekmē Lielbritānijas Ārlietu ministrija pieņēmusi lēmumu par triju Baltijas valstu sūtņu statusa maiņu. *“Jācer, ka šis solis pilnībā apmierinās Padomju Savienības valdību, tajā pašā laikā neatņemot diplomātisko imunitāti Baltijas valstu sūtņiem. Es nevaru atbildēt, kā uz to reaģēs galms. Domāju, ka nekādi konkrēti soļi nesekos.”*⁵⁹

Tomēr A. Īdens kļūdījās. Drīzumā sekoja konkrēta reakcija uz britu oficiālo varas iestāžu šādu politikas maiņu. K. Zariņš bija spiests rakstīt oficiālu protesta vēstuli britu Ārlietu ministrijai, kurā norādīja, ka populārais izdevums *Who's Who* ir publicējis kartes, kurās trīs Baltijas valstis jau parādītas kā Padomju Savienības sastāvdaļa.⁶⁰ Līdzīgu protestu Ārlietu ministrijai piesūtīja arī Igaunijas vēstniecība, tikai šoreiz tas bija analogs Karaliskā starptautisko attiecību institūta publikācijai.⁶¹

Arī Lielbritānijas galvenie preses izdevumi reaģēja uz valdības politikas maiņu. Laikraksta *The Times* slejās 1942. gada 19. decembrī parādījās materiāls, kurā Baltijas valstis bija pieskaitītas ass valstu grupējumam un nosauktas par Vācijas satelītiem. Arī šoreiz K. Zariņš nosūtīja kārtējo protesta notu, bet A. Varners atbildē K. Zariņam ieteica ar šo protestu griezties *The Times* redakcijā un pieprasīt atsaukt publikāciju.⁶²

Latvijas sūtniecība Vašingtonā arī centās bremsēt nelabvēlīgās pārmaiņas Lielbritānijas politikā Baltijas jautājumā. 1943. gada sākumā uz Ārlietu ministriju tika atsūtīts apjomīgs dokuments par Baltijas valstu starpkaru perioda vēsturi. Tajā bija uzsvērts, ka divdesmit neatkarības gadi nekad un nekā nevar tikt izdzēsti no Baltijas tautu sirdīm. Baltijas tautu izvēle dzīvot patstāvīgi, šķirti no Krievijas, bija galīga.

Dokumentā bija norādīts, ka pēc uzvaras pār ass valstīm Baltijas tautas noteikti grib atjaunot savu valstiskumu un iekļauties pēc kara atjaunotajā Eiropā. Savas drošības garantijas tās saskata Eiropas valstu kolektīvās drošības sistēmā, bez kādām ārvalsts karabāzēm to teritorijās. Ar to Padomju Savienības stratēģiskās intereses un drošība netiks apdraudēta.⁶³

Diemžēl jāteic, ka šādi Latvijas sūtniecības memorandi nerada Londonā īpaši dzirdīgas ausis. Lielbritānijas valdību kaut cik būtiski uztrauca vienīgi ASV nostāja Baltijas valstu jautājumā. O. Sardžents no Ārlietu ministrijas Ziemeļu departamenta uzskatīja, ka ASV Valsts departamentā īpaši neuztrauksies, ja Krievija atkal okupēs Baltijas valstis. Amerikāņi arī zina, ka šāda Krievijas rīcība neradīs kaut cik būtisku pretspiedienu nedz no Lielbritānijas valdības puses, nedz parlamenta aprindām. Anglijā to uzņems kā pašu par sevi notikušu faktu.⁶⁴

Šāds britu diplomāta viedoklis bija tuvs īstenībai. Tiešām, nedz varenā Amerika, nedz Lielbritānija negatavojās karot ar Padomju Savienību Austrumeiropas vai Baltijas valstu dēļ. Abas Rietumu lielvalstis Baltijas intereses tā vai citādi pakļāva tādai prioritātei kā labas attiecības ar J. Staļinu. Tas, kā atzina britu sūtnis Vašingtonā lords Halifakss, bija ciniski, bet – fakts. Īpašs viedoklis šajā jautājumā bija ASV valsts sekretāra vietniekam S. Vellesam, bet tas bija tikai viņa viedoklis un nekas vairāk.

PSRS sūtnis I. Maiskis 1943. gada rudenī turpināja izdarīt spiedienu uz britu Ārlietu ministriju Baltijas valstu nākotnes jautājumā. Tā, piemēram, 10. septembrī viņš izteicās, ka, pēc viņa domām, Baltijas problēma pašlaik vairāk ir Lielbritānijas un Padomju Savienības, nevis ASV prioritāte. Amerikai, uzskatīja I. Maiskis, pēckara periodā būtu labāk atteikties no aktīvas iejaukšanās Eiropas problēmu risināšanā. Mēģinot iedzīt ķīli ASV un Lielbritānijas pieejā Austrumeiropas un Baltijas problēmām, I. Maiskis cerēja šādi padarīt Angliju vēl piekāpīgāku.

I. Maiskis arī atklāti lika manīt, ka tuvāko četru piecu mēnešu laikā padomju karaspēks būs atkal Baltijas valstīs. Anglijai tas, bez šaubām, būs jāakceptē. Ja gadījumā Lielbritānija domā citādi, tad nopietni var tikt apdraudēts PSRS un Lielbritānijas 1942. gada 26. maijā noslēgtais abu valstu līgums par sadarbību pēc kara.⁶⁵

Bez šaubām, kara laika apstākļu spiesta, Anglijas valdība ieklausījās šādos Padomju Savienības mājiēnos. Bet tā palika diezgan nedzirdīga pret Baltijas valstu pārstāvju ierosinājumiem, ka šo valstu nākotne pēc kara jārisina atbilstoši Atlantijas hartas principiem. Ar šādiem priekšlikumiem pie britu premjera V. Čērčila griezās K. Zariņš, Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā J. Feldmanis un sūtnis Beļģijā M. Valters.⁶⁶

Tuvojoties Otrā pasaules kara beigām, britu valdība saprata, ka tai tuvākajā laikā vēl skaidrāk būs jāformulē sava nostāja jautājumā par pēckara kārtību Eiropā, arī Baltijā. Joprojām galvenais bija jautājums par pēckara robežām un Baltijas valstu

inkorporācijas atzīšanu vai neatzīšanu. 1944. gada janvārī Ārlietu ministrija saņēma premjera norādījumu precizēt britu valdības nostāju šajos jautājumos.⁶⁷

A. Varners no Ziemeļu departamenta sagatavoja speciālu memorandu. Tajā bija uzsvērts, ka Lielbritānija principā varētu piekrist Padomju Savienības teritoriālajām prasībām tik, cik tas atbilst bijušās cariskās Krievijas rietumu robežām. Bet Padomju Savienībai jāpaskaidro, ka pašreiz labākais būtu atlikt šīs diskusijas detaļas līdz Hitlera galīgai sakāvei. A. Varners ieteica arī nesteigties ar Baltijas valstu inkorporācijas oficiālu atzīšanu jau kara laikā, kaut arī to vairākkārt prasīja Padomju Savienība. Pēc A. Varnera domām, tas radītu valdībai papildu problēmas parlamentā, kā arī attiecībās ar Amerikas Savienotajām Valstīm. A. Varners uzskatīja, ka J. Staļinam jāizskaidro grūtības, kādās nonāktu britu valdība, ja tā pēkšņi nāktu klajā ar kādu jaunu, publisku paziņojumu robežu jautājumā.⁶⁸

Atgādinot J. Staļinam, ka teritoriālo problēmu atrisināšana jāatliek uz pēckara Miera konferenci, A. Varners ieteica uzsvērt arī to, ka britu valdība nedomā nopietni apstrīdēt Padomju Savienības pretenzijas uz Besarābiju, Bukovinu un Baltijas valstīm. A. Varners arī atzina, ka Krievija drīzumā iegūs šīs teritorijas, un ir pilnīgi skaidrs, ka Lielbritānija to nekādi nevarēs aizkavēt.⁶⁹

K. Zariņš, kā nojauzdams jaunās aktivitātes britu Ārlietu ministrijā Baltijas valstu jautājumā, 1944. gada 1. februārī piesūtīja tai savu memorandu. Tajā viņš rakstīja: *“Ziņojumi no kaujas laukiem parāda, ka Krievijas armija atkal ir ļoti tuvu Latvijas un pārējo Baltijas valstu robežām. Padomju Savienības līderi un prese cenšas pastiprināti propagandēt uzskatus, ka Baltijas valstis ir likumīga PSRS sastāvdaļa. Atgādinu, ka Padomju Savienības akcijas Baltijā 1940. gadā nav starptautiski atzītas. Latvijas Republikas kā likumīgas valsts starptautiskais statuss nav mainījies.”*⁷⁰

Anglijas prese šajā laikā savā veidā atspoguļoja Baltijas valstu problemātiku. 1944. gada 7. februārī *The Times* parādījās padomju armijas Lietuvas divīzijas komandiera V. Karveļa un Igaunijas korpusa štāba priekšnieka J. Lukasa vēstule. Tajā viņi rakstīja: “1940. gadā Baltijas tautas izdarīja savu izvēli. Tā bija brīva, nepiespiesta izvēle vēlēšanu ceļā par jaunas sociālistiskas dzīves sākumu Lietuvā, Latvijā un Igaunijā.”

Šādu materiālu parādīšanās britu presē liecināja, ka Padomju Savienība 1944. gada sākumā bija uzsākusi kampaņu par Baltijas valstu inkorporācijas ātrāku atzīšanu. Jānorāda, ka šī kampaņa laika ziņā sakrita ar Baltijas valstu jautājuma apspriešanu Lielbritānijas Ārlietu ministrijā.

Baltijas valstu sūtniecības Londonā asi reaģēja uz šādu britu preses pozīciju. Avīzei *The Times* tika nosūtīta oficiāla protesta vēstule. Tajā Igaunijas, Lietuvas un Latvijas diplomāti E. Sarepera, V. Balicks un T. Ozoliņš rakstīja: *“Uzbrukums likumīgajām Baltijas valstu valdībām un to pārstāvjiem jūsu laikrakstā ir padomju propaganda, kas tādā veidā mēģina nepareizi informēt jūsu lasītājus.”*

Bet ar to padomju kampaņa britu presē nebeidzās. 1944. gada 24. martā *The Manchester Guardian* tika publicēta triju Baltijas padomju republiku intelligences pārstāvju – Jāņa Sudrabkalna, Lindas Giras un Hansa Krūsa vēstule. “Mēs, Baltijas valstu intelligences pārstāvji, augstu novērtējam palīdzību, ko mūsu tautām, atbrīvojot tās no fašisma, sniedz Padomju Savienība un tās Sarkanā armija. Baltijas tautas ies to ceļu, ko tās uzsāka 1940. gada jūnijā.”⁷¹

Anglikāņu baznīcas galva Kenterberijas bīskaps savukārt lūdza A. Īdenam pretējo, proti – atbalstīt Baltijas tautas. Atbildes vēstulē A. Īdens rakstīja: “Es simpatizēju kopā ar Jums Baltijas valstīm, bet baidos, ka pašlaik nav pats labākais laiks, lai grieztos ar kādu lūgumu pie padomju valdības. PSRS vienmēr ļoti jūtīgi uztver katru mūsu aktivitāti Baltijas valstu jautājumā.”⁷²

Pazīstamais Baltijas valstu draugs britu parlamentā deputāts A. Bosoms (*A. Bosom*) arī mēģināja iejaukties šajos notikumos. Viņš 1944. gada 29. septembrī nosūtīja A. Īdenam vēstuli, kurā rakstīja: “Krievijas attieksme pret Baltiju ir skaidra. Bet, kad pienāks laiks, es ļoti ceru, ka Jūs darīsiet visu, kas būs Jūsu spēkos, lai piespiestu Krieviju nebūt pārāk bargai pret šīm trim mazajām nācijām, kuru brīvību Amerika un Anglija savulaik apsveica.”⁷³

Anglijas valdības oficiālo nostāju 1944. gada beigās pret Baltijas valstīm raksturo ārlietu ministra atbilde parlamentā uz deputāta H. Viljamsa (*H. William*) pieprasījumu. Tā bija ļoti lakoniska: “Viņa Majestātes valdība nav atzinusi kādas citas valdības Lietuvā, Latvijā un Igaunijā kā tikai tās, kas tur pastāvēja līdz 1940. gada jūnijam.”⁷⁴

Kā redzams, tad arī 1944. gada nogalē Anglijas valdība publiski neatzina Baltijas valstu inkorporācijas faktu par likumīgu. Šī nostāja gan nesakrita ar to līniju, ko slepenajās sarunās ar Maskavu ieturēja britu diplomāti. Pat V. Čērčils 1944. gada beigās bija gatavs panākt vienošanos ar J. Staļinu par Austrumeiropas sadalīšanu ietekmes sfērās. 1945. gada sākumā Jaltas konferencē Lielbritānija un daļēji arī ASV demonstrēja gatavību ierakstīt Bulgāriju, Rumāniju, Poliju, Čehoslovākiju, Ungāriju un Dienvidslāviju Padomju Savienības ietekmes sfērā. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas prasības par to neatkarības atjaunošanu gandrīz vienmēr tika ignorētas.⁷⁵

1945. gadā, tuvojoties kara beigām, Lielbritānijas Ārlietu ministrija reizi pa reizei atkal atgriezās pie Baltijas valstu jautājuma. 27. februārī notikušajā apspriedē vēlreiz tika konstatēts, ka *de facto* pārmaiņas Baltijā Lielbritānijas valdība jau atzinusi 1940. gada jūlijā. Slēdzot sadarbības līgumu ar PSRS, Anglija 1942. gada maijā apsoltīja, ka tā neiebildīs pret Baltijas valstu iekļaušanu PSRS sastāvā. Pēdējā brīdī šī vienošanās gan līguma tekstā netika iekļauta, tomēr PSRS pēc tam vienmēr uzskatīja, ka abu valstu starpā nav nekādu domstarpību šajā jautājumā. Tomēr britu Ārlietu ministrija 1945. gada janvārī nolēma, ka Anglija nav *de iure* atzinusi Baltijas valstu inkorporāciju un pēdējais vārds par šo valstu likteni sakāms starptautiskajā Miera konferencē.⁷⁶

1945. gada 3. jūlijā pirms triju sabiedroto lielvalstu tikšanās Potsdamā Lietuvas, Latvijas un Igaunijas sūtņi Londonā nosūtīja britu Ārlietu ministrijai vēstījumu, kurā, uzsverot Baltijas valstu trīsreizējo okupāciju pēdējā karā, lūdza atbalstīt šo tautu prasības un ilgas pēc brīvības un neatkarības.⁷⁷ Diemžēl arī šajā reizē Lielbritānijas valdība deva priekšroku nevis morāles principiem, bet gan politiskam aprēķinam. Baltijas valstu sūtņu aicinājums netika uzklaustīts, un šīs valstis gandrīz piecdesmit gadus bija inkorporētas PSRS sastāvā.

Atsauces

- 1 *Hiden J.* On the Edge of Diplomacy? Britain, the Baltic and East-West Relations between the Wars // *Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia*, 1991, 8, p. 318.
- 2 *Salmon P.* British Security Interests in Scandinavia and the Baltic, 1918–1939 // *Turpat*, 1988, 3, 125., 135. lpp.
- 3 *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M.* Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis. 30. gadu otrā puse. – Rīga, 1993, 333.–338. lpp.
- 4 *Churchill W.* The Second World War: The Gathering Storm. – London, 1948, vol. 1, p. 285.
- 5 Deklarācija par Latvijas neitralitāti // *Brīvā Zeme*, 1939, 2. sept.
- 6 Public Record Office, Foreign Office (turpmāk – PRO, FO) 371, 24759, N 383/383/59.
- 7 *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika, II. – Stokholma, 1984, 206. lpp.
- 8 *Nordic Neutrality* // *Daily Telegraph*, 21 Oct., 1939.
- 9 PRO, FO 371, 23606, N 7202/8511/59.
- 10 *Ibid.*, N 5483/564/59.
- 11 *Ibid.*, 23605, N 3166/381/59.
- 12 *Ibid.*, N 4937/381/59.
- 13 *Ibid.*, N 5724/381/59.
- 14 *Ibid.*
- 15 *Lautenschlager K.* Plan “Catherine”: The British Baltic Operation, 1940 // *Journal of Baltic Studies*, 1974, vol. 5, no. 3, pp. 213, 214.
- 16 *Hiden J., Salmon P.* The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. – London; New York, 1991, p. 104.
- 17 PRO, FO 371, 23609, N 4193/4193/59.
- 18 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2574. f., 4. apr., 7352. l., 61., 62. lp.
- 19 PRO, FO 371, 24759, N 172/172/59.
- 20 LVVA, 2574. f., 3. apr., 3291. l., 194. lp.
- 21 *The Times*, 2 Oct., 1939.
- 22 PRO, FO 371, 24759, N 383/383/59.
- 23 *Ibid.*, 24761, N 5833/224/59.
- 24 *Ibid.*, 24765, N 2484/2484/59.
- 25 *Daily Express*, 13 Febr., 1940.
- 26 *Turpat*, 15 Febr., 1940.

- 27 LVVA, 1313. f., 1. apr., 153. l., 10., 11. lp.
- 28 PRO, FO 371, 24765, N 2484/2484/59.
- 29 Ibid., N 2518/2518/59.
- 30 *Andersons E.* Latvijas vēsture ..., 364., 365. lpp.
- 31 PRO, FO 371, 24765, N 3686/3686/59.
- 32 Ibid., N 5824/5824/59.
- 33 Ibid., N 6085/5917/59.
- 34 Ibid., N 6025/5917/59.
- 35 Ibid., N 6024/5918/59.
- 36 Ibid., 24763, N 6042/2039/59.
- 37 *Gorodetsky G.* Stafford Cripp's Mission to Moscow, 1940–1942. – Cambridge, 1984, pp. 63–73, 79, 94.
- 38 PRO, FO 371, 24763, N 6177/2039/59.
- 39 Ibid., 24764, N 6417/2039/59.
- 40 Ibid., 24763, N 6249/2039/59.
- 41 Ibid., 24764, N 6979/2039/59.
- 42 Ibid., 24765 N7562/2039/59
- 43 *Kirby D.* The Baltic States, 1940–1950 // *Communist Power in Europe 1944–1949* / Ed. by M. McCauley. – London, 1977, p. 24.
- 44 PRO, FO 371, 32735, N 1040/347/59.
- 45 Ibid., 24763, N 6257/2039/59.
- 46 Ibid., 32730, N 348/4/59.
- 47 Ibid., N 1377/4/59.
- 48 PRO, Cab, 119.47. paper N 66.
- 49 PRO, FO 371, 32740, N 611/611/59.
- 50 Ibid.
- 51 Ibid., 611/59.
- 52 Ibid., N 2449/611/59.
- 53 Ibid., 32735, N 1773/347/59.
- 54 Ibid., 32740, N 3221/611/59.
- 55 Ibid., 612/59.
- 56 *Hiden J., Salmon P.* The Baltic Nations and Europe ..., p. 122.
- 57 PRO, FO 371, 32735, N 1040/347/59.
- 58 Ibid., N 3497/2453/59.
- 59 Ibid., N 3447/347/59.
- 60 Ibid., N 3869/347/59.
- 61 Ibid., N 4196/337/59.
- 62 Ibid., N 6540/347/59.
- 63 Ibid., 36779, N 5389/59.
- 64 Ibid., N 5455/5389/59.
- 65 Ibid.
- 66 Ibid., N 6272/5389/59.
- 67 Ibid., 43052, N 506/506/59.

⁶⁸ Ibid., 506/59.

⁶⁹ Ibid., N 665/506/59.

⁷⁰ Ibid., 43052, N 671/506/59.

⁷¹ The Manchester Guardian, 24 March, 1944.

⁷² PRO, FO 371, 43052, N 4300/506/59.

⁷³ Ibid., 6160/506/59.

⁷⁴ Ibid., N 8102/506/59.

⁷⁵ *Hiden J., Salmon P.* The Baltic Nations and Europe ..., pp. 123, 124.

⁷⁶ PRO, FO 371, 47042, N 2355/719/59.

⁷⁷ Ibid., N 8160/719/59.

Antonijs Zunda

The Problem of the Baltic States and Great Britain during World War II (1939–1945)

Summary

World War II caused a global shock. Under its influence the international order established in the 1920s and 1930s collapsed. These processes directly affected also relations between the Baltic States and Great Britain. The Baltic States were incorporated into the Soviet Union and Great Britain quietly accepted such a policy. The British Foreign Minister Lord Halifax emphasised that the processes occurring in the Baltic States were not lawful, but did not hand in an official protest to the Soviet Union.

Forced by the circumstances of war, Great Britain thought more about strengthening her own positions in the war against Nazi Germany than about the observance of the principles of justice and legality. The Baltic States were in an unenviable situation. They were ground in the millstones of the Soviet Union and Nazi Germany. The policies of Great Britain for the resolution of the Baltic States problem during World War II influenced the position of the Soviet Union. It did all that was possible in order that Great Britain recognise *de facto* and *de iure* the Soviet policy in the Baltic. Great Britain held out against this pressure and adopted the US formula which provided for the issue of the lawfulness of the territorial changes in Eastern Europe and the Baltic States to be discussed and decided at the post-war Peace Conference.

Boris Sokolov

The Baltic States in 1939–1945, in Russian Historiography: Counter-nationalism

The history of the Baltic States during World War II is not among the priority subjects in Russian historiography of the last fifteen years. I know only two monographs, devoted exclusively to this subject. They are “The Big Game: The Separatists’ Stakes and Peoples’ Fates” by Yury Yemelyanov¹ and “The Baltic States between Stalin and Hitler” by Mikhail Krysin². Both books are written from the point of view of the so-called “Soviet patriotism.” The Soviet Union is treated principally as a good state with some excesses. And the nationalism of the Baltic peoples is treated as an evil. Yemelyanov’s book was an immediate reaction to the proclamation of restoration of independence of Lithuania in March 1990. Russian historians of democratic views have no special interest in the Baltic subject. They have treated the situation in the Baltic States only in the collective works, devoted to the Soviet-German treaties of 1939 and Stalin’s policy during World War II. The historians of the patriotic direction have an extra occasion to turn to the Baltic subject. They speculate on the present status of the Russian-speaking people in Latvia and Estonia.

Now in Russia the Baltic States subject is considered mainly in the collective works and school and university textbooks, and mainly from the positions of Russian or even Soviet patriotism.

The Baltic States in modern Russian historiography are mentioned mainly in connection with Molotov–Ribbentrop Pact and subsequent occupation of Lithuania, Latvia and Estonia by the Red Army. Most of the Russian historians do not consider this act an act of aggression, occupation and annexation and prefer to use the term “incorporation” (prisoyedineniye). For example, Yemelyanov states that “the direct consequence of recognition of illegality of treaty of 1939 (Molotov–Ribbentrop Pact) would be the principal revision of the Great Patriotic War, distortion of the role of the Soviet Union, and Soviet actions in such case would be treated as equal to the ones of fascist Germany.”³ He maintains that “the recognition of annexation and occupation of the Baltic States allows to demand financial compensation to the three republics” and rehabilitation of those, who “waged against the Soviet power and on the side of the German occupants.”⁴ In reality, this is the main cause, why both the most part of Russian historians and the official

Russian authorities do not want to recognise the fact of illegitimacy of Molotov–Ribbentrop pact and occupation and annexation of the Baltic States. Yemelyanov considers that the incorporation of the Baltic States is the consequence of the so-called “June revolutions,” states that bringing of the Soviet troops in the Baltic States “promoted the struggle of workers against the pro-fascist regimes.”⁵ But he has to admit that on the eve of “incorporation” there were about 1500 members of the Communist Party of Lithuania, about 1000 members of the Communist Party of Latvia and only 133 members of the Communist Party of Estonia.⁶ He also considers that the history “showed the reality of creation of favourable conditions for national self-determination of different peoples, who are national minorities in their countries, without formation of independent national state.”⁷ And Krysin, fifteen years later, repeats that although “the results of voting [in 1940] suggest falsification [...] there were lots of people in the Baltic States who were disappointed with the existing governments and greeted the incorporation [of their states] into the Soviet Union.” He argues that many Lithuanians, Latvians and Estonians served in the Red Army during the war.⁸ He does not mention, however, that all the able-bodied male population of the Baltic States was mobilised to the Red Army and among them were also prisoners – former soldiers of SS and Wehrmacht, who were then sent to the penalty units, where the casualties were especially high. Although, for example, much more Estonians served in the German army than in the Red Army, 15 000 Estonians were killed on the German side and 30 000 Estonians on the Soviet side, because the Soviet commanders treated the Baltic soldiers with especial mercilessness.⁹ It should be also stressed that Krysin’s book contains an interesting archival and published material on organisation of the German occupational administration and the Baltic units of the German army and police. Yemelyanov’s work is more publicistic, although it also contains some archival footnotes. But both authors widely use both the propagandist literature of the Soviet period and the publications of “Voyenno-istoricheskij zhurnal” of the period, when it took orthodox national-Communist and xenophobic position. These materials often exaggerate both the scale of crimes of Germans and their Baltic allies in the Baltic States and the scale of collaboration of the Baltic nationalists, especially in Lithuania, with the Germans.

In a textbook written in 1992 the incorporation of the Baltic States is treated in the following way: “In the sphere of foreign policy the governments of these countries had an alternative between inevitable inclusion into the sphere of influence of Hitler’s Germany and an agreement with Stalin’s regime. The preference to the second variant was forced mainly by the secret Soviet-German protocols.”¹⁰ But the existence of such protocols in reality excluded any other choice for the Baltic Governments. It should be stressed that V. Ostrovsky and other authors of this textbook recognise that 1940 elections in the Baltic States took place under the full control of Stalin’s representatives.¹¹ Such rather realistic position was characteristic for the first years after the fall of the

Communist regime. But then with the rise of nationalistic and xenophobic tendencies even such views have become rare.

Some Russian authors repeat quite a fantastic version that “on 20 September 1939, Hitler decided to make Lithuania the German protectorate, and was preparing to invade Lithuania.”¹² The occupation of the Baltic States is treated by many Russian historians as restoration of historical borders of the Russian Empire or as a necessary measure for guarantee of the security of the USSR. Thus for example, according to A. Danilov and L. Kosulina, the positive feature of Molotov–Ribbentrop pact was that Stalin had more time for strengthening of defence and a chance to restore borders of the Russian Empire.¹³ Some authors state that elections of the parliaments, which voted for the incorporation of the Baltic States into the Soviet Union, were rather democratic and were a manifestation of people’s will to “socialism with human face.” Stalin’s real repressive socialism, they state, was quite unexpected for the peoples of Lithuania, Latvia and Estonia. This incorporation is presented as a result of internal political and socio-economical processes in Lithuania, Latvia and Estonia. The deportation of 1941 is mentioned on a very rare occasion.¹⁴ The possible alternative of neutrality of the Baltic States in the Soviet-German war or even an alliance of these states with the Soviet Union, but without occupation, is not under consideration. Sometimes it is recognised that a considerable part of the Baltic population was against the Communist regime. It is also stated, that for “some people the incorporation was a hope, for others – a tragedy” and that the attitude of the population to the Soviet power was “complicated,” because many people “dreamed about socialism as a system of social justice.”¹⁵

The authors of a popular history book on the Great Patriotic War Eugene Kul’kov, Mikhail Myagkov and Oleg Rzheshesvsky state that the Red Army’s entry in the Baltic States was caused by “the growth of the military threat” and “was realised with consent of the Baltic Governments, which was obtained in the framework of the international law of that time, and the decision of the Supreme Council of the USSR about incorporation of Lithuania, Latvia and Estonia into the USSR was preceded by addresses of the Parliaments, supported by significant part of population.”¹⁶ Practically this is also an official Russian position towards the events in the Baltic States in 1939–1940, denying, that the Soviet Union annexed the Baltic States. This is contrary not only to the official position of the authorities of the Baltic States, who consider the incorporation of 1940 an act of unprovoked aggression, occupation and annexation,¹⁷ but also to the principles of the international law. But such a position ignores, that in the 1930s League of Nations’ statute and other documents of international law considered illegal annexation with use of force or threat of its use. Such violation of international law was one of the points of charge of Nazi leaders on Nurnberg trial.

The only case, when in the textbook the incorporation of the Baltic States is directly called annexation is my own article in “Encyclopedia for Children,” which is intended not only for pupils, but also for students.¹⁸ In the textbook for universities, which was

written by a collective of historians of the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences, the incorporation of the Baltic States is treated as returning of the territories, which were lost by Russia in 1917–1920, and provision of the security of the USSR. The authors also deny that the Molotov–Ribbentrop Pact was a manifestation of Soviet aggressive intentions.¹⁹ They state that after “peaceful implementation” of the Soviet ultimatum by the Baltic Governments “the people’s governments” were formed in Lithuania, Latvia and Estonia and these governments “established the Soviet power.”²⁰ The Russian historians do not mention that “the people’s governments” were in reality puppet governments and acted under Moscow’s dictation.

One of the rare cases of an objective position is a textbook by Alexander Kreder, devoted to modern history and firstly published in 1994. The author states that the conclusion of the Molotov–Ribbentrop Pact made the Soviet Union one of “the war-mongers.” The occupation of the Baltic States is treated as “fruits of short-lived rapprochement with Germany.” It is mentioned that after the entry of the Soviet troops the Baltic States were formally incorporated into the USSR.²¹

So the service of Latvians, Estonians and Lithuanians in SS, Wehrmacht and German police units is treated as act of collaboration and treason. Usually there is no differentiation between peoples of Lithuania, Latvia and Estonia towards their behaviour during World War II. The collaboration of Latvians, Estonians and Lithuanians with the Germans is considered a manifestation of nationalism. The latter is strongly condemned by most of the Russian historians, and they also condemned aspiration of the Baltic nationalists to restore their states with the support from “the fascist states.” At the same time, the collaboration of the Baltic peoples with the Red Army and the Soviet authorities is appreciated positively. For example, Yemelyanov maintains that “collaboration of “nationalist” forces with Hitler’s subordinates during the occupation, their collaboration in the crimes against local population discovered the falsity of their patriotic declarations. The liberation of peoples of Estonia, Latvia, Lithuania, Belarussia, Ukraine, Moldova from oppression came from the units of the Red Army.”²² But from this point of view it is difficult to explain why after the Soviet re-occupation of the Baltic States in 1944–1945 the Red Army and the troops of the state security met with powerful anti-Soviet resistance movement. Yemelyanov himself records the existence of such a movement, but does not explain why the peoples began fighting against their “liberators.”²³ By the way, in April 1943, according to the information of the Soviet Central Headquarters of partisan movement, there were 46 Soviet partisans in Estonia, 200 – in Latvia and 199 – in Lithuania. Most of them were not of indigenous nationalities.²⁴ Krysin also stresses that the supporters of the independence of the Baltic States were collaborationists rather than “fighters for independence,” because Hitler’s Germany had no intentions to give them the possibility to restore the independence of their states. He states that “the incorporation of Lithuania, Latvia and Estonia into the Soviet Union occurred against the will of their

nationalistic governments, although it was not a direct violation of international law from formal point of view” and that the plans of the “Sovietisation” of the Baltic States arose only in 1940, when “the activities of the nationalistic governments began to threaten the security of the Soviet Union.”²⁵ But in reality all these suppositions are wrong. The preference, which Lithuanians, Latvians and Estonians gave to the Germans, may be explained by the fact that the German domination by these peoples (but not by Jews, Gypsies or Russians in the Baltic States) was perceived and in reality was softer than the Soviet one. The Soviet invasion in the Baltic States in June 1940 was just the same as the German invasion in Czechoslovakia in March 1939 and in Denmark in April 1940. In all these cases the victims of aggression did not resist, but the German actions during the Nurnberg trial were recognised as a rough violation of international law, and the Soviet ones were the same, but there has been no trial on the Soviet regime. And, of course, there was no threat to the Soviet security from the governments of the Baltic States in 1940, as well as ever before. Moscow really had plans of “Sovietisation” of the Baltic States during the whole period of 1920–1940. As an example the Communist uprising of 1924 in Estonia, sponsored and inspired by the Soviet Union, may be mentioned.

Yemelyanov considers “nationalism” to be “vanguard of separatism,” which “has nothing to do with the principles of democracy and equal rights of nations.” Its expansion may cause “an uncontrolled downfall of the USSR,” which, in its turn, may crush “some other nearest buildings.”²⁶ Krysin states, in the old Marxist style, that the Baltic nationalism is a “treason” of the peoples and means to distract workers from social conflicts, redistribution of property and an instrument of terror against the national minorities.²⁷ Both Yemelyanov and Krysin look at nationalism from the point of view of the late leader of Estonian Communists Victor Kingisepp, whose collection of works was titled “Under the Yoke of Independence”²⁸. The independence is treated as the evil and being part of the Soviet Union is treated as the good.

In common, the Russian historiography maintains the main stereotypes of the Soviet times towards Lithuania, Latvia and Estonia during World War II. The Baltic States are still in the periphery of the Russian historiography of World War II. Most of historians use this subject rather for confirmation of their own stereotypes than for solution of real research problems.

References

- 1 Yemelyanov, Yu. (1990) *Bol'shaya igra: Stavki separatistov i sud'by narodov*. Moscow.
- 2 Krysin, M. (2004) *Pribaltika mezhdru Stalinyru i Gitlerom*. Moscow.
- 3 Yemelyanov, Yu. Op. cit., p. 14.
- 4 Ibid.
- 5 Ibid., p. 157.
- 6 Ibid., p. 141.

- ⁷ Ibid., p. 6.
- ⁸ Krysin, M. Op. cit., p. 65.
- ⁹ Reported to the author by Estonian historian Anders Adamson in 2003.
- ¹⁰ Ostrovsky, V., Startsev, V., Starkov, B., Smirnov, G. (1992) *Istoriya Otechestva* [History of Fatherland. Textbook for the 11th grade of high school]. Moscow, p. 10, 11.
- ¹¹ Ibid.
- ¹² Zharova, L., Mishina, I. (1992) *Istoriya Otechestva* [History of Fatherland. Textbook for the 11th grade of high school]. Moscow, p. 311.
- ¹³ Danilov, A., Kosulina, L. (2001) *Istoriya gosudarstva i narodov Rossii. XX vek* [History of the State and Peoples of Russia, 20th century. Textbook for the 9th grade]. Moscow, p. 254–256.
- ¹⁴ See: Ibid., p. 289. The authors create an impression, that the deportations have occurred not before, but after the German invasion.
- ¹⁵ Zharova, L., Mishina, I. Op. cit., p. 313, 314.
- ¹⁶ Kul'kov, E., Myagkov, M., Rzhesheshevsky, O. (2001) *Vojna 1941–1945. Fakty i dokumenty* [War 1941–1945. Facts and Documents]. Moscow, p. 37, fn. 20.
- ¹⁷ See, for example: Butulis, I. (2003) "Rossiya/SSSR XX veka v latyshskih uchebnikah istorii" [Russia/ USSR of the 20th Century in the Latvian Textbooks on History], in: *Rossiya i strany Baltii, Tsentral'noj i Vostochnoj Evropy, Juzhnogo Kavkaza, Tsentral'noj Azii: Starye i novye obrazy v sovremennyh uchebnikah istorii* / Ed. by F. Bomsdorf, G. Bordjugov. Moscow, p. 145.
- ¹⁸ *Encyclopedia dlya detej*. (1999) Moscow, vol. 5, part. 3, p. 480, 481.
- ¹⁹ *Istoriya Rossii. XX vek* [History of Russia. 20th century] (1996) / Ed. by A. Sakharov, V. Dmitrenko. Moscow, p. 296, 297.
- ²⁰ Ibid., p. 300.
- ²¹ Kreder, A. (1994) *Novejshaya istoriya* [Modern History]. Part 1. 1914–1945. Moscow, p. 136, 145.
- ²² Yemelyanov, Yu. Op. cit., p. 208.
- ²³ Ibid., p. 219–233.
- ²⁴ Sokolov, B. (2003) *Okupatsiya: Pravda i mif* [Occupation: Reality and Myth]. Moscow, p. 102.
- ²⁵ Krysin, M. Op. cit., p. 289.
- ²⁶ Yemelyanov, Yu. Op. cit., p. 259, 262.
- ²⁷ Krysin, M. Op. cit., p. 293–295.
- ²⁸ Kingisepp, V. (1955) *Pod igom nezavisimosti*. Tallinn.

Boriss Sokolovs

Baltijas valstis (1939–1945) Krievijas historiogrāfijā: kontrnacionālisms

Kopsavilkums

Baltijas valstu vēsture Otrā pasaules kara laikā nav bijusi Krievijas historiogrāfijas prioritāro tēmu vidū pēdējo piecpadsmit gadu laikā. Ir zināmas tikai divas monogrāfijas tieši par šo tematu, to autori ir Jurijs Jemeljanovs un Mihails Krisins, kā arī vairāki apkopojoši darbi un mācību grāmatas skolām un augstskolām. Šie darbi rakstīti galvenokārt no krievu vai pat

tā saucamā padomju patriotisma pozīcijām, atzīstot Padomju Savienību par labu valsti ar dažiem trūkumiem, bet Baltijas tautu nacionālismu vērtējot kā ļaunumu. Vairākums mūsdienu krievu vēsturnieku 1940. gadā notikušo Baltijas valstu okupāciju neuzskata par agresijas aktu, okupāciju un aneksiju, bet priekšroku dod terminam "pievienošana". Tā, piemēram, J. Jemeljanovs secina, ka 1939. gada Molotova–Ribentropa pakta nelikumības atzīšanas tiešas konsekvences būtu principiāla Lielā Tēvijas kara vēstures pārskatīšana un padomju puses rīcība tādā gadījumā varētu tikt pielīdzināta fašistiskās Vācijas rīcībai. Savukārt Baltijas valstu okupācijas un aneksijas atzīšana atļautu šīm trijām republikām pieprasīt finansiālu kompensāciju un rehabilitētu tos, kuri "cīnījās pret padomju varu un atradās vācu okupantu pusē". Patiesībā tas arī ir galvenais iemesls, kāpēc gan krievu vēsturnieku vairākums, gan oficiālā Krievija negrib atzīt Baltijas valstu okupāciju un aneksiju.

Vienīgais gadījums, kad mācību grāmatā Baltijas valstu inkorporācija ir tieši nosaukta par aneksiju, ir paša B. Sokolova raksts "Bērnu enciklopēdijā", savukārt Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievijas vēstures institūta vēsturnieku kolektīva rakstītajā mācību grāmatā universitātēm Baltijas valstu inkorporācija vērtētā kā Krievijas 1917.–1920. gadā zaudēto teritoriju atgūšana un rūpes par PSRS drošības nostiprināšanu. Autori tāpat noliedz, ka Molotova–Ribentropa pakts apliecinājis padomju agresīvos nolūkus. Viņi uzskata, ka Lietuvā, Latvijā un Igaunijā izveidotās tautas valdības pašas "nodibinājušas padomju varu". Šie vēsturnieki, protams, nemin, ka tautas valdības patiesībā bija marionešu valdības un darbojās saskaņā ar Maskavas diktātu.

Krievu vēsturnieka M. Krisina skatījumā Baltijas valstu sovetizācijas plāni radušies tikai 1940. gadā, kad "nacionālistisko valdību rīcība sākusi apdraudēt Padomju Savienības drošību". Tā ir kļūdaina pozīcija. Būtībā padomju invāzija Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā ir tas pats, kas Vācijas iebrukums Čehoslovākijā 1939. gada martā un Dānijā 1940. gada aprīlī. Visos šajos gadījumos agresijas upuri nepretojās. Vienīgā atšķirība ir tā, ka Vācijas rīcība Starptautiskajā Kara tribunālā Nirnbergā tika novērtēta kā rupjš starptautisko tiesību pārkāpums, bet tiesas par tādu pašu Padomju Savienības rīcību nav bijis. Tāpat Baltijas valstis nekādus draudus PSRS drošībai neradīja ne 1940. gadā, ne arī pirms tam. Toties Maskavai gan bija Baltijas valstu sovetizācijas plāns laikposmā no 1920. gada līdz 1940. gadam, ko spilgti pierādīja Padomju Savienības finansētā un iedvesmotā komunistu sacelšanās Igaunijā 1924. gadā.

Kopumā mūsdienu Krievijas historiogrāfija ir saglabājusi galvenos padomju laika stereotipus attiecībā uz Baltijas valstu vēstures vērtējumiem Otrā pasaules kara laikā. Diemžēl vairākumam krievu vēsturnieku Baltijas temats joprojām noder pašu izveidoto stereotipu apstiprināšanai, nevis patieso vēstures problēmu pētniecībai.

Markku Jokisipilä

Between the Upper and Nether Stone. Finland and the Baltic States under Constraint of the Soviet Union and Germany (1939–1944)

“German defeat by the Soviet Union is only a question of time, although it still can take quite a while because of the strength of the German army and the skillfulness of its generals. Either way there is no doubt about the outcome. It remains to be seen, can the Americans with their high moral ground save Europe from bolshevism. The Baltic States are already doomed to perdition, possibly also Finland, which, however, still has its army. If peace would prove to be out of our reach, Finland will rather fight and die to the last man than share the fate of the Baltic peoples.”

– Statement by President of Finland Risto Ryti in February 1943
to Robert McClintock, the US Chargé d'affaires in Finland¹

The *Waffenbrüderschaft* (brotherhood-in-arms) with Adolf Hitler's National Socialist Germany during the years of the so-called Continuation War (1941–1944) is one of the sorest spots in the collective Finnish past. There are many reasons for this soreness, the most obvious one of course being the fact that Finland was a democratic republic committed to the respect of basic principles of human rights and human dignity, while Germany was a totalitarian dictatorship based on the obscure doctrines of the *Rassenideologie* and the insistence on the superiority of the German nation. Although Finnish democracy had to take serious blows during the war years, e. g. in the form of establishment of state-run censorship and propaganda apparatuses, it managed to retain the main characteristics of a functioning democracy, namely the parliamentarism and accountability of the Government at least to a certain level. This achievement was by no means easy; on the contrary, it demanded continuous sacrifices and caused a lot of difficulties with the all-important ally Germany. The German foreign policy elite, which during the years of Hitler's rule had got used to a very straightforward approach to dealing with issues, could not always accept, let alone understand, the demands of a slow democratic decision-making process in Finland.²

One big moral dilemma for democratic Finns in the Continuation War was the fact that the big western democracies USA and UK, with which Finnish people ideologically felt close affinity, were fighting on the opposite side, in coalition with the Communist Soviet Union. However, this was not the only moral problem Finland had to face. Especially hard for Finns was to come to terms with the way Germans were treating those occupied countries or areas, to which Finland traditionally had strong ties or were particularly fond of. Violent and repressive excesses of German occupation troops in Norway, Denmark and Baltic States, especially Estonia, were a constant grievance in Finnish everyday discussions, and this issue very often appeared also in public discussion on the pages of leading Finnish newspapers.

On the Historical Background of the Relations between Finland and the Baltic States

Finland had strong emotional ties to two separate groupings, firstly, the Nordic Countries and, secondly, the Baltic States. There have of course been hundreds of years of co-operation between Finland and the Baltic States, e. g. in the form of trade and navigation, but to our study here it is more suitable to start from the closing stages of World War I. A detachment of 4000 Finnish volunteers participated in the Estonian War of Independence in 1918–1919 and nearly all political groups in Finland, including the Social Democrats, were supportive of helping the cause of independent Estonia. In addition to troops also a considerable amount of war material was shipped from Finland to Estonia. In some cases there were also certain broader strategic calculations in play; e. g. General Mannerheim saw independent Estonia as a potential point of support for the military operations directed against St. Petersburg. However, the contribution of Finnish troops in turning the Soviet troops out of Estonia was significant and filled Estonians with deep gratitude that has lasted up to these days.³

During most of the interwar period Finland had close relationship with the Baltic States, especially of course with Estonia situated only 60 kilometres away on the southern shore of the Gulf of Finland. In the 1920s and the first half of the 1930s, the so-called kindred people or kindred nation thinking vis-à-vis Hungary and Estonia was a major intellectual trend in Finland. The Finns also felt affinity with Latvia and Lithuania, as those states were geopolitically in a similarly vulnerable position in the intersection of Russian and German spheres of interest. In the 1920s these ideas led to the birth of the so-called border state (*Randstaat*) politics school of thought, which stressed the importance of co-operation and even an eventual political and military alliance between the western neighbours of the Soviet Union. This trend

was very influential in Finnish foreign policy discussions in the 1920s and to a lesser degree also in the 1930s.⁴ However, especially after the epoch-making foreign policy discussion in the mid-1930s the Nordic orientation became the dominant one, but the Baltic sympathies were in no way insignificant even during the hottest years of friendship with Germany, i. e. 1941–1942, when the political and military situation was not particularly favourable for this kind of feelings to be shown publicly.

Historical development turned out to be very different in Finland and the Baltic States from 1939 onwards. Being small in terms of the population and militarily weak, Estonia, Latvia and Lithuania had to give in to Soviet demands, which resulted in conclusion of the pacts of mutual assistance and establishment of Red Army bases on their soil. This was followed by occupation and annexation of the three countries to the Soviet Union as Soviet Socialist Republics in the summer of 1940. This was followed by Sovietisation in all spheres of life: industry, business, agriculture, cultural life and so on. To ensure the compliance of the new republics, the Soviet Union carried out a horrifying series of arrests, deportations and executions of those tens of thousands of local people who were seen as being dangerous for the new rule.⁵

The Finns by contrast chose to oppose demands from Moscow, and this led to Soviet invasion in November 1939. The peace was concluded in March 1940. Finland had to cede large areas of its territory to the Soviet Union, but, most importantly, it managed to pull through the Winter War as an independent state. Naturally, there was in Finland deeply felt sorrow and compassion for the Baltic States and their disappearance as independent states from the European map. However, Finns regarded also their own situation to be so precarious after the lost war, that there remained little else to be given to the Balts except for the expressions of sympathy. Moreover, there was a strong opinion among the Finns, that Finland's historical background and international situation were very different from the Baltic States. Harsh reality of great power politics had once and for all eliminated the so-called border state politics. This was obvious, e. g. from public speeches of the Finnish Prime Minister A. K. Cajander in late autumn 1939, just before the outbreak of Winter War. The Finnish Government clearly thought that the developments in Finland and the Baltic States would be entirely different, and that Finnish position was far less endangered by the surprising turns of the great power politics. These attitudes constituted also a serious obstacle to any kind of deepening of co-operation between Finland and the Baltic States.⁶

In practice already the Winter War terminated nearly all contacts between the Finns and the Balts and this lack of information was further reinforced by the Soviet occupation. After this there was wide-spread skepticism in Finland about the possibilities of the

Baltic States to regain their independence. Thus, the Foreign Minister P. J. Hynninen told the former Estonian Ambassador to Finland Alexander Warma, who had unofficially continued in his functions, that only some kind of autonomous status might be possible for the Baltic States. Disappointed Warma described the thinking of official Finland on this score in the following way:

“[...] present Finnish Government circles have a very skeptical attitude towards us. Figuratively speaking, one could say that the Foreign Minister and many of his co-workers have silently laid a wreath on the coffin of Estonian independence (although in my opinion this coffin has not been even made yet) and swept the Estonian question completely away from their agenda. [...] The talk about brother nation has always been just an empty phrase.”

When talking with the leader of Finnish Social Democrats Väinö Tanner, Warma said that with a little bit of imagination one could still see Estonia rejoining the ranks of independent states in the future. “You really need quite an amount of fantasy to have a vision like that,” Tanner replied.⁷

Equally cold and unenthusiastic was the reception in Finland of various proposals for co-operation made by the Estonian side. One of the most interesting proposals was made by the former Estonian President Konstantin Päts, who was arrested by NKVD officials on 31 July 1940 and taken to the Soviet Union. On the morning of his arrest Päts sent a memorandum to P. J. Hynninen, in which he proposed that Estonia should be integrated into Finland. This new federal state would then have a common head of the state, common defense, foreign and economic policy. Furthermore, he suggested that Finnish people living in the Soviet Union should be resettled to this new country. Ambassador Warma discussed Päts' ideas with many prominent Finnish politicians, all of whom found them very interesting but at the same time recommended a broader discussion among the leading Finnish circles, because radical ideas needed time to get through. As expected nothing came out of the memorandum.⁸

The Finns had tried to encourage the Balts to take up arms to defend their freedom. After the beginning of the Winter War the Finnish national broadcasting company transmitted the following appeal to the Baltic peoples:

“People of Estonia, Latvia and Lithuania! Finland's decision to fight against the treacherous enemy who has attacked it is a sign also to you to stand up for your freedom, independence and your nation's future. You too have to fight your countries' war of liberation to its conclusion to be able to live as independent nations in the future.”⁹

The braveness of the Finnish people in Winter War made a great impact on the Baltic peoples. For example, the Estonian Prime Minister Jüri Uluots was deeply moved by deep and religious-like conviction of the Finns about their right to existence as independent nation.¹⁰ The heroic struggle also attracted many volunteers from several countries, including Estonia, Latvia and Lithuania, to join the ranks of the Finnish Army.

The Bond between Finland and Germany

When comparing diverse foreign influences in Finland from the 19th century until the end of World War II, it is not an exaggeration to say that German culture and Germans had nearly a hegemonial status. This Finnish tendency to admire, copy, borrow and apply everything German had its roots in the common Lutheran traditions, the appreciation of German science and arts plus that overriding influence that German philosophy had had on the Finnish national awakening during the 19th century. Representatives of the Finnish intellectual elite mastered the German language, became familiar with German culture and in many cases also visited the country several times. Multifaceted cultural exchange had developed between the countries, nurtured by various universities, official and private organisations, societies and individuals. German was the first foreign language taught in Finnish secondary schools and university text books were for the most part written in German, as well as majority of dissertations and nearly all important Finnish contributions to the international scientific discussions.

In the Finnish Civil War of 1918 the German Baltic Sea division, commanded by General Rüdiger von der Goltz, took part in the combat on the White side and gave a considerable contribution to the victory of bourgeois Finland, e. g. by winning back the capital city Helsinki from the Reds. Even more crucial was the contribution of 2000 Finnish Jägers, who had been trained as volunteers in Germany and participated in the battles of German eastern front as a Royal Prussian 27th Jäger Battalion from 1916 onwards. After the War Finnish Parliament even decided to transform Finland to a monarchy and the Senate chose Prince Friedrich Karl of Hessen, the brother-in-law of Kaiser Wilhelm II, to be the future King of Finland. After Germany's defeat in World War I its influence in Finland declined dramatically and nearly all the pro-German Finnish politicians had to retire from the positions of power. Moreover, the Soviet-German agreement of Rapallo in 1922 was a huge disappointment for the bourgeois White Finland, for whom the admiration of Germany had always been intimately connected to strong sentiments of anti-Russianism and especially anti-Communism. From their point of view the Weimar Republic clearly represented an odd and unpleasant break from the Bismarckian-Wilhelminian imperial German traditions.

When the National Socialists and Hitler rose to power in Germany in 1933, they inherited from their predecessors a thick network of diverse official and unofficial German-Finnish contacts and many useful paths of direct influence on Finnish cultural and political life. However, there was not any general or wide-spread admiration of Hitler and his ideas in Finland. On the contrary, the majority of Finns considered Hitler a strange, bellicose and potentially dangerous leader and regarded National Socialism with suspicion. In 1932, there had been a significant shift in Finnish politics against the ideas of the extreme rightists, when the unsuccessful far-right Mäntsälä revolt roused a wide counter-reaction against all forms of totalitarianism and strong commitment to the values of democracy and parliamentarism. But the traditional German-mindedness survived these developments and was still a serious political force to be reckoned with. Furthermore, it was obvious that Hitler's strong nationalism and furious anti-Communism had a strong appeal to the bourgeois Finns.¹¹

From 1935 onwards the official Finnish foreign policy was oriented towards achieving even closer ties with the other Nordic Countries, which were seen as Finland's most natural group of reference in terms of ideological preferences and geopolitical realities. Aggressive German foreign policy and especially the disregard it had shown to the smaller states as best exemplified in the Czechoslovakian case further eroded the authority of Germans in Finland, but the worst was still to come. Molotov–Ribbentrop Pact of August 1939 was seen by bourgeois Finland as a betrayal of traditional Finno-German-friendship and it was interpreted in practical terms to mean that Hitler had now left the Finns to the tender mercies of Stalin.

After Hitler started to plan his campaign against the Soviet Union Finland's place in German calculations changed radically. During the years 1941–1944 there was a mutual dependency between the two countries. Finnish Army tied nearly 50 Red Army divisions to its front and was part of the barrier that blocked Soviet fleet from entering the Baltic Sea, thus securing the transportation of iron ore from Sweden to Germany and supply routes of the German troops in Lapland. Moreover, the possession of Northern Finland guaranteed the nickel from the Finnish Pechenga mines which was essential to German war industry and gave it a support area to attacks against the Allied convoys on the Arctic Sea. Last but not least one has to mention also the undisputable propaganda value to Germany of an alliance with Finland, who was a democracy and admired worldwide because of her heroic struggle in the Winter War.¹²

The Baltic Area in Soviet and German Calculations

As for their relation to the Soviet Union there was a certain likeness between the Baltic States and Finland in the late 1930s. Attitudes in Moscow tended to be similar in regard to all of the states of the so-called *cordon sanitaire* stretching all the way from

Poland to Finland. Soviet leadership viewed all these countries and especially their foreign policy and relations to Germany with suspicion and distrust. These feelings were mutually reciprocated in the Baltic States and Finland. Only after the Winter War the Soviet Union reevaluated its thinking in this regard and its aims towards Finland became ambiguous and unclear. However, in the case of Estonia, Latvia and Lithuania it was obvious from the start that Moscow did not approve their existence as independent states.

Very symptomatic on this score is the following outpourings by the Soviet Foreign Minister Vyacheslav Molotov on 30 June 1940 to the Lithuanian Vice Prime Minister and Foreign Minister Professor Vincas Kreve-Mickevicius:

“You [Lithuanians] have to be realists enough to understand that small nations will perish in the future. Your Lithuania together with the other Baltic nations including Finland will be annexed to the glorious family of the Soviet peoples.”

Losing the Baltic States to Germany in 1941 did not change Soviet views on the future of the area in any way. As the Soviet Ambassador in Washington Maxim Litvinov told Americans in March 1943 in answer to their earlier inquiry about the Soviet war aims, in Moscow the Baltic States were still seen to be an integral part of the USSR. Historically they had, according to Litvinov, always belonged to Russia. Furthermore, their possession was also fundamental and inevitable for security reasons, meaning the need to safeguard Leningrad against potential attacks and to take away from the possible outside aggressors a support area dangerously close to the central areas of the USSR. Finland, continued Litvinov, was a different case. The Soviet Union did not plan to occupy the country, but preferred to see it as an independent state also in the future. However, the future border line between Finland and the USSR had to be drawn so that all Soviet security needs and concerns would be satisfied. That of course would mean annexation of large parts of Eastern Finland to the Soviet Union.¹³

The attitudes in Hitler's headquarters were surprisingly similar, with of course the exception of an active offensive role intended for Finland. Since the beginning of the planning of operation Barbarossa Hitler had counted Finland, together with Romania, to be a fighting partner and an ally in the anti-bolshevistic coalition. On the contrary, the fate that he had in mind for the Baltic States was very different. He had envisaged the Baltic States in his programmatic writings already in the 1920s as a potential target area of acquiring *Lebensraum* for Germany, and his thinking on this matter had not changed during the subsequent years and decades.¹⁴ In July 1940, Hitler stated categorically to his closest subordinates that Estonia, Latvia and Lithuania would have to be occupied and ruled by Germany. They would not be treated as former independent states but as areas previously belonging to and now conquered by it. They were not to become

any sort of autonomous states within Germany or even colonies with a certain extent of individual characteristics of their own. They would be integral and inseparable parts of the Reich like any other German province. After a temporary protectorate phase these areas would be transformed into racially Germanised parts of the Reich. German leadership saw the Baltic States as too small to be viable as independent states. Of course, these plans were not revealed to the Balts themselves, but gradually after “the German liberation” it started to become clear also to them, that Germany had no intention of giving back their independence or any true autonomy either for that matter.¹⁵

It is interesting to notice the striking similarity between the Soviet way, which dated far back to Czarist Russia, and Hitler’s way of strategic thinking vis-à-vis north-eastern parts of Europe. In both these views the Baltic States and Southern Finland were seen as one strategic totality. If one wanted to be able to control the Gulf of Finland and to defend or to attack, depending on the point of view, Leningrad, the possession of both these areas at the same time was a condition *sine qua non*. Hitler followed this doctrine until the events on Eastern Front and Finnish departure from his side rendered it untenable. The Soviet Union likewise was ready to rethink its validity and soundness only after hard military lessons learned in two wars against Finland, first the Winter War in 1939–1940 and then the Continuation War in 1941–1944.

The Summer of 1941 – Dawn of the Better Times

“We had no particular feelings of love towards the Germans. But our women kept saying that if at night on the street you heard German steps behind you – they had that metal on their boots and you could hear them from far away – you felt safe and you knew that nothing bad was going to happen. After all they were civilized people.”

– Memoirs of Haljand Pingas, one of the Estonian volunteers in the Finnish army, from the autumn of 1941.¹⁶

Many people in the Baltic States had secretly hoped for Germany to intervene and save them from the Soviet threat, but all this was in vain, for in 1940 Germany and the Soviet Union were still on friendly terms, based upon the Molotov–Ribbentrop Pact signed on August 1939. Many Balts saw that the coming developments of great power politics offered their countries an opportunity to regain their status as independent nations. They looked eagerly for any such signs that would indicate an increase of

tension in the German-Soviet relations, and were more or less certain that these two forces would clash in a not too distant future. It was widely hoped that the German attack upon the Red Army would force the Soviet Union to withdraw its troops from the Baltic States.¹⁷

In Finland the fate of the Baltic people under the Soviet rule facilitated and speeded up the political and military gravitation towards Hitler's protecting umbrella. It was widely believed in Finland that the Soviet Union aimed at similar solution also here. First there were certain fruitless efforts to get political back-up both from the West and from the Nordic Countries. After these efforts had failed, Germany was commonly seen as the only viable alternative left to counter the Soviet threat, which especially after the summer of 1940 was very intensely felt in Finland.¹⁸

Three days after the beginning of the German attack upon the Soviet Union in June 1941 and after the Soviet Air forces had bombed Finnish territory the Finns joined in the crusade against Bolshevism. Although there was no formal alliance between Finland and Germany in the form of a written agreement, the operations had been agreed upon and coordinated well beforehand. There was also large numbers of German troops, altogether 200 000 men, in the Finnish territory and some of them were arrayed against the Red Army in the northern parts of the country. In fact, it would have been impossible for Finland to wage a full-scale war against the Soviet Union without the extensive help from Germany. Finland received this help all the way from the spring of 1941 until the severing of diplomatic ties between the two countries in September 1944. On account of this Finland's statement which was made already then and especially after the war, on having waged only a separate war or the so-called *Parallelkrieg*, is a very artificial and unconvincing one.¹⁹

Finland joined forces with Germany eagerly, with its minimum war aims set to the retaking of territories lost in the Winter War of 1939–1940. This is also where the name of the struggle comes from; the Finns saw the new campaign only as prolongation and continuation of the previous fight. However, this time the situation was different because of the extensive German support, and because the Finnish war aims were not purely defensive. Especially among the conservative elite, bourgeois and farmer sections of the society also a lot more far-reaching plans bordering on chauvinism were envisaged, namely annexing also East Karelia and Viena Karelia, both of which had never been a part of Finland. These plans included colonisation of large areas belonging to the Soviet Union with Finnish-speaking population. Although National Socialism in Finland was only a marginal phenomenon, many right-wing Finns found Hitler's rigid anti-Communism and his fiery German nationalism very attractive and hoped that the Third Reich would emerge from the war as an uncontested master of Europe.²⁰

In Estonia, Latvia and Lithuania this kind of building of political castles in the air was both impossible and unthinkable. The three countries with lesser total amount of population were militarily and economically much weaker than Finland and, even more importantly, their national vitality was yet to recover from the serious blows given to it by the Soviet occupation period. Moreover, Hitler had not at any stage plotted any serious active role for them in the operation Barbarossa. Thus they did not have that critical material and strategic support that Germany gave Finland.

In all the three Baltic States the majority of people wanted to help the Germans in any way they could. It was psychologically completely understandable that after the dark days of the Soviet occupation people wanted to believe in a better future. Ülo Jõgi, who was one of the Estonian volunteers doing reconnaissance service for Finnish army in Estonia, has captured the atmosphere in the summer of 1941 in a way that really comes across well:

We were living in a period, when the people of Estonia could breath more freely. We had just got rid of one reign of terror, and the other had not shown its teeth yet. Only those who had been in a closer contact with the Germans could vaguely foresee that hard times were ahead for Estonians. The new master and sovereign was already in the house.²¹

Despite their mistrust of the Germans based on historical experience as well as of National Socialist ideology the Balts now saw Germany as their last resort to safeguard themselves against the second Soviet occupation. During the years 1941–1944 the Baltic States can be said to have had only two real political goals: to regain their status as independent states and to avoid a new Soviet occupation. They held many an old grudge and historical grievance against the Germans, but despite all these antipathies Germany was still a lesser evil compared to the Soviet Union. Thus, the impetus of political and military reality necessarily drove the Balts to co-operation with the Germans and even on conditions defined by the latter. There simply was no other viable choice.²²

Disillusionment

German policy in the Baltic States aimed at turning these countries into inseparable parts of the new German *Lebensraum*. From this viewpoint it was politically expedient to treat them as previous parts of the Soviet Union, in which rough measures were needed to crush the Bolshevism. In the German plans the future borders of the Gross-Deutsche Reich would stretch all the way to Leningrad and Novgorod. The majority of the Baltic people, being considered racially inferior to Germans, would then be shipped there to the areas east of Lake Peipus to work as farmers.²³

Hitler's attitude towards the campaign in the East as well as those of other German leaders with the exception of Alfred Rosenberg and Joachim von Ribbentrop was very apolitical. He did not see it necessary or even desirable to mobilise any political support from the occupied areas, although this support would have been easy to secure at least at the early phases of Operation Barbarossa. Restoring of the independence of the Baltic States was simply something that was completely out of the question for him. Neither did he come to think of such a situation where the military setbacks would make the active involvement of local people in labour and military duties a necessity. In consequence of this basic definition of policy he saw no reason to pay any attention to the reactions, wants and needs of the people living in these areas.²⁴

Very indicative of the attitudes of the German leadership is a statement by the Minister of Propaganda Joseph Goebbels, as written down in his diary entry of 16 March 1942:

“National movements are making themselves all the more visible in all former Baltic States. Local people there apparently thought that German Wehrmacht was shedding its blood in order to bring to power new indigenous governments for these midget states, so that at the end of the war or possibly already earlier they could turn their coats over and go to our enemy's side. It is a childish and a naïve idea which has no impact on us whatsoever. [...] National Socialism is considerably more cold-blooded and realistic in these matters. It only does what is best for our own people, and in this case the interests of the German people without a doubt call for a rigid implementation of the German system without paying any attention to the demands of the local people, be they justified or not.”²⁵

The Balts themselves of course saw the situation in an entirely different light. Their starting point was the continuity of their states; the Soviet occupation had been a criminal and a temporary act which had judicially in no way altered the sovereign status of the Baltic States. Regardless of this basic principle the Balts were ready to accept certain limitations to their sovereignty by the Germans, e. g. in foreign policy decisions and in military co-operation.²⁶

However, the hopeful thinking of the Baltic people regarding the German intentions took one blow after another. In the summer of 1941 many Balts would have been ready and willing to extensive collaboration with the Germans, but the situation changed rapidly. There were numerous reasons for dissatisfaction: German takeover of leading positions in the local administration and economy, their rejection of establishing national armies, postponement of giving back the private property nationalised during the Soviet occupation and various privileges granted to the Germans just to name a few. On top of all this the German army perpetrated outright atrocities as well. For example in

Estonia all the Jews were killed, as well as Gypsies. There were also frequent killings of Communists, proponents of Estonian national independence and in general all people who regarded German occupants with open hostility and suspicion. As a result of all this the German authorities lost the trust and support of the Baltic peoples in a very short period of time. The Germans were no longer seen as liberators or saviours; from autumn 1941 onwards they were regarded as hostile alien intruders. In the last months of 1941, Germany tried to rectify its mistakes by granting autonomy to the Baltic States, but it was too late. The leaders of the new indigenous administrations were chosen from the most Nazi friendly-elements of the society, a solution which guaranteed their unpopularity among the local people.²⁷

Finnish Reactions to German Occupying Policies

In Finland people hoped and actually also believed that the logical next step would be the restoration of independence to all the Baltic States, and as a consequence they were very disappointed with the German attitudes on this matter. By the autumn of 1941 it was clear to all informed circles in Finland that Germany would not give Estonians, Latvians or Lithuanians their independence back. Finnish leadership received various messages from Estonia according to which Estonians had a very strong interest in achieving a closer relationship with Finland. For example émigré Admiral Johan Pitka wrote a letter to the President of Finland Risto Ryti in November 1941 and proposed that Finland and Estonia should conclude an union. Pitka's idea was to form a united Finnish-Estonian state with a common head of state, common economy and foreign policy and a common commander-in-chief. However, the official Finland did not show any more interest in this proposal than it had shown in Konstantin Päts's similar one mentioned earlier. Nevertheless, Finland was looked up to as a potential supporter and political ally also in Latvia and Lithuania. For example, Finnish Ambassador in Berlin T. M. Kivimäki was told by his Latvian contacts that in Rīga Finland was seen to be the only possible country that was in a position to represent and defend Latvian interests in Germany at the time.²⁸

Dr. Vilho Helanen, a leading figure in the right-wing Academic Karelia Society and probably the loudest advocate of establishing closer ties between Finland and the Baltic kindred people, tried desperately to make his fellow Finns see what was really happening in Estonia, Latvia and Lithuania. In 1941, he worked in Tallinn as a liaison officer responsible for arranging the transport of local Ingrian refugees to Finland. He had absolutely no delusions about the true nature of German activities in the Baltic States, and he used his high-level contacts in Finland tirelessly to spread the news about the harsh Estonian reality under the German rule. He urged publicly that Finland

must do everything in its power to help the suffering brother nation. Another eminent person who was very active regarding the Estonian question was the head of the State Information Agency Kustaa Viikuna, who also understood the real character of German occupation already at a very early point.²⁹

The former Estonian Ambassador Alexander Warma also tried to open the eyes of the Finns to what was going on. For example, in the autumn of 1942, during a discussion with Professor Väinö Voionmaa, the chairman of the foreign affairs committee of the Finnish Parliament, he told his opponent that Finnish police authorities had secretly handed Estonian, Dutch and Belgian refugees over to Germans. At German hands the fate of these refugees would be decided, Warma said ominously. Voionmaa understood him well; in a letter to his son Tapio, who was the Finnish Ambassador to Switzerland in Bern, he wrote that in the Baltic case he feared for the worst. Although he did not specify that any further, it was clear that he had no illusions about the benevolence of the German authorities.³⁰

Informed Finns in general were by no means totally in the dark about the German plans in the Baltic. For example, the Foreign Minister P. J. Hynninen, who had visited Estonia in December 1941, reported to his Ministry that there were growing rumours among Estonians about the mass deportations of rural population to the territories east of Lake Peipus and corresponding colonisation of Estonia by the German civilians. Similarly Professor Yrjö Ruutu, who had during the 1930s been very active in promoting Finno-Estonian friendship and co-operation, told his Estonian friends that the news from Germany were not good. He had heard about authoritative statements by high German officials that Germany planned a simple and outright annexation of Estonia and mass deportation of Estonian farmers to the Ukraine, where skillful farmers like them were badly needed to provide the new bigger Reich with foodstuff. Also the German Ambassador to Finland Wipert von Blücher stressed continually in his discussions with the Finnish Foreign Ministry that the Baltic States had previously belonged to the Soviet Union and were now conquered by Germany. The conclusions about their judicial and constitutional status should be drawn from this fact. In accordance with this view he also protested against the decision of the Finnish Government to allow the former Estonian Ambassador Warma to continue his functions in Finland.³¹

Having been so badly disappointed with German policies in the Baltic, Finnish people welcomed the news of the formation of resistance movements and partisan units there. Actually in the Baltic States Finland was seen as an important role model and a potential supporter of these resistance movements, but despite their principally positive attitude the Finns were not able to do anything concrete to back up these Baltic efforts. In September 1943, Alexander Warma had a discussion with a group of leading officials from the Finnish Social Democratic Party and the Workers' Union.. The Social

Democrats declared that they had strong sympathies for the suffering Estonian people, although at the moment it was not possible for them to express these sympathies in any concrete and substantial way. They announced their satisfaction at the news of political organisation taking place among the Estonian nationalists and their firm belief in the reconstruction of the Estonian independence. In the conclusion they promised that Finnish Social Democrats would do everything in their power to further this goal. These promises were of course largely rhetoric and in this sense safe to give, for in this question the powers of Finns amounted to hardly anything.³²

In November 1943, Ignas Šeinius, Lithuanian writer and diplomat who had emigrated to Stockholm, visited Finland as a guest lecturer. In his speeches he dealt with Soviet politics in the Baltic. In addition to these public appearances he had a series of meetings with the representatives of the Finnish Government, namely the Foreign Minister Henrik Ramsay, Minister of the Interior Ehrnrooth and Minister of the Finances, leader of the Finnish Social Democrats Väinö Tanner. He also met a group of top officers from reconnaissance department of Finnish headquarters. At these meetings Šeinius did his best to shed light on the true character of German occupying policy in Lithuania. According to his own account, the reception on the Finnish side was very warm and sympathetic. Furthermore, the reconnaissance department of Finnish headquarters gave him hope of getting extensive military assistance in the form of machine-guns, other weapons and ammunition. However, nothing further or concrete followed from these discussions either.³³

It must be admitted that there were also Finns who were not that sympathetic towards the Baltic peoples. For some of them it was rather difficult to understand why the Balts had such a fear and hatred of the Germans. Now it must be remembered that Hitler's Germany never showed its uglier side in Finland, so the ordinary Finns had no idea of what the Nazi-Germany really represented and stood for. Especially in the bourgeois circles people saw Germany as a force of good and as a bulwark against the horrors of Bolshevism. In the most audacious, though rare Finnish comments the Estonian volunteers were branded as deserters from the German army.

Top-level Finnish Officials Lobbying for the Baltic Case

Although not being able to do anything concrete to help the Baltic States, the Finns did take up the issue of the fate of the Balts frequently in their discussions with the German authorities. Despite the principal unwillingness to let the Baltic question (or any other question for that matter) interfere with the Finnish-German relations, Finnish leadership did try to move the Germans to take a more positive stance towards the

eventual independence or at least autonomy of the Baltic States. While the public opinion in Finland during the first year of war was for the most part very pro-German, especially the rough measures of German military administration in Estonia were openly criticised in Finnish newspapers, most notably in the liberal "Helsingin Sanomat," which was the biggest newspaper in the whole country, and "Sosialidemokraatti," the chief organ of the Social Democrats.³⁴

Finnish complaints about the German methods in the Baltic were a perpetual nuisance also for the German Ambassador to Finland von Blücher. Although these complaints were not made in a belligerent tone, it was no secret to him with whom the Finnish sympathies were. This critical attitude permeated through the Finnish society, from the ordinary people all the way up to the highest level. For example, in his public speeches President Risto Ryti had repeatedly stressed the rights of the small nations and used Baltic States as examples. Also the former President P. E. Svinhufvud, the father figure of the Finnish rightists and one of the most reliable friends of Germany in the whole country, had touched upon the issue in his discussions with von Blücher. In August 1942, the Finnish Ambassador in Berlin, Professor Toivo Mikael Kivimäki told the State Secretary Ernst von Weizsäcker of the German Foreign Ministry *Auswärtiges Amt*, that although Finland had no political interests in the Baltic States, it would be very pleased if the Germans respected the local people and their culture. The Finns were especially interested in the Estonian case, e. g. in the freedom of press and religion there and the situation of the University of Tartu.³⁵

General Waldemar Erfurth, the liaison officer of the Wehrmacht in Finnish headquarters, even proved to be sensitive to the trials of the Baltic peoples and very critical of the German occupation policies. He showed very much understanding to the motives of the Estonian refugees, who had started to come to Finland already in 1940, but especially in the spring of 1943, when the Germans ordered all young Estonian men to enter either the military or work service. He gave his explicit approval of the Finnish decision not to hand them over to the German authorities in Tallinn, but he stressed that the refugees aroused too much public attention and interest in Helsinki. Because of this it would in fact be best for all parties involved that they would join the army and go to the front.³⁶

Finally, even the legendary Finnish Commander-in-Chief Carl Gustav Mannerheim, who was held in great esteem by Adolf Hitler himself, got involved in the Baltic matter. In February 1943, he told the German military attaché in Helsinki that he had a strong interest in the fate of the Baltic States. He was not sure if there were enough competent people left to establish autonomous administrations in the three countries after the atrocities and extensive deportations carried out during the Soviet occupation, but in his opinion that should have been the goal in principle. Further Mannerheim emphasised

that the mindset of people in the Baltic States was so anti-Bolshevistic and pro-German that the Germans would have easily been able to recruit ten divisions worth of troops there, had their initial attitude towards the local people been friendlier.³⁷

The Germans twice made an official request to the Finnish Government for deportation of the Estonian refugees, who alleged that they had fled Estonia only to avoid their labour or military service duties. The Finns, however, did not give in to these demands and emphasised that nearly 80 percent of the refugees had straight away volunteered for the Finnish army. There they were actually even more of help to the common fight against the Bolshevism than they would have been when carrying out their labour duties back in Estonia. This unyielding attitude of the Finns gained even more strength when they heard about the harsh measures taken against the refugees, their families and people who had helped them to flee. Gestapo officials in Tallinn brought pressure to bear on the families of the refugees and arrested boaters and yachters, who had transported the refugees to Finland, and in some cases even executed them. If the refugees themselves got caught, they were sent to labour camps. On top of all this in the spring of 1944 Germans put into effect a rule, according to which a person who fled from the country lost all his personal belongings and real property including even all hereditary rights.³⁸

One more episode of Finnish boldness deserves to be pictured here. On 16 April 1944, the most important bourgeois newspaper in Finland "Uusi Suomi" published an appeal from eight Finnish professors against the evacuation of literature, art and archival collections from the University of Tartu to Germany. Formulation of the appeal was polite, but one could read between its lines a barely hidden indignant disapproval of this kind of cultural plundering. The story goes that as soon as Hitler heard about the appeal he exploded with rage, because he correctly interpreted it as a hint to the lower cultural level of his National Socialist Germany. The punishment was immediate and rather heavy-handed considering the politically after all quite harmless nature of the professors' complaints: Hitler ordered all shipments of military materials to Finland to be cancelled at once! Only gradually he then calmed down and repealed his prohibition.³⁹

Apart from these positive Baltic initiatives it must be noted that a number of Finns on the extreme right wing of the Finnish politics on the contrary tried to benefit from the Baltic policies of the Germans. For example, Finnish National Socialist leader Erkki Räikkönen sent a letter to the German minister of occupied Eastern Territories Alfred Rosenberg, in which he stated that if Germany did not want to restore the Estonian independence, then Estonia should be annexed to Finland. Räikkönen assured Rosenberg, that in this case the Finns would guarantee that Estonia would in a very short time become one of the most pro-German countries in the whole Europe. The Germans on their part did not react in any way to these kinds of suggestions. As a whole the Finnish extreme was not

too worried about German methods in the Baltic. For example, the chief organ of the Patriotic People's Movement, the only extreme rightist party in the Finnish Parliament, wrote that one just had to be patient with the German actions in the Baltic States. The editor was confident that the Baltic States eventually would have a place under the sun in the New Europe led by Hitler's Germany.⁴⁰

During the years 1941–1944 there were many efforts made on the Finnish side to get Germany to moderate its position on the Baltic question and to put forward some kind of a positive political programme concerning the future of Estonia, Latvia and Lithuania. However, the Germans did not want Finland to interfere with their activities in the Baltic in any way and would not even hear of such proposals. Moreover, Germany considered especially the Finno-Estonian brother nation thinking a potential threat to its supremacy. For Estonians the public show of feelings of friendliness towards Finland publicly carried a risk of punishment, even if it only came down to listening to Finnish radio broadcasts.

At last the negative news of the German policies in the Baltic came to have a huge impact on Finnish people. The same political groups, which traditionally were very fond of Germany, were also the ones who were most interested in the independence of the Baltic States. By their insensitive actions in Estonia, Latvia and Lithuania the Germans impaired their reputation and respect in these circles hugely. Thus they were unconsciously contributing to that shift of opinions, which made all Finnish political groups ripe for departure from the side of Germany in September 1944.

Special Role of Urho Kekkonen

In the context of Finno-Baltic relations during World War II one cannot bypass the activities of Urho Kekkonen, future Finnish President and at the time leader of the anti-German and anti-war opposition within the Finnish Parliament. His sympathies for the Baltic peoples can be traced back to his youth, when he was an active proponent of Finno-Baltic brother nation thinking and strongly embraced all forms of co-operation, including political and military, between Finland and especially Estonia but also Latvia and Lithuania. In 1936, he had been one of the founders of Finnish-Estonian Society together with two other future presidents Kyösti Kallio and J. K. Paasikivi. When Kallio was then elected to office in 1937, Kekkonen replaced him as the president of the Society. Winter War and annexation of Estonia to the Soviet Union then rendered Society's activities nearly non-existent, but from 1943 onwards it regained some of its earlier fervour as the amount of Estonian refugees in Finland kept increasing.⁴¹

During 1943 there were growing rumours in Finland about the unfriendly and even hostile treatment of the Estonian refugees by the Finnish State Police.

The State Police had willingly given the Germans extensive information about the refugees and their interrogations, including their names. Very soon this set off demands from Gestapo that the refugees should be deported from Finland and handed over to German authorities. Reporting of names also led to harassment, immediate punishments and reprisals against the families and relatives left behind by the refugees. Already in November 1943 Dr. Vilho Helanen had reported to the Foreign Ministry that delivering of the names to Germans had to be stopped merely on the grounds of humanity.⁴²

Kekkonen intervened in the matter by giving a fervent parliamentary address on 3 September 1943. His speech amounted to a brave and nearly rebellious public break-away from the *vis-à-vis* Germany cautious and hushing official line of the Government. Usually the fear of arousing anger on the German side had been enough to silence even those politicians who were in opposition as to the view on the events in the Baltic States, but now the mean treatment of Estonian refugees got Kekkonen really exasperated. He accused the State Police of having treated Estonian refugees like political criminals and concluded his speech with an overall condemnation of its methods, which according to him had aroused concern, distrust and criticism both at home and abroad. Kekkonen did not shy away from harsh talk: he promised, addressing his words to the Government which was formally responsible for the behaviour of the State Police, that he would return to the matter time and again until a change would be achieved. Prime Minister Edwin Linkomies rejected Kekkonen's accusations as unfounded and exaggerated, but privately Minister of the Interior Leo Ehrnrooth admitted that the issue had not been dealt with in the best possible way and promised a shift for the better.

After this parliamentary showdown Kekkonen together with the governing body of the Finnish-Estonian Society founded a special committee to handle the rising tide of refugees. To get funding to his new organ he turned to the minister of the interior, who now got the chance to honour his earlier promise. Ehrnrooth proved to be a man of his words: his ministry allocated a total sum of 250 000 Finnish marks, a very considerable amount of money at the time, to the new committee. The money was mainly used to run the newly founded reception centre for Estonian refugees, which provided them with accommodation, information and many other sorts of assistance and kept in contact with the relevant Finnish authorities. Finnish-Estonian Society rented a mansion from Jollas near Helsinki for lodging the refugees. It also gave financial assistance to an organ called "Eesti Büroo," which was an Estonian-run agency and concentrated on the guidance of the refugees and co-operation with the former embassy of Estonia, which had continued its work despite the lack of any official status. In the end of 1943 the society also began to publish a weekly newspaper called "Malevlane."

The Government, however, did not seem to get the State Police back on a leash. In December 1943, Kekkonen heard that the leader of the State Police Arno Anthoni had continued to inform Gestapo officials in Tallinn. Furthermore, he was told to his great irritation that these actions had been taken with a silent approval of the Government. Kekkonen decided to challenge the Government with a written question of interpellation in which he characterised the actions of the State Police as criminal violations of asylum rights. After having seen the text of the interpellation and having discussed it with Kekkonen, both the Prime Minister and the Minister of the Interior promised to put an end to the reporting of names of the refugees to Gestapo. This time the promise was also kept. As a countermove State Police put Kekkonen under 24 hours a day surveillance.

Finally the total amount of refugees grew to be so big, nearly 4000, that it could not be handled by the Society's scarce personnel and financial resources any longer. Together with Kekkonen Finnish military headquarters proposed that taking care of the refugees should be made a direct responsibility of the Government, for it was already taking care of two other similar but larger groups of people, namely over 400 000 persons evacuated from the Karelian Isthmus after the Winter War and 60 000 Ingrian refugees. The proposition was accepted and the affairs of Estonians were from the beginning of 1944 onwards taken care of by the official Finnish Centre of Evacuated People.

Estonian Volunteers in the Finnish Army

"Eesti auks, tuleviku pandiks! 1944"

(For the honour of Estonia, as a pledge for the future! 1944)

– The text on the flag of all-Estonian
Infantry Regiment 200 of the Finnish army

One of the most peculiar episodes of heroism and sacrifice in Finno-Baltic relations during World War II is the participation of Estonian volunteers in battles on the Finnish front. The first Estonian volunteers came to Finland already during the Winter War 1939–1940 over the frozen Gulf of Finland, which at the time was very risky because of the extreme weather conditions and Red Army patrols. They were deployed in the unit "Sisu," which consisted entirely of foreign volunteers. However, the unit did not participate in the combat, because its training was not complete before the end of the war in March 1940. In 1941, Finnish military headquarters formed the reconnaissance unit "Erna," which consisted solely of Estonian volunteers. They were trained in Finland

and then sent to Estonia in the summer of 1941. They were engaged in a variety of reconnaissance activities and gave a significant input in the fight against the Red Army. After the termination of the unit part of the men returned to Finland and continued their war on the Finnish front.⁴³

In March and April 1941, the Finnish headquarters organised a secret training course in reconnaissance and radio operating skills for fourteen Estonian volunteers on an isolated island near Helsinki. The plan was to send these men after training to Estonia to gather and send information to Finnish headquarters. The Finnish military leadership knew that the outbreak of war between Germany and the Soviet Union was coming closer all the time and that Estonia would be one of the most probable places of this military showdown between Wehrmacht and the Red Army. Moreover, Estonia was a potential support area for Soviet operations against Finland. Because of all this it would be extremely important to know what was happening on the southern side of the Gulf of Finland.

Immediately after the German attack upon the Soviet Union had begun the reconnaissance department of Finnish headquarters gathered all the 67 Estonian volunteers in the country and formed a special reconnaissance unit called “Erna,” which was led by Colonel Ants Kurg. In July they were taken to Estonia by planes and boats. Their main task was to carry out various reconnaissance activities in the rear of the Red Army, but they were also involved in armed interference of the Soviet operations. The unit delivered information both to Finnish headquarters and German “Heeresgruppe Nord” and gave substantial back-up also to the “Forest Brother” guerrilla troops fighting against the retreating Red Army and NKVD extermination battalions in the northern parts of Estonia.

When in the spring of 1943 Germany began to recruit local male population either in the labour or military service, young Estonian men started to flee *en masse* to Finland to avoid these distasteful duties. Most of the Estonian refugees, about 80 percent of them, volunteered for the Finnish army once they got to Finland. In February 1944, they were grouped together to form the Infantry Regiment 200 of the Finnish army. During its training period in Jalkala garrison the regiment ran into one of the biggest tragedies in its history, when in March 1944 the explosion of the ammunition storehouse took lives of 32 volunteers.

The slogan and motto of the regiment was “To fight for the freedom of Finland and the honour of Estonia.” It was compared to both Finnish Jägers of 1916–1918 and the hero of the ancient Estonian legend “Kalevipoeg.” According to this national epic, Kalevipoeg came to Finland to fetch a special sword to fight against the Germans who were attacking Estonia. The new all-Estonian volunteer regiment was likened to the blacksmith’s workshop in which this sword and the will to fight which it symbolised

were forged. The regiment participated in the successful defence battle against the major offensive of the Red Army in June and July 1944 on the Karelian Isthmus. In addition to this detachment there were also hundreds of Estonian volunteers in the Finnish marine forces.

In June 1944, Red Army troops were moving westward in the Narva front and the fighting gradually moved into Estonian territory. In this situation there naturally was growing homesickness among the volunteers, who now wanted to join the German troops in the defence of their homeland and their families. In August Finnish headquarters decided to abolish the Infantry Regiment 200 and let the Estonians return home.

In August 1944, when the Germans started their withdrawal from the Baltic, Estonian volunteers went back home and fought a desperate fight against the storming Red Army there. Astonishingly enough they managed to halt for three weeks the Soviet division that was threatening Tallinn. During that time 70 000 Estonians were evacuated to the West. About a third of volunteers themselves also went to the West, but the rest of them stayed and continued fighting the Russians in the woods even after the Red Army had again occupied the country. Some of them kept hiding in the woods for ten or even twenty years. Those who did not escape or hide had a hard fate. Over 50 percent of them got long sentences and were sent to prison camps in Siberia. Many of them died there and almost all suffered a permanent loss of health.

On 17 August, a delegation of volunteers, consisting of Lieutenant Ilmar Sulg and second lieutenants Andres Parts and Evald Uustalu, paid a farewell visit to Finnish headquarters in St. Michels and met Field Marshal Mannerheim. Estonians told Field Marshal that national freedom and independence are every nation's most precious asset. Both the Finns and Estonians had understood this and lent a helping hand to each other to fight the common enemy whenever possible. Unfortunately, the political and military operations of the great powers severely limited the freedom of action of small countries like Finland and Estonia. Mannerheim on his part regretted to say that under the circumstances Finland could not help Estonia as much as the Finnish people would have wanted. In his order from the same day he thanked Estonians for the sacrifices made for Finland and praised their heroic and patriotic braveness, which did credit to the whole Estonian nation. The volunteers had with their actions further reinforced the ties between the two brother nations.

Mart Laar, a historian and then the Prime Minister of Estonia, described the place of the volunteers in the history of his country in the following manner:

"In every nation's life there are moments that really have a great significance. By no means these moments always are connected to great victories or successes. Sometimes a nation's true greatness can in fact be found in losses and defeats. By defending "the last fortress" of its own principles and values challenging all *realpolitik*

beliefs the defeated one often becomes stronger than the victor, for by doing this it builds its own way to the future. One such moment in the Estonian history is the year 1944, when hopeless effort was made by desperate fighting to restore the Estonian independence sandwiched by the great powers. The so-called Suomi-boys and their return to Estonia in August 1944 were a part of this effort. Coming back from by then already relatively safe Finland to homeland, which had partly been conquered by the enemy, and the subsequent rush into a battle, which did not have particular hopes for success – it was a deed which was difficult for a sane person to believe. However, it did happen. It is also the reason, why Suomi-boys have a special place in the Estonian history.”⁴⁴

Altogether 3350 Estonians wore the Finnish uniform and over 200 of them gave their lives for Finland. In today’s Finland they are looked up to with deep gratefulness and admiration.

The Curtain Comes Down

In February 1944, a broad Estonian national coalition under the leadership of Jüri Uluots regarded the military situation as having become too threatening to keep on setting political conditions to the participation in the mobilisation. When the front drew closer to Narva, it was clear that there would soon be plenty of opportunities to fight the Russians even in Estonia together with the German troops. The coalition decided to support the mobilisation provided that Estonian units would be deployed solely on the defence of their own borders and that they would be properly armed and supplied. This decision dried down the flood of refugees to Finland. Similar change in attitudes towards the German intentions took place also in Latvia and Lithuania. Estonians hoped that Finland would give them troops or at least weapons when the Germans no longer would be able to hold their ground. There were even some specific proposals made to this effect but after having only barely stood out the major offensive of the Red Army in the summer of 1944, the Finns of course had no realistic chance to help.⁴⁵

After getting into trouble all across the Eastern Front during the first half of the year 1943, German OKH (*Oberkommando des Heeres*) ordered Heeresgruppe Nord on 31 July 1943 to commence building of a new line of defence along the western banks of the River Narva and Lake Peipus. This new line was shorter and easier to defend than the German positions around Leningrad of the time. However, the question of withdrawal to this so-called Panther-line was not purely military but also a highly political one. The withdrawal would have had direct and immediate negative implications to the situation of Finland, for it would have left its troops sticking out to the east like an isolated spearhead. This leaving alone on its part would have very probably produced

a political crisis in Helsinki and led to the fall of the present government and coming to power of a new one more willing to depart from the German coalition and to conclude peace even on heavy terms.

As seen already earlier the defection of Finland from the common coalition would have opened a real Pandora's box from the point of view of German warfare in the Northern Europe. So Hitler decided to postpone the retreat in the Baltic front as long as possible. The Finnish Government had continually signalled to Germans that their withdrawal would have very serious and far-reaching consequences in Finland. This stance was eagerly backed up by the German Ambassador to Finland von Blücher and the Commander of the German troops in Northern Finland General Eduard Dietl as well as liaison officer General Waldemar Erfurth.⁴⁶

So the military contribution of German "Heeresgruppe Nord," fighting in the Baltic area, came to be of immense importance to Finland. If the southern shore of the Gulf of Finland would have been in the hands of the Russians, the Finnish struggle would not have had any chance to be successful. Finnish army fighting in the Karelian Isthmus and East Karelia would have been easily encircled and sacked, the capital Helsinki and densely populated southern parts of the country would have been sitting duck targets for air-raids and potential landing attempts. Thus the Finns, unlike the people of Estonia, Latvia or Lithuania, had every reason to hope for a continued German military presence in the Baltic area.

This makes the Baltic question particularly difficult for Finland. Country's life depended on the German military contribution in the Baltic area, but at the same time the knowledge of German attitudes and behaviour towards the Baltic people made the situation very painful, morally poignant and even embarrassing. Paradoxically one could even say that the sufferings of the Estonian, Latvian and Lithuanian people in the German hands actually helped Finland in its own war against the Soviet Union. This rather unpleasant and from a certain point of view even shameful fact has not been adequately recognised in the Finnish historiography.

The timing of Finnish defection from the German side in the beginning of September 1944 was masterful in the true sense of the word. Germany had now become too weak to carry out any armed counter-measures or reprisals against Finland, but it still was strong enough to offer fierce resistance to the Red Army. To be successful in the Allied race for Berlin, the Soviet Union was forced to pacify the Finnish front and withdraw as many troops from there as possible. Only two weeks after a Peace had been signed between Finland and the Soviet Union the whole southern shore of the Gulf of Finland was once again in the hands of the Red Army. Twists and turns of great power politics together with heroic defence struggle in the summer of 1944 had once more allowed Finland to withdraw from the war against the Communist superpower as an independent democratic state.

The destiny of Estonians, Latvians and Lithuanians was completely different. As they found out during 1944 and 1945, even the Western Allies were not ready to risk their relationship with the Soviet Union for the sake of the three little Baltic States. This attitude was a grave disappointment for the Baltic people, who still had believed that the USA and Great Britain would honour the promises given in the Atlantic Charter of 1941. While people in the western parts of Europe were eagerly waiting for their liberation from the yoke of German occupation and the beginning of the reconstruction of their countries, people of the former Baltic States knew that their hopes of independence were lost for indefinite time.

References

- ¹ Cited in: Polvinen, T. (1979) *Barbarossasta Teheraniin. Suomi kansainvälisessä politiikassa 1941–1943*. Juva, p. 205.
- ² In the following text the parts dealing with the history of Finnish Continuation War have not been provided with any specific footnotes because of their very general character. All in all one has to regret the little amount of studies in Finnish history that have been published in major world languages. However, I would like to draw the reader's attention to the following books published in either English or German as an introduction to the subject: Tarkka, J. (1991) *Neither Hitler or Stalin. Finland During the Second World War*. Helsinki; Vehviläinen, O. (2002) *Finland in the Second World War. Between Germany and Russia*. New York; Jussila, O., Hentilä, S., Nevakivi, J. (2000) *From Grand Duchy to a Modern State. Political History of Finland since 1809*. London; Jokipii, M. (1994) *Finnland und Deutschland im 20. Jahrhundert*. Jyväskylä; *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. (1999) Hrsg.: Hösch, E., Kalela, J., Beyer-Thoma, H. Wiesbaden.
- ³ About Finnish participation in the Estonian War of Independence see for example: Zetterberg, S. (1977) *Suomi ja Viro 1917–1919*. Helsinki, pp. 150–178; Leskinen, J. (1999) *Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918–1940*. Juva.
- ⁴ About kindred people thinking see for example: Nygård, T. (1978) *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa*. Helsinki; Otava, passim. About border state politics see for example: Roiko-Jokela, H. (1995) "Ihanteita ja reaali politiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure – tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922," in: *Studia Historica Jyväskyläensia* 52: 79–87 and 250–259.
- ⁵ Misiunas, R., Taagepera, R. (1993) *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1990*. Berkeley, University of California Press, passim.
- ⁶ Warma, A. (1973) *Lähettiläänä Suomessa 1939–1944*. Helsinki, pp. 94, 116. Originally this book was published in Estonian as "Diplomaadi kroonika, Ülestähendusi ja dokumente aastatesti 1938–44."
- ⁷ Warma, A. (1973) Op. cit., pp. 154, 155.
- ⁸ Ibid., pp. 188, 189.
- ⁹ Hyytiä, O. (1992) *Viron kohtalontie 1933...1939...1950*. Jyväskylä, p. 179.
- ¹⁰ Warma, A. (1973) Op. cit., pp. 134, 135.

- 11 For the historical background of the German influence in Finland see for example: Jokisipilä, M. (1998) "Hitlerin avulla idän barbaareja vastaan," in: *Tulkintoja suomalais-saksalaisesta aseveljeydestä*. Turku, pp. 5–9.
- 12 Polvinen, T. (1979) Op. cit., pp. 242, 243; Salewski, M. (1979) "Staatsräson und Waffenbrüderschaft. Probleme der deutsch-finnischen Politik 1941–1944," in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 27: 327.
- 13 Myllyniemi, S. (1982) *Suomi sodassa 1939–1945*. Keuruu; Polvinen, T. (1979) Op. cit., p. 209.
- 14 Myllyniemi, S. (1973) *Die Neuordnung der Baltischen Länder. Zum nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik*. Helsinki, p. 39.
- 15 Halder, F. (1963) *Kriegstagebuch II*. Stuttgart, p. 50; Jokipii, M. (2002) *Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet*. Jyväskylä, pp. 85–87.
- 16 Iso-Hella, A. R. (1999) *Suomen-pojat. Virolainen jääkäritarina*. Jyväskylä, pp. 114, 115.
- 17 Jokipii, M. (2002) Op. cit., p. 87.
- 18 Myllyniemi, S. (1982) Op. cit., pp. 195–200.
- 19 About the Finnish entry into war see: Jokipii, M. (1988) *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Suomen ja Saksan sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–1941*. Keuruu. About the Finnish claim on separate war see: Jokisipilä, M. (2004) *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus*. Helsinki, pp. 25–40, 39–53.
- 20 Jokisipilä, M. (2004) Op. cit., pp. 50–53.
- 21 Jögi, Ü. (1996) *Ernan tarina. Suomen tiedustelujoukko Virossa toisen maailmansodan vuosina*. Juva, p. 148. The book was originally published in Estonia under the title "Erna – legendid ja tegelikkus."
- 22 Jokipii, M. (2002) Op. cit., p. 87.
- 23 Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., pp. 117, 118.
- 24 Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., pp. 69–71.
- 25 Goebbels, J. (1948) *Tagebücher aus den Jahren 1942–1943*. Hrsg. von L. Lochner. Zürich, pp. 122, 123.
- 26 Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., p. 81.
- 27 Ibid., p. 134; Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., pp. 116–118, 134.
- 28 Johan Pitka's letter to Risto Ryti on 29 November 1941. Collection of Risto Ryti, folder 2. Finnish National Archives, Helsinki; Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., p. 136; Report of Ambassador Kivimäki to the Finnish Foreign Ministry from Berlin on 14 January 1943. Folder UM 5 C 5, Archives of Finnish Foreign Ministry, Helsinki.
- 29 Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., pp. 116, 117, 195.
- 30 Voionmaa, V. (1971) *Kuriiripostia 1941–1946*. Helsinki, p. 172.
- 31 Report of Minister P. J. Hynninen about his journey to Estonia on 5 December 1941. Folder UM 101/17/Baltia, Archives of Finnish Foreign Ministry, Helsinki; Warmma, A. (1973) Op. cit., pp. 149, 183–185.
- 32 Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., pp. 267, 268; Warmma, A. (1973) Op. cit., p. 243.
- 33 Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., p. 268.
- 34 About the attitudes of the Finnish people towards Germany see for example: Perko, T. (1971) *Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941*. Porvoo, passim.
- 35 Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., pp. 136–137; Polvinen, T. (1979) Op. cit., p. 256.

- ³⁶ Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., p. 145.
- ³⁷ Polvinen, T. (1979) Op. cit., pp. 256, 257.
- ³⁸ Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., pp. 267, 268; Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., p. 195. For the whole story of the refugees in the Estonian language see for example: Uustalu, E., Moora, R. (1973) *Soomepoisid*. Toronto.
- ³⁹ Polvinen, T. (1979) Op. cit., pp. 59–61.
- ⁴⁰ Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., p. 136 fn.
- ⁴¹ The following portrayal of Kekkonen's activities is based on his biography. See: Suomi, J. (1986) *Myrrysmies. Urho Kekkonen 1936–1944*. Keuruu, pp. 397–403.
- ⁴² Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., p. 195.
- ⁴³ This chapter is basically a summary of books by Ülo Jõgi, Anne-Riitta Iso-Hella, Evald Uustalu and Rein Moora, which all are centred on the question of Estonian volunteers. More detailed references to them have been given in the footnotes above. In addition to them one more book on the subject deserves to be mentioned, namely: Korjus, J. (1998) *Viron kunniaksi. Talvi- ja jatkosodan virolaiset vapaaehtoiset*. Hämeenlinna.
- ⁴⁴ Published in: Iso-Hella, A. R. (1999) Op. cit., pp. 7, 8.
- ⁴⁵ Myllyniemi, S. (1973) Op. cit., pp. 260–267.
- ⁴⁶ Jokisipilä, M. (2004) Op. cit., p. 236; Ziemke, E. F. (1959) *The German Northern Theater of Operations 1940–1945*. Washington, p. 248.

Marku Jokisipile

Somija un Baltijas republikas Padomju Savienības un Vācijas spīlēs (1939–1944)

Kopsavilkums

Laiks no 1939. gada līdz 1944. gadam bija daudzu pārbaudījumu gadi gan Somijai, gan arī trijām Baltijas republikām. Igaunija, Latvija un Lietuva vispirms bija spiestas piekrist padomju prasībām noslēgt savstarpējās palīdzības paktus un iekārtot to teritorijā Sarkanās armijas karabāzes. Somija izlēma pretoties šīm prasībām, un tas noveda pie 1939.–1940. gada Ziemas kara, kam sekoja teritorijas atdošana Padomju Savienībai. Pats svarīgākais tomēr bija tas, ka Somijai izdevās pārdzīvot karu, paliekot neatkarīgai valstij.

1940. gada vasarā Baltijas republikas okupēja Sarkanā armija, un drīz pēc tam tās tika pievienotas Padomju Savienībai. Somi baidījās, ka kaut kas līdzīgs var notikt arī ar Somiju, un tādēļ somu līderi sāka meklēt iespēju iegūt vācu aizsardzības garantijas. Militārā sadarbība ar Vāciju noveda pie neformālas vienošanās par somu līdzdalību operācijā "Barbarosa", un trīs dienas pēc tam, kad vērmahts bija sācis savu austrumu kampaņu un Sarkanās armijas gaisa flote uzlidoja Somijas teritorijai, Somija iesaistījās karā.

Somija devās šai tā saucamajā 1941.–1944. gada turpinājuma karā ar mērķi atgūt vismaz iepriekšējā karā zaudētās teritorijas. Somu konservatīvajām un pilsoniskajām aprindām bija daudz tālejošāki mērķi, kas robežojās ar šovinismu, tas ir, anektēt tos Karēlijas apgabalus, kas nekad nebija piederējuši Somijai.

Vācija okupēja Baltijas valstis 1941. gada vasarā. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas iedzīvotāji sākotnēji apsveica vāciešus kā glābējus un atbrīvotājus. Arī Somijā toreiz bija lielas cerības, ka Baltijas republikas atgūs savu neatkarību. Pēc tam kad izrādījās, ka Vācija uzskata Baltijas valstis par Padomju Savienībai kādreiz piederējušiem un tagad atkarotiem apgabaliem, cerības nomainīja smaga vilšanās.

Somijā par īpaši nepatīkamu jautājumu kļuva metodes, ar kādām Vācija pārvaldīja Baltiju. Somi tradicionāli uzturēja ciešus sakarus ne tikai ar Igauniju, ko uzskatīja par brāļu tautu, bet arī ar Latviju un Lietuvu, un daudzus Somijas iedzīvotājus interesēja, kas notiek šajā reģionā. Tomēr somu kritikai pret vācu okupācijas politiku bija jābūt ļoti uzmanīgai, jo Somijas kaujas spējas bija pilnībā atkarīgas no Vācijas materiālā un stratēģiskā atbalsta. Somu nedrošā stāvokļa dēļ nebija iespējams kaut ko darīt, lai atvieglotu baltiešu ciešanas.

Tomēr dažādu iniciatīvu, ar kurām somu puse griezās pie Vācijas, lai mainītu tās izturēšanos un attieksmi pret Baltijas tautām, bija vairāk nekā vajadzīgs. Daļa iniciatīvu nāca no ļoti augstām aprindām; piemēram, gan somu prezidents Risto Rutī, gan arī Bruņoto spēku virspavēlnieks maršals Karls Gustavs Mannerheims un dažādi valdības pārstāvji pieminēja Baltijas jautājumu sarunās ar vācu amatpersonām. Īpaši aktīvi ar Igaunijas bēgļu lietām nodarbojās toreizējais parlamenta pretkara opozīcijas līderis un nākamais Somijas prezidents Urho Kekonens.

1939.–1944. gadā vairāk nekā 4000 igauņu pameta savu dzimteni un devās uz Somiju. Gandrīz 80% no viņiem iestājās Somijas armijā kā brīvprātīgie un 1944. gadā tika apvienoti 200. igauņu kājnieku pulkā. Pulkam bija liela nozīme 1944. gada vasaras veiksmīgajās kaujās. Pēc tam brīvprātīgie atgriezās Igaunijā un turpināja cīnīties pret Sarkano armiju savā zemē.

Karaspēka drosme, lielvaru politikas labvēlīgie pavērsieni un relatīvi izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis – tie bija faktori, kāpēc Somija saglabāja neatkarību arī pēc kara. Baltijas republiku liktenis bija pilnīgi atšķirīgs. Pēc tam kad Padomju Savienība bija okupējusi tās otro reizi, cerības uz neatkarības atgūšanu bija zaudētas uz nenoteiktu laiku.

Somijas un Baltijas republiku savrupās likteņgaitas 1939.–1944. gadā sniedz mums divus atšķirīgus un pamācošus skatījumus par to, cik smagi ir mazo valstu pārdzīvojumi starptautisko krīžu laikā.

Kārlis Kangeris

1995.–2004. gadā ārzemēs publicētie vēstures pētījumi par vācu okupācijas laiku Latvijā/Baltijā

Ievads

Interese par Otro pasaules karu Eiroatlantiskajā kultūras sfērā (kā arī Austrālijā) pēdējā gadu desmitā bijusi ļoti liela, pat konstatējams manāms intereses pieaugums. Tas neattiecas tikai uz interesi sabiedrībā vien, bet tas, bez šaubām, arī atspoguļojies zinātniskajā pētniecībā. Šai parādībai ir bijuši vairāki iemesli.

Viens skaidrojums meklējams Otrā pasaules kara notikumu atcerēs un piemiņas dienās, piemēram, ka pagājis 50 gadu kopš kara beigām, 60 gadu kopš kara sākšanās utt. Savukārt cits skaidrojums atrodams gadu simtu mijā – pārejā no 20. gadsimta uz 21. gadsimtu, un šajā sakarībā pasaulē galvenie masu saziņas līdzekļi mēģināja noteikt 20. gadsimta “lielāko noziedznieku”, šo “slavu” visumā piedēvējot Ādolfam Hitleram un nacionālsociālismam.

Cits svarīgs iemesls bija komunisma sabrukums Austrumeiropā, kas vēstures pētniecībai pavēra pavisam jaunas iespējas, kad kļuva pieejami līdz šim slēgtie vācu trofeju arhīvi Padomju Savienībā un citās padomju sfēras satelītvalstīs.

Šīs jaunās pētniecības iespējas līdz šim slēgtajos arhīvos savā labā sevišķi izmantoja holokausta pētnieki, kas savam pētniecības laukam formulēja jaunus uzdevumus, kurus varētu risināt ar šiem jaunpieejamiem dokumentiem. Tā holokausta pētniecībā aktuāli kļuva vairāki jauni novirzieni. Viens bija lokālo aktivitāšu un iniciatīvu pētīšana – lemšanas process no “apakšas”, novēršoties no pieņēmumiem, ka viss noticis centrāli stūrēts, pēc viena un tā paša modeļa. Ar šo bija saistīta arī koncentrēšanās uz holokausta norises izpētīšanu atsevišķās Austrumeiropas zemēs, pievēršoties arī tādiem jautājumiem, vai varmācība pret ebrejiem būtu saistīta ar vietējām tradīcijām utt. Cits novirziens kļuva vaininieku (angl. *perpetrator*, vāc. *Täter*) grupas sīkāka analīze. Piemēram, kā galvenos izvirzīja šādus jautājumus: kāda nozīme ir cilvēka dabai un kultūrai, veidojot cilvēka uzvedību; kāda loma ir kognitīviem/ideoloģiskiem un kāda situācijas/institūciju noteiktiem faktoriem, nosakot cilvēka motivāciju.¹

Lai izskaidrotu un labāk saprastu holokaustu, tad jautājumu analizē no dažādiem viedokļiem, pieņemot, ka atbildes varēs atrast galvenokārt tikai ar “multikauzālu” izskaidrojumu palīdzību. Lai, piemēram, izskaidrotu vaininieku/slepkavu rīcības motīvus, ir jāanalizē gan ideoloģijas un kultūras, gan arī organizācijas un situācijas ietekme uz indivīdu. Tā kā visi vāciešu slepkavību upuri nebija tikai ebreji vien un visi ebreju slepkavas nebija tikai vācieši, tad ir vajadzīgs plašs spektrs, lai novērtētu slepkavu darbības un rīcības iemeslus.²

Interesi par vācu okupācijas laiku un holokaustu neapšaubāmi arī palielināja tā dēvētā Goldhāgena kontroverse Vācijā. Goldhāgens savā darbā visu vācu tautu bija nosaucis par “Hitlera brīvprātīgajiem slepkavām”, kurai antisemitisms bijis vai iedzimts. Arī latvieši šai jautājumā tika skarti, kad viņš holokaustu arī Latvijā mēģināja izskaidrot monokauzāli pēc sava modeļa Vācijas un vāciešu gadījumā.³

“Visnozīmīgākās grupas, kuras vāciešiem palīdzēja ebreju slepkavošanā, bija ukraiņi, latvieši un lietuvieši. Par tām var teikt divas lietas. Tās nāca no kultūrām, kuras bija dziļi antisemitiskas, un pieejamās zināšanas, lai arī cik maz to būtu, par vīriem, kas palīdzēja vāciešiem, mūs vedina uz domām, ka daudzus no viņiem vadīja spēcīgs naidis pret ebrejiem.”

[“The most important national groups who aided the Germans in slaughtering Jews were the Ukrainians, Latvians, and Lithuanians, about whom two things can be said. They came from cultures that were profoundly antisemitic, and the knowledge that we have, little as it is, of the men who actually aided the Germans suggest that many of them were animated by vehement hatred of Jews.”]

Cits fakts, kas veicināja interesi par holokaustu, bija tā sauktā žīdu zelta, resp., “žīdu naudas” lieta, kas sākās ar uzbrukumiem Šveices bankām, ka tās esot piesavinājušās holokausta upuru noguldījumus, pieņēmušas zelta stieņus, sakausētus no nogalināto ebreju zelta zobiem, kā arī, tirgojoties ar Vāciju, nav atraidījušas vācu okupētajās zemēs salaupīto zeltu. Šie pārmetumi Šveices bankām pasaulē ieguva lielu ievēribu, tā savukārt tika panākts tas, ka vēlāk šīs bankas kompensēja ebrejus (un arī citus Otrā pasaules kara upurus) ar ievērojamām naudas summām. Šie ap “žīdu zeltu” saistītie jautājumi izraisīja aktīvu pētniecības darbu ne tikai pašā Šveicē vien, bet arī citās kara laikā neitrālajās zemēs, piemēram, Zviedrijā, kurai no Latvijas pētniecības viedokļa ir sava interese.

Pats par sevi saprotams, ka Pasaules holokausta forums, kuru rīkoja 2000. gadā Stokholmā ar pasaules vadošo valstsvīru piedalīšanos, atstājis savas pēdas, lai interese par holokaustu nemazinātos. Sevišķi forumā un ar forumu saistītajās organizācijās izvirzītās prasības – nākotnē jo sevišķi skolās speciāli mācīt par holokaustu – darījušas savu, lai kāpinātu sabiedrībā un sevišķi jaunatnē interesi par ebreju iznīcināšanu.

Tāpat ASV valdības režijā Vašingtonā rīkotajām (restitūcijas) konferencēm par Otrā pasaules kara laikā ebrejiem atņemtajām mākslas vērtībām un to atdošanu agrākajiem īpašniekiem ir bijusi sava ietekme uz sabiedrisko domu pasaulē.

Tāpēc sevišķi nepārsteidz tas, ka vēstures pētniecībā par vācu okupācijas laiku Baltijā/Latvijā dominē jautājumi, saistīti ar ebrejiem un ebreju iznīcināšanu. Tā apmēram 50% no visām pēdējo desmit gadu publikācijām par vācu okupācijas laiku Baltijā/Latvijā ir tieši vai arī daļēji saistīti ar ebreju jautājumu. (Tā kā holokausta jautājums neietilpst šī raksta uzdevumos, tad ar to saistītās publikācijas šeit netiks ievērotas.)

Blakus holokaustam lielu interesi ir izraisījuši arī jautājumi par atlīdzību vēl dzīvajiem holokaustu pārdzīvojušajiem un bijušajiem austrumu strādniekiem, kuri pēc Otrā pasaules kara dzīvoja Austrumeiropā un neietilpa agrākajās Vācijas Federatīvās Republikas kara upuru kompensācijas programmās. Sakarā ar strīdiem Vācijā izveidot Austrumeiropā dzīvojošo upuru fondu ("Atmiņa, atbildība un nākotne" [*Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*]), kā arī ar sūdzībām ASV tiesās, pieprasot no Vācijas milzīgas kompensāciju summas, šie jautājumi plaši atbalsojās pasaules masu medijos, par jaunu pievēršot Otrajam pasaules karam, holokaustam un citiem nacionālsociālisma briesmu un varasdarbiem kāpinātu uzmanību.

Otrs jautājums bez holokausta, kam pēdējā desmitgadē pievērsta manāma ievērtība, ir saistīts ar vācu armiju. Jāmin fascinācija Rietumos par SS, *Waffen-SS*, mēģinot šo karaspēku parādīt gan kā režīma ideoloģisko eliti, gan kā Eiropas "brīvprātīgo" armiju cīņā pret boļševismu un par Jauno Eiropu, gan arī akcentēt SS "nežēlīgo, brutālo" karošanas veidu un tā lomu holokaustā un citu austrumu tautu apspiešanā un iznīcināšanā.

Speciāls novirziens šai tematu lokā saistītā ar vācu armijas jautājumiem ir kļuvis vācu vērmahta nozīmes izvērtēšana, jo sevišķi karā pret Padomju Savienību. Saisītībā ar plašo izstādi par vērmahtu 1995./1996. gadā tas tika nostādīts noziedzīgas organizācijas lomā. Šis apgalvojums izraisīja plašas debates un intensīvu pētniecisko darbu par vērmahta ietekmes pakāpi karā. Atklājās arī, ka izstādes rīkotāji plaši bija izmantojuši Krievijas Federācijas arhīvu materiālus, tos nekritiski eksponējot izstādē.⁴ Uz laiku pat nācās izstādi slēgt, lai pārskatītu materiālus un izlabotu kļūdas.⁵ Sekas bija tādas, ka ap izstādes tematiku saistītā pētniecība deva plašu publikāciju klāstu.

Šim pētījumam/ziņojumam izvērtēti un izmantoti publikācijas/raksti par Latviju vācu okupācijas laikā, kas publicēti ārpus Latvijas laikā no 1995. gada līdz 2004. gada pavasārim. (Šai analīzē nav ietilpināti Lietuvā un Igaunijā izdotie darbi, par kuriem konferencē vajadzēja ziņot attiecīgo zemju vēstures komisiju locekļiem.) Te arī būtu jāpiemin, ja neskaita holokaustu, ka tieši par Latviju nav rakstīta neviena speciāla monogrāfija vai izdoti speciāli rakstu krājumi, kādi, piemēram, atrodami par Lietuvu. Tāpat jāatzīmē, ka

vairākums rakstu, kas saistīti ar Latviju vācu okupācijas laikā, atrodams rakstu krājumos. Atlasītās publikācijas pēc to nozīmes Latvijas vēstures pētniecībā, kopskaitā 61, varam iedalīt piecās grupās. (Atlase ir subjektīva, un autors nekādā ziņā neapgalvo, ka ir apzinājis un izvērtējis absolūti visas publikācijas par vācu okupācijas laiku.)

1. Raksti, kuros tikai un tieši aplūkotas problēmas vācu okupētajā Latvijā, – kopskaitā deviņi.
2. Raksti par vācu okupācijas laika problēmām, kuru sakarībā arī Latvija tiek pieminēta.
3. Raksti, kas attiecas uz visām trim Baltijas valstīm, kuras vācu okupācijas laikā sastāvēja Austrumzemes reihskomisariātā.
4. Raksti, kas attiecas uz citiem reihskomisariāta ģenerālapgabaliem (Igaunija, Lietuva vai Baltkrievija), bet analizētā satura ziņā ir nozīmīgi arī Latvijai.
5. Raksti, kuros apskatītas vispārējas Otrā pasaules kara laika un ar vācu okupācijas varu saistītas problēmas, interesantas arī Latvijas apstākļu pētīšanai.

Vairākums rakstu Latvijai skar netieši, tomēr ir būtiski ar tiem iepazīties. Tie palīdz skaidrāk saskatīt vācu politikas būtību, kas, analizējot tikai viena ģenerālapgabala dokumentus – mūsu gadījumā Latvijas, bieži vien īsti neatklājas. Analizējot šādus darbus, iegūstam plašāku skatienu uz problēmām, dziļāk varam izprast rīcības, notikumus un norises, kas viss kopā noved pie okupācijas laika politikas labākas izpratnes. Tā, piemēram, ja Latvijā raksta par Salaspils nometni, tad autoriem būtu labi zināt, ka publicēts Gabriele Lotfi speciāls pētījums par policijas cietumiem un labošanas darbu nometnēm.⁶ Arī vāciešiem bija savi noteikumi un priekšraksti, un viņi nedarbojās “beznoteikumu un bezlikumu” telpā. Ja, piemēram, rakstām par Latviešu SS brīvprātīgo leģionu un policijas bataljoniem, mums būtu jāpārzina vācu armijas un SS direktīvas, kuras attiecās arī uz latviešu vienībām. Nevaram dzīvot ar uzskatiem vien, ka latviešu vienības padomju teritorijā būtu nodarbojušās tikai ar “labdarību”.

Bez tā publikācijas varam iedalīt vēl divās grupās, ievērojot to, vai šie darbi dod kaut ko jaunu pētniecībai par Latviju vācu okupācijas laikā vai ne.

1. Darbi, kuros ir jauna, līdz šim nezināma informācija par rīcību, notikumiem un norisēm vācu okupācijas laikā.
2. Darbi, kuros nav nekā jauna un kuri principā ir jau zināmu faktu atkārtojums, ieskaitot Latvijas vēstures pētniekiem zināmās nepareizības un kļūdas par Latviju vācu okupācijas laikā.

Diemžēl jākonstatē, ka vairākums šai uzskaitē un analizē iekļauto darbu būtu pie-skaitāms otrajai grupai, kas Latvijas vēstures pētniecībai nekā jauna nedod. Tāpēc tālākajā darbu aplūkojumā sīkāk tiks aprakstīti tikai atsevišķi piemēri, kuros atrodams kaut kas Latvijas vēsturē jauns un nezināms, katra darba vai publikācijas saturu visumā raksturojot ar vienu teikumu.

Šim rakstam atlasītos darbus pēc to tematikas var iedalīt šādās grupās:

1. Bibliogrāfiski materiāli, dokumenti.
2. Vārdnīcas.
3. Biogrāfiski izdevumi.
4. Ārpolitiskie aspekti.
5. Militārie jautājumi.
6. Okupēto teritoriju pārvaldīšana.
7. Dažādi temati.
 - A. Baltvācieši.
 - B. Kultūras vērtību laupīšana.
 - C. Kara noziedznieku problēma.
 - D. "Žīdu zelts".
 - E. Pretošanās kustība un bēgšana.
 - F. Saimniecības politika.
 - G. Vispārēja rakstura darbi.

Publikācijas

1. Bibliogrāfiski materiāli, dokumenti

1. Rolf-Dieter Müller, Gerd R. Ueberschär: *Hitlers Krieg im Osten 1941–1945. Ein Forschungsbericht*. – Darmstadt, 2000.
2. *Einsatz im "Reichskommissariat Ostland". Dokumente zum Völkermord im Baltikum und in Weißrußland 1941–1944*. Hrsg. von Wolfgang Benz, Konrad Kwiet, Jürgen Matthäus. – Berlin, 1998 (= Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939–1945. Bd. 6).
3. *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. Hrsg. von Elke Fröhlich. Bd. 9. – München, 1998 (Dezember 1940) un turpmākie sējumi.
4. *"Führer-Erlasse" 1939–1945*. Edition sämtlicher überlieferter, nicht im Reichsgesetzblatt abgedruckter, von Hitler während des Zweiten Weltkrieges schriftlich erteilter Direktiven aus den Bereichen Staat, Partei, Wirtschaft, Besatzungspolitik und Militärverwaltung. Zusammengestellt und eingeleitet von Martin Moll. – Stuttgart, 1997.
5. *СССР i germanskij vopros 1941–1949*. – Moskva, 1996.
6. Martin Seckendorf: "Deutsche Baltikumkonzeptionen 1941–1944 im Spiegel von Dokumenten der zivilen Okkupationsverwaltung. Eine Dokumentation". 1999, 16 (2001), 140–172.

7. **Peter Klein (Hg.): Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD. – Berlin, 1997 (= Publikationen der Gedenk- und Bildungsstätte Haus der Wannsee-Konferenz. Bd. 6). (Sk. arī 31. nr.)**

Millera un Īberšēra darbs (1) ir komentēta bibliogrāfija par vācu politiku un kara vešanu Austrumeiropā. Tajā tiek uzrādītas arī publikācijas par Baltiju un Latviju, kaut gan bibliogrāfijā uzņemto darbu izlasei ir savi trūkumi. Dokumentu krājumā *“Einsatz im Reichskommissariat Ostland”* (2) iekļauti dokumenti, kurus ASV Holokausta muzeja arhīvs atlasījis Baltijas arhīvos un kuri līdz šim plašākam zinātnieku lokam nebija zināmi. Vācijas reih propagandas ministra J. Gebelsa publicētās dienasgrāmatas (3) vēsturniekiem ir neatvietojams avots, un tajās arī bieži tiek minēti notikumi, saistīti ar Baltijas valstīm un Latviju. Dokumentu krājumā *“Führer-Erlasse” 1939–1945* (4) mēģināts savākt visas Hitlera pavēles, kurām bija likuma spēks, kaut tomēr jākonstatē, ka attiecībā uz Baltiju grāmatas autoram tas nav pilnībā izdevies, piemēram, trūkst pat pavēles par Latviešu leģiona izveidošanu. *“SSSR i germanskij vopros 1941–1949”* (5) arī publicēti dokumenti, kas nepārprotami rāda, ka PSRS, jau sākot ar 1941. gada beigām, pieprasīja, ka pēc kara Baltijas valstīm atkal jāietilpst PSRS sastāvā. M. Zekendorfa darbs (6) ir komentēta dokumentu izlase, pamatā izmantojot reihskomisāra Politiskās nodaļas vadītāja F. Trampedaha sacerētus dokumentus. P. Kleina izdotajā grāmatā (7) blakus rakstiem par četru operatīvo grupu darbību arī publicēti reih Drošības galvenās pārvaldes pārskati par operatīvo grupu darbību, kā arī drošības pārvaldes instrukcijas operatīvajām grupām. Beidzot šis materiāls ir apkopots vienā grāmatā.

2. Vārdnīcas

8. **Lexikon des Holocaust. Hrsg. von Wolfgang Benz. – München, 2002.**
9. **Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Hrsg. von Wolfgang Benz, Hermann Graml, Hermann Weiß. – München, 1997.**

No šīm divām vārdnīcām, kas publicētas Vācijā, kā negatīvu piemēru Baltijas un Latvijas vēstures atainošanā var minēt *“Lexikon des Holocaust”* (8), kuras šķirkļos atradīsim nepareizības, kas mūsdienās vairs nav attaisnojamas ar nezināšanu. Piemēri:

Estland – Naids un gatavība lietot vardarbību pret ebrejiem Igaunijā izaudzis, tāpat kā Lietuvā un Latvijā, no vietējo nacionālo aprindu naida pret ebrejiem.

Pogrom – Tie notikuši Baltijā/Latvijā daļēji jau pirms vāciešu ienākšanas. Šai jautājumā pastāvējušas norunas starp Operatīvo grupu un “vietējām NS organizācijām”.

Rumbula – Bez Latvijas ebrejiem Rumbulā nogalināti arī 10 000 Vācijas, Austrijas un Bohēmijas–Morāvijas ebreju, kas ar vilcienu pievesti tieši iznīcināšanas vietai Rumbulā.

Schutzmannschaften – Šie bataljoni veidojušies no kolaborantiem, kas piedalījušies pirmajā ebreju iznīcināšanas vilnī. Šie policisti devuši speciālu zvērestu Ādolfam Hitleram.

Trawniki – Travnīku nometnē citu vidū arī latvieši apmācīti/audzināti ebreju slepkavošanai. Travnīku vīri tiek apzīmēti kā “apmācīti cilvēku slepkavošanas” kaujinieki.

[Te jāpiebilst, ka līdz šim latvieši ne Travnīku nometnē, ne Travnīku kontingentā nav konstatēti. – K. K.]

Arī “*Enzyklopädie des Nationalsozialismus*” (9) uzņemtie šķirkļi par Baltiju/Latviju nav šādā ziņā visai korekti, jo temati galvenokārt centrēti tikai ap holokausta norisēm.

3. Biogrāfiski izdevumi

10. Franz W. Seidler: *Die Kollaboration 1939–1945. Zeitgeschichtliche Dokumentation in Biographien.* – München; Berlin, 1995.
11. Gerhard P. Bassler: *Alfred Valdmanis and the Politics of Survival.* – Toronto; Buffalo; London, 2000.
12. Uwe Danker: “*Der schleswig-holsteinische NSDAP-Gauleiter Hinrich Lohse. Überlegungen zu seiner Biografie*”. Michael Ruck/Karl Heinrich Pohl (Hg.). *Regionen im Nationalsozialismus.* – Bielefeld, 2003 (= IZRG-Schriftenreihe. Bd. 10), 91–120.

V. Zaidlera biogrāfiskajā krājumā (10) uzņemtas arī četras pagaras latviešu “kolaborantu” biogrāfijas – Rūdolfa Bangerska, Oskara Dankera, Artura Silgaiļa un Voldemāra Veisa. Biogrāfijas tomēr ir kļūdu pilnas. P. Baslera sarakstītajā Valdmaņa biogrāfijā (11) arī uzmanība pievērsta A. Valdmaņa darbībai vācu okupācijas laikā, kaut darba galvenā tēma tomēr attiecas uz Valdmaņa aktivitātēm Kanādā. Vācu vēsturnieks U. Dankers (12) jau daudzus gadus ir pētījis reihskomisāra Hinriha Lozes biogrāfiju, sevišķi pievēršoties Lozes dzīvei pēc kara un viņa spējām izvairīties no tiesāšanas.

4. Ārpolitiskie aspekti

13. Gerd R. Ueberschär, Lev A. Bezymenski (Hrsg.): *Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion 1941. Die Kontroverse um die Präventivkriegsthese.* – Darmstadt, 1998.

14. **Bianka Pietrow-Ennker (Hg.): Präventivkrieg? Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion. – Frankfurt am Main, 2000.**
15. **Gerhard Baumfalk: Überfall oder Präventivschlag? – Frankfurt am Main, 1997.**
16. **James Barros, Richard Gregor: Double Deception. Stalin, Hitler, and the Invasion of Russia. – Dekalb, 1995.**

Visi šie darbi (13–16) savā veidā saistīti ar preventīvā kara jautājumu, vai Hitleris ar savu uzbrukumu PSRS aizsteidzās priekšā Staļina plānotajam iebrukumam Vācijā. Autori visumā domu par Staļina plānoto uzbrukumu noraida. Toties atsevišķos rakstos atrodamas interesantas detaļas, kas arī attiecas uz Latviju, piemēram, ka Staļins ar interesi lasījis latviešu dubultaģenta Oresta Berlinga ziņojumus no Berlīnes u.c.

5. Militārie jautājumi

17. **Hannes Heer, Klaus Naumann (Hg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944. – Hamburg, 1995.**
18. **Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944. Ausstellungskatalog.** Redaktion Hannes Heer, Birgit Otte. – Hamburg, 1996.
19. **Die Wehrmacht. Mythos und Realität.** Hrsg. von Rolf-Dieter Müller, Hans-Erich Volkmann. – München, 1999.
20. **Hannes Heer: Tote Zonen. Die deutsche Wehrmacht an der Ostfront. – Hamburg, 1999.**
21. **Christian Hartmann: “Verbrecherischer Krieg – verbrecherische Wehrmacht? Überlegungen zur Struktur des deutschen Ostheeres 1941–1944”. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 2004, Heft 1, 1–75.**
22. **Die Waffen-SS. Text und Dokumentation** Wolfgang Schneider. – Berlin, 1998.
23. **Die Waffen-SS. Text und Dokumentation** Wolfgang Schneider. – Berlin, 2000.
24. **Bernd Wegner: Hitlers politische Soldaten: Die Waffen-SS 1933–1945. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 1999 (6. Auflage).**
25. **Christopher Ailsby: SS: Hell on the Eastern Front. – London, 1998; Die Waffen-SS an der Ostfront. Der Rußland-Feldzug 1941–1945. – Wien, 2000.**
26. **Christopher Ailsby: Waffen-SS: The Unpublished Photographs. – London, 1998; Die Geschichte der Waffen-SS. In Wort und Bild 1923–1945. – Wien, 1999.**

27. Gordon Williamson: *Die SS. Hitlers Instrument der Macht.* – Klagenfurt, 1998. (Angļu izdevums, Londona, 1994.)
28. *Vostočnie dobrovolci v vermahte, policii i SS.* Izd. S. Drobjazko, A. Karašuk. – Moskva, 2000.
29. Rolf Michaelis: *Esten in der Waffen-SS. Die 20. Waffen-Grenadier-Division der SS (estnische Nr. 1).* – Berlin, 2000.
30. Franz Kurowski: *Todeskessel Kurland. Kampf und Untergang der Heeresgruppe Nord 1944/1945.* – Wölfersheim-Berstadt, 2000.
31. *The Latvian Legion. Selected Documents.* By Mirdza Kate Baltais. – Toronto, 1999.
32. Patrick Agte: *Europas Freiwillige der Waffen-SS.* – Osnabrück, 2000.
33. Franz W. Seidler: *Avantgarde für Europa. Ausländische Freiwillige in Wehrmacht und Waffen-SS.* – Selent, 2004.
34. Ruth Bettina Birn: ““Zaunkönig” an “Uhrmacher”. Große Partisanenaktionen 1942/43 am Beispiel des “Unternehmens Winterzauber””. *Militärgeschichtliche Zeitschrift* 60 (2001), 99–118.
35. Ruth Bettina Birn: “Collaboration with Nazi Germany in Eastern Europe: The Case of the Estonian Security Police”. *Contemporary European History* 10, 2 (2001), 181–198.
36. Richard Breitman: “Himmler’s Police Auxiliaries in the Occupied Soviet Territories”. *Simon Wiesenthal Center Annual* 7 (1997).
37. Andrej Angrick, Peter Klein: “Riga 1941–1944”. *Orte des Grauens. Verbrechen im Zweiten Weltkrieg.* Hrsg. von Gerd R. Ueberschär. – Darmstadt, 2003, 195–206.

Darbi 17–21 saistās ap diskusiju par vērmahta nozīmi karā pret Padomju Savienību. Rakstu krājumā “*Die Wehrmacht ..*” (19) atrodami atsevišķi raksti, kas var būt arī interesanti Latvijas vēstures pētīšanai (*Lutz Klinkhammer, Timm C. Richter, Hans Umbreit, Peter Klein, Jürgen Förster, Knut Stang*).

Ļoti interesants ir 2004. gadā iznākušais Kristiāna Hartmaņa raksts (21) par “noziedzīgo karu un noziedzīgo vērmahtu”. Izanalizējot vācu armijas operācijas Padomju Savienības teritorijā, autors atzīst, ka armija visumā piedalījies astoņos noziegumos: četri lielākie noziegumi veikti frontes aizmugurē, bet četri bijuši saistīti tieši ar darbību frontē. Aizmugurē krievu karagūstekņi lielā skaitā pamesti bada nāvei; aizmugurē noticis “sevišķi nežēlīgs partizānu karš”; aizmugurē īstenota civiliedzīvotāju slepkavošana, jo sevišķi ebreju iznīcināšana; aizmugurē piekopta ekonomiskā Padomju Savienības izlaušanās politika. Toties frontes iecirkņos tikusi īstenota tā sauktā komisāru pavēle, civiliedzīvotāji padzīti no savām dzīvesvietām, vests ideoloģiski pamatots karš, ne-

ievērojot kara likumus un starptautiskās tiesības, un visubeidzot – atkāpjoties piekopta “nodedzinātās zemes taktika”. Hartmanis uzskata, ka jautājumam jāpieiet diferencēti un nevar akceptēt vērmahta izstādes rīkotāju sākotnējās tēzes, ka viss vērmahts un visi tā dalībnieki būtu uzskatāmi par noziedzniekiem. Vai vērmahts būtu kara noziegumos vainojams kā institūcija, un vai līdz ar to arī visi tā piederīgie kļūtu par tādiem? Vai visi bija noziedznieki vai tikai daļa? Kāda bija katra indivīda iesaistīšanās pakāpe karā? Vai konstatējamas tādas atbildību pakāpes kā pašatbildība un līdzatbildība, vai ar pavēlēm un drakoniskiem līdzekļiem panākta paklausība? Vai frontē konstatējamas atbildības atšķirības starp tiešiem darītājiem, līdzskrējējiem un neiesaistītajiem? (Visi šie ir aspekti un jautājumi, kas ļoti cieši saistīti arī ar Latviešu leģiona darbību Otrā pasaules kara laikā.)

Raksti par *Waffen-SS* (22–28) ir vispārēji un neko jaunu par latviešu SS divīzijām nevēstī. Atšķirīga ir B. Vegnera grāmata (24), kura ir līdz šim plašākais zinātniskais darbs par *Waffen-SS* uzbūvi, kaut tajā par latviešiem nav rakstīts. Mihaeļa (29) grāmata par igauņu ieroču-SS bāzējas uz agrākām publikācijām un pētījumiem. F. Kurovskis (30) tikai apraksta vācu vienību darbību Kurzemē. Latviešu leģiona problemātikai, sevišķi tā izveidošanai un leģionāru statusam pēc kara, ir veltīts Mirdzas Kates Baltais dokumentu krājums (31), kura dokumenti ņemti galvenokārt no ASV Nacionālā arhīva un tiesas prāvas Kanādā pret Pēteri Vītoli. P. Agte savā darbā (32) aplūko tos SS dalībniekus, kas ieguvuši augstākos kara apbalvojumus, to starpā ieskaitot arī latviešus.

F. V. Zaidlera darbs (33) ir jaunākais par ārzemniekiem *Waffen-SS* rindās. Autors uzsver, ka latviešiem bijusi sevišķa nozīme: pirmkārt, viņi veidoja lielāko ārzemnieku kontingentu ieroču-SS sastāvā. Otrkārt, viņi bija vienīgā tauta, kurai bija divas ieroču-SS divīzijas. Treškārt, viņiem bija lielākais karavīru skaits, kas saņēmis augstākos militāros apbalvojumus. Savā darbā autors izmantojis gan arhīvu materiālus, gan publikācijas par Latviešu leģionu (ieskaitot latviešu darbus), ar arhīva materiāliem sniedzot dažas jaunas detaļas par Hitlera nostāju pret latviešu uzņemšanu vērmahta sastāvā. Zaidlers viscauri uzsver, ka latvieši bijuši brīvprātīgie un paši izlēmuši iestāties ieroču-SS rindās. Tāpat R. Bangerskis pats izsludinājis mobilizāciju akcijas. (Nenoliedzami, ka eksistē tāds dokuments, kurā teikts, ka iesaucamais var brīvprātīgi izvēlēties starp ieroču-SS, vērmahtu un darba dienestu. Tādu direktīvu patiešām izdeva pirmās mobilizācijas akcijas sākumā 1943. gada 26. februārī, bet pēc desmit dienām to uz visiem laikiem atcēla (8. martā). Tas ir fakts, kuru pētniecībā parasti piemirst. Tāpat arī ģenerālis R. Bangerskis (vai arī ģenerālis O. Dankers) mobilizācijas uzsaukumus neizdeva pašierosmē, bet tam pamatā bija vācu pavēles.) Visumā darbs pārstāv jau pazīstamu viedokli, kurš apgalvo, ka visi latvieši ieroču-SS rindās bijuši brīvprātīgie.

Partizānu apkarošanas akcijai *“Winterzauber”* Kanādas pētniece Betina Birna nesen veļtījusi speciālu studiju (34), savam darbam izvērtējot gan Vācijas arhīvu, gan Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA), gan Vitebskas arhīva Baltkrievijā materiālus.

Pēc viņas uzskatiem, vēstures pētniecībā pēdējos desmit gados arī esot nostiprinājusies atziņa, ka vēрмаhta kara vešanas forma nekādā ziņā nav bijusi “tīra” un ka arī vēрмаhts plaši bijis iesaistīts noziedzīgās nacionālsociālistu politikas, kā arī to plānu realizēšanā Padomju Savienībā. Šī atziņa savukārt novedusi pie tā, ka dažkārt pētniecībā sāk izzust starpība starp vācu armiju, SS un policiju. Visi skaitās vienādi vainīgi vācu iznīcināšanas politikas īstenošanā. Tādējādi arī partizānu karš kļūst par nacionālsociālistu ideoloģijas sastāvdaļu, kuras mērķis ir rases ziņā par mazvērtīgiem uzskatīto iznīcināšana. Arī partizānu karš kļūst par iznīcināšanas karu, ignorējot citas militārā kara iespējamās realitātes.

Izvērtējot to, vai SS un SD vienības veica tādus pašus uzdevumus kā, piemēram, latviešu policijas bataljoni, vai arī būtu vērojama kāda starpība šo dažādo vienību rīcībā, kas ne tikai būtu izskaidrojama ar atšķirīgām pavēlēm, Birna nāk pie secinājuma, ka jautājums jāizvērtē diferencēti, nenoliedzot SS un SD vadošo lomu partizānu un civiliedzīvotāju slepkavošanā. Sakarā ar vēрмаhta izstādi izvirzītās tēzes, ka neesot starpības starp dažādo vācu vienību darbību, visumā jānoraidot, kā tas skaidri esot redzams no *“Winterzauber”* akcijas materiāliem.

Birnas pētījums par igauņu Drošības policiju (35) latviešu vēsturniekus varētu interesēt no komparatīvā aspekta, jo pretēji Igaunijai par latviešu Drošības policijas darbību ir saglabājusies ļoti maz materiālu. R. Breitmaņa darbs (36) par nevācu policijas bataljoniem jau ir izvērtēts K. Kangeras rakstos. A. Angrika un P. Kleina raksts (37) nozīmīgs ar to, ka tajā pirmo reizi tiek citēts pulkveža V. Ulleršpergera ziņojums par Rīgas ieņemšanu 1941. gada 30. jūnijā/1. jūlijā.

6. Okupēto teritoriju pārvaldīšana

38. *Europa unterm Hakenkreuz. Analysen, Quellen, Register. Zusammengestellt und eingeleitet von Werner Röhr. – Heidelberg, 1996 (= Europa unterm Hakenkreuz. Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus. Bd. 8 (zugleich Ergänzungsband 2)).*
39. Hagen Fleischer: *“Nationalsozialistische Besatzungsherrschaft im Vergleich: Versuch einer Synopse”*. *Anpassung, Kollaboration, Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. – Berlin, 1996 (= Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939–1945. Bd. 1), 257–302.
40. Wolfgang Benz: *“Typologie der Herrschaftsformen in den Gebieten unter deutschem Einfluß”*. *Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft*

- und Verwaltung im besetzten Europa*. – Berlin, 1998 (= Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939–1945. Bd. 4), 11–25.
41. Seppo Myllyniemi: “Enttäuschter Nationalismus im Baltikum”. *Anpassung, Kollaboration, Widerstand. Kollektive Reaktionen auf die Okkupation*. – Berlin, 1996 (= Nationalsozialistische Besatzungspolitik in Europa 1939–1945. Bd. 1), 171–189.
 42. Christine Pajouh: “Die Ostpolitik Alfred Rosenbergs 1941–1944”. *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Hrsg. von Michael Garleff. – Köln; Weimar; Wien, 2001, 167–195.
 43. Hans-Heinrich Wilhelm: *Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42*. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien, 1996.
 44. *The Baltic Countries under Occupation. Soviet and Nazi Rule 1939–1991*. Editor: Anu Mai Köll. – Stockholm, 2003 (= Studia Baltica Stockholmiensia. Volume 23).
 45. Christian Gerlach: *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*. – Hamburg, 1999.
 46. Kārlis Kangeris: “Die Kulturpolitik der deutschen Okkupationsmacht in Lettland 1941–1944. Eine Einführung”. *The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945*. Edited by Baiba Metuzāle-Kangere. – Stockholm, 2004 (= Södertörn Academic Studies. 18), 188–213.
 47. M. Ju. Krysin: *Pribaltika meždu Stajinim i Gitlerom*. – Moskva, 2004.
 48. Bernhard Chiari: *Alltag hinter der Front. Besatzung, Kollaboration und Widerstand in Weißrußland 1941–1944*. – Düsseldorf, 1998 (= Schriften des Bundesarchivs. Bd. 53).

Pirmajos trijos darbos (38–40) autori analizē vācu okupācijas politiku dažādās Eiropas zemēs, analīzes pamatā vēl balstoties uz dažādiem kolaborācijas modeļiem.⁷ Somu vēsturnieks, pirmās plašās grāmatas autors par vācu okupāciju Baltijas valstīs Sepo Milliniemi (*Myllyniemi*), pēc daudz gadiem atkal atskatījies uz vācu okupācijas laiku Baltijā (41), šoreiz vietējo iedzīvotāju attiecības ar vāciešiem skaidrojot ar “pieviltajām cerībām”, kas novedis pie tā, ka atšķirība starp “kolaborāciju un pretošanos” kļuvusi nenosakāma. Grāmata “*Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*” (42) ir tādā ziņā interesanta, ka tajā sīkāk analizēta austrumu reihministra Alfreda Rozenberga austrumu politiku, kā arī šeit pieskaras Baltijas vāciešu noņemšanai Vartelandē Polijā. “*Die Einsatzgruppe A ..*” (43) publikācijas pamatā ir H. H. Vilhelma doktora disertācija, kas šai izdevumā papildināta ar plašu jaunāko bibliogrāfiju par Baltijas valstīm Otrā pasaules kara laikā. Šī grāmata ir plašāka nekā Vilhelma nodaļa agrāk (1981) kopā

ar Krausniku publicētajā grāmatā *“Die Truppe des Weltanschauungskrieges”*. *“The Baltic Countries under Occupation ..”* ir rakstu krājums (44), kurā arī ievietoti trīs raksti par Latviju vācu okupācijas laikā (Gerhards Baslers, Jānis Kalnačs, Ieva Kalniņa). K. Kangeris (46) savukārt ir publicējis pārskatu par vācu okupācijas varas kultūras politiku Latvijā. K. Gerlaha un B. Kiāri darbos (45 un 48) analizēti apstākļi Baltkrievijā, un šie darbi, jo sevišķi Gerlaha pētījums, ir ļoti noderīgi arī Latvijas analīzei. M. Krisina Maskavā publicētajai grāmatai (47) ir sava politiski propagandistiskā ievirze, kaut arī fakti par vācu okupācijas laiku nav viscaur nekorekti.

7. Dažādi temati

A. Baltvācieši

49. Kārlis Kangeris: *“Die Deutschbalten und die nationalsozialistische Okkupationspolitik im Baltikum: Fragen der Rückkehr und des Einsatzes der Deutschbalten in Lettland 1941–1944”*. Boris Meissner, Dietrich A. Loeber, Detlef Henning (Hg.). *Die deutsche Volksgruppe in Lettland*. – Hamburg, 2000, 187–206.
50. Matthias Schröder: *Deutschbaltische SS-Führer und Andrej Vlasov 1942–1945. “Rußland kann nur von Russen besiegt werden”: Erhard Kroeger, Friedrich Buchardt und die “Russische Befreiungsarmee”*. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2001.

“Die Deutschbalten und die nationalsozialistische Okkupationspolitik ..” ir K. Kangeras pirmais raksts, kurā analizēta baltvācu atgriešanās vācu okupētajā Latvijā. Tomēr šai rakstā netiek sīkāk pētīts baltvācu darbs un viņu loma civilpārvaldē. M. Šrēdera doktora disertācijā (50) galvenokārt analizēta Latvijas baltvācu Erharda Krēgera un Frīdriha Būharda nozīme SS, lai veidotu tā dēvēto Vlasova armiju. Ievada nodaļās tiek izgaismota šo divu vīru loma vācu tautības grupas politikā Latvijā pirms repatriācijas 1939. gadā.

B. Kultūras vērtību laupīšana

51. Peter M. Manasse: *Verschleppte Archive und Bibliotheken. Die Tätigkeiten des Einsatzstabes Rosenberg während des Zweiten Weltkrieges*. – St. Ingbert, 1997.
52. Anja Heuss: *“Die “Beuteorganisation” des Auswärtigen Amtes. Das Sonderkommando Künsberg und der Kulturgutraub in der Sowjetunion”*. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 45 (1997), 535–556.

53. **Wolfgang Eichwede, Ulrike Hartung (Hrsg.): “Betr.: Sicherstellung”. NS-Kunst-raub in der Sowjetunion. – Bremen, 1998.**
54. **Wilhelm Lenz: “Die Verlagerung des Revaler Stadtarchivs im Rahmen des “Archivschutzes” während des Zweiten Weltkrieges”. Reval. Handel und Wandel vom 13. bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. von Norbert Angermann, Wilhelm Lenz. – Lüneburg, 1997, 397–443.**

Šais četros darbos (51–54) Latvija nav pieminēta. Toties šie darbi ir interesanti un noderīgi tajā ziņā, ka tajos aprakstīta A. Rozenberga štāba kultūras vērtību laupīšanas politika un metodika, par ko Latvijas arhīvos ir ļoti trūcīgas ziņas. No šiem darbiem arī uzzinām par viena otra Baltijas vācieša lomu Rozenberga štābā.

C. Kara noziedznieku problēma

55. **NS-Verbrechen und Justiz. – Düsseldorf, 1996 (= Juristische Zeitgeschichte. Bd. 4).**
56. **Manfred Zeidler: “Der Minsker Kriegsverbrecherprozeß vom Januar 1946”. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 52, 2 (2004), 211–244.**

Rakstu krājumā “NS-Verbrechen und Justiz” (55) plaši aprakstīta prāva pret Boļeslavu Maikovski Minsterē Vācijā, kas ilga no 1990. gada līdz 1994. gadam un tika izbeigta Maikovska sliktās veselības dēļ. Latviešu lasītājiem interesanta ir nodaļa, kurā aplūko pret Maikovski, kā arī citiem kara noziedzniekiem Rīgā 1965. gadā sarīkoto procesu. Latviešus varētu arī interesēt Manfrēda Caidlera (56) analīze par kara noziedznieku procesu Minskā 1946. gadā. Izanalizējot pieejamo materiālu, autors secina, ka procesa gaitā ir palikuši daudzi nenoskaidroti jautājumi, lai to, kā arī faktu izvērtēšanu varētu uzskatīt par izbeigtu. Drīzāk būtu jāturpina dziļāka procesa izpēte. (Arī te latviešu vēsturniekiem vajadzētu padomāt, kā novērtēt Rīgas kara noziedznieku prāvu 1946. gadā. Vai arī nebūtu jāuzsāk sīkāka šī procesa apstākļu un gaitas izmeklēšana?)

D. “Židu zelts”

57. **Sverige och judarnas tillgånger. Slutrapport fran kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för Andra världskriget. – Stockholm, 1999 (= SOU 1999: 20).**

Pēc Šveices arī Zviedrija tika ierauta diskusijās par “ebreju līdzekļiem” Zviedrijas bankās. Lai noskaidrotu jautājumus par ebreju līdzekļiem un Zviedrijas tirdzniecību ar Vāciju, vai zviedru puse pieņēmusi arī “netīru zeltu”, t.i., no citām zemēm nolaupītu zeltu, Zviedrijā

tika izveidota Parlamentārā izmeklēšanas komisija. Šīs komisijas ziņojumā (57) un ar to kopā atklātajos dokumentos kļuva redzams, ka Zviedrijas bankās ir daudzu baltiešu kopš kara laika “neskartu” kontu un ka nevar būt runa tikai par nacisma upuriem, bet tikpat daudz būtu arī jārūnā pa komunisma terora sekām.

E. Pretošanās kustība un bēgšana

58. **Maj Wechselmann: *De bruna förbindelserna*. – Stockholm, 1995.**

59. **Carl Göran Andrae: *Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944*. – Uppsala, 2004 (= Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi. 83).**

M. Vekselmanes darbs (58) sarakstīts ar skaidru nolūku, lai parādītu, kā Zviedrijas slepenais dienests sadarbojies ar nacistiem. Tajā ir arī nodaļa par baltiešu bēgšanu uz Zviedriju un laivu akcijām, kuru organizēšanā piedalījās Zviedrijas militārais izlūkdienests. Kaut gan nodaļa par baltiešiem rakstīta ļoti tendenciozi, tad tomēr tā pētniekam var noderēt kā pirmais avots, lai noskaidrotu, kuros Zviedrijas Kara arhīva fondos atrodami materiāli par baltiešu laivu akcijām. Toties Andrē darbs (59) ir uz plašas arhīvu bāzes veikts pētījums par igauņu bēgšanu uz Zviedriju. Rakstot Latvijas vēsturi, kas saistīta ar Otro pasaules karu un iedzīvotāju bēgšanu uz Zviedriju, Andrē darbs ir izmantojams kā ļoti vērtīgs palīgīdzeklis.

F. Saimniecības politika

60. **Jan Erik Schulte: *Zwangsarbeit und Vernichtung: Das Wirtschaftsimperium der SS. Oswald Pohl und das SS-Wirtschafts-Verwaltungshauptamt 1933–1945*. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2001.**

J. E. Šultes pētījumā (60) plaši apskatīta SS saimniecības politika un SS saimnieciskie uzņēmumi. Diezgan daudz vietas atvēlēts arī SS saimniecības politikas aprakstīšanai Latvijā. Šī iemesla pēc šis darbs noteikti jāievēro, ja vēlas rakstīt par vācu okupācijas laika saimniecības politiku Latvijā.

G. Vispārēja rakstura darbi

61. **Dietrich Beyrau: *Schlachtfeld der Diktatoren. Osteuropa im Schatten von Hitler und Stalin*. – Göttingen, 2000.**

D. Beiraua darbs (61) dod labu ieskatu problemātikā, saistītā ar valstīm, kuras atradās Hitlera un Staļina ietekmes sfērā. Šai darbā analizē gan “nacionālsociālistisko ellī”,

gan “sociālistisko purgatoriju”, gan tautu likteņus, gan “etnisko tīrīšanu”, gan robežu pārbīdīšanu, beigās summējot abu noziedzīgo režīmu cilvēku upurus. Šis darbs var būt studentiem un citiem zinību meklētājiem labs ievads Austrumeiropas tautu likteņos Otrā pasaules kara laikā.

Nobeigums

Jāatzīst, ka vēstures pētniecības darbs par vācu okupācijas laiku Baltijā/Latvijā nepārprotami atrodas pašā Baltijā/Latvijā, kaut tomēr holokausta pētniecībā interese par ebreju iznīcināšanu Baltijā/Latvijā (sevišķi par Lietuvu) ārpus Baltijas/Latvijas vēl vienmēr ir liela. Tas pats pilnā mērā attiecas arī uz publikāciju skaitu. Tā, piemēram, no vienpadsmit Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumiem deviņi ir rakstu krājumi, kuros atrodam 101 rakstu par vācu okupācijas laiku galvenokārt Latvijā, no kuriem savukārt 39 ir par holokausta problēmām. Arī ārpus Latvijas Vēsturnieku komisijas darbības loka publicēts daudz monogrāfiju, dokumentu un rakstu krājumu, kā arī periodikā un zinātniskos izdevumos atsevišķi raksti, kas ataino vācu okupācijas laiku. Šie darbi nav vienādi labas un augstas kvalitātes, bet tomēr ir nenoliedzami vērojams, ka visumā šo darbu, kas vairākumā ir detaļu pētniecība, kvalitāte arvien vairāk uzlabojas un arvien vairāk tiek aizpildīti tie robi un labotas tās kļūdas, kuras bija konstatētas, uzsākot Latvijas Vēsturnieku komisijas darbu, kā to aprakstīja Rudīte Vīksne, Kārlis Kangeris un Andrievs Ezergailis savā rakstā “Ieteikums Latvijas vēstures izpētei”⁸.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Pohl D. Die Holocaust-Forschung und Goldhagens Thesen // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 45, 1997, 1.–48. lpp., šeit 44.–47. lpp.; Browning Ch. R. Der Weg zur “Endlösung”. Entscheidungen und Täter. – Bonn, 1998, 9.–11. lpp.
- ² Browning Ch. R. Die Debatte über die Täter des Holocaust // Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939–1945. Neue Forschungen und Kontroversen / Red. U. Herbert. – Frankfurt am Main, 1998, 148.–169. lpp., šeit 149. lpp.
- ³ Goldhagen D. J. Hitlers Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust. – New York, 1996, 409. lpp. – Savā kritikā par Goldhāgena darbu Normans G. Finkelšteins un Rūta Bettina Birna (A Nation on Trial. The Goldhagen Thesis and Historical Truth. – New York, 1997, 130.–134. lpp.) izmanto Viktora Arāja gadījumu par piemēru nevāciešu līdzdalībai holokaustā.
- ⁴ Musiał B. Bilder einer Ausstellung. Kritische Anmerkungen zur Wanderausstellung “Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944” // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 47, 1999, 563.–591. lpp.; Der Spiegel, 1999, Nr. 43; Frankfurter Allgemeine Zeitung, 6. Nov. 1999.
- ⁵ Par pārstrādātās izstādes jaunatklāšanu sk: Der Spiegel, 2001, Nr. 48.

- ⁶ Lotfi G. KZ der Gestapo: Arbeitserziehungslager im Dritten Reich. – Stuttgart; München, 2000.
- ⁷ Tomēr šķiet, ka tagad šo modeļu laiks iet uz beigām. Kā rādīja speciālā kolaborācijas tematam veltītā konference Līneburgā Vācijā 2003. gada novembrī, tad attiecībā uz Austrumeiropu autori ir arvien mazāk ar mieru lietot kolaborācijas modeļus, kuri sākotnēji tika izstrādāti, analizējot vācu okupāciju Rietumu zemēs. Kā liekas, tad šie modeļi Austrumeiropā būs grūti piemērojami.
- ⁸ Diena, 1998, 12. nov.

Kārlis Kangeris

Die in den letzten zehn Jahren (1995–2004) außerhalb Lettlands veröffentlichten historischen Forschungsarbeiten über die deutsche Basatzungszeit in Lettland

Zusammenfassung

Zweifellos liegt heute der Schwerpunkt der historischen Forschung über die deutsche Okkupationszeit in Lettland in Lettland selbst. So hat z. B. die Historikerkommission Lettlands, die am 13.11.1998 gegründet wurde, bis Ende 2004 11 Bände über die in ihrer Regie geleistete Forschungsarbeit veröffentlicht, von denen 9 Bände ganz oder auch teilweise der deutschen Okkupationszeit gewidmet sind. Diese 9 Bände enthalten 101 Artikel oder Forschungsberichte über die deutsche Okkupationszeit, wovon 39 speziell den Holocaust in Lettland zum Thema haben. Neben den Publikationen der Historikerkommission sind auch verschiedene Monographien, Dokumentensammlungen, Sammelbände, sowie Artikel in der Presse und in wissenschaftlichen Zeitschriften erschienen, in denen verschiedene Aspekte der deutschen Okkupationszeit näher behandelt werden.

Außerhalb Lettlands hat die historische Forschung über die deutsche Okkupationszeit sich vor allem der Erforschung des Holocausts in Lettland zugewandt. An zweiter Stelle finden wir Fragestellungen, die mit der Militärgeschichte verknüpft sind, und die in Deutschland besonders im Zusammenhang mit der Wehrmachtsausstellung aktualisiert wurden. Lettische Militäreinheiten werden vor allem in Arbeiten über die SS und die Waffen-SS ausführlicher beschrieben. Der Arbeit der deutsche Zivilverwaltung und der Lage der "einheimischen" Bevölkerung wird kaum Aufmerksamkeit gewidmet.

Für diesen Artikel sind insgesamt 61 Arbeiten (Monographien und Artikel) ausgewertet worden, die zwischen 1995 und 2004 außerhalb Lettlands erschienen sind. (Arbeiten, die in Estland und Litauen erschienen sind, wurden nicht beachtet, da über die Forschung in diesen Ländern spezielle Vorträge auf der Konferenz vorgesehen waren. Aus demselben Grunde wurden auch die Arbeiten zum Holocaust in Lettland unbeachtet gelassen.) Diese 61 Arbeiten wurden in sieben Gruppen unterteilt: 1. Dokumentensammlungen, 2. Lexika,

3. biographische Arbeiten, 4. Arbeiten zur Außenpolitik, 5. Arbeiten über militärische Aspekte, 6. Arbeiten, die sich mit der Okkupationsverwaltung beschäftigen, 7. Arbeiten über verschiedene “kleinere” Themen.

Weiter lassen sich diese Arbeiten nach ihrem inhaltlichen Wert für die Erforschung der deutschen Okkupationszeit in Lettland einteilen: 1. Arbeiten, die sich nur auf Lettland beziehen; 2. Arbeiten, die sich mit allgemeinen Okkupationsproblemen beschäftigen und in denen Lettland erwähnt wird; 3. Arbeiten, die sich auf alle drei baltischen Staaten beziehen; 4. Arbeiten, die sich auf die drei anderen Generalbezirke des Ostlandes beziehen und die wegen ihres Inhaltes auch für die Analyse Lettlands wichtig sind; 5. Arbeiten, die sich mit allgemeinen Problemen der deutschen Okkupationspolitik und des Zweiten Weltkrieges befassen, die aber auch für die Erforschung der Okkupationspolitik in Lettland neue Aspekte liefern könnten.

Die meisten Arbeiten behandeln Lettland nur indirekt. Doch es ist wichtig auch diese Arbeiten kennenzulernen, denn sie können dazu beitragen, das Wesen der deutschen Okkupationspolitik besser zu erfassen, was, bei der Analyse von Dokumente nur eines Generalbezirks, in diesem Falle Lettlands, oft auch verborgen bleiben könnte. Mit der Berücksichtigung solcher Arbeiten schärfen wir den Blick auf die Probleme der Okkupationspolitik in Lettland, und dadurch können wir dann die Handlungen und Ereignisse der Okkupationszeit besser und tiefer verstehen, was im Endeffekt der weiteren Forschung in Lettland über die deutsche Okkupationszeit zu einem vertieften Verständnis der Probleme beitragen wird.

Juris Pavlovičs

Okupācijas varu maiņa Rīgas apriņķa austrumu daļā – neitrālās zonas fenomens (1941. gada 28. jūnijs – 6. jūlijs)

Lai arī notikumu aculiecinieki parasti tam nepiekrīt, varu maiņas un ar tām saistītie bezvaras periodi nav haotiskas anomālijas, bet gan, tieši tāpat kā jebkurš cits vēstures posms, izriet no objektīviem faktoriem un pakļaujas likumsakarībām. Tomēr jāatzīst, ka šo faktoru pārsteidzošā daudzveidība un ietekmes selektivitāte rada ievērojamas reģionālas atšķirības, kas bieži vien traucē pētniekam formulēt procesa kopainas shēmu. Runājot par Latviju, labs piemērs ir līdz šim gandrīz nepieminētās okupācijas varu maiņas īpatnības Rīgas apriņķa austrumdaļā 1941. gada vasarā. Šeit vietējie iedzīvotāji no Lēdurgas līdz Suntažiem un no Ādažiem līdz Līgatnei vairāk nekā nedēļu – no 28. jūnija līdz 6. jūlijam – bija pārliecināti, ka atrodas piefrontes joslā ne vairāk kā desmit kilometru no padomju un vācu spēku priekšējām pozīcijām. Minētais pieņēmums parasti bija aplams, taču, atrodoties informācijas vakuumā un baidoties iziet no mājām vai slēptuves, Pierīgas pagastu ļaudis ticēja pašsacerētām baumām, ik brīdi gaidot sarkanarmiešu atgriešanos vai vērmahta ierašanos. Dzīve iedomātā piefrontes joslā, pareizāk sakot, savdabīgā neitrālā zonā, veicināja iedzīvotāju pasivitāti un traucēja pašu spēkiem izveidot pagastu pagaidu varu vēl jo vairāk tāpēc, ka līdz vācu vienību ienākšanai pastāvēja atsevišķu demoralizētu padomju karavīru un aktīvistu vardarbīgas rīcības briesmas. Turklāt visdažādākās piederības militārpersonu un civilistu grupu darbība informācijas, sakaru un konkrētu rīcības plānu trūkuma dēļ noveda pie varu maiņas procesu decentralizācijas tolaik nekur citur Latvijā nepieredzētos apmēros. Lai gūtu pilnīgu priekšstatu par Latvijai un tās iedzīvotājiem tik liktenīgo un nozīmīgo 1941. gada vasaru, ir jāizskaidro arī šis šķietami necilais problēmas aspekts.

Lai gan galvaspilsēta bija tuvu, vēl vairākas dienas pēc 1941. gada 22. jūnija Pierīgas lauku apvidos tikpat kā nekas neliecināja par kara sākumu. 23. jūnijā pagastu centros sāka saņemt Rīgas apriņķa izpildkomitejas rīkojumus par diennakts telefona dežūru organizēšanu pagastnamos, automašīnu tūlītēju nogādāšanu uz Rīgu pilsētas milicijas rīcībā un zirgu rekvizīciju.¹ Visas turpmākās pavēles tika

nodotas telefoniski, acīmredzot tāpēc, ka pasta sūtījumu piegādei ārpus Rīgas bija vajadzīgas vismaz divas dienas. Jāšaubās, vai visi apriņķa ietvaros rekvizīcijai paredzētie vairāki simti zirgu nonāca Rīgā, Šmerļa savākšanas punktā. Zirgus Rīgas apriņķī rekvizēja vismaz divos posmos – 23. un 25. jūnijā. Cik noprotams, pēc tam kad Šmerli saņēma tikai daļu rekvizēšanai pieprasīto dzīvnieku, turpmākās savākšanas procedūras tika veiktas apriņķa dzelzceļa stacijās ar pagastu izpildkomiteju pārstāvju palīdzību.² Vismaz dažos pagastos zirgu rekvizēšana izraisīja baumas par vēl vienas neuzticamo personu deportācijas gatavošanu, un daudzi saimnieki, baidīdamies no tūlītēja aresta, steidzās paslēpties mežā.³ Sākot ar 25. jūnija pēcpusdienu, Rīgas apriņķa izpildkomitejas funkcijas vismaz daļēji pārņēma apriņķa Kara komisariāts. Kara komisariāta pirmā telefonogramma pagastu izpildkomitejām, kas tika izziņota pēc pulksten 16.00, pavēlēja novākt radioantenas un – tikai tagad, ceturtajā kara dienā! – pārtraukt sūtīt jauniesaucamos uz Rīgu.⁴ Jāpiezīmē, ka nekur citur Latvijā tik radikāla apriņķa izpildkomitejas darbinieku atstādināšana nenotika un Rīgas apriņķa pagastu amatpersonas nonāca nepatīkamā un neapskauzamā situācijā. Kara komisariāta rīkojumi tika doti krieviski, sliktā birokrātiskā žargonā, ko laukos saprata ar grūtībām. Bez tam atšķirībā no citiem Latvijas reģioniem privāta informācija, ieskaitot norādes par gaidāmo evakuāciju, no personiski pazīstamiem apriņķa iestāžu ierēdņiem vairs nebija iegūstama. Padomju režīma pavēļu vertikāle Rīgas apriņķī sabruka jau 26. jūnijā līdz ar vispārēju Baltijas kara apgabala militāro komandcentru kolapsu, un no šī brīža Pierīgas pagasti un to darbinieki bija atstāti likteņa varā.

Jau kara pirmajās dienās kļuva acīmredzama padomju varas nespēja koordinēt civilo un militāro iestāžu un to dažādo struktūrvienību mijiedarbību. Atrodoties tik tuvu pārvaldes centram, Rīgas apriņķa pagasti tomēr tikpat labi vienu un to pašu rīkojumu varēja saņemt divreiz, it īpaši sakarā ar šķūtīm un citām militārām klaušām, vai arī tikt aizmirsti pavisam. 23. jūnijā Rīgas apriņķa izpildkomiteja paziņoja pagastiem, ka vairs nespēj ierobežot atsevišķu karaspēka daļu patvaļīgas rekvizīcijas un vezumnieku mobilizāciju un vēlas vienīgi, lai tas neietekmē uz Rīgu nosūtāmo šķūtnieku skaitu.⁵

Taču, ja varas krīze skāra tikai amatpersonas, no apsūdzībām spiegošanā nebija pasargāts neviens. 23. jūnijā tika izziņota Baltijas kara apgabala komandiera vietnieka J. Sofronova pavēle aizturēt un nodot leTK darbiniekiem jebkuru šaubīgas uzvedības cilvēku. Kā izrādījās, šim stereotipajam rīkojumam bija neparedzētas un traģiskas sekas. Uz Latviju atsūtītie pie “tautas ienaidnieku” sodīšanas kampaņām pieradušie padomju militāristi un ierēdņi, pārliecības, pienākuma vai karjeras apsvērumu vadīti, nekavējoties sāka piedēvēt naidīgus nolūkus ne tikai vietējiem iedzīvotājiem, bet arī

dienesta kolēģiem. Sākot ar 26., vēlākais, 27. jūniju, pārvietošanās vienatnē pa galvenajiem Rīgas apriņķa ceļiem kļuva bīstama dzīvībai, it īpaši uz Pleskavas (Vidzemes) šosejas. Līdz ar militāro sakaru sistēmas sabrukumu katra padomju karaspēka daļa vai bruņota amatpersonu un aktīvistu vienība būtībā darbojās autonomi un uzskatīja par iespējamu uzturēt kārtību un spriest tiesu pašu spēkiem. Kā var secināt no aculiecinieku ziņojumiem, par upuriem apskatāmajā reģionā kļuva ne tikai vismaz 10–20 civilistu. Īsi pirms Sarkanās armijas atkāpšanās Rīgā un tās apkārtnē pārpratumā pēc gāja bojā vairāki armijas un iekšlietu daļu virsnieki un karavīri, kurus bez brīdinājuma vai tūlīt pēc aizturēšanas nošāva viņu pašu cīņu biedri.⁶ Vispārējās spiegu meklēšanas mānijas intensitāte pieauga tiktāl, ka ne tikai padomju režīma atbalstītāji, bet arī gluži pretēju uzskatu cilvēki nereti bija pārliecināti, ka sastapuši vācu izlūkdienesta aģentus vai pat sarunājušies ar tiem.⁷

27. jūnijā LPSR centrālās varas iestādes pameta Rīgu un evakuējās uz Valku. Cik noprotams, vispārējā apjukumā Rīgas apriņķa Kara komisariātā vienkārši aizmirsa par tam uzticētajām pagastu izpildkomitejām. Tā vai citādi, bet evakuācijas dienā pagastos turpinājās ikdienas darba rutīna, un tikai nākamajā rītā, 28. jūnijā, Pierīgas laukos sāka pakāpeniski apjaust, ka uz telefona zvaniem Rīgā neviens neatbild. Vismaz sākotnēji šis fakts neizraisīja īpašu satraukumu, vēl jo vairāk tāpēc, ka Rīgas radiofona pārraides netika pārtrauktas un ārpus pilsētas radīja maldīgu iespaidu par situācijas stabilitāti. Tikpat mierīgi tobrīd jutās uz Siguldu nosūtītā Rīgas komjauniešu vienība un vietējie padomju darbinieki, jo Sigulda un tās apkārtnē likās esam pilnīgā Sarkanās armijas spēku kontrolē, lai gan Pleskavas šoseju un dzelzceļu līdz pat Valmierai kopš 26. jūnija regulāri pārlidoja un apšaudīja vācu aviācija.⁸ Šeit bija noticis tikai viens nezināmu personu bruņots uzbrukums evakuācijas kolonnām. Minēto iemeslu dēļ lielākā daļa Rīgas apriņķa austrumdaļas pagastu amatpersonu un aktīvistu palika uz vietas un līdz jūlija beigām kļuva par nacistiskā okupācijas režīma represiju upuriem. Aizbraukt paguva vienīgi daļa palīgmilicijas un Sarkanās gvardes kopu dalībnieku, kas bija devušies uz Rīgu saņemt ieročus vai arī bija norīkoti patruļdienestā, un nedaudzi pietiekami apķērīgi padomju režīma atbalstītāji, kas izprata notikumu turpmāko gaitu.⁹ Lēdurgā, Ropažos, Mālpilī, Ogresgala pagastā un arī citviet bija vērojama līdzīga aina. Līdz 29. jūnija vakaram tie, kas bija izlēmuši bēgt pašu spēkiem, pameta savu pagastu un devās uz austrumiem.¹⁰ Pārējie vietējo iestāžu darbinieki drīz vien neziņā par nākotni izklīda pa mājām, lai nogaidītu. 29. jūnijā Rīgu atstāja pēdējais ešelons, un dienu vēlāk Sarkanā armija sāka pamest pozīcijas Daugavas labajā krastā un atkāpties ziemeļaustrumu virzienā. Atsevišķas padomju karavīru vienības joprojām saglabāja pietiekami augstu disciplīnu, lai izvestu ieročus no Lilastes poligona un gatavotu Gaujas tiltu spridzināšanu.¹¹ Jūnija

pēdējā dienā Rīgai tuvākais Pleskavas šosejas posms atgādināja grandiozas militāras sakāves skatu, jo ceļmalās atradās desmitiem pamestu militāro un iestādēm rekvizēto transportlīdzekļu, kas bija avarējuši vadītāju nemākulības un uzlidojumu izraisītā apjukuma dēļ.

Visos Rīgas apriņķa austrumdaļas pagastos 29. jūnijā varas vakuuma iestāšanās palika nepamanīta. Vairākums izpildkomiteju, iestāžu un ražotņu amatpersonu bija sastopams savās dzīvesvietās, un aizbēgušie aktīvistu parasti bija darījuši to tik diskrēti, ka pat viņu draugi nereti uzskatīja šos cilvēkus par bezvēsts pazudušiem.¹² Neskaitot Pleskavas šoseju, sarkanarmiešu pārvietošanās – vismaz sākotnēji – atgādināja haotisku manevrēšanu, nevis bēgšanu. Līdz pat 2.–3. jūlijam uz galvenajiem lauku ceļiem, it īpaši Daugavas tuvumā, varēja sastapt neskaidras piederības bruņotas grupas, kas veica mājokļu kratīšanas un, iespējams, nogalināja vairākus vietējos iedzīvotājus.¹³ Nav būtiski, vai šeit darbojās Rīgas 3. bataljona strādnieku gvardi vai arī citas aktīvistu kopas, svarīgs ir rezultāts. Sarkanarmiešu un gvardistu sporādiskā klātbūtne pārliecināja Pierīgas pagastu ļaudis, ka padomju režīms joprojām vismaz daļēji kontrolē situāciju. Tādēļ kopš 29. jūnija rīta no Rīgas puses dzirdamā artilērijas kanonāde netika uzņemta kā lielu pārmaiņu sākums. Informācijas par frontes stāvokli tikpat kā nebija, un kauju iznākums šķita neskaidrs. Vēlākais, 30. jūnija rītā iezīmējas un kļūst definējams gandrīz visu Rīgas apriņķa austrumdaļu aptverošs apgabals, kur pat sabiedriski aktīvie iedzīvotāji uzskatīja par labāku nogaidīt, kurš būs uzvarētājs.

1941. gada 1. jūlijā vērmahta spēki iegāja Rīgā un Salaspilī un sasniedza Daugavas krastu. Sarkanā armija strauji atkāpās uz ziemeļaustrumiem. Atsevišķas padomju karaspēka vienības līdz 3. jūlijam turpināja uzturēties Siguldā, taču tās nespētu aizkavēt plašāku vācu uzbrukumu.¹⁴ Starp Ogrī un Ērgļiem vienīgā organizētā padomju karaspēka daļa bija kāda 28. motostrēlnieku pulka vienība ar vairākiem tankiem, kas pameta šo apgabalu 3. jūlijā pēc sakāves pie Madonas. Taču šai frontes sektorā vērmahts pagaidām nespēja uzbrukt un 1. jūlija vakarā apstājās pie Juglas un Salaspils, sakopojot spēkus. Pretēji tam 1. jūlijā Rīgas radiofonā pārraidītie paziņojumi faktiski radīja nepārtraukta vācu uzbrukuma ilūziju, no kā loģiski izrietēja visa Rīgas apriņķa ieņemšana ne vairāk kā vienas – divu dienu laikā. Līdz vakaram ar saglabājušos radioaparātu un Siguldas vietējā telefona tīkla palīdzību par vērmahta ienākšanu Rīgā uzzināja lielākā daļa šajā rakstā apskatāmā apgabala iedzīvotāju.

Apriņķa austrumdaļas pagasti nonāca mūsdienu cilvēkam pilnīgi nesaprotamā situācijā. Rīgas radio ziņas nebija praktiski izmantojamas ārpus pilsētas un, protams, sniedza tikai Berlīnē sagatavotās Eiropas kara vēstis. No Inčukalna varēja piezvanīt

uz Siguldu, taču nebija iespējams sazināties ar Rīgu.¹⁵ Visbeidzot, lai gan ir grūti pārbaudīt, cik pamatotas bija šīs bailes, ceļojums uz Rīgu 40 kilometru garumā pa vēрмаhta nekontrolētu teritoriju līdz pat 5.–6. jūlijam tika uzskatīts par bīstamu dzīvībai klejojošo sarkanarmiešu uzbrukumu dēļ.¹⁶ To neriskēja darīt pat dažas nacionālo partizānu grupas. Uz dažām dienām Rīga bija kļuvusi neaizsniiedzama no tai vistuvākā lauku novada.

Nespējot brīvi pārvietoties, daudzu pagastu aktīvākie iedzīvotāji nosprieda, ka vēрмаhts turpina uzbrukt un atrodas ne tālāk par kaimiņu pagastu, vienlaikus pieņemot, ka nav izslēgts arī Sarkanās armijas pretuzbrukums. Sajūta, ka pagasts ir nevis pamests likteņa varā, bet atrodas neitrālajā zonā starp diviem naidīgiem spēkiem un kuru katru brīdi viss var mainīties, padarīja bezvaras perioda gaitu Rīgas apriņķa austrumdaļā pilnīgi atšķirīgu no pārējās Latvijas. Nevarēdami brīvi rīkoties un nezinādami gaidāmā jaunā režīma nolūkus, tradicionālās elites pārstāvji neuzskatīja par vajadzīgu nodarboties ar pagasta vadības atjaunošanu un saimnieciskajiem jautājumiem pirms vēрмаhta ierašanās. Jāatceras, ka līdz 5. jūlijam padomju spēku atgriešanās draudi joprojām šķita reāli. Šādos apstākļos elites statusa pretendentiem bija iespēja darboties maksimāli radikāli, mēģinot sniegt bruņotu atbalstu vēрмаhta avangardam. 1. jūlijā, cik noprotams, tūlīt pēc Rīgas radio paziņojuma apriņķa austrumdaļā sāka veidoties nacionālo partizānu grupas Carnikavā, Ogrē, Lielvārdē, Inčukalnā u.c. Taču, ja dažos apriņķos bija iespējams rīkoties, izmantojot nedaudzas bises, šeit spēku samērs bija potenciāli nevienlīdzīgs un nodarbe nepiemērota civilistiem. Tāpēc dažu dienu laikā pie pirmās iespējas partizānu grupu vadība tika nodota teritoriālā korpasa karavīriem. Vairākas vēlāk par partizāniem nodēvētās vienības, piemēram, Līgatnes papīrfabrikā, pastāvēja vienīgi ar nolūku saglabāt darbavietas vai kopienas īpašumu.¹⁷ Viena no neitrālās zonas fenomena īpatnībām līdz pat jūlija pirmās dekādes beigām bija korekta izturēšanās pret bijušajām pagasta līmeņa padomju amatpersonām, ko līdz pilnvaru pārņemšanas brīdim uzskatīja par varas pārstāvjiem.¹⁸

Noteicošais faktors piefrontes joslas ilūzijas saglabāšanai Pierīgā bija vēрмаhta Rīgas garnizona apbrīnojamā vienaldzība un nevēlēšanās nosūtīt šīs teritorijas izlūkošanai kaut vai dažus motociklistus. Nav nekādu ziņu par vācu karavīru uzturēšanos rajonā starp Saulkrastiem un Ropažiem pirms 5. jūlija.¹⁹ Kā šķiet, par iemeslu šādai rīcībai kļuva nepareizi izprastie gaisa novērošanas dati, nespējot pieņemt, ka sarkanarmieši bēg uz austrumiem tik straujā tempā. Tieši tāpēc vēрмаhta uzbrukums gar Pleskavas šoseju sākās tikai pēc papildspēku saņemšanas un papildu izlūkošanas informācijas iegūšanas, tai skaitā arī no nacionālajiem partizāniem. Tiesa gan, jau minēto sazināšanās problēmu dēļ līdz 5. jūlijam uz Rīgu ziņnešus nosūtīt izdevās vienīgi Carnikavas–Ādažu partizānu grupai pulkveža-leitnanta Voldemāra Bišentropa

vadībā. Acīmredzot apmēram 2. jūlijā šai vienībai vai vismaz tās dalībniekam pulkvedim-leitnantam A. Reķem izdevās saņemt rakstisku vērmahta pilnvaru patstāvīgu bruņotu operāciju veikšanai gar Vidzemes jūrmalas piekrasti.²⁰ Nepieņemot, ka A. Reķe un viņa kaujinieki darbojās tiešā vācu uzdevumā, nevar izskaidrot grupas reidu no Limbažiem līdz Pērnavai, neparasto rīcības brīvību un izvairīšanos no vācu gūsta vai vismaz aizturēšanas.

Uzsākot vietējo pašvaldību darbības atjaunošanu, pēc vācu militārpārvaldes rīkojuma Rīgas apriņķī atkal kļuva aktuāla vienota administratīvā centra problēma. Rīgā pagaidu Pašvaldību departaments jūlija pirmajā dekādē risināja tikai apriņķu mēroga jautājumus un nenodarbojās ar atsevišķiem pagastiem. Pieņemot lēmumu par pagastu valžu darbības atjaunošanu Rīgas apriņķī ne vēlāk par 3. jūliju, departamenta direktors J. Zankevics ignorēja to, ka vismaz puse apriņķa pagastu joprojām ir ārpus Rīgas amatpersonu kontroles.²¹ Faktiski 3.–5. jūlijā šo rīkojumu izpildīja tikai Daugavas abos krastos esošie pagasti, kur vērmahta vai partizānu klātbūtne jau bija acīmredzama un tradicionālās elites pārstāvji izrādīja gatavību atgūt varu. Notikumu gaita neitrālajā zonā un ārpus tās bija atšķirīga. 4. jūlijā, kad Ogresgala pagasts atbilstoši pavēlei no Rīgas atjaunoja vecās valdes, kā arī citu amatpersonu pilnvaras, tikai 30 kilometru uz austrumiem – Taurupes pagastā vēl dienu iepriekš bija uzturējušies sarkanarmieši. Par frontes stāvokli klīda vienīgi baumas, un sabiedriskajā dzīvē valdīja piespiedu sastingums. Līdzīga situācija bija arī Siguldas apkārtnē, kur tikai tajā dienā kļuva zināms, ka padomju spēki ir pametuši pilsētu.²²

Līdz 5. jūlijam Rīgas apriņķī, it īpaši Ādažu, Siguldas un Mālpils apkārtnē, vienatnē vai nelielās grupās ieradās vismaz 300 latviešu teritoriālā korpusa demobilizēto karavīru un virsnieku.²³ Atšķirībā no lielākās daļas Vidzemes pagastu, kur klejojošo latviešu karavīru grupas uzņēmās tikko atjaunoto pašvaldību militāro jautājumu risināšanu vai nereti apmaiņā pret pārtiku rūpējās par iedzīvotāju drošību, šeit vietējo iedzīvotāju aktivitāte joprojām bija minimāla. Administratīvu, saimniecisku un policejiskas kārtības jautājumu vietā Rīgas apriņķa pagastu priekšā 1941. gada jūlija pirmajās dienās atradās izteikti militāra problēma – kā atkauties no vienas karojošās puses spēkiem un sagaidīt otru. Tādēļ Ādažu, Inčukalna, Krimuldas, Mālpils, kā arī vairāku citu pagastu ļaudis bija ar mieru atzīt par saviem faktiskajiem varasvīriem pašorganizētas bijušās Latvijas armijas militārpersonu vienības. Jāievēro, ka no karavīru puses tas parasti bija nevis ambīciju, bet gan izmisuma vadīts solis. Virsnieki un apakšvirsnieki, kas tikko kā bija zaudējuši savu statusu, karjeras iespējas un nereti pašu dzīves jēgu, centās saglabāt vismaz korporatīvo vienotību. Tieši noteikta piederības apziņa – sava veida *esprit de corps* lika šiem cilvēkiem tūlīt pēc demobilizācijas spontāni apvienoties.²⁴ Militāro subordināciju līdz ar to aizstāja personiski pazīstamu cilvēku sadarbība. Karavīru skaits Pierīgas lauku

apvidos ātri pieauga tiktāl, ka vietējo iedzīvotāju veidotas partizānu grupas izzuda, nepaguvušas izveidoties, laikā no 1. līdz 3. jūlijam (Līgatne, kur vietējie strādnieki izrādījās ļoti aktīvi, bija izņēmums), un līdz vērmahta ienākšanas brīdim pagastu pašvaldību funkcijas Rīgas apriņķa austrumdaļā pildīja vairākas dažus desmitus vīru lielas profesionālu militārpersonu "karadraudzes".

Iedzīvotāju palāvība uz bijušās Latvijas armijas militārpersonām un viņu spēju nodrošināt kārtību un pasargāt no negaidītiem uzbrukumiem bija vieni no lielākajiem bezvaras perioda maldiem. Patiesībā, kā rādīja notikumu gaita, latviešu virsniekiem nebija nekādas partizānu kara pieredzes, viņi bija apmācīti cīnīties vismaz vairākus tūkstošus vīru lielu vienību sastāvā iepriekš sagatavotās pozīcijās un nespēja improvizēt ārkārtas situācijās. Teritoriālā korpusa karavīru grupas it visur Vidzemē 1941. gada vasarā atstāja labu iespaidu tikai savas gandrīz nevainojamās uzvedības dēļ. Taču, tiklīdz bija jāveic kas vairāk par apjukušu sarkanarmiešu atbrūošanu, ieroču, taktisko zināšanu un kopīgās kauju pieredzes trūkums noveda pie vietēja mēroga traģēdijām, kas apdraudēja arī civiliedzīvotājus.²⁵ Veiksmīgākās partizānu vienības Latvijā šai laikā parasti veidoja neprofesionāļi, kas lietoja vardarbību kā pēdējo galējo līdzekli un centās saglabāt neskartu savu pagastu vai pilsētu. Militāristiem neatkarīgi no ranga bija vajadzīgas uzvaras kā savas prasmes pierādījums. Pirmais teritoriālā korpusa karavīru nesaprātīgi izprovocētais incidents apskatāmajā periodā bija sadursme ar bruņotu padomju izlūkvienību pie Dūņkroga netālu no Carnikavas 1. jūlijā. Mēģinājumā aplenkt un atbrūnot daudz spēcīgāku pretinieku gāja bojā trīs latviešu karavīri, un tuvāko ciemu ļaudis no represijām glāba vienīgi sarkanarmiešu nevēlēšanās uzkavēties tik nedrošā vietā.²⁶ Tikpat nepārdomāti organizēta naktī no 3. uz 4. jūliju izrādījās īslaicīgā kauja pie Raganas, kur krita astoņi nacionālie partizāni. Pretēji J. Dzintara apgalvojumam no padomju puses šai sadursmē iesaistījās nevis bēgot apmaldījušies sarkanarmieši, bet gan tikko evakuētās Siguldas apkārtni novērot atsūtīta armijas vai iekšlietu karaspēka vienība.²⁷ Visticamāk runa bija par vienu no operatīvajām grupām, kas 2. un 3. jūlijā pēc LPSR iekšlietu tautas komisāra vietnieka J. Pieša rīkojuma abraukāja Vidzemi, lai noskaidrotu patieso situāciju. 3. jūlija pēcpusdienā vismaz divas operatīvās grupas automašīnas ieradās Sējas pagastā, kur iztaujāja iedzīvotājus un, iespējams, pieļāva arī dažus vardarbības incidentus. No Sējas par notiekošo paziņoja uz Inčukalnu, kur līdz ar vismaz 27 latviešu karavīru ierašanos bija izveidojusies apmēram 50 vīru liela partizānu kopa.²⁸ Par nelaimi, Inčukalna kaujiniekiem bija tikai viens sliktas kvalitātes ložmetējs, maz patronu un minimāls priekšstats par situāciju pat tuvējā apkārtnē. Turklāt vietējie iedzīvotāji ne vienmēr spēja atrast kopīgu valodu ar jaunpienācējiem. Kā rezultāts, spriežot pēc vēlākiem un visai tendencioziem kaujas aprakstiem, ap 30 partizānu leitnanta V. Bruniņa vadībā 3. jūlija vakarā izvietojās pie Straupes šosejas, ar acīm-

redzamu nolūku apturēt un atbrūņot padomju operatīvo grupu. Lai arī lielākā daļa no viņiem bija tikko no Gulbenes nometnes ieradušies karavīri, disciplīna un subordinācija vienībā izrādījās tik vāja, ka slēpnis tika pamanīts un sarkanarmieši devās pretuzbrukumā, izklīdinot partizānus.²⁹

Ar spontāni sapulcējušos militārpersonu “karadraudžu” darbību ir tieši saistīti A. Rekes vienības organizēšanas priekšdarbi Ādažos un tiem sekojošais uzbrukums Limbažiem. Neriskējot parādīties uz Pleskavas šosejas un galvenajiem ceļiem, latviešu karavīri, kas devās Rīgas virzienā, jūlija pirmajās dienās nonāca Mālpils un Ādažu apkārtnē. Gaidot tūlītēju vērmahta ierašanos un kļūdaini uzskatīdami, ka Rīgas pievārtē joprojām atrodas padomju spēki, līdz pat 100 cilvēkiem sapulcējās Ādažu pagastā, kur ne vēlāk par 2. jūliju bija izveidota pašorganizēta kara komandantūra atvaļinātā pulkveža-leitnanta Bišentropa vadībā.³⁰ Nebūdami droši par rītdienu, karavīri bija gatavi turēties kopā un paklausīt pavēlēm, taču līdz ar Latvijas armijas institūciju izzušanu uzskatīja par iespējamu paši izlemt, kas ir viņu līderis, lai gan parasti piekrita, ka tam jābūt kadru virsniekam. Lai kļūtu par karavīru grupas komandieri Rīgas apriņķa austrumdaļā 1941. gada jūlija sākumā, bija vai nu jābūt visu respektētai personai, vai arī, kā to izdarīja vienīgi A. Reke, jāuzrāda vērmahta izdota pilnvara. Tādēļ Limbažu operācijas saimniecisko pusi faktiski vadīja virsleitnants F. Švēde, kas pazina un prata pierunāt daudzus virsniekus un karavīrus, kas tobrīd visdrīzāk būtu vienkārši ignorējuši Rekes pilnvaras.³¹ Taču arī latviešu “karadraudzes” izrādījās vēl viena neitrālās zonas ilūzija. Bija karavīri, un bija komandieri, taču ārpus armijas nebija iespējams nodrošināt pavēļu nodošanas kārtību un atbildību par to izpildi. Līdz vērmahta ienākšanai noteikti šo grupu piederības atribūti tā arī netika ieviesti, un nav ziņu, ka Pierīgas partizāni pēc pašu iniciatīvas būtu izmainījuši sarkanbaltsarkanās rokas lentes, ja vispār tādas valkāja. Striktas organizācijas trūkums padarīja varu Pierīgas pagastos pārņēmušos latviešu karavīrus par traģikomisku interešu klubu biedriem, kas veica militāras operācijas tikpat bezrūpīgi kā izbraukumu zaļumos. Neparasti rūpīgi Ādažos gatavotais uzbrukums Limbažiem, vācot ieročus, transportu un smago kara tehniku no plašas apkārtnes, izvērtās par gandrīz nevadāma pūļa izraisītu jucekli, kur ietilpa arī mīnmetēja šāviņa raidīšana uz pilsētas kvartāliem.³² Kā rāda A. Plensnera ziņojums, kas ataino situāciju 9. jūlijā, vēl pat šajā dienā Rīgas apriņķa austrumdaļā pastāvēja piecas – Carnikavā, Siguldā, Mālpilī, Salaspilī un Lielvārdē – acīmredzami savstarpēji nesaistītas un vāji kontrolētas bruņotas vienības latviešu virsnieku vadībā un, liekas, joprojām ar demobilizēto karavīru vairākumu to sastāvē.³³

Tikai pēc tam, kad 6. jūlijā vērmahta vienības ieradās Siguldā un lielākajā daļā apriņķa pagastu uz dienvidiem no Pleskavas šosejas, šeit sākās vietējo pašvaldību darbības atjaunošana. Siguldā, ievērojot tās stratēģiski svarīgo izvietojumu, tika organizēta vācu komandantūra, kas uz dažām dienām faktiski pārvaldīja pilsētu, līdz

14. jūniju pārdzīvojušie pilsētas valdes locekļi spēja atjaunot tās darbību. Bezvaras stāvoklis Ogrē ilga no 1. līdz 3. jūlijam, Siguldā – no 2. līdz 6. jūlijam, Rīgas apriņķa austrumdaļas pagastos – divas trīs dienas apvidū gar Daugavu un septiņas astoņas dienas neitrālajā zonā. Jāsecina, ka, neitrālās zonas fenomena ietekmēta, bezvaras stāvokļa notikumu gaita atšķirībā no pārējiem Latvijas apgabaliem norisēja otrādi. Stabili militārie formējumi bija izveidojušies pirmie “no apakšas”, un tikai pēc tam sekoja vietējo pašvaldību atjaunošana “no augšas”.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 200. f., 1. apr., 36. l., 7. lp.
- 2 Lielvārde laiku lokos. – Lielvārde, 1999, 106. lpp.
- 3 Turpat.
- 4 LVA, 288. f., 1. apr., 30. l., 54. lp.
- 5 Turpat, 53. lp.
- 6 Viena šāda incidenta aprakstu sk.: *Lukjanskis E.* Pirmais // Darba Balss, 1980, 9. maijs.
- 7 *Treijs J.* Vācieši Rīgā // Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1978, 2. nr., 24. lpp.
- 8 Darba Balss, 1982, 25. maijs.
- 9 Turpat, 1987, 2. jūl.
- 10 Progress, 1985, 5. febr.
- 11 *Dreimanis T.* Straumē ierautie. – Rīga, 2002, 33. lpp.; *Siliņš U.* Mēs esam carnikavieši. – Rīga, 2002, 155. lpp.
- 12 Darba Balss, 1987, 2. jūl.
- 13 Rīgas Apriņķa Avīze, 1992, 25. jūl.
- 14 Darba Balss, 1988, 24. maijs.
- 15 Tēvija, 1942, 18. jūl.
- 16 Turpat.
- 17 Kursas Laiks, 1995, 29. jūn.
- 18 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2024. f., 2. apr., 5. l., 2. lp.
- 19 *Dreimanis T.* Straumē ierautie, 39., 40. lpp.
- 20 Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – Toronto, 1970, 1. sēj., 271., 272. lpp.
- 21 LVVA, 2024. f., 2. apr., 5. l., 1. lp.
- 22 Tēvija, 1942, 18. jūl.
- 23 *Biežais H.* Nacionālie partizāni // Kara Invalids, 1984, 29. nr., 15., 16. lpp.
- 24 Latviešu karavīrs ..., 271.–273. lpp.
- 25 Pulkveža A. Krīpena mēģinājums organizēt partizānu vienību no civiliedzīvotājiem beidzās ar tās pilnīgu sakāvi jau pirmajā sadursmē ar padomju evakuācijas kolonnām 1941. gada 2. jūlijā. – Sk.: Smiltenietis, 1942, 6. marts.
- 26 *Siliņš U.* Mēs esam carnikavieši, 155. lpp.
- 27 Darba Balss, 1989, 6. apr.
- 28 Tēvija, 1942, 18. jūl.

²⁹ Turpat.

³⁰ Latviešu kaņavīrs ..., 271. lpp.

³¹ *Dreimanis T.* Straumē ierautie, 40. lpp.

³² *Plūme B.* Limbažu stāsti. – Limbaži, 2003, 116., 117. lpp.

³³ *Biezais H.* Nacionālie partizāni, 15., 16. lpp.

Juris Pavlovičs

No Man's Land: The Change of Occupying Powers in the Eastern Part of the District of Riga (28 June – 6 July 1941)

Summary

During the change of occupying powers in Latvia in the summer of 1941 almost every region and district experienced this process in a slightly different way. Such quite usual wartime factor as lack of information sometimes led to totally unexpected consequences. The subject of this article is the illusion of no man's land that existed among the population of the district of Riga for more than a week. The Wehrmacht, having reached Riga on 1 July stopped there till 5 July because of logistical problems. As a result, people in the area that lay about 50 km to the east of Riga concluded that the German forces should arrive in the next few hours and that there was no need to organise themselves or to restore the institutions of local self-government. In addition, slight presence of the Red army was felt till 4 July creating fear of a Soviet counter-attack and possible retribution. Thus the only partisan activities in the above area during this period were carried out by newly demobilised soldiers of the former Latvian army who gathered themselves into armed squads of 50–100 men.

Uldis Neiburgs

Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvija (1941–1945): avoti un izpētes iespējas

Latvijas Republikas diplomātu darbība Rietumos Otrā pasaules kara laikā līdz šim kā latviešu, tā arī ārzemju vēsturnieku darbos ir pētīta tikai fragmentāri, galvenokārt Rietumu sabiedroto (ASV, Lielbritānija) un Padomju Savienības savstarpējo attiecību kontekstā un to nostājā Baltijas valstu jautājumā. Tieši Latvijas diplomātu Rietumos praktiskā rīcība un liktenis laikposmā no Vācijas–PSRS kara sākuma 1941. gada 22. jūnijā līdz nacistiskās Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā ir apskatīts tikai pastarpināti.

Kad Latvijas teritorija atradās nacistiskās Vācijas okupācijas varas pakļautībā, Rietumu sabiedroto un to ietekmes, kā arī neitrālās valstīs dažādā kapacitātē darbojās Latvijas Republikas diplomāti: Kārlis Zariņš (1879–1963), Teodots Ozoliņš (1899–1981), Roberts Kampuss (1899–1969), Olģerts Rozītis (1912–1984), Vilis Tomsons (1905–1978), Jānis Mežs (1884–1978) – Lielbritānijā; Alfreds Bīlmanis (1887–1948), Anatols Dinbergs (1911–1993), Ludvigs Ēķis (1892–1943), Rūdolfs Šillers (1896–1981) – ASV; Pēteris Oliņš (1890–1962), Vilis Tomsons (1905–1978), Nikolajs Ozoliņš (1910–1983) – Argentīnā un Brazīlijā; Jūlijs Feldmans (1889–1953), Jānis Kļaviņš-Elanskis (1884–1957), Vilis Šūmanis (1887–1948), Miķelis Valters (1874–1968) – Šveicē; Voldemārs Salnais (1886–1948), Valdemārs Kreicbergs (1912–1995), Jānis Tefers (1898–1994), Roberts Kampuss – Zviedrijā; bet Trešā reiha un tā ietekmes sfēras valstīs šajā laikposmā uzturējās Edgars Krieviņš (1884–1971) – Vācijā; Arnolds Spekke (1887–1972) – Itālijā, Olģerds Grosvalds (1884–1962), Kārlis Berends (1887–1987) – Francijā; Herberts Rācenis (1894–1960) – Beļģijā; Nikolajs Ozoliņš (1904–1979) Dānijā.¹

Šis publikācijas mērķis ir noskaidrot līdzšinējos izpētes rezultātus par Latvijas Republikas diplomātu Rietumos kara laika darbību; raksturot, kādi jauni vēstures avoti būtu jāizmanto šīs tēmas pētniecībā nākotnē; izvirzīt perspektīvā pētāmos aktuālos problēmjautājumus par Latvijas diplomātu darbību Rietumos Otrā pasaules kara laikā.

Historiogrāfija par Latvijas diplomātiem Rietumos (1941–1945)

Otrā pasaules kara vēstures historiogrāfijā kopumā Latvijas Republikas diplomātu saikne ar nacistu okupēto Latviju ir atklāta pavisam maz. Par Latvijas diplomātu kara laika darbību līdz šim ir rakstīts vai nu citu – plašāku tematu ietvaros, vai arī pievērsoties tikai atsevišķiem šīs problemātikas aspektiem. Padomju historiogrāfijā pēc Otrā pasaules kara dominē izteikta Latvijas Republikas 20.–30. gadu ārpolitikas un diplomātijas kritika, atsevišķos darbos ir sastopami arī Latvijas diplomātu kara laika darbības nosodījumi. Par iemeslu tam ir Latvijas diplomātu Rietumos atšķirīgā pozīcija 1940. gada “sociālistiskās revolūcijas” izpratnē un atteikšanās pakļauties jaunizveidotās Latvijas PSR valdības rīkojumiem. 1959. gadā klajā nākušajā Aleksandra Drīzuļa grāmatā “Latvija fašisma jūgā (1934.–1940.)” ir uzsvērts, ka “fašistiskās Latvijas vēstnieki” ASV un Anglijā – Bīlmanis, Zariņš un citi buržuāziskās Latvijas diplomāti esot apmelojuši Padomju Savienību un Latvijas jauno valdību: “*Lielā Tēvijas kara laikā Bīlmanis atbalstīja fašistisko iebrucēju režīmu, viņš slavināja Latvijas kvislingu – latviešu tautas bendi ģenerāli Dankeru, kas bija stājies hitleriešu dienestā. Bet ne Bīlmanis, ne viņam līdzīgie nepauda tūkstošiem visā pasaulē izkaisīto latviešu, lietuviešu un igauņu emigrantu uzskatus.*”² Līdzīgas domas atkārtotas 70. gadu vidū iznākušajā Ērika Žagara darbā “Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.–1941.”, kur apgalvots, ka Otrā pasaules kara gados izveidojušies divi pretpadomju ideoloģiskie centri: viens no tiem – ASV, kur bijušais Ulmaņa valdības sūtnis A. Bīlmanis ar zināmu ASV reakcionāro aprindu atbalstu organizējis vairāku memorandu un brošūru sarakstīšanu, cildinot buržuāziskās Latvijas “ekonomiskos sasniegumus” un nomelnojot Padomju Savienību. Atzīstot, ka pēc 1940. gada vasaras notikumiem Padomju Latvijā nav atgriezies lielākā daļa bijušo sūtniecību darbinieku, šeit īpaši akcentēts, ka “*tādi bijušās buržuāziskās Latvijas diplomāti kā A. Bīlmanis, K. Zariņš, Ed. Krieviņš, V. Salnais, L. Ēķis, P. Oliņš, bijušie militārie atašēji A. Plensners un V. Deglavs kļuva par darba tautas varas nīknākajiem ienaidniekiem*”³. Cits padomju vēsturnieks – Vilis Samsons 1983. gadā izdotajā apcerējumā “Naida un maldu slīkšņā” nonāk pat tik tālu, ka liek vienlīdzības zīmi starp kolaborāciju ar nacistisko Vāciju un Latvijas diplomātu darbību Rietumos. Viņš uzskata, ka, “*pieņemdami un iedzīvinādami “Jaunās Eiropas” koncepciju, latviešu buržuāziskie nacionālisti akli atdevās fašistisko valstu bloka kalpībā. Tā, šķiet, arī bija vienīgā atšķirība starp Latvijā dzīvojošo buržuāzisko darbinieku un ASV un Anglijā mītošo bijušo Latvijas sūtņu (A. Bīlmaņa, K. Zariņa) pozīcijām. Pēdējiem bija kaut formāli jādeklarē sava piederība pie antihitleriskās koalīcijas, kaut gan pret Padomju Savienību, tātad pret sabiedroto, tie laida darbā provokācijas. Zināmu amerikāņu imperiālistisku aprindu*

*atbalstīti, viņi organizēja melu kampaņas, izdeva pretpadomju literatūru u.tml. Turpretī latviešu kangaru nosodišanai ne Bīlmanis, ne Zariņš neatrada neviena asa vārda: tieši otrādi, viņi meklēja attaisnojumus savu bijušo kolēģu prohitleriskajai darbībai.*⁴ Ja neskaita šādus ideoloģizētus un faktiem neatbilstošus apgalvojumus, tad nekāda kaut cik nopietna, uz vēstures avotiem balstīta Latvijas diplomātu Rietumos kara laika darbības analīze padomju vēsturnieku darbos nav atrodama.

Baltijas valstu jautājums Otrā pasaules kara gados Rietumu sabiedroto un Padomju Savienības diplomātisko attiecību kontekstā ir pētīts aukstā kara apstākļos trimdā un pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas arī Latvijā. To darījuši gan trimdā dzīvojošie (Ādolfs Sprūdžs, Edgars Andersons, Izidors Vizulis, Mirdza K. Baltais, Māris A. Mantenieks u.c.),⁵ gan Latvijā darbojošies latviešu vēsturnieki (Antonijs Zunda, Ainārs Lerhis, Jānis Taurēns u.c.).⁶ Kā avoti šo vēsturnieku darbos blakus Rietumos izdotajām dokumentu publikācijām un zinātniskajai literatūrai ir izmantoti arī ASV un Lielbritānijas arhīvu materiāli, kas galvenokārt atklāj Rietumu sabiedroto diplomātiju un ārpolitiskās vadlīnijas attiecībā uz Baltijas valstīm, taču visai maz vēsta par Latvijas diplomātu darbu Otrā pasaules kara gados. Pēc satura līdzīgi ir arī vairāku ārzemju autoru (*Lawrence Juda, David Kirby, William J. H. Hough III, Arie J. Kochavi, Craig Gerrard* u.c.) Otrā pasaules kara Baltijas valstu diplomātijai veltītie pētījumi, turklāt tajos – ar nedaudziem izņēmumiem – pašu baltiešu diplomātu darbībai ir pievērsta vēl mazāka uzmanība.⁷

Par mūsu valsts diplomātijas vēstures izpētes stāvokli mūsdienu Latvijas historiogrāfijā lielā mērā liecina 1999. gadā klajā nākušais fundamentālais izdevums "Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998"⁸. Tajā liela uzmanība pievērsta 1940. gada okupācijai, Latvijas diplomātu protestiem un pasaules valstu reakcijai uz Latvijas aneksiju PSRS sastāvā, Otrā pasaules kara laikā un pēc tā notikušajām lielvalstu starptautiskajām konferencēm, kā arī Rietumu valstu īstenotajai Baltijas valstu inkorporācijas neatzīšanas politikai. Turpretī nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijai Latvijā un ar to saistītai Latvijas diplomātu un ārvalstu nostājai te pievērsta daudz mazāka vērība. Šeit varam lasīt, ka "*Latvija neatradās karastāvoklī ar Vāciju un nebija tās ienaidniece (turklāt Vācija izdarīja mobilizāciju Latvijā), kas apgrūtināja Latvijas attieksmes noteikšanu pret Vāciju. Latvijai tik sarežģītajā starptautiskajā (kompromisa nepieciešamība starp antihitleriskās koalīcijas valstīm) un iekšpolitiskajā (vairākkārtējas okupācijas varu maiņas) situācijā tās oficiālajiem pārstāvjiem neizdevās panākt, lai tiktu noformēts Latvijas kā dalībvalsts statuss antihitleriskajā koalīcijā. Kaut arī Latvija neļuva par Rietumvalstu sabiedroto, tās diplomātiskie pārstāvji ārzemēs allaž uzsvēra, ka Latvija pieder pie Rietumeiropas civilizācijas, atbalsta Rietumu demokrātisko valstu principus un savu nākotni un neatkarības atgūšanu saista ar Rietumu lielvalstu uzvaru Otrajā pasaules karā.*"⁹ Nozīmīgs akadēmisks izdevums ir 2003. gadā klajā nākuš

biogrāfiskā vārdnīca “Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991”, kurā sistematizēti un iekļauti zinātniskajā aprītē daudzi agrāk nepublicēti dokumenti. Tajā ietvertas 330 Latvijas ārlietu dienesta darbinieku biogrāfijas, kas sniedz pamatinformāciju arī par Latvijas Republikas diplomātu darbību Otrā pasaules kara laikā, ieskaitot šos cilvēkus raksturojošas dienesta un diplomātiskās sarakstes fragmentu pirmpublicējumus. Tomēr jākonstatē, ka šī izdevuma ievadpārskatā par Latvijas ārlietu resora vēsturi saistībā ar laikposmu, kad Latvija atradās nacistiskās Vācijas okupācijas varas pakļautībā, vien minēts, ka 1943. gadā V. Salnais, Fēlikss Cielēns un Ludvigs Sēja ir iesaistījušies nelegālajā Latvijas Centrālās padomes darbībā, bet nekas vairāk.¹⁰ Nenoliedzot Latvijas Valsts vēstures arhīva, Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas un Latvijas Arhīvistu biedrības šo abu sērijā “Latvija starptautiskajās attiecībās” izdoto izdevumu nozīmi Latvijas ārpolitikas un diplomātiskā dienesta vēstures dokumentēšanā, jākonstatē, ka tajos neatrodam pat tādu no vācu okupācijas laika izpētes viedokļa svarīgu pamatfaktu, ka pēc Vācijas–PSRS kara sākuma Latvijas sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis 1941. gada 25. jūnijā un 14. augustā un ārkārtējo pilnvaru nesējs sūtnis Londonā K. Zariņš 30. augustā izteica protestu pret nacistu okupāciju Latvijā un deklarēja, ka no starptautisko tiesību viedokļa nelikumīga ir gan padomju, gan vācu okupācija, kā arī iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Sūtņi uzsvēra, ka *“fakts, ka vienas iebrucējas valsts vietā stājusies otra, neko negroza Latvijas nācijas suverenitātes tiesībās un nekādā ziņā nevar iespaidot Latvijas Republikas kā brīvas un neatkarīgas valsts legālas eksistences kontinuitāti”*¹¹.

Vienlaikus jāatzīst, ka pēdējos gados klajā ir nākuši vairāki pētījumi un dokumentu publikācijas par vācu okupācijas periodu Latvijā. To autori (Leonids Siliņš, Kārlis Kanģeris, Andrievs Ezergailis u.c.)¹² ir atklājuši arī Latvijas diplomātu Rietumos saistību ar atsevišķām tālaika norisēm, turklāt kā avoti šajos darbos ir izmantoti arī Latvijas sūtniecību kara laika dokumenti. Fragmentāri Latvijas diplomātu darbība Rietumos nacistiskās Vācijas okupācijas laikā ir pieminēta dažos pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas izdotajos dokumentu krājumos un vispārēja rakstura vēstures mācību palīgglīdzekļos,¹³ kā arī atsevišķās citās publikācijās.¹⁴

Arhīvi par Latvijas diplomātu darbību Rietumos (1941–1945)

Vispārējās tendences historiogrāfijā par Latvijas diplomātu darbību Rietumos Otrā pasaules kara laikā lielā mērā ir ietekmējis tas, ka ilgu gadu desmitus arhīvu pieejamība bija ierobežota. Galvenie avoti par šo tematiku – Latvijas sūtniecību arhīvi Rietumos – saprotamu iemeslu dēļ padomju vēsturniekiem nebija pieejami. Aukstā kara apstākļos šo dokumentu izmantošana nelabvēlīgā starptautiskā situācijā varēja nodarīt kaitējumu

Latvijas valstiskās kontinuitātes uzturēšanai, tāpēc brīvajā pasaulē darbojošās Latvijas sūtniecības nebija ieinteresētas savu arhīvu publiskošanā. Līdz ar to arī vēsturnieki Rietumos varēja strādāt tikai ar tolaik pieejamiem Rietumu valstu arhīvu dokumentiem un savos darbos izmantot pakāpeniski atslepenoto vairāku ASV (*National Archives*,¹⁵ *Franklin D. Roosevelt Library*¹⁶) un Lielbritānijas (*Public Record Office*)¹⁷ arhīvu materiālus, kuros gan Latvijas diplomātu kara laika darbība ir apskatīta galvenokārt no Rietumu sabiedroto diplomātijas viedokļa, nevis Latvijas diplomātu skatījumā.

Tāpēc īpaši jāuzsver, ka, sākot ar 20. gadsimta 90. gadu beigām, Latvijā pakāpeniski ir nonākuši pēdējos gados sakārtoti un vēstures pētniecībā pieejami Latvijas sūtniecību Rietumos arhīvi. Latvijas Otrā pasaules kara diplomātijas vēstures būtiskākie dokumenti ir atrodami starp Latvijas sūtniecības ASV, Zviedrijā, Šveicē, Latvijas delegācijas Tautu Savienībā un citu institūciju arhīvu materiāliem Latvijas Valsts vēstures arhīvā,¹⁸ kā arī starp Latvijas sūtniecības Lielbritānijā un Latvijas delegācijas Tautu Savienībā dokumentiem Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvā.¹⁹ Vēsturniekiem un citiem interesentiem, strādājot ar šiem dokumentiem, tomēr vēl ir jāsaskaras ar dažiem ierobežojumiem. Dokumentiem Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir noteikts 30 (konsulāriem dokumentiem līdz 75) gadu noilgums kopš to rašanās brīža, bet to izmantošanai ir vajadzīga Latvijas Ārlietu ministrijas Valsts sekretāra atļauja. Pagaidām šie dokumenti vēstures pētniecībā ir izmantoti minimāli, galvenokārt rakstot par Latvijas Republikas 20.–30. gadu diplomātiju un pārmaiņām tās ārlietu dienestā pēc Latvijas okupācijas 1940.–1941. gadā.²⁰ Otrā pasaules kara diplomātijas vēstures izpētei svarīgi var izrādīties arī atsevišķu Latvijas diplomātu privātie arhīvi, kuri mūsdienās ir pieejami gan Latvijā, gan aiz tās robežām. Tas ir Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa arhīvs, kas 2001. gadā nonāca Latvijas Valsts arhīvā,²¹ Latvijas diplomātu A. Bīlmaņa, J. Feldmana, P. Oliņa, V. Salnā, V. Šūmaņa arhīvi Hūvera institūta arhīvā Stenfordā ASV,²² V. Salnā arhīvs Zviedrijas Karaliskajā bibliotēkā,²³ kā arī Latvijas Centrālās padomes aktīvista L. Siliņa arhīvs,²⁴ kurā ir uzglabāti arī ar LCP saistītu Latvijas diplomātiskā dienesta darbinieku dokumenti. Kopumā šie arhīvi glabā bagātīgu vēstures avotu klāstu par Latvijas diplomātu darbību Rietumos Otrā pasaules kara laikā, tai skaitā dažāda veida diplomātiskos un konsulāros dokumentus, diplomātisko un personisko saraksti, K. Zariņa, V. Salnā dienasgrāmatas, Latvijas diplomātu saraksti ar Rietumu valstu dažādām institūcijām, Baltijas valstu sūtņu apspriežu materiālus, Latvijas diplomātu veidotos ārzemju preses apskatus, nacistu okupētās Latvijas radoraidījumu un laikrakstu atreferējumus, kara laikā iegūtos vācu okupācijas varas rīkojumus, saraksti ar LCP dalībniekiem nacistu okupētajā Latvijā un citus materiālus.

Atsevišķa avotu grupa, kas var sniegt savu ieguldījumu kara laika notikumu izpētē, ir vairāki šajā laikā Latvijas diplomātu sastādītie informatīvie turpinājuma²⁵ un vienreizējie²⁶ izdevumi, kuros atspoguļota arī Latvijas diplomātu darbība Rietumos Otrā

pasaules kara gados. Vēl jāmin vairāki kara laikā Rietumos izdotie periodiskie laikraksti un žurnāli.²⁷ Lai gan daudzi no tiem mūsdienās ir grūti pieejami, tomēr vairāk vai mazāk tie var sniegt netiešas liecības par Latvijas diplomātu darbību un tālaika noskaņojumu latviešu sabiedrībā viņu mītnes zemēs Rietumos.

Pētniecības aktualitātes par Latvijas diplomātiem Rietumos (1941–1945)

Balstoties uz mūsdienās apzinātajiem Latvijas Republikas diplomātisko pārstāvju ārvalstīs kara laika dokumentiem un līdz šim historiogrāfijā paustajām atziņām, ir iespējams ieskicēt problēmjautājumu lokus, kuru izpēte varētu būt aktuāla jau tuvākajā nākotnē. Vēsturnieku vidū līdz šim ir notikušas vairākas diskusijas par 1940. gada 17. maija ārkārtējo pilnvaru nozīmi starptautiskajās attiecībās. Mazāk zināms ir fakts, ka šo pilnvaru saturs un izmantošanas iespējas ir bijis karstu diskusiju objekts pašu Latvijas diplomātu vidū, par ko mūsdienās ļauj spriest gan viņu diplomātiskā sarakste, gan izdotie rīkojumi. Vēstures literatūrā līdz šim ir pieminēta, bet nav citēta un izvērtēta A. Bīlmaņa 1942. gada 14. augustā izdotā pavēle nr. 96, kas skan ļoti kategoriski: *“Ievērojot to apstākli, ka Anglijas valdība 1942. gada 6. augustā paziņoja, ka tā nostrīpojusi Latvijas sūtņa Londonā K. Zariņa vārdu no pilntiesīgo sūtņu saraksta un tādā ceļā sūtnis K. Zariņš zaudē to stāvokli, kurā vienīgi viņš varēja izlietot 1940. gada 17. maija Latvijas likumīgās valdības izdotās pilnvaras, un, tā kā sūtnis Zariņš, redzams, ir zaudējis rīcības brīvību kā Latvijas pilntiesīgs sūtnis, es, pamatojoties uz šo pilnvaru § 5, pārņemu šīs pilnvaras visā pilnībā, skaitot ar 1942. gada 14. augustu.”*²⁸ K. Zariņa nostāju šajā jautājumā atklāj viņa 1942. gada 1. septembra vēstule A. Bīlmanim, kas nav mazāk apņēmīga: *“Varu tikai vēlreiz atkārtot, ka tikmēr, kamēr esmu dzīvs un mana sūtniecība nav slēgta, es 17. maija pilnvaras paturu sev un Jums tās nenodošu. Ja Dievs būs lēmis man Viņa priekšā stāties, tad pilnvaras automātiski pāries uz Jums, un, ja politiskie apstākļi tiešām sarežģīsies tā, ka man vairs nebūs rīcības brīvības, tad būs laika diezgan Jums stāties manā vietā, bet līdz tam laikam Jums jāpaciešas. Savaldāt savas emocijas Latvijas un cilvēku mīlestības labad.”*²⁹ Lai gan pēc zināma laika A. Bīlmanis tomēr mainīja savu viedokli un atkal atzina K. Zariņu kā ārkārtējo pilnvaru nesēju, līdz šim nav noskaidrots, pateicoties kam un kādos apstākļos tas notika.

Izvērtējot Latvijas diplomātu darbību Otrā pasaules kara gados, ir svarīgi konstatēt viņu ideoloģisko nostāju un politisko pozīciju iepretim karojošo valstu noietnēm, kā arī to, kādas viņu skatījumā Otrā pasaules kara gados bija Latvijas neatkarības atjaunošanas iespējas. Vēsturnieks A. Ezergailis pamatoti jautā: *“Kurā pusē kara gados cīnījās vairāk latviešu – nacistu vai padomju pusē? [...] Dokumenti liecina, ka Latvijas*

diplomātiskais korpuss jau kopš kara sākuma nešaubīgi izvēlēties kalpot sabiedrotajiem. Latvijas diplomāti ārzemēs bija pirmie, kas sāka izrādīt pretestību nežēlīgajai okupācijas varai, lai arī viņiem pirmajos gados trūka jebkāda atbalsta no Latvijas puses."³⁰ To apstiprina arī K. Zariņa 1943. gada 28. oktobra pārskats par pēdējā laika politiskajiem notikumiem, kurā teikts, ka Austrumeiropas tautām tagad jābūt stingrai pārliecībai, ka Vācija būs kara zaudētāja, tātad ne tikai aiz patriotisma, bet arī aiz aprēķina ar Vāciju nedrīkst saistīties.³¹ Vienlaikus jāatzīst, ka tā noskaņoti nebūt nebija visi Latvijas diplomāti, pie tam tas nebija atkarīgs tikai no viņu personiskās pārliecības. Kara laikā Vācijas ietekmes sfēras vai okupētajās teritorijās atrodošos diplomātu paustie uzskati bija pavisam citādi. O. Grosvalds 1941. gada 29. septembra un 14. novembra vēstulēs J. Feldmanam rakstīja sekojoši: *"Kaut gan mūsu svētais pienākums ir ticēt Latvijas pilnīgai neatkarībai, tad tomēr tagad. apstākļos tas ir maz varbūtīgs. Jāpaņem pagaidām tas, ko dod; mēs vieni paši tur neko nevaram grozīt [...] Un, ja latviešu politiķi negrib "kollaborēt" un īgni nostājas pie malas, tad tas no viņu puses nav gudri [...] Vācija jeb, pareizāk, Hitlers izliks savas kartes uz galda (attiecībā uz Balt. valstīm) tad, kad pareizais brīdis būs pienācis. Un galvenais priekš latviešiem tagad ir: ņemt dalību bruņotā cīņā pret komunistiem un krieviem, lai pie galīgās izrēķināšanās un clearinga atkal nestāvētu ar tukšām rokām kā sulainis, kas grib baroties no kunga galda drupatām.*"³² Piesardzīgas, taču kara noslēguma realitātei vēlāk neatbilstošas diemžēl izrādījās arī V. Salnā 1942. gada 1. jūnija vēstulē J. Feldmanam izteiktās prognozes: *"Cerēsim, ka tagadējās milžu cīņas gals pienāks varbūt ātrāk, nekā to domā. Patlaban jau viss iet tā, kā tam vajaga iet. No svara ir, lai austrumos abi nezvēri noasiņotu un novestu viens otru līdz nespēkam. Un tas, liekas, apmēram tā arī notiek.*"³³ Kopumā jāsecina, ka šo un citu Latvijas diplomātu paustie viedokļi nebūt nebija nepārprotami.

Līdz šim pētījumos un atmiņu izdevumos par Latvijas Centrālās padomes darbību pārsvarā ir apgalvojumi, ka Latvijas diplomāti Rietumos pirmo objektīvo informāciju par situāciju nacistu okupētajā Latvijā saņēma tikai pēc šīs organizācijas aktīva dalībnieka L. Siliņa ierašanās Zviedrijā 1943. gada vasarā. Arī pats L. Siliņš uzskata, ka *"neviens no šiem sūtņiem nebija nekādas pareizas faktu informācijas – ne politiskās, ne ekonomiskās, ne sociālās – par okupēto Latviju kā PSRS, tā Vācijas okupācijā un par iedzīvotāju patieso noskaņojumu, eventuālām pretestības kustībām etc. Viņu memorandi, iesniegumi, arī protesti bija bieži, pārāk bieži dibināti uz dažāda rakstura no bēgļiem iegūtu informāciju, ko nebija iespējams viņiem pašiem pārbaudīt [...] Paplašinoties Latvijas Centrālās padomes darbībai un nodibinoties tās sakariem ar Zviedriju un V. Salno 1943. gada 22. jūlijā, visa mūsu ārzemju sūtņu darbība ieguva politisku realitāti un Rietumu valstu respektu, jo dokumentācija, protesti, memorandi etc. nu nāca no vācu okupētās Latvijas ar pārbaudītiem un juridiski pamatotiem faktiem par turienes politisko, ekonomisko un sociālo stāvokli.*"³⁴ L. Siliņa ierašanās Zviedrijā ir apstiprināta

un pozitīvi novērtēta arī V. Salnā 1943. gada 3. augusta vēstulē K. Zariņam, tomēr tās saturs neliecina, ka līdz tam Latvijas diplomāti Rietumos būtu dzīvojuši pilnīgā informācijas vakuumā par notikumiem nacistu okupētajā Latvijā. *“Pirmo reizi pa visiem šiem trim gadiem ieradās no dzimtenes speciāls “ziņnesis”, sūtīts tieši no mūsu, ja tā drīkst kvalificēt, “nacionālās atbrīvošanas organizācijas”, un nodeva man jau sīku mutisku raportu par stāvokli dzimtenē, kā atveda arī ļoti vērtīgus materiālus [...] Iepriecinošā kārtā viņa ziņojums gandrīz pilnā mērā apstiprina to ainu, kādu mēs par to bijām paši jau sastādījuši no nepilnīgas informācijas un kā to Tev vairākkārt esmu aprakstījis. Bez šaubām, par vienu otru lietu spriedums būs jāgroza, bet tas attieksies ne uz svarīgām, bet uz blakus parādībām.”*³⁵ Tagad mēs zinām, ka L. Siliņš nebija vienīgais ziņu sniedzējs par vācu okupāciju Latvijā un vairāki V. Salnā vācu valodā sastādīti un vēlāk A. Bīlmaņa angļu valodā izdoti pārskati par notikumiem nacistu okupētajā Latvijā Rietumu sabiedrotos sasniedza vēl pirms L. Siliņa ierašanās Zviedrijā.³⁶

Par Latvijas diplomātu un Latvijas Centrālās padomes savstarpējiem kontaktiem un attiecībām liecina arī vairāki LCP pieņemtie politiskie memorandi, savstarpējās telegrammas un ziņojumi. LCP 1943. gada augusta deklarācijā skaidri paustas tās pretenzijas uz augstāko politisko vadību iepretim Latvijas diplomātiem ārzemēs: *“LCP uzdod LR diplomātiem pārstāvjiem izteikt pateicību ASV un Anglijas valdībām par viņu līdzšinējo labvēlīgo nostāju iepretim Latvijas neatkarībai un lūgt tās un visas sabiedrotās nācijas arī turpmāk aizstāvēt mūsu tautas vienprātīgo gribu pēc neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas, kas savos politiskos centienos pilnīgi piesliesies sabiedroto nāciju demokrātiskiem kara mērķiem.”*³⁷ Latvijas diplomātu gatavību iespēju robežās atbalstīt LCP nelegālo darbu okupācijas apstākļos un vienlaikus izteiktās bažas par šīs organizācijas vadības ierobežoto izpratni par starptautisko situāciju ārpus Latvijas robežām apstiprina J. Tepfera 1944. gada 7. marta vēstule J. Feldmanam: *“Kā tas nu arī nebūtu, mēs, protams, darīsim visu iespējamo, lai palīdzētu šai [Latvijas Centrālās padomes. – U. N.] darbā, bet tik neierobežotus līdzekļus, kā viņi to mums raksta priekšā, mēs gan patreiz nevaram nekur dabūt, un bez pēdējiem atkal nevar realizēt viņu pārējās pavēles [...] Liekas, ka mājās viņiem nav ne mazākā priekšstata par mūsu stāvokli ārzemēs, jo laikam domā, ka mēs saņemam algas un dzīvojam visu laiku kā pirms kara.”*³⁸ Diemžēl kara laika apstākļos bieži vien politiskās ambīcijas un ilūzijas guva virsroku pār tālaika reālajām darbības iespējām.

Svarīgi būtu noskaidrot arī atsevišķu Latvijas diplomātu Rietumos eventuāli doto militārās palīdzības solījumu saistību ar LCP un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas aktivitātēm. Par to, ka LCP vadība bija apspriedusi iespēju par Rietumu valstu vai Zviedrijas bruņoto spēku militāru līdzdalību Baltijas telpas nodrošinājumā, liecina Konstantīna Čakstes 1944. gada 1. februāra un 1. aprīļa vēstules V. Salnajam: *“Šeit nebūtu iebildumu, ja Latvijā ienāktu amerikāņu vai angļu kara spēks, tas pat ļoti būtu vēlams, vai*

arī kādas neitrālas valsts, piemēram, Zviedrijas bruņotie spēki. Šādu okupāciju vietējie iedzīvotāji visādi un arī aktīvi atbalstītu [...] Vai Jūs domājat arī par ieročiem un eventuālu evakuāciju? [...] Dariet arī mums zināmu, vai mēs varēsīm rēķināties ar iespēju saņemt ieročus un munīciju no ārzemēm.”³⁹ Svarīgi būtu konstatēt, cik lielā mērā īstenībai atbilstoša ir vēstures literatūrā aprakstītā, bet līdz šim dokumentāri neapstiprinātā kapteiņa Kristapa Upelnieka un pulkveža Viļa Januma saruna Rīgā 1944. gada aprīlī. Tajā atstāstīts V. Salnā 1944. gada pavasarī K. Čakstem nosūtītās vēstules saturs: “Vēstule ir ar roku rakstīta, un sūtnis tajā raksta, ka pieprasītie ieroči vajadzīgā daudzumā esot jau ielādēti kuģos un gaidot tikai izbraukšanas pavēli. Tālāk viņš raksta, lai nu kopā ar vāciešiem gan necinās, jo tie karu jau esot tikpat kā zaudējuši. Savu zemi, Latviju, tomēr lai aizstāvēt līdz pēdējam vīram. Ja citas iespējas nebūtu, tad jānotur vismaz neliela josla gar jūrmalu Kurzemē. Frontes sabrukuma gadījumā ar tiem pašiem kuģiem, kuri vedīšot ieročus, ar tiem pašiem uz Zviedriju evakuēšot arī apdraudētos iedzīvotājus.”⁴⁰ Ja šādi iluzori solījumi patiešām tika doti, tad jāpiekrīt, ka tie varēja nelabvēlīgi ietekmēt un arī ietekmēja ģenerāļa J. Kureļa grupas traģisko likteni un sakāvi Kurzemē 1944. gada novembrī. Līdz šim publicētā V. Salnā un K. Čakstes sarakste diemžēl ir nepilnīga un nesniedz izsmelto atbildi uz šo jautājumu.⁴¹

Viens no mūsdienās aktuāliem akadēmiskās un sabiedriskās diskusijas tematiem ir arī zināmu latviešu aprindu (militāro, politisko, ekonomisko, kultūras u.c.) kolaborācija ar nacistisko Vāciju. Vēsturnieks K. Kangeris, kurš vairākkārt ir uzsvēris nepieciešamību šo sadarbību izvērtēt saskaņā ar Latvijas Republikas likumdošanu, par Latvijas diplomātu kara laika nostāju šajā jautājumā raksta sekojoši: “Jautājumi, kas skāra pēckara plānošanu, praktiski netika diskutēti – piemēram, ko darīt ar “kvislingiem” un citiem nodevējiem. Baltijas valstu (Latvijas) diplomāti šajos jautājumos nav izteikušies, izņemot dažus vispārējus formulējumus, ka vainīgie no sava soda neaizbēgs. Baltijas (Latvijas) diplomāti neatzina kolaborācijas pārvaldes, kaut arī kategoriski nosodījumi netika izteikti. Toties Baltijas (Latvijas) diplomāti ar asiem vārdiem daudzkārt nosodīja pašpārvaldes rīcību un daudzus tās rīkojumus. Diplomāti arī nebaidījās šo zemju pašpārvaldes saukt īstajā vārdā – par “kvislingu” pārvaldēm. Kara laikā tomēr konkrētie jautājumi par valsts un tautas izdzīvošanu vienmēr un visu laiku bija priekšplānā, aizēnojot citus.”⁴² Mūsdienās pieejamie vēstures dokumenti tam ļauj piekrist tikai daļēji, par ko liecina M. Valtera jau 1944. gada aprīlī par Latviešu Zemes pašpārvaldi rakstītās rindas: “Šī vietējā pašpārvalde nav Latvijas valdība, nedz arī augstāks administratīvs orgāns, kurš padots savas zemes likumiem. No tā izriet, ka ikviena šīs iestādes rīcība vērojama no augstāka viedokļa, kas izteicās atbildībā pret zemes likumiem, tiklīdz tie atgūst savu neierobežoto spēku. Šī atbildība pret zemes likumiem būs jānes visiem. Ģenerāldirektorāta rīcība būs noskaidrojama, un, lai tas būtu arī kāds solis, ko ģenerāldirektorāts spēris, viņam nāksies dot atbildību nākamās augstākās konstitucionālās

varas priekšā. Šī vara apsvērs visus apstākļus, patīs atšķirt Latvijas likumu un interešu vadītās nodomus un izdari no citiem, kas neatradīs sev attaisnojumu. Vai mobilizācija bija vajadzīga? Kas pie tās noveda? Kādi bijuši spaidi? Visos šos jautājumos guļ smaga atbildība.”⁴³ Latvijas vēstures pētniecībā un sabiedriskajā domā diskusijas par šiem pretrunīgajiem jautājumiem ir vērojamas vēl joprojām.

Tāpēc, autoraprāt, svarīga un aktuāla ir ne tikai Latvijas diplomātu Rietumos darbības zinātniska izpēte, bet arī šīs mūsu vēstures daļas adekvāta izpratne un zināšanu nostiprināšana mūsdienu sabiedrības apziņā. Par paveikto šajā jomā liecina izstādes “No delegācijas līdz vēstniecībai. Latvijas sūtniecības Vašingtonā arhīvs (1921–1991)” 2002. gadā Latvijas Valsts vēstures arhīvā un “Latvijas valstiskuma sardzē: Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā. 1940. gada 17. jūnijs – 1991. gada 21. augusts” 2004. gadā Latvijas Ārlietu ministrijā, kā arī populārzinātniskas publikācijas plašsaziņas līdzekļos.⁴⁴

Šo publikāciju starpā īpaši jāatzīmē krievu valodā iznākošā laikraksta “Čas” 2003. gadā publicētā rakstu sērija par astoņu Latvijas kuģu piedalīšanos ASV kara flotes jūras konvojā Otrā pasaules kara laikā. Pēc “Čas” domām, minētie kuģi bija pakļauti Latvijas sūtniecībai Vašingtonā, kas pierāda Latvijas kā valsts oficiālu līdzdalību antihitleriskajā koalīcijā Otrajā pasaules karā.⁴⁵ Izrādot cieņu astoņu Latvijas tirdzniecības flotes kuģu “Abgara”, “Ciltvaira”, “Everagra”, “Everalda”, “Everasma”, “Everelza”, “Ķegums”, “Regent”⁴⁶ apkalpēm un centieniem atklāt šo jūrnieku likteni Otrā pasaules kara laikā, kā arī aicinājumiem iemūžināt šo jūrnieku piemiņu par viņu uzticību Latvijas valstij un līdzdalību sabiedroto kopējā cīņā pret nacistisko Vāciju, iebildumus tomēr izraisa veids, kādā laikraksts pasniedzis šos notikumus. Aplams ir apgalvojums, ka valsts vara līdz šim ir noklusējusi tai it kā politiski neizdevīgus faktus, ka Latvija kā valsts oficiāli būtu piedalījies Otrajā pasaules karā antihitleriskās koalīcijas sastāvā. Kritiku neiztur arī kategoriskais viedoklis, ka astoņi Latvijas kuģi, kuriem amerikāņi atļāva kuģot ar Latvijas karogu, ir iemesls, lai runātu par Latvijas kā valsts līdzdalību Otrajā pasaules karā. Ir labi zināms, ka pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā tā pārstāja eksistēt kā valsts *de facto*, bet turpināja pastāvēt *de iure*. Pēc Vācijas–PSRS kara sākuma 1941. gada 22. jūnijā un padomju okupācijas nomaiņas ar nacistiskās Vācijas okupāciju sūtnis Vašingtonā A. Bīlmanis un sūtnis Londonā K. Zariņš vairākkārt protestēja pret Latvijas okupāciju un deklarēja Latvijas vēlmi piedalīties karā Rietumu sabiedroto pusē par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Diemžēl šos centienus, tāpat kā mēģinājumu pievienoties 1941. gada decembrī parakstītajai Atlantijas hartai, kas paredzēja iekaroto tautu un valstu brīvības atgūšanu pēc kara beigām, ASV un Lielbritānija sava tālaika sabiedrotās PSRS politiskās nostājas dēļ noraidīja. Nedrīkstētu arī aizmirst, ka no 1939. gada 23. augusta līdz 1941. gada 22. jūnijam (22 mēnešus vai gandrīz trešo daļu karalaika) PSRS sabiedrotā bija

nevis ASV un Lielbritānija, bet gan nacistiskā Vācija. Visi šie notikumi ir pelnījuši precīzu vēsturisku izvērtēšanu, kas nav iespējama, neievērojot ASV, Lielbritānijas un PSRS savstarpējo attiecību dažādos aspektus un Latvijas dubultokupāciju Otrajā pasaules karā.⁴⁷ Gan sabiedrības vēsturiskajā apziņā, gan vēstures akadēmiskajā pētniecībā mums arī būtu jātieks skaidrībā, cik objektīvs no Latvijas valsts viedokļa ir postpadomju stilā rakstītais vēstījums par Latvijas jūrnieku līdzdalību “antihitleriskās koalīcijas” operācijās uz 2003. gada 8. maijā pie Latvijas Kuģniecības ēkas Rīgā, K. Valdemāra ielā 1a, atklātās piemiņas plāksnes. Vai tuvāks vēstures patiesībai tomēr nav Rietumu pasaulē dominējošais viedoklis par Otrā pasaules kara laikā izveidojušos koalīciju starp Rietumu sabiedrotajiem (ASV, Lielbritānija) un Padomju Savienību, kurus vienoja viens ienaidnieks – nacistiskā Vācija, bet šīs koalīcijas partneru kara mērķi un ideoloģija bija diametrāli pretēja.⁴⁸

Izvērtējot līdzšinējo Latvijas Otrā pasaules kara vēstures izpētes stāvokli un iespējas, ko perspektīvā var sniegt jaunu vēstures avotu izmantošana šīs tēmas pētniecībā, manuprāt, tuvākajā nākotnē ir svarīgi precīzāk noskaidrot: kāda bija Latvijas diplomātu reakcija uz to, ka Latviju okupēja nacistiskā Vācija; ko Latvijas diplomāti zināja par notikumiem Latvijā vācu okupācijas laikā; kādā ceļā viņi par to ieguva informāciju, cik tā bija pilnīga un ticama; kāds, balstoties uz šo iegūto informāciju, bija Latvijas diplomātu skatījums uz notikumiem Latvijā, vai tas mainījās kara laikā; vai informācijas plūsma starp nacistu okupēto Latviju un tās diplomātiem Rietumos bija abpusēja – arī no Rietumiem uz Latviju; un, visbeidzot, ko Latvijas diplomāti darīja ar iegūto informāciju par notikumiem vācu okupētajā Latvijā, cik lielā mērā tā nonāca dažādās Rietumu sabiedroto institūcijās, un kāda bija to reakcija uz to? Šie un citi aspekti ir svarīgi, lai labāk izprastu Latvijas Republikas diplomātu darbību Otrā pasaules kara apstākļos, tā būtu pelnījusi vēsturnieku lielāku uzmanību, īpaši tagad, kad atklātībā nonākuši Latvijas diplomātu kara laika arhīvi.

Atsauces

- 1 Sk.: Latvijas ārietu dienesta darbinieki, 1918–1991: Biogrāfiskā vārdnīca / Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. – Rīga, 2003, 60.–339. lpp.
- 2 *Drīzulis A.* Latvija fašisma jūgā (1934.–1940.). – Rīga, 1959, 296. lpp.
- 3 *Žagars Ē.* Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.–1941. – Rīga, 1975, 21., 216. lpp.
- 4 *Samsons V.* Naida un maldu slīkšņā: Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. – Rīga, 1983, 169. lpp.
- 5 Sk.: *Sprudzis A.* The Baltic States and American Policy, 1940–1953. – Louvain, 1954, 138 p.; *Anderson E.* British Policy toward the Baltic States, 1940–41 // *Journal of Baltic Studies*, 1980, vol. XI, no. 4, pp. 325–333; *Anderson E.* Die politische Einstellung Englands zu den baltischen Staaten 1940–1946 // *Zeitschrift für Ostforschung*, 1981, Nr. 30, S. 559–587; *Andersons E.*

- Divkosība draudzības maskā // Laiks, 1980, 27. aug.–17. sept.; *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika, II. – Stokholma, 1984, 502.–525. lpp.; *Vizulis I.* Aprēķinu diplomātija // Akadēmiskā Dzīve, 1975, 17. nr., 16.–22. lpp.; *Vizulis I.* Nations under Duress: The Baltic States. – Port Washington; New York, 1985, 209 p.; *Baltis M. K.* Latvia at the Teheran and Yalta Conferences – Issues and Sources // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). – Rīga, 2000, 330.–335. lpp.; *Baltis M. K.* The Latvian Legion after VE Day // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000, 118.–127. lpp.; *Mantenieks M.* The Baltic States and Roosevelt. Paper presented at the 14th Conference on Baltic Studies, University of Illinois, Chicago, June 8–11, 1994, 28 p.; *Mantenieks M. A.* Yalta and the Baltic States // <http://bafli.com/yalta>, 12 p.; *Mantenieks M. A.* FDR and the Baltic States // Franklin D. Roosevelt and the Formation of the Modern World. – New York, 2003, pp. 93–121 u.c.
- ⁶ Sk.: *Zunda A.* Morāle un politiskais aprēķins Anglijas Baltijas politikā Otrā pasaules kara gados (1939–1945) // Latvijas Vēsture, 1993, 4. nr., 26.–31. lpp.; *Zunda A.* Baltijas valstis un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939–1945) // Latvijas Arhīvi, 2000, 3. nr., 83.–104. lpp.; *Zunda A.* The Baltic States and Great Britain during the Second World War // Britain and the Baltic: Studies in Commercial, Political and Cultural Relations 1500–2000 / Ed. by P. Salmon, T. Barrow. – Sunderland, 2003, pp. 267–292; *Zunda A.* Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939–1945) // Latvijas Vēsture, 2004, 3. nr., 60.–74. lpp.; *[Lerhis A.]* Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997) // Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata. – Rīga, 1997, 10.–29. lpp.; *Taurēns J.* Baltijas jautājums lielvalstu politikā Otrā pasaules kara gados: ieskats historiogrāfijā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001, 208.–226. lpp.; *Taurēns J.* Baltijas valstu statusa problēma PSRS un Rietumu sabiedroto attiecībās (1940. g. – 1942. g. maijs) // Latvijas Vēsture, 2003, 2. nr., 62.–74. lpp.; u.c.
- ⁷ Sk.: *Juda L.* United States' Nonrecognition of the Soviet Union's Annexation of the Baltic States: Politics and Law // Journal of Baltic Studies, 1975, vol. VI, no. 4, pp. 272–290; *Kirby D.* Morality or Expediency? The Baltic Question in British-Soviet Relations, 1941–1942 // The Baltic States in Peace and War 1917–1945 / Ed. by V. S. Vardys, R. J. Misiunas. – London, 1978, pp. 159–172; *Hough W. J. H., III.* The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School Journal of International and Comparative Law, Winter 1985, vol. 6, no. 2, pp. 301–533; *Kochavi A. J.* Britain, the Soviet Union, and the Question of the Baltic States in 1943 // Journal of Baltic Studies, 1991, vol. XXII, no. 2, pp. 173–182; *Варес П., Осипова О.* Похищение Европы, или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века. – Таллинн, 1992, с. 235–245; *Gerrard C.* The USSR and the Baltic States at the End of World War II: The View from London // The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956 / Ed. by O. Mertelsmann. – Tartu, 2003, pp. 43–53; u.c.
- ⁸ Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918.–1998. – Rīga, 1999, 542 lpp.
- ⁹ *Feldmanis I., Freimanis A. A., Lerhis A., Ziemele I.* Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991) // Turpat, 141. lpp.
- ¹⁰ Latvijas ārlietu dienesta darbinieki ..., 32. lpp.
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 293. f., 1. apr., 847. l., 28., 31. lp.

- ¹² *Siliņš L.* Latvijas Centrālā padome un laivas uz Zviedriju // *Latvija Šodien*, 1985, 15–20. lpp.; *Andersons E., Siliņš L. u.c.* Latvijas Centrālā padome: Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. – Upsala, 1994, 496 lpp.; *Siliņš L.* The Latvian Central Council and boats to Sweden. – Uppsala, 2000, 25 p.; *Siliņš L.* Nacistiskās Vācijas okupanti: Mūsu tautas lielās cerības un rūgtā vilšanās. – Rīga, 2001, 307 lpp.; *Kangeris K.* Die organisierte flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen. Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7–11, 1985, 10 p.; *Kangeris K.* Kollaboration vor der Kollaboration? Die baltischen Emigranten und ihre “Befreiungskomitees” in Deutschland 1940/1941 // *Europa unterm Hakenkreuz. Okkupation und Kollaboration (1938–1945)*. – Berlin; Heidelberg, 1994, S. 165–190; *Kangeris K.* The Former Soviet Union, Fascism and the Baltic Question: The Problem of Collaboration and War Criminals in the Baltic Countries // *Modern Europe after Fascism 1943–1980*. – New York, 1998, vol. 1, pp. 713–769; *Kangeris K.* Sweden, the Soviet Union and the Baltic Question 1940–1964: A Survey // *Relations between the Nordic Countries and the Baltic Nations in the XX Century / Ed. by K. Hovi*. – Turku, 1998, pp. 188–211; *Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia. 1941–1945: What Did America Know? / Ed. by A. Ezergailis (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, vol. 5)*. – Rīga, 2002, 507 p.; u.c.
- ¹³ Latvijas vēstures apcerējumi (no 1940. gada līdz mūsdienām): Mācību palīglīdzeklis vidusskolām / Red. M. Virsis. – Rīga, 1990, 73., 74. lpp.; Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums / Atb. red. E. Pelkaus. – Rīga, 1999, 166. lpp.; Latvija padomju režīma varā 1945–1986: Dokumentu krājums / Atb. red. I. Šneidere. – Rīga, 2001, 9. lpp.
- ¹⁴ *Krēsliņš J. A.* Latvijas Centrālā Padome un Stokholmas laikraksts “Latvju Ziņas” – nelokāmā ticībā brīvai un demokrātiskai Latvijai // *Baltijas valstis likteņgriežos: Rakstu krājums*. – Rīga, 1998, 665.–677. lpp.; *Stradiņš J.* Latvijas Republikas pamatā liktas demokrātiskas vērtības // *Latvijas Vēsture*, 2002, 2. nr., 5.–9. lpp.; *Trejš R.* Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940). – Rīga, 2003, 372.–375. lpp.; *Lerhis A., Ancāns P.* Konstantīns Čakste – zinātnieks un latviešu nacionālās pretestības kustības organizētājs // *Latvijas Vēsture*, 2003, 2. nr., 13.–25. lpp.
- ¹⁵ National Archives, College Park, MD (turpmāk – NA), Record Group 59, 226, 319, 331; Microfilm 1177, 1185, 1221, 1499, 1642 etc.
- ¹⁶ Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY, Record Group 220, File 15, 45, 65, 72, 73 etc.
- ¹⁷ Public Record Office, Kew Garden, Surrey (turpmāk – PRO), Foreign Office 188, 371, 419, 490, War Office 208 etc.
- ¹⁸ LVVA, 293. fonds “Latvijas sūtniecība Vašingtonā (1921–1991)”, 1. apraksts “Latvijas sūtniecība Vašingtonā (1921–1991)” (3 sējumi, 5206 lietas); 2. apraksts “Latvijas sūtniecība Stokholmā un bijušo diplomātu darbība pēc sūtniecības slēgšanas (1921–1959)” (166 lietas); 3. apraksts “Latvijas delegācija pie Tautu Savienības un Latvijas sūtnis Šveicē un Dānijā (1920–1949)” (108 lietas); 4. apraksts “Latvijas konsulāts Ņujorkā (1921–1941)”; 5., 6. apraksts (cita tematika).
- ¹⁹ Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (turpmāk – LR ĀMA), lietu apraksti “Latvijas sūtniecība Londonā” (501 kaste), “Latvijas pastāvīgais delegāts pie Tautu Savienības” (11 lietu).
- ²⁰ Sk.: *Buka L.* Latvijas sūtniecība Vašingtonā: Vēsture, notikumi un cilvēki (1919–1940) // *Latvijas Arhīvi*, 2002, 3. nr., 43.–78. lpp.; *Lerhis A.* Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts) // *Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā*. – Rīga, 2000, 264.–290. lpp.

- ²¹ Latvijas Valsts arhīvs, 2263. fonds "Zariņš Kārlis (1879–1963), Latvijas sūtnis Lielbritānijā, ārkārtējo pilnvaru nesējs (Lielbritānija)" (171 lieta).
- ²² Kangeris K. Hūvera institūta arhīvs // Latvijas Arhīvi, 1994, 1. nr., 72.–75. lpp.; Materiāli par Latviju Hūvera institūta bibliotēkās un arhīva mājaslapā / Sag. publ. D. Džeikobss, E. Zālīte // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2004, 3. nr., 183.–189. lpp.
- ²³ Dimante L. Latvijas arhīvistu stažēšanās Zviedrijā // Latvijas Arhīvi, 1995, 2. nr., 82. lpp.
- ²⁴ L. Siliņa 1997. gada 24. aprīļa vēstule autoram.
- ²⁵ Pārskats par pēdējā laika politiskām tendencēm / Izd. K. Zariņš. – Londona, 1941.–1945.; Latvian Information Bulletin / Ed. by A. Bilmanis. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1941.–1945.; Latvijas sūtniecība Ženēvā: Biļetens / Izd. J. Feldmans. – Ženēva, 1941.–1945. (vismaz 89 numuri); Latvju Domas / Izd. M. Valters. – Ženēva, 1943.–1944. (12 numuru); Neatkarīgā Latvija / Izd. V. Salnais. – Stokholma, 1944 (maijs).
- ²⁶ Bilmanis A. Latvia in the Present World Crisis: Facts and Figures, 1st ed. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1941, 7 p.; Bilmanis A. Latvia in the Present World Crisis: Where and what is Latvia: Facts in Review, 2nd ed. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1941, 14 p.; Salnais V. Ein Jahr Deutscher Okupation in Lettland. – Stockholm, 1942, 80 S.; Bilmanis A. Three Stars between the Anvil and Hammer: Latvia and Her Baltic Neighbors. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1942, 143 p.; Ēķis L. Latvia: Economic Resources and Capacities, 1st ed. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1942, 77 p.; Ēķis L. Latvia: Struggle for Independence, 1st ed. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1942; Ēķis L. Latvia: Struggle for Independence, 2nd ed. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1942, 15 p.; Latvia in 1939–1942. Background: Bolshevik and Nazi Occupation. Hopes for Future. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1942, 137 p.; Latvia under German Occupation, 1st ed. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 96 p.; Latvia under German occupation: 1941–1943. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 114 p.; Bilmanis A. The Baltic States and the Problem of the Freedom of the Baltic Sea, 1st ed. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 67 p.; Bilmanis A. The Baltic States and the Problem of the Freedom of the Baltic Sea, 2nd ed. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 71 p.; Bilmanis A. Baltic States in Post-War Europe, 1st print. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 86 p.; Bilmanis A. What Latvia Wishes from this War?: Background, Actual Situation, Hopes for Future, 1st print. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 23 p.; Ēķis L. Latvia: Economic Resources and Capacities, 1st ed. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 112 p.; Ēķis L. The Truth about Bolshevik and Nazi Atrocities in Latvia. – Washington, D.C.: The Press Bureau of the Latvian Legation, 1943, 27 p.; Bilmanis A. Baltic States in Post-War Europe, 2nd print. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, 45 p.; Bilmanis A. Facts about Latvia: General Notes – Statistical Summary – Chronology – Bibliography. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, 62 p.; Bilmanis A. Latvia in the Present World Crisis: Facts and Figures, 3rd ed. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, 8 p.; Bilmanis A. Latvian–Russian Relations: Documents. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, 255 p.; Bilmanis A. What Latvia Wishes from this War?: Background, Actual Situation, Hopes for Future, 2nd print. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, 23 p.; Latvia under German Occupation in 1943. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1944, 30 p.; Latvian – U.S.S.R. Relations: Memorandum. – Washington, D.C.:

- The Latvian Legation, 1944, 16 p.; *Bilmanis A.* Baltic Essays. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1945, 267 p.; *Bilmanis A.* Baltic States and World Peace and Security Organization: Facts in Review. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1945, 67 p.; *Bilmanis A.* The Church in Latvia. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1945, 23 p.; *Bilmanis A.* Latvia between the Anvil and the Hammer: Facts in Review. – Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1945, 64 p. u.c.
- ²⁷ Amerikas Latvietis: Laikraksts politikai, zinātnei un mākslai. – Bostona, 1941.–1945.; Apskats: Bostonas latviešu luterāņu draudzes mēnešraksts. – Jamaica Plain (ASV), 1941.–1945.; Ausma: Gaismai un draudzībai. – Bostona, 1941.–1944.; Baznīcas Vēsts: Bostonas latviešu ev.-lut. Trīsvienības draudzes mēnešraksts. – Roxbury (ASV), 1941.–1945.; Dienvidamerikas latviešu gada grāmata. – Buenosaires, 1941.–1944.; Drauga Vēsts. – Ņujorka, 1942.–1945.; Dzimtene. – Ņujorka, 1941; Dzimtenes Balss. – Stokholma, 1944; Gana Balss: Periodisks izdevums evangēliskai misijai un filantropiskai darbībai. – Stokholma, 1944.–1945.; Latvija. – Buenosaires (Arg.), 1941.–1945.; Latvju Vārds. – Stokholma, 1944.–1945.; Latvju Ziņas. – Stokholma, 1944.–1945.; Londonas Avīze. – Londona, 1942.–1945.; Varavīksne. – Graversfors; Fagersjö (Zviedrija), 1944.–1945.; Vēl jau viss nav pagalam. – (Zviedrija), 1944.–1945.
- ²⁸ Hoover Institution on War, Revolution and Peace Archives, Stanford, Pēteris Ziedonis Oliņš (1890–1962), box 1.
- ²⁹ LVVA, 293. f., 1. apr., 539. l., 6. lp.
- ³⁰ Stockholm Documents ..., pp. XIII, 491.
- ³¹ LR ĀMA, fonds "Latvijas pastāvīgais delegāts pie Tautu Savienības", 9. lieta "Londonas sūtniecības politiskie pārskati. 1941.–1945."
- ³² LVVA, 293. f., 3. apr., 69. l., 21., 34. lp.
- ³³ Turpat, 78. l., 14. lp.
- ³⁴ *Siliņš L.* Nacistiskās Vācijas okupanti ..., 189., 190. lpp.
- ³⁵ LR ĀMA, fonds "Latvijas sūtniecība Londonā", 128. kaste, lieta "Sarakste ar Latvijas sūtniecību Stokholmā. 1943"
- ³⁶ NA, Record Group 59, Microfilm 1177, Roll. 16.
- ³⁷ PRO, FO 371, R 43050/F 316, pp. 27, 28.
- ³⁸ LVVA, 293. f., 3. apr., 85. l., 47. lp.
- ³⁹ *Andersons E., Siliņš L. u.c.* Latvijas Centrālā padome ..., 64. lpp.
- ⁴⁰ Pulkvedis Vilis Janums. Raksti, stāsti un atmiņas / Sakārtojis J. Leitītis. – Toronto, [b.g.], 46., 47. lpp.
- ⁴¹ Sk.: *Siliņš L.* Nacistiskās Vācijas okupanti ..., 192.–203., 206.–222. lpp.
- ⁴² *Kangeris K.* Izvēles iespējas: "Jaunā Eiropa", padomju republika vai neatkarīga valsts: Valststiesiskie jautājumi un "lielā politika" kara gados (1941–1945) // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). – Rīga, 2000, 82., 83. lpp.
- ⁴³ *Valters M.* Piezīmes pie diviem dokumentiem // Latvju Domas, 1944, 8. nr. (aprīlis), 5. lpp.
- ⁴⁴ *Lerhis A.* Neatkarības idejas saglabāšana pēckara gados: Latvijas diplomātiskā dienesta ieguldījums mūsu valsts *de iure* statusa saglabāšanā (1940.–1988. g.) // Diena, 1998, 13. febr.; *Lerhis A.* Latviešu karavīri Otrajā pasaules karā: ārpolitisks skatījums // Kurzemes Vārds, 2003, 12. marts; *Kangeris K.* Divas okupācijas: pretošanās // Sestdiena, 1999, 21. aug.; *Jansons Ā.* Latvijas vēstures patiesība ir arhīvos. Intervija ar K. Kangeri // Neatkarīgā Rīta Avīze, 2000, 29. maijs; *Daukšts B.*

Baltijas valstu reokupācija: Gatavošanās PSRS ārlietu resorā. 1941.–1944. // Lauku Avīze: Mājas Viesis, 2002, 8. marts; *Sprūde V.* Patiesība slēpta pārāk ilgi. Intervija ar I. Feldmani // Latvijas Avīze, 2003, 21. okt.; *Neiburgs U.* Latvijas liktenis lielvalstu spēlē // Latvijas Avīze: Mājas Viesis, 2003, 28. nov.; u.c.

⁴⁵ Sk.: Реквием героям Латвии, 1941–1945 // Час, 2003, 18. marts – 7. maijs.

⁴⁶ Plašs dokumentu klāsts par šo Latvijas kuģu likteni Otrā pasaules kara laikā ir atrodams starp Latvijas sūtniecības Vašingtonā arhīva dokumentiem. – LVVA, 293. f., 1. apr., 1876.–1946. l.

⁴⁷ *Neiburgs U.* Sensacionālais rekviēms? // Lauku Avīze, 2003, 10. apr.

⁴⁸ *Davies N.* The Misunderstood Victory in Europe // The New York Review of Books, 1995, May 25, pp. 7–11.

Uldis Neiburgs

Diplomats of the Republic of Latvia in the West and Nazi-Occupied Latvia (1941–1945): Sources and Research Opportunities

Summary

Activities of the diplomats of the Republic of Latvia in the West during World War II have been so far studied only in the context of the mutual relationships of the Western Allies and the USSR and their attitudes towards the Baltic question. Their activities and individual fates during the period between the outbreak of the German–Soviet War on 22 June 1941 and the capitulation of Nazi Germany on 8 May 1945 have received only fragmentary attention.

During this period, when the territory of Latvia was occupied and ruled by Nazi Germany, the following diplomats of the Republic of Latvia were active in various capacities in states belonging to the Western Alliance and supporter or neutral states: Kārlis Zariņš (1879–1963), Teodots Ozoliņš (1899–1981), Roberts Kampuss (1899–1969), Oļģerts Rozītis (1912–1984), Vilis Tomsons (1905–1978), Jānis Mežs (1884–1978) in Great Britain; Alfreds Bīlmanis (1887–1948), Anatols Dinbergs (1911–1993), Ludvigs Ēķis (1892–1943), Rūdolfs Šillers (1896–1981) in the USA; Pēteris Oliņš (1890–1962), Vilis Tomsons (1905–1978), Nikolajs Ozoliņš (1910–1983) in Argentina and Brazil; Jūlijs Feldmans (1889–1953), Jānis Kļaviņš-Elanskis (1884–1957), Vilis Šūmanis (1887–1948), Miķelis Valters (1874–1968) in Switzerland; Voldemārs Salnais (1886–1948), Valdemārs Kreicbergs (1912–1995), Jānis Tepfers (1898–1994), Roberts Kampuss in Sweden; but during this time in the Third Reich and the countries of its influence stayed Edgars Krieviņš (1884–1971) in Germany; Arnolds Spekke (1887–1972) in Italy, Oļģerds Grosvalds (1884–1962), Kārlis Berends (1887–1987) in France, Herberts Rācenis (1894–1960) in Belgium; Nikolajs Ozoliņš (1904–1979) in Denmark.

The main sources of information are the archives of Latvian embassies in the West. For decades they were not open to historians. In an unfavourable international climate during the Cold War, the use of these documents could have negatively influenced Latvia's continuity as a *de iure* subject of international diplomacy. Therefore the embassies were reluctant to open their archives to public scrutiny, and historians had access only to the documents that were gradually made public in US (National Archives, Franklin D. Roosevelt Library) and British (Public Record Office) archives. These, however, reveal only the Western and not the Latvian diplomats' own point of view.

From the late 1990s on, the archives of Latvian embassies in the West have been gradually transferred to Latvia. They have been organised and made available to researchers in the last few years. Among them are the archives of the Latvian embassies in the USA, Great Britain, Sweden, Switzerland and others that are now located in the State Historical Archives of Latvia and in the Archives of the Foreign Ministry of Latvia. They contain invaluable information about the activities of Latvian diplomats in the West during World War II: all kinds of diplomatic and consular documents; diplomatic and personal correspondence; the diaries of K. Zariņš and V. Salnais; diplomatic correspondence with various Western institutions; materials from meetings of Baltic ambassadors; press surveys prepared by embassy staffs; summaries of radio broadcasts and newspaper reports in Nazi-occupied Latvia, edicts and regulations of the German occupation regime obtained during wartime; correspondence with Nazi-occupied Latvia and other materials.

These documents can serve as a basis for future research, which should aim at finding out what was the reaction of Latvian diplomats to Latvia's occupation by Nazi Germany; what Latvian diplomats knew about the situation and events in Latvia during the occupation; how they obtained information and how complete or reliable it was; what was the diplomats' point of view about the situation in Latvia based on this information and whether it changed during the war; did information flow from the West to Latvia as well; how did the diplomats deal with the information obtained; to what extent did it reach Western institutions and what was their reaction to the information received. These are important research topics that now can and should receive scholarly attention.

PADOMJU OKUPĀCIJA
1944–1959

SOVIET OCCUPATION
1944–1959

Heinrihs Strods

Latvijas sovetizācija (1944–1959)

Latvijas otrreizējā okupācija (1944–1991) bija Hitlera un Staļina 1939. gada 23. augusta noziedzīgā pakta rezultāts, un tas izpaudās kā sovetizācija.¹

Angļu valodā vārdam “sovetizācija” ir divas nozīmes – piespiest atrasties un – atrasties komunistu valstīs vēlētu valstisku padomju kontrolē.² Arī latviešu valodā sovetizācija nozīmē “Padomju Savienībai raksturīgo sabiedriskās dzīves iezīmju un darbības metožu izplatīšana (ieviešana)”³. Tā kā padomes no 1923. gada atradās VK(b)P (no 1952. gada PSKP) CK uzraudzībā, tad sovetizācija bija piespiešana atrasties šīs totalitārās komunistiskās, represīvās iestādes kontrolē. Tātad sovetizācija nozīmēja politikas, saimniecības un kultūras pakļaušanu komunistiskajam totalitārismaam.

Viens no Latvijas sovetizācijas balstiem bija Latvijas politiskās vēstures lomas pārspīlēšana, t.i., padomju laika vēstures mitoloģizācija. Tāpēc sovetizācijas politiskās vēstures akcentēšana pēc komunisma sabrukuma vērojama ne tikai Latvijā, bet arī vairākās t.s. sociālisma nometnes zemēs.⁴ Latvijas sovetizācijas līdzšinējos pētījumos blakus sovetizācijas politiskās vēstures izpētes panākumiem novērojami trīs galvenie trūkumi – nepietiekama Krievijas arhīvu bāze, nepietiekama saimniecības, sociālās dzīves un kultūras sovetizācijas izpēte un nepietiekama uzmanības pievēršana Latvijas sovetizācijas modeļa sagatavošanai PSRS līdz 1940.–1944. gadam. Latvijas sovetizācija nav saprotama bez šīs parādības (aizvēstures, 18.–19. gadsimta) un priekšvēstures 20. gadsimta Krievijā.

Latvijas sovetizāciju noteica sovetizācijas modelis, kura daži elementi Krievijā bija novērojami jau pirms 1917. gada boļševiku apvērsuma.

Sovetizācijas būtiskās sastāvdaļas – visas sabiedrības militarizācija Krievijā bija sākusies vismaz jau imperatora Pētera I laikā, bet visas Krievijas sabiedrības vienādā domāšana izveidota jau imperatora Nikolaja I sistēmā. Arī trešā sovetizācijas sastāvdaļa – valsts priekšgalā jābūt armijas virspavēlniekam – bija sena Krievijas tradīcija. Tam pievienojās krievu mesioniskais patriotisms, krievu valoda kā vispasaules sociālisma valoda un venticība sociālisma un komunisma uzvarai pasaulē PSRS vadībā. Tāpēc sovetizācijas modelī bija pārsvarā krieviskuma elementi. Sovetizāciju PSRS,

kas bija stājusies Krievijas impērijas vietā, tagad vadīja stingri centralizētā kreiso radikāļu pusslepena organizācija – PSKP CK ar Politbiroja ģenerālsēkretāru priekšgalā.⁵ VK(b)P CK kontrolēja valsti, jo visi vadītāji bija Kompartijas biedri, tāpēc tā ir uzskatāma par sovetizācijas galveno veicēju. Latvijas sovetizācija notika pēc 1939. gada 1. oktobrī VK(b)P CK Politbirojā Rietumukrainas un Baltkrievijas sovetizācijai apstiprinātā modeļa.⁶ Krievijā izstrādātais un dzīvī ieviestais modelis tika pārņemts uz “pakta zonu”, kuru padomju propagandā sauca par “jaunajām brālīgajām padomju republikām”.

Latvijas sovetizācijas vērtējumi vēsturnieku darbos pēc PSRS sabrukuma svārstījās starp sajūsmu (krievu patriotiskajā literatūrā) un noraidījumu (latviešu demokrātiskajā literatūrā). Šie uzskati zināmā mērā balstās abu tautu vecākās paaudzes stereotipos, kas latviešos ir galvenokārt negatīvi, bet krievos – pozitīvi.⁷ Šāda pozitīva uzskata ievirzi jau no pagājušā gadsimta 30. gadu otrās puses kultivēja VK(b)P CK, kura pauda partijas ideoloģiju, lai veidotu krievu patriotismu kā centralizētas valsts kultu un virzītāju.⁸

Ja krievu vēsturnieku vairums atzīst Baltijas okupācijas faktu, tad viņi drīzāk noliedzoši izturas pret dubulto – boļševiku un nacistu totalitārās diktatūras atzīšanu⁹ un sovetizācijas krievisko raksturu Latvijā. Krievijā varas iestādes veicina pagātnes, arī t.s. sovetizācijas nepārvarēšanu. Bet mūsdienu latviešu historiogrāfijā, šķiet, nepietiekami tiek meklēti sovetizācijas iekšējie – psiholoģiskie, sociālie un pat etnopsiholoģiskie cēloņi, kurus centās izmantot ārējie spēki. Mana konformistiskā paaudze, kā to nosaucis Jānis Stradiņš, atbilstoši savai konformisma pakāpei arī vairāk vai mazāk atturas nesenās impērijas pagātnes norises saukt to īstajā vārdā, kaut arī nebija konformiste sirdī. Neviens režīms vai tā ideoloģija nevar atzīt, ka bijis vainīgs pagātnē. Nav iespējams normalizēt Latvijas un Krievijas attiecības, iekams Krievijas viedoklis pret Latvijas okupāciju un sovetizāciju būs neatbilstošs vēstures faktiem. PSRS vēstures pārvērtēšana Krievijā atpaliel šīs iekārtas pārvērtēšanai Baltijas valstīs arī tāpēc, ka daļa Krievijas vēsturnieku skumst par sabrukušo impēriju un, jaunas perspektīvas savai valstij pagaidām neredzot, nesaskata jaunu pamatu savas nesenās pagātnes izvērtēšanai.

Baltijas valstu, to skaitā Latvijas sovetizācija 1944.–1956. gadā sastāvēja no okupācijas, aneksijas, integrācijas un kolonizācijas. Visu šo darbību mērķis bija Latvijas politiskā, ekonomiskā un garīgā pakļaušana boļševiku totalitārajai diktatūrai un izmantošana, balstoties arī uz Rietumu demokrātiju atbalstu.

Kaut arī PSRS Otrā pasaules kara trešo daļu laika (31,3%) bija hitleriskās koalīcijas locekle, šo karu tā beidza kā antihitleriskās koalīcijas locekle un ieņēma svarīgu politisku vietu uzvarētāju četrinieka vidū, paplašinot savu teritoriju un veicot Vidus- un Austrumeiropas valstu, ieskaitot Latvijas, sovetizāciju. Taču pēckara gados PSRS veiktās sovetizācijas paņēmieni un tempi bija atšķirīgi bijušās Krievijas impērijas teritorijā (Rietumukraina, Rietumbaltkrievija, Baltija), šīs impērijas pakļautajās valstīs (Somija, Polija) un no jauna iekarotajās valstīs (Austrumvācija, Čehoslovākija, Rumānija, Ungārija). Ja pēc

PSRS uzvaras pār nacistisko Vāciju 1945. gadā PSRS okupētajās Viduseiropas valstīs izplatījās dažādi VK(b)P radikālā komunisma varianti, tad 1939. gada 23. septembra “pakta zonas” valstīs vai to daļās attīstījās Krievijas sovetizācijas modelis bez lielākām atšķirībām. Tāpat kā “tautas demokrātijas valstīs”, arī “pakta zonas” valstīs sovetizācijai bija vismaz četras kopējas īpašības – boļševiku partijas diktatūra, plānsaimniecība, terors un krievu imperiālisma intereses. Taču arī attīstītajās tautas demokrātijas valstīs saglabājās krievu attīstības modeļa līnijas – tam nebija demokrātiskās varas likumdošanā, izpildvarā un tiesu varā, kā arī tiesiskas valsts īpašību.¹⁰

To noteica, pirmkārt, PSRS impērijas nolūki veidot Eiropas un vēlāk pasaules sociālistisko valstu federāciju un, otrkārt, šo jauniegūto valstu propadomiskās politikas pakāpe, pretošanās un partizānu kara elementi. Kaut arī šo valstu sovetizāciju pirmām kārtām veicināja diezgan acīmredzami Krievijas impēriskie rēģi PSRS politikā, tomēr sovetizāciju t.s. pakta zonā, uz ko PSRS impēriskie spēki visvairāk cerēja, traucēja partizānu karš, kas pirmajā pēckara desmitgadē notika tieši nekrievu valstīs, kas izveidojās bijušās Krievijas impērijā.

Latvijas sovetizācija Otrā pasaules kara laikā – 1944. gadā un pēc kara beigām sākās ar Latvijas militāro okupāciju, izmantojot milzīgus Sarkanās armijas frontes, PSRS leTK aizmugures, PSRS robežapsardzes un pretizlūkošanas organizācijas *Smerš* bruņotos spēkus uz sauszemes un jūrā,¹¹ kas skaitliski vairāk reižu pārsniedza pretinieku. Baidīdamies piedzīvot 1919. un 1940.–1941. gadā pieredzēto boļševiku teroru, Latviju atstāja ap 240 000 (13%) cilvēku, bet palikušie bija pakļauti varmācībai, sāka pretošanos, veidoja neitrālo masu vai – mazākā daļa – sāka kolaborāciju. Tāpat kā 1940.–1941. gadā, arī 1944.–1991. gadā sovetizācija Latvijā notika ievērojamu Sarkanās armijas (pēc 1946. gada Padomju armija) sauszemes, jūras gaisa spēku un raķešu pret Rietumiem vērsta karaspēka klātbūtnē. Pašlaik nav zināms, cik lielus līdzekļus PSRS ieguldīja Baltijas, it sevišķi Latvijas izbūvei par svarīgu armijas priekšposteni triecienam uz Rietumiem, taču palikušās armijas celtnes, būves un raķešu šahtas liecina, ka te tikuši ieguldīti lieli līdzekļi. PSRS bija vismilitarizētākā valsts pasaulē, un Latvija bija viens no pretrietumnieciskās militarizācijas centriem.

Līdz ar militāro okupāciju sākās politiskā okupācija. PSRS bija sagatavotas un Latvijā iesūtītas sovetizētāju grupas, plaši izmantojot tos PSRS evakuētos bijušos Latvijas iedzīvotājus, kuri prata latviešu valodu un zināja, kādi ir vietējie apstākļi. Pirmajās t.s. orggrupās Latvijas PSR sovetizācijai bija iekļauti gan agrākie, gan LK(b)P CK kursus 1942.–1944. gadā no jauna sagatavotie Kompartijas un LPSR valdības centrālo iestāžu, pilsētu un apriņķu tautas komisariātu iestāžu vadītāji. Orggrupas sekoja Sarkanajai armijai, kas 1944. gadā okupēja Latviju. 1. Baltijas fronteī sekojošā 172 cilvēku lielā grupa izbrauca no Maskavas 1944. gada 6. jūlijā, 2. Baltijas fronteī sekojošā grupa 261 cilvēka sastāvā no Maskavas devās ceļā 13. jūnijā. 1944. gada 15. jūlijā no Maska-

vas izbrauca LK(b)P CK grupa.¹² Kopā Latvijā iesūtīja LK(b)P CK amatos apstiprinātas, kā arī LPSR VDTK pārbaudītas trīs grupas ar 1966 personām. Latvijas administratīvā politiskā sovetizācija norisinājās 1944.–1945. gadā, nodibinot Latvijā PSRS noteikto stingri centralizēto administratīvās pārvaldes sistēmu, kuras pamatvienība bija pagasta (vēlāk ciems) padome ar priekšsēdētāju un partorgu priekšgalā. Pagasti (ciemi) bija pakļauti apriņķa (vēlāk rajons) padomei, kura bija pakļauta apriņķa (rajona) LK(b)P (vēlāk LKP) komitejai ar pirmo sekretāru priekšgalā. Apriņķi (rajoni) un pilsētas bija pakļautas LPSR TKP (vēlāk MP) un LK(b)P ar CK priekšgalā. Visos trijos līmeņos neierobežoti vadītāji bija boļševiki, bet administratīvo struktūru un uzņēmumu vadītāji bija viņiem pilnīgi pakļauti kā partijas, tā administratīvajā jomā. Latvijas sovetizācijas darbu vadīja un kontrolēja VK(b)P CK Politbirojs.¹³ Šinī nolūkā 1944.–1947. gadā Latvijā darbojās VK(b)P CK Politbiroja Latvijas birojs, kuram bija pakļauta LK(b)P Centrālā komiteja.¹⁴ LK(b)P CK birojs gan tieši, gan ar tam pakļauto spēka struktūru (pirmām kārtām Valsts drošības komiteja) un garīgās čekas (valsts cenzūra Glavļits – Galvenā literatūras pārvalde) starpniecību izpildīja sovetizācijas programmu. Kremļa rūpīgi slēpa no sabiedrības tos boļševikus, kuri PSRS Augstākās Padomes vai Ministru Padomes vārdā pieņēma kļūdainus lēmumus, bet vēlāk no šīs varas atstādinātos vai mirušos apsūdzēja kā visu trūkumu cēloņus.¹⁵ Mitoloģizēt esošo varu, veidot Staļina, Hruščova, Brežņeva kultu bija iespējams, tikai nomelnojot iepriekšējos valdniekus.

Bez koloniālās rūpniecības celtniecības Kremļa naftas dolārus plaši izmantoja Latvijas militarizācijai un LK(b)P finansēšanai. Pēckara gados Latvijas sovetizācijas īstenošanai VK(b)P CK pilnīgi finansēja LK(b)P (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas budžets 1945. gadam¹⁶

	Rubļi	%	Piezīmes
Ienākumi			
1. 3079 biedru maksas	750 000	4,09	Vidēji viens boļševiks maksāja 243,58 rubļus gadā
2. Laikrakstu un žurnālu izdevniecība	–		
3. Lekcijas un referāti	–		
Kopā	750 000	4,09	No izdevumiem
Izdevumi			
1. Administrācijai	14 636 210	79,83	Izdevumi kopā
2. Partijas izglītībai	1 410 400	7,69	
3. Saimnieciskie izdevumi	2 288 000	12,48	
Kopā	18 334 610	100,00	

	Rubļi	%	Piezīmes
Dotācijas			
1. VK(b)P CK Administratīvi organizatoriskā daļa	15 296 600	83,43	
2. Latvijas PSR valsts budžets	2 288 000	12,47	
Kopā	17 584 600	95,90	

2. tabulā redzam, ka 1949. gadā Latvijas boļševiku budžetam VK(b)P CK atvēlējuši jau 21,2 miljonus rubļu (56%), bet no Latvijas PSR budžeta boļševiki ar Kremļa ziņu piesavinājušies 3,9 miljonus rubļu (10,5% no izdevumiem). Kopā dotācijas boļševikiem deva 25 miljonus rubļu jeb 66,5% no boļševiku partijas ienākumiem.

2. tabula

LK(b)P CK partijas budžets 1949. gadam¹⁷

	Tūkstošos rubļu	%
Ienākumi		
1. Partijas biedru naudas	9 500	25,00
2. Laikrakstu, žurnālu un grāmatu izdošana	3 137	8,30
3. Maksas lekcijas	25	0,06
4. Citi ienākumi	50	0,13
Kopā	12 712	33,50
Izdevumi		
1. Partijas organizācijas administratīvā uzturēšana	248 693	65,5
2. Partijas kabinetu uzturēšana	12 358	3,6
3. Partijas skolas uzturēšana	58 039	15,4
4. Partijas propaganda	15 001	3,5
5. Saimnieciskie izdevumi	37 377	9,8
6. Marksa–Engelsa–Lēņina institūta filiāles uzturēšana	5 419	1,5
7. Medicīnai	250	0,7
Kopā	379 877	100,0
Dotācijas		
1. No VK(b)P CK budžeta	31 239	56,0
2. No Latvijas PSR vietējā budžeta	39 877	10,5
Kopā	252 267	66,5

Arī pēc 15 gadiem – 1960. gadā “vadošais un virzošais spēks” no Maskavas saņēma 14 058 miljonus rubļu (33,3%), bet no Latvijas PSR budžeta tika pievākti 2,8 miljoni rubļu (6,7%). Padomju tautas “prāts, gods un sirdsapziņa” turpināja dzīvot uz Maskavas “naftas dolāru” un Latvijas rēķina. Tā Latvijas sovietizāciju virzīja Maskavas vadīta, Maskavas finansēta un Maskavas infiltrēta VK(b)P nodaļa – Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija.

Politiskajām pārmaiņām pēckara pirmajos desmit, piecpadsmit gados Latvijā bija lielāka nozīme nekā ekonomiskajām un kultūras pārmaiņām. Sekojot boļševiku jau kopš 1917. gada apvērsuma izstrādātajai metodei, pēckara Latvijas sovietizācija sākās ar politisko, saimniecisko un garīgo vadītāju iznīcināšanu, sevišķu uzmanību pievēršot bijušo spēka struktūru darbiniekiem. Latvijas eiropeiskās, gadsimtos izveidotās sociālās struktūras iznīcināšana sākās ar komunistiskās diktatūras sodu likumdošanas ieviešanu Latvijā, ieskaitot Krievijas Kriminālkodeksa 1926. gadā apstiprināto un vēlāk ar vairākiem desmitiem apakšpunktu papildināto 58. pantu par cīņu pret kontrrevolucionāriem. Politiski apsūdzētos sodīja Kompartijas uzdevumā, ko īstenoja soda organizācijas, ieskaitot bēdīgi slaveno čekū. Latvijā pilnībā bija ieviesta PSRS represīvā sistēma un tehnika, kad politiski apvainotajiem tiesas faktiski nepastāvēja, bet nāvessodus, Gulagu, specnometināšanu Sibīrijā piesprieda tādas dažādas spēka struktūras ārpus tiesas iestādēm kā PSRS leTK Sevišķā apspriede Maskavā, neskaitāmu militāro vienību kara tribunāli, apsūdzētajiem pat klāt neesot vai nolasot dažās minūtēs sprieduma konstatējošo daļu – piespriestos gadus nometnē. Komunistu tiesāšanas modelis neatzina ne tiesisko, ne likumu autoritāti, bet tikai Kompartijas vadības direktīvas, kas kalpoja bezlikumībai.¹⁸

Latvijas sabiedrības sovietizācija bija okupācijai nepakļāvīgo vai komunistu totalitārisma par tādiem uzskatīto iedzīvotāju masveida iznīcināšana. Latvijas sabiedrības sovietizācija pēckara gados turpinājās ar personību izolāciju un iznīcināšanu. Tikai komunistu lielākajā 1949. gada 25. martā vien uz Sibīriju izveda 43 000 cilvēku, kopējais politsodīto skaits sasniedza aptuveni 150 000 (7,5%), bet apmēram 600 000 (30%) atlaida no darba, neļāva mācīties izvēlētā skolā, izvēlēties profesiju. PSRS leTK, tā Sevišķā apspriede, dažādie tribunāli paši noteica apsūdzētā noziegumu un paši pieņēma spriedumu.¹⁹

Totalitārais komunistiskais režīms oficiāli apgalvoja, ka tas cīnās pret buržujiem, kulakiem un šķiras ienaidniekiem, taču faktiski sovietizācijas laikā šis okupācijas režīms iznīcināja savus politiskos pretiniekus un viņu piederīgos, ieskaitot vecus cilvēkus un bērnus. Parastais sods pirmām kārtām bija nošaušana vai iznīcināšana smagā darbā un nomērdēšana badā, ieslogot Gulaga koncentrācijas nometnēs vai nometinot Sibīrijā mazapdzīvotās vietās.

Latvijas sociālās struktūras pakļaušana varas politikai apturēja sabiedrības diferencēšanas procesu, noliedzot šo struktūru ekonomiskās, zinātniskās, tiesiskās un kulturālās atšķirības, vai arī tās darīja bezspēcīgas. Sovetizācijas rezultātā gāja bojā ne tikai Latvijas demokrātiskā valsts, bet vēl vairāk tās sabiedrība.²⁰ VK(b)P diktatūra likvidēja ne tikai Latvijas Republiku, bet pārveidoja arī tās tradicionālo sabiedrību.²¹ Sovetizācija centās radikāli pēc Krievijas parauga pārkārtot Latvijas saimniecisko, politisko, kultūras un sociālo dzīvi Latvijā. Latvijas ekonomikas sovetizācijas pamatā bija pēdējā dzīvā maršisma-ļeņinisma klasiķa J. Staļina pseidozinātniskais darbs "Sociālisma ekonomiskās problēmas PSRS". Eiropēiskā Latvijas lauksaimniecība, kuru veidoja viensētas, privātīpašums un personiskā iniciatīva, sovetizācijas gaitā pēckara gados tika iznīcināta četrās vardarbībās. Pirmā bija zemes privātīpašuma, lielāka par 20 ha, nacionalizācija un t.s. naidīgās kulaku šķiras izveidošana pirmajos pēckara gados. Otrā vardarbība bija 43 000 (2,15%) "nacionālistu un kulaku" izsūtīšana uz Sibīriju 1949. gada 25. martā.²² Trešā vardarbība bija palikušo zemnieku piespiedu kolektīvizācija 1949.–1950. gadā. Ceturtā – viensētu sistēmas likvidēšana un zemnieku pārcelšana uz Krievijā tipiskajiem ciematiem. Lauksaimniecības produkcija, sevišķi sviests un gaļa, kā arī zvejniecības produkcija par Krievijas noteikto cenu tika izvesta un realizēta Krievijā, īpaši Maskavā un Ļeņingradā.

Svarīgs Latvijas sovetizācijas paveids bija PSRS koloniālās rūpniecības celtniecība Latvijā. Tās mērķis bija, pirmkārt, apgādāt PSRS rūpniecību ar pusfabrikātiem (Valmieras stikla šķiedras rūpnīca, Daugavpils motorķēžu rūpnīca) vai PSRS iedzīvotājus ar tiem trūkstošajām precēm (Ogres trikotāžas kombināts). Otrkārt, Latvijas rūpniecības flagmanis VEF ar 10 000 strādnieku ražoja tsviņņu pārvietojamos raidītājus armijai. PSRS militarizācijai strādāja rūpnīcas "Alfa", REZ u.c. Atšķirībā no Rietumu rūpniecības, ko ar savu kapitālu un menedžmentu Latvijā izveidoja ārzemju uzņēmēji, PSRS koloniālie uzņēmumi ar Krievijas tehniku, vadību un ievestajiem strādniekiem daļēji gan spēja segt PSRS rūpniecības un iedzīvotāju sadzīves neatliekamās vajadzības, bet nespēja radīt Eiropai konkurētspējīgu produkciju un tādēļ sabruka līdz ar t.s. sociālisma sabrukumu. Treškārt, PSRS veiktā Latvijas industrializācija, kurai šeit nebija ne izejvielu, ne noieta tirgu, ne darbaspēka, bija domāta Latvijas "rūpniecības internacionalizācijai", kas patiesībā nozīmēja Latvijas kolonizāciju. Latvijas pārkrievošanas plāna un ekonomisko bēgļu plūsmas sekas bija tādas, ka līdz 1989. gadam Latvijā ieradās 712 000 cittautiešu, kas kopā ar agrāk šeit dzīvoošajiem 193,6 tūkstošiem (10,5%) veidoja 34% Latvijas iedzīvotāju.²³

Latvijā tika ieviests desmitiem tūkstošu strādnieku un inženiertehnisko darbinieku. 3. tabulā redzam, ka 1986. gadā, pēc LKP CK datiem, tikai gandrīz katrs trešais galvenais inženieris bija latvietis. Latvijas "rūpniecības internacionalizācijai" sekoja plaša dzīvojamo namu masīvu (pat veselu pilsētu) celtniecība "lielajā dzimtenē" savervētajam un Latvijā ieceļojušajam darbaspēkam.

3. tabula

**Galveno inženieru nacionālais sastāvs Latvijas PSR tautsaimniecībā
1986. gada 1. jūnijā²⁴**

Tautība	Latvijas PSR		T.sk. pilsētās	
	Skaitis	%	Skaitis	%
Krievi	179	43,0	142	55,7
Ukraiņi	30	7,3	23	9,0
Baltkrievi	27	6,4	18	7,1
Latvieši	180	43,3	72	28,2
Kopā	416	100,0	255	100,0

Latvijas saimnieciskā sovetizācija bija “lielajā dzimtenē” iecerētā un valdošā tipa totalitārā saimniecības veida uzspiešana.

Latvijas kolonizācija kā sovetizācijas sastāvdaļa bija Krievijas impērijas šī pasākuma trešā pakāpe. Ja par pirmo kolonizācijas pakāpi var nosaukt Latvijas muižu “visaugstākos dāvinājumus” krievu muižniecībai, par otro – Krievijas Valsts bankas 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā veikto zemes iepirkšanu un tās pārdošanu par lētām cenām pareizticīgajiem Krievijas zemniekiem, tad trešā kolonizācijas pakāpe bija padomju okupācijas otrajā posmā veiktā rūpnieciskā internacionalizācija, aiz kuras slēpās krievu politiskās un tehniskās vadības pastiprināšana. Latvijas kolonizācija pēckara gados notika lēnām, jo kolonisti baidījās apmesties laukos “šaudīšanās” dēļ, bet pēc 1956. gada Latvijas pārkrievošana un pieradināšana kolonizācijai notika strauji. Ar pirmajām okupācijas dienām lielā daudzumā ievada krievu, īpaši politisko literatūru. Šo literatūru papildināja Latvijā izdotās grāmatas krievu valodā, kas daudzkreiz pārsniedza latviešu iedzīvotāju īpatsvaru Latvijā. Tai laikā Igaunijā un Lietuvā pamatnāciju valodā publicēto grāmatu skaits krietni pārsniedza krievu valodā izdoto grāmatu skaitu.

Tautu saplūšana un internacionalizācija sovetizācijai nozīmēja tautu pakļaušanu krievu tautai.²⁵

Sovetizācijas gaitā Latvijā veidojās jauna, PSRS raksturīga sociālā struktūra. Tās pamatgrupa bija parastie pilsētas un lauku politiski indiferentie iedzīvotāji, kuriem faktiski nebija nekādu politisko privilēģiju. Otro grupu sastādīja komjaunatnes organizācijas biedri, kurus varēja uzskatīt par kandidātiem uz privilēģēto komunistisko vienpartiju. Komjauņniešiem bija zināmas tiesības, tāpat kā Kompartijas biedriem, ieņemt vadošus politiskos un saimnieciskos amatus. Trešā sabiedrības grupa bija Kompartijas biedri, kas veidoja sabiedrības privilēģēto slāni, slēgtās biedru sapulcēs parasti piekrita VK(b)P/PSKP un tās Latvijas filiāles lēmumiem. Kompartijas biedri ieņēma iestāžu un uzņēmumu vadītāju, viņu vietnieku, apakšnodaļu vadītāju amatus. Viņiem bija tiesības bez rindas saņemt dzīvokli, personiskās automašīnas u.c. materiālos labumus. Ceturtā sabiedrības augstākā

privileģētā grupa bija nomenklatūra, kura dalījās trijās pamatgrupās – VK(b)P/PSKP, PSRS IeTK/IeM un PSRS VDTK/VDK nomenklatūrās, kuras savukārt dalījās sīkākās apakšgrupās. Nomenklatūra bija Kompartijas un administratīvie funkcionāri, kuriem bija priekšrocības visās dzīves nozarēs – tieslietās, sadzīvē, materiālo labumu sadalē.²⁶

1944. gadā Latvijā atjaunoja PSRS privileģēto kārtu – nomenklatūru, kurā ietilpa atbildīgie Kompartijas, pārvaldes un komjaunatnes atbildīgie darbinieki. VK(b)P pastāvēja trīs nomenklatūras: augstākā – VK(b)P CK, vidējā – LK(b)P CK un zemākā – LK(b)P rajonu un pilsētu nomenklatūra. Bez tam pastāvēja PSRS IeTK un PSRS VDTK nomenklatūra. Nomenklatūras darbinieki bija pilnvaroti rīkoties, un no darba viņus varēja atbrīvot tikai ar tās augstākās iestādes atļauju, kura viņus apstiprināja amatā. No 1938. gada līdz 1963. gadam PSKP biedrus PSRS (LPSR) IeTK bez rajona (pilsētas) komitejas pirmā sekretāra atļaujas nedrīkstēja arestēt, bet vadošos LKP, Ministru Padomes un komjaunatnes nomenklatūras darbiniekus līdz PSRS sabrukumam čeka nedrīkstēja izsekot.

Tāpēc arī saprotams, ka ne tikai politiskā pārliecība un ticība komunisma uzvarai, bet arī saimnieciskās un politiskās privilēģijas, kas sekmēja komunistu sociālo progresu, veicināja iestāšanos komunistu totalitārajā monopartijā. Latvijas sovetizāciju veicināja lielas latviešu daļas (inteliģence, politiskā vadība u.c.) sacensība, skriešanās pie sarkanā imperatora troņa, kas izpaudās pirmām kārtām, iestājoties totalitārajā vienpartijā, lai ieņemtu labākos amatus. Iestāšanās “miljonu ļeņinisma skolā” deva tūlītējus rezultātus, tā izveidojās Maskavas vadīta, Maskavas finansēta un Maskavas infiltrēta lielākā partija Latvijas vēsturē.

4. tabula

Latvijas Komunistiskās partijas biedru nacionālais sastāvs 1989. gada 1. janvārī²⁷

Tautība	Skaits	%
Krievi	79 382	43,2
Ukraiņi	10 317	5,6
Baltkrievi	10 250	5,6
Lietuvieši	1 411	0,7
Latvieši	73 177	39,7
Igauņi	235	0,1
Ebreji	3 368	1,8
Citas tautības	6 042	3,3
Kopā	184 182	100,0

4. tabulā redzam, ka 1989. gada 1. janvārī no Latvijas 184 182 komunistiem 99 949 (54,4%) bija krievi, ukraiņi un baltkrievi, bet 73 177 (39,7%) latvieši.

5. tabula

**Latvijas Komunistiskās partijas Rīgas pilsētas komitejas darbinieku
nacionālais sastāvs 1952.–1990. gadā***

Tautība	1952. g. 1. jūl.		1957. g. 1. janv.		1962. g. 1. janv.	
	skaits	%	skaits	%	skaits	%
Krievi	102	71,3	88	70,9	94	66,7
Latvieši	25	17,5	24	19,4	34	24,1
Ukraiņi	7	4,9	5	4,1	4	2,8
Baltkrievi	4	2,8	1	0,8	1	0,7
Citas tautības	5	3,5	6	4,8	8	5,7
Kopā	143	100,0	124	100,0	141	100,0

* Statistiskas ziņas par LKP Rīgas pilsētas komitejas sastāvu. – LVA, LKP Rīgas pilsētas komitejas arhīvs, 102. f., 62. apr., 7. l., 6., 34., 63., 86. u.c. lp.

5. tabulā redzam, ka no 1952. gada līdz 1990. gadam latviešu bija apmēram piektā daļa no LKP Rīgas pilsētas komitejas darbiniekiem. Latviešu īpatsvars LKP Rīgas organizācijā bija apmēram ceturtda daļa, un, kā redzam, arī kolaborācija neko nedeļa, un Rīgu pārvaldīja vairāk nekā 80% iebrāucēju.

Latvijas kultūras sovetizācija bija krievu komunistiskās kultūras izplatīšana, pieļaujot arī noteiktu daudzumu prosovetisku latviešu grāmatu, žurnālu un avīžu izdošanu. Teātra uzvedumi un filmas pauda galvenokārt komunistu ideoloģiju. Taču latviešu kultūras sastāvdaļai sovetizētājā kultūrā bija jāieņem mazākā un mazāk kvalitatīvā daļa salīdzinājumā ar krievu kultūru un mākslu. Tāpat kā izdodamo grāmatu titulsarakstus, arī teātru repertuāru apstiprināja LK(b)P CK, acīmredzami noteikdama, ka lielākajai daļai iestudējamo lugu jābūt krievu autoru darbiem. Arī latviešu dziesmu svētkos apmēram pusi repertuāra ieņēma krievu komponistu darbi.

Komunistu propagandisti kā vienu no panākumiem uzsvēra Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas institūtu un pētnieku skaita palielināšanos, zinātnisko tēmu izstrādi augstskolu laboratorijās. Taču nekur netika minēts, cik t.s. slepeno tēmu, kas bija militārās rūpniecības un kosmosa tematika, šajos institūtos izstrādāja un cik miljonu rubļu gadā PSRS ZA un “vadošās universitātes” par to maksāja. Aptuveni aprēķini liecina, ka “slepeno pastkastīšu tēmu” īpatsvars nereti pārsniedza trešo daļu no visiem tehnisko zinātņu pētījumiem. Tā Latvijas Valsts universitātes pētniekiem honorāru budžets nereti bija tikai 27% no PSRS augstākai izglītībai apmaksātā speciālā honorāru budžeta.

1966. g. 1. janv.		1974. g. 1. janv.		1978. g. 1. janv.		1983. g. 1. janv.		1990. g. 1. janv.	
skaits	%	skaits	%	skaits	%	skaits	%	skaits	%
105	65,6	98	66,7	100	64,1	115	63,9	119	67,6
31	19,4	26	17,7	27	17,3	33	18,3	31	17,6
12	7,5	13	8,8	11	7,0	12	6,7	11	6,3
8	5,0	7	4,8	8	5,2	18	10,0	12	6,8
4	2,5	3	2,0	10	6,4	2	1,2	3	1,7
160	100,0	147	100,0	156	100,0	180	100,0**	176	100,0

** Tā dokumentā.

PSRS Galvenajai literatūras pārvaldei, kura darbojās VK(b)P CK Aģitācijas un propagandas pārvaldē, kopš 1944. gada uzdeva kontrolēt ne tikai grāmatu, avīžu un žurnālu izdošanu un radio raidījumus, bet arī “nodrošināt kontroli pār visām publiskām lekcijām”. Izdot reliģisko literatūru drīkstēja tikai ar VK(b)P CK un republiku CK sekretāru atļauju. Sarkano partizānu atmiņas atļāva publicēt pēc saskaņošanas ar LK(b)P CK sekretāru, kā arī noteica žurnālu un avīžu tirāžu un radiatoraījumu tematiku.²⁸ Latvijas PSR Galvenā literatūras pārvalde, ko tautā sauca par grāmatu čeku, bija viena no LK(b)P CK Latvijas sovietizācijas rīkojumu izpildītājām. Apmēram 30 valsts politcenzoru Rīgā un republikas rajonos pārbaudīja grāmatu saturu, žurnālu un avīžu rakstus, radiatoraījumus, izstādes, pat Staļina un Ļeņina rakstus atļāva vai noraidīja iespiest un laist klajā. Līdz 1955. gadam “grāmatu čeka” Rīgā izdeva deviņus kaitīgo un iznīcināmo grāmatu sarakstus, kopā apmēram 3000 lapas.²⁹ Kā redzams no LPSR Galvenās literatūras pārvaldes priekšnieka Agafonova 1965. gada pārskata PSRS Ministru Padomes Galvenās literatūras pārvaldes priekšniekam K. Omeļčenko, 41 cenzors Rīgā un republikas rajonos pirms izdošanas pārbaudīja visas grāmatas, avīzes, žurnālus, pastkartītes, preču uzlīmes un citus iespieddarbus, kā arī mākslas darbus, no kuriem daudzi tika aizliegti. No bibliotēku un grāmatveikalu fondiem gadā izņēma 4955 grāmatas.³⁰ Sovietizācijā iznīcināto un cietušo cilvēku skaitu Latvijā pēc gadiem, iespējams, apzinās vēstures pētnieki, bet “grāmatu čekas” iznīcināto žurnālu un avīžu skaits ir aprēķināts tikai aptuveni. Tikai līdz 1950. gadam, pēc Glavļita

atskaitēm, tika izņemts no apgrozības un pa lielākai daļai iznīcināts apmēram 12 miljonu grāmatu un 750 000 žurnālu un avīžu.³¹

Latvijas ideoloģiskā sovetizācija bija “lielajā dzimtenē” pastāvošo komunistu totalitāro uzskatu ieviešana. Tās bija skolu programmas bez reliģijas mācīšanas (to sauca par reliģijas atdalīšanu no valsts), tā bija komunistiskās pseidoreliģijas ieviešana (to sauca par sabiedrības mācību vai zinātnisko komunismu un zinātnisko ateismu), krievu valodas pastiprināta ieviešana skolās (to sauca par starptautiskās sazināšanās valodu), skolu un sabiedriskās dzīves pārkrievošana (to sauca par proletārisko internacionālismu un tautu draudzību), “lielās dzimtenes” propagandas filmu, izstāžu izplatīšana (to sauca par tuvināšanos padomju kultūrai), Padomju Savienības, tās politiķu un vadoņu nepārtraukta slavināšana.

LK(b)P CK sēžu un kongresu rituāli, kur izrēķinājās ar reāliem un iedomātiem pretiniekiem, kritika un paškritika, partijas uzdevumu nospraušana un izplatīšana, paziņojumu pieņemšana, manipulācijas ar skaitļiem, piemiņas dienu atzīmēšanas rituāli, pieminekļu monumentalitāte – viss tika kopēts no Krievijas. Svētki, dziesmas, politiskie rituāli tika ieviesti no PSRS un ar komunistu diktātu uzspiesti.³²

Līdz šim nav pētīts, kāda loma sovetizācijā bija diendienā komunistu uzspiestajam sociālistiskajam reālismam mākslā, masu dziesmām mūzikā, padomju tradīcijām sadzīvē, darbaļaužu demonstrācijām impērijas svētkos, atpūtniekiem Jūrmalā un Rīgā, kā arī brālīgo republiku darbaļaužu tūkstošiem, kuri bija pārcēlušies uz Latviju palīdzēt celt sociālismu. Sevišķi tādēļ, ka “vecākā brāļa” valsts pārstāvjiem nebija nepieciešams tēlot sociālismu, jo daudzi tā elementi jau paudzēs bija mantoti. Vēl turpmākiem pētījumiem jāpierāda, cik dziļi sabiedrībā ieviesās Krievijas dzīvesveids, tradīcijas, svētki, uzvedības normas u.c., taču jau tagad redzams, ka tas viss nebija kļuvis par ilgstošu sabiedrībai nepieciešamu jaunievedumu. Blakus sovetizācijas panākumiem arvien plašāk ieviesās piemērošanās, sociālisma imitēšana.

Latvijas sabiedrību baidot ar iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem, kā arī pastiprinot sociālisma sasniegumu propagandu, integrācija guva arvien mazākus panākumus, bet – sakropļoja cilvēku dvēseles. Sociālisma un komunisma celšanas bezperspektivitāte psiholoģiski nomāca arvien lielāku Latvijas iedzīvotāju daļu. PSKP ideoloģiskā ofensīva³³ deva arvien mazākus rezultātus un spieda “vadošo un virzošo spēku” arvien vairāk mīkstināt “ģenerāllīniju” un manevrēt, liberalizēt diktatūras formas, paplašināt slēptās represijas. Līdztekus KK(b)P CK no augšas norīkotai un cenzētai sovetizācijai un “padomju tradīciju” izplatīšanai no apakšas izplatījās puslegāla Rietumu dievināšana, jūsmošana gan par Rietumu dzīvesveidu, gan sadzīves priekšmetiem, gan mūziku, gan radioraidījumu izplatītām idejām un faktiem.

Visu sovetizācijas laiku Latvijā pastāvēja kristīgā subsabiedrība un nacionālā slēptā subkultūra, kas bija viens no garīgās pretošanās veidiem, ko komunistiem neizdevās uzvarēt arī lēģeros.³⁴

Visnoturīgākie sovetizācijas rezultāti neizrādījās ne daudz propagandētā “sociālistiskā rūpniecība un lauksaimniecība”, ne sociālistiskā kultūra, bet gan uz krievu tautas kopienas primitīvākajām paliekām balstītās sociālās vienlīdzības pārspīlēšana un katra cilvēka cerība visu problēmu atrisināšanai augšā – “partijā un valdībā”.

PSRS politika Baltijā, Austrum- un Viduseiropā bija sastapusies ar to, ka sovetizējamās valstis bija attīstītākas nekā “sociālisma dzimtene”. Viena no Latvijas sovetizācijas īpašībām bija tās augstākā liberālā kapitālisma attīstības līmeņa nekā Krievijā,³⁵ tāpat cilvēciskā faktora ignorēšana. Tas noteica bruņoto, nevardarbīgo un garīgo pretošanos sovetizācijai, kuru neitralizēja tikai PSRS karaspēka iejaukšanās 20. gadsimta 50.–60. gados.

50. gadu vidū un otrajā pusē Latvijas komunistu ārpus PSRS izaugusi nomenklatūra zināja t.s. vēlā stalinisma noziegumus, kuriem pati bija aculieciniece, un saprata, ka diktatūras forma jāmaina. Taču modelis nemainījās, kaut gan PSKP CK izlikās, ka kaut kas tiks mainīts. Tomēr lietuviešu un igauņu tautu neatlaidīgāka nevardarbīgā, īpaši garīgā pretošanās, ko nevarēja neievērot arī Lietuvas un Igaunijas Kompartijas vadītāji, spieda Maskavu pagaidām izvēlēties mazāk drakoniskas sociālisma celtniecības formas. Nacionālkomunisti cerēja uz komunistiskā totalitārisma modernizāciju, ko veiktu viņi kā saimnieciski un sabiedriski autonomi vadītāji. Taču Latvijā nacionālkomunisti šādu tautas atbalstu neguva. Sovetizācija notika ne tikai bez šīs autonomijas, bet arī noliedzot to, un šos vadītājus pēc Maskavas rīkojuma nosodīja un izolēja.

Vairākās t.s. tautas demokrātijas valstīs pēdējos to pastāvēšanas gados bija novērojamas tendences pāriet no komunistiskā totalitārisma uz komunistisko autoritāro režīmu,³⁶ bet padomju republikās varmācīgo teroru nomainīja klusas, augsti integrētas vajāšanas un disciplīnas ieviešanas pasākumi, ko daži uzskata par attīstīto totalitārismu.³⁷ PSRS (un arī Latvijas PSR) sovetizācijas “defensīvā modernizācija”, kas bija vērojama 60.–70. gados, jāuzskata par zināmu PSKP piekāpšanos sovetizācijas metodēs un pierādījumu, ka sovetizācija sociālisma nometnes visu tautu garīgās pretošanās dēļ cieta zaudējumus. Kopš 50. gadiem PSRS kopā ar visu sociālistisko nometni atpalika no Rietumiem un 80. gados nebija spējīga ielēkt jaunajās I un K tehnoloģijas pakāpēs. Marksistiski izsakoties, vecās ražošanas attiecības nonāca neatrisināmā konfliktā ar jaunajiem ražošanas spēkiem. 80. gadu vidū tās izrādījās nereformējamas un gāja bojā mierīgā antikomunistiskā revolūcijā – Latvijas sovetizācijas piecdesmit gadu vēsture pierādīja, ka sovetizācija nebija veicama ne ar boļševiku iedomātajām

revolucionārajām metodēm (līdz 50. gadiem), ne ar reformām (60.–70. gados). PSKP valsts nespēja izveidot sev piemērotu sabiedrību, jo valstis veidojas uz kādas jau izveidojušās sabiedrības pamatiem.³⁸

Sovetizācija bija VK(b)P diktāturības valsts paņēmieni citu valstu unifikācijai savā impēriskajā pasaules kundzības nodibināšanas gaitā. Sovetizācijā ietilpa:

1. PSRS valdošā komunistiskā totalitārisma administratīvi teritoriālās un saimnieciskās sistēmas ieviešana.
2. Latvijas tautsaimniecības pakļaušana PSRS saimnieciskajām un politiskajām vajadzībām.
3. Latvijas militarizācija.
4. Latvijas kolonizācija.
5. Latvijas sociālās struktūras iznīcināšana un iedzīvotāju genocīds.
6. Sabiedrisko saziņas līdzekļu un sakaru ar ārzemēm pilnīga kontrole.
7. Latvijas politisko, saimniecisko (liberālā kapitālisma) un Eiropas kultūras tradīciju iznīcināšana.

Sovetizācija bija ne tikai uzbrukums Eiropas kultūru daudzveidībai, pārtikušām moderno nāciju valstīm un to attīstībai 20. gadsimtā. Eiropas nācijas ir tikpat dažādas kā viņu vēsture. Sovetizācijas mērķis bija vienas krievu valodā runājošas, krievu kultūrai piederošas bezdievīgas nācijas vardarbības izveidošana ar senā polisa ideju centrā.³⁹

Kopumā Latvijas sovetizāciju pēc kara var iedalīt vairākos posmos. Pirmajā sovetizācijas posmā (1944.–1946. gads) okupanti pirmām kārtām centās nodibināt savu militāro, politisko un administratīvo varu. Izveidoja pārvaldes, izglītības un pārējās iestādes pēc "lielās dzimtenes" parauga. Otrajā posmā (1947.–1950. gads) pēc 1949. gada cilvēku masveida izvešanas okupācijas vara organizēja Latvijas lauku sovetizāciju, veicot vienlaidu kolektivizāciju. Trešajā sovetizācijas posmā okupācijas vara dibināja Padomju Savienībai nepieciešamos lielos rūpniecības uzņēmumus (Ogres trikotāžas kombināts, Daugavpils pievadķēžu rūpnīca, Jelgavas mikroautobusu rūpnīca, Popova un VEF radiotehnikas rūpnīcas, Valmieras stikla šķiedras rūpnīca), kā arī ievada to apkalpošanai "trūkstošo" darbaspēku, tā internacionalizējot Latvijas rūpniecību un kolonizējot Latviju.

Sovetizācijas ietvaros t.s. sociālistiskā industrializācija, kolektivizācija un padomju kultūras revolūcija, kā arī kolonizācija pēc savas būtības bija vecās Krievijas impērijas saimniecisko un kultūras pasākumu kopuma turpinājums ar mērķi uz mūžīgiem laikiem piekausēt Baltiju impērijai – kā ķeizariene Katrīna II teica, lai tā neizskatītos kā vilks aitu barā. Viena no sovetizācijas pazīmēm bija tās pakļaušana tikai PSRS komunistiskā totalitārisma impēriskām ideoloģiskām un kolonizatoriskām interesēm, kā arī PSRS sovetizācijas modeļa piemērotības un

ekonomiskās lietderības neievērošana. Sovetizācija pilnīgi noliedza Latvijā jau gadsimtiem pastāvējušo privātīpašumu, personisko iniciatīvu, reliģiju un Rietumu kultūru un garīgās vērtības.

Sovetizācijai, kuras asākās formas bija novērojamas visās savienotajās republikās, Baltijas valstīs salīdzinājumā ar tautas demokrātijas valstīm bija vairākas kopējas un atšķirīgas īpašības. Pēdējās noteica galvenokārt Baltijas tautu pretošanās formas un metodes komunistu totalitārajai okupācijai. Lietuvā, kur pēckara gados par pirmo pretošanās formu izvirzījās bruņotā pretošanās, pārsvarā bija ne tikai pretošanās daļībnieku, bet arī lietuviešu deportācijas un iznīcināšana. Latvijā, kur bruņotā pretošanās bija mazāk izplatīta nekā Lietuvā, deportācijās un vajāšanās cieta mazāk cilvēku. Taču Latvijā iedzīvotāji bija vairāk padevušies abu okupētājvalstu – nacistiskās Vācijas un boļševistiskās Krievijas – politizācijai un proporcionāli vairāk gājuši bojā nekā Lietuvā un Igaunijā. Līdztekus latviešu iedzīvotāju dzimstības sarukumam jau 20. gadsimta 30. gados iedzīvotāju deportācijas un iznīcināšana Latvijā radīja demogrāfisku vakuumu. Latvijas boļševiku padevīgākā politika (salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu) okupācijas varai deva iespēju bez vadošām militārpersonām Baltijas kara apgabala daudzajos štābos it kā ražošanas industrializācijai ievest Latvijā simtiem tūkstošu kolonistu, kas kļuva par svarīgāko Latvijas sovetizācijas formu.

Prakse rādīja, ka neviens no Latvijas sovetizācijas pasākumiem nevarēja tikt izpildīts ne tikai tāpēc, ka tie radīja blakusparādības, kas neitralizēja komunistiskās diktatūras pretdabiskos pasākumus, bet arī pēc būtības. Sovetizāciju kā savu mērķi komunistu diktatūra apzīmēja ar vārdiem “pilnīga un galīga sociālisma uzvara”. Kompartijas lēmumos šis termins kā pašlielšanās parādās, jau sākot ar 1950. gadu, taču patiesībā sovetizācija kaut cik tika sasniegta 70.–80. gados. Tajā pašā laikā parādījās sovetizācijas trūkumi garīgajā un sadzīves jomā, kurā sociālisms ne galīgi, ne pilnīgi nekad neuzvarēja. Gluži otrādi, šajā posmā paplašinājās nevardarbīgā pretošanās okupācijai, kuras ietvaros garīgā pretošanās tik spēcīgi paplašinājās, ka kļuva par antikomunistiskās samtainās revolūcijas virzītāju ne tikai Latvijā, bet arī pārējā pakta zonā.

Nav šaubu, ka okupācijas vara boļševiku partijas vadībā pievērsusi lielu uzmanību Latvijas sovetizācijai visus okupācijas gadus. Vērā neņemot sovetizācijas nodarītos zaudējumus, Baltijas valstu straujā atrašanās no “vecajām” padomju republikām okupācijas pēdējos divpadsmit gados liecina, ka sovetizācija šajās rietumeiropiski veidotajās valstīs nebija nodarījusi tik lielus postījumus, izņemot demogrāfiju. Ja Latvijas ekonomikas sovetizācija, kaut arī kā eksperiments, būtu guvusi vairāk uzvaru nekā zaudējumu arī Latvijā uz Rietumiem orientētajā saimnieciskajā un garīgajā vidē, tas būtu devis iespēju ieceres autoriem šejienes sovetizācijas pieredzi izmantot tālāk Austrum- un Viduseiropā. Viens no sovetizācijas neveiksmes cēloņiem bija

komunisma totalitārisma cerība uz sociāli politiskās propagandas hipnotizējošo ietekmi valstī, ar nelielu ticības koeficientu “sociālās taisnības” uzvaras iespējai sabiedrībā, kas ilgstoši bija “sabojāta” ar Rietumu kapitālismu. Otra neveiksme bija Valsts plāna tautsaimniecības nespēja konkurēt ar privāto uzņēmumiem pat totalitārās vadības un kontroles apstākļos. Trešā neveiksme bija daudzu ievesto paraugstrādnieku zemo un paaudzēs nenostiprinātais kultūras un darba precizitātes līmenis. Tikai pēc lielas atlases tie spēja labi strādāt privileģētajos militārās ražošanas kompleksos, bet citur, tāpat kā Krievijā, patiesībā grāva sovetizācijas gaitu.

Latvijas politiskā sovetizācija pēc sava “ģīmja un līdžības” tsākā laikā un dažās jomās pārdzīvoja “lielajā dzimtenē” agrāk novērotos totalitārisma posmus – Kompartijas diktatūru (ko sauca par padomju varu), atkulakošanu (ko sauca par zemes nacionalizāciju), genocīdu (ko sauca par šķiras ienaidnieku iznīcināšanu), Kompartijas privileģēšanu (visu vadošo amatu ieņemšana un nomenklatūra), zinātnisko komunismu (pseidorelīgiskā monoideoloģija).

Slavenais Staļina izteiciens 1945. gada 9. maijā par “izcilāko nāciju starp visām padomju nācijām” attaisnojies arī tā, ka šīs nācijas impēriskā daļa joprojām cer uz tās nesagaidītajiem sociālisma labumiem, savu sociālisma laika varenību un tālaika robežām. Sovietizācijas cēloņi atradās galvenokārt ārpus Latvijas, un šīs sociālās slimības rezultāti, runājot akadēmiķa Aleksandra Jakovļeva vārdiem, saglabājušies galvenokārt šīs slimības infekcijas izcelšanās zemē.

Viens no boļševiku revolūcijas uzvaras un sovetizācijas cēloņiem bija Krievijas zemniecības kopienas nepārvaramā vēlme pēc vienlīdzības.⁴⁰

Tā kā Latvijas suverenitāte Latvijā totalitārās komunistiskās diktatūras apstākļos nepastāvēja, mēs nevaram runāt par Latvijas valsts noziegumiem, bet par PSRS kolaborantu noziegumiem. Sovietizācija nebija Latvijas vai kādas citas okupētas valsts labprātīga pakļaušanās impērijai, tā bija PSRS valsts īstenota programma. Latvijas PSR kā PSRS apgabālā valdīja PSKP diktatūra. Šī diktatūra un tās noziegumi nebija atsevišķu varas nesēju ļaunprātība (kaut bija arī tāda), bet tie meklējami PSRS vēsturiskajos un ideoloģiskajos pamatos. Tāpēc atbildība par visiem noziegumiem pret cilvēci guļ uz PSKP, tās Latvijas nodaļu un tās vadītājiem (spriežot pēc Nirnbergas Starptautiskā Kara tribunāla rezultātiem, apmēram uz tās desmito daļu).

Blakus secinājumam, ka nacistu un boļševiku noziegumos bija vainīgs šo institūciju vadītājslānis, rodas jautājums, vai un ciktāl ja ne noziegumos, tad nacifikācijā un sovetizācijā bija vainīga un atbildīga tauta. Protams, to noskaidros nākamie pētījumi. Taču jau tagad ir zināms, ka ne nacifikācija, ne sovetizācija nebija pa spēkam tikai 700 000 nacistu un apmēram vienam miljonam boļševiku vadītāju. Tāpēc nacifikācijas un sovetizācijas cēloņi jāmeklē arī ārpus minētajiem vadītāju slāņiem. Taču

ne minētie sovietizācijas cēloņi, ne tās līdzdarbinieki nebija spējīgi saglabāt PSKP diktatūras valsti, kura sabruka līdz ar apmēram divdesmit diktatūrām 20. gadsimta otrajā pusē.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā sākusies gan minēto sovietizācijas tiešo, gan netiešo seku novēršana, to skaitā okupācijas vēstures pārvarēšana valsts nākotnes veidošanai. Taču to traucē ārpolitiskais PSRS vērtējums, bez kura komunisma totalitārisma nosodījums ne starptautiski, ne Krievijā, ne Latvijā nav iespējams. Komunisma totalitārisma un sovietizācijas zinātnisku novērtējumu ārzemēs traucē pirmām kārtām nepietiekamās zināšanas par PSKP noziegumiem, bet Krievijā 1905. gadā uzsāktās revolūcijas nepabeigšana un pilsoniskās sabiedrības trūkums. Tātad Krievija ne tikai nav strukturāli norēķinājusies ar komunisma totalitārismu, patiesībā jau 90. gadu vidū bija ieviesta jaunā impērija⁴¹ iekšzemē un bijušās impērijas draugu kopās ārzemēs. Tāpēc sovietizācijas vēsturei Latvijā jāsniedz orientieri daudzām tautām, parādot, ka ne tikai militāra okupācija, bet arī pusgadsimta gara sovietizācija nedeva impērijas gaidītos rezultātus.

Atsauces

- 1 *Mälksoo L.* Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR. A Study of the Tension between Normativity and Power in International Law. – Leiden; Boston, 2003.
- 2 Meriam Webster's Collegiate Dictionares, 10-th ed. – Springfield, MA, 1984, 1125. lpp.
- 3 Svešvārdu vārdnīca. – Rīga, 1999, 740. lpp.
- 4 Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2003, 557. lpp.
- 5 *Лебедева А.* Политбюро ЦК ВКП(б) и советизация присоединенных к СССР в 1939–1941 годах территорий // Secret Soviet-German Agreements of 1939 and their Repercussion to the Midle and East European States. – Vilnius, 1999.
- 6 Постановление ЦК ВКП(б) по Латвии, Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 17, протокол 44, § 251, 29 декабря 1944 года.
- 7 *Симонян Р.* Страны Балтии и распад СССР (О некоторых мифах и стереотипах массового сознания) // Вопросы истории, Москва, 2002, № 2, 27.–39. lpp.
- 8 *Дубровский А.* Лично я считаю ее доклад немарксистским // История и историки. – Москва, 2001, № 2, 40. lpp.
- 9 *Lukeš R.* Československo mezi Stalinam a Hitlerem. – Praha, 1999.
- 10 *Faulenbach B.* Fußnote der Weltgeschichte // Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2003, 17. lpp.; *Волоткина Г.* Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. – Москва, 1999; *Волоткина Г. и др.* Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа 1949–1953. – Москва, 2002; *Некитлов А. и др.*

- Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века, т. 1: Становление "реального социализма" (1945–1965). – Москва, 2000.
- 11 Борьба за советскую Прибалтику в Великой Отечественной войне 1941–1945. В трех книгах. – Рига, 1966, 1967, 1969.
 - 12 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), PA-101. f., 6. apr., 6. l., 25.–35. lp.
 - 13 Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР, 1945–1953. – Москва, 2002, 5. u.c. lpp.
 - 14 Российский Государственный архив социально-политической истории (Krievijas Valsts sociāl-politiskās vēstures arhīvs), 17. f., 163. apr., 1432. l., 12.–14. lp.
 - 15 Жуков Ю. Тайны истории. – Москва, 2000, 4., 5. lpp.
 - 16 LVA, PA-101. f., 8. apr., 41. l., 44., 45. lp.
 - 17 Turpat, 12. apr., 126. l., 88. lp. (Par skaitļu pareizību tabulā atbild autors. – Red.)
 - 18 Яковлев А. Сумерки. – Москва, 2003, 31. lpp.
 - 19 Жуков Ю. Тайны истории. – 170. lpp.
 - 20 Sal.: Menchel S. Legitimation und Parteiherrschaft. Zum Paradox von Stabilität und Revolution in DDK 1945–1989. – Frankfurt a.M., 1992.
 - 21 Hobsbaum E. Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhundert. – München; Wien, 1995.
 - 22 Koenen G. Utopie und Säuberung: Was wer Kommunismus? – Berlin, 2000.
 - 23 Eglīte P. Latvijas iedzīvotāju skaita un etniskā sastāva veidošanās 20. gadsimtā // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001: Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 104. lpp.
 - 24 LVA, PA-101. f., 57. apr., 272. l., 96., 97. lp.
 - 25 The Subjugation by the Russian People // Eastern Europe, Russia and Central Asia. 2003, 3-rd ed. – London, 2003, 300. lpp.
 - 26 Организационная структура Центрального комитета Коммунистической партии Эстонии 1940–1991 г. – Таллин, 2003, 672 lpp.
 - 27 LVA, PA-101. f., 61. apr., 149. l., 11. lp.
 - 28 Уполномоченный СНК СССР по охране военных тайн в печати начальник Главлита. Циркуляры № 1–14. – Государственный архив Российской Федерации (Krievijas Federācijas Valsts arhīvs), 9425. f., 2. apr., 61. l., 4., 10., 14. u.c. lp.
 - 29 Arvienotais novēcojušo izdevumu saraksts (1–7), kas nav lietojami Latvijas PSR sabiedriskajās bibliotēkās un grāmatu tirdzniecības tīklā. – Rīgā, 1951, nr. 1257, 284 + 20 lp.
 - 30 Государственный архив Российской Федерации, 9425. f., 1. apr., 930. l., 213. lp.
 - 31 Latvijas Valsts universitātes vēsture, 1940.–1990. – Rīga, 1999, 317. lpp.
 - 32 Holzweißig G. Zensur ohne Zensor. – Bonn, 1997.
 - 33 Connolly J. Captive University. The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education 1945–1956. – London, 2000.
 - 34 Резникова И. Православие на Соловках. – Санкт-Петербург, 1994.
 - 35 Sal.: Hobsbawn E. Das Zeitalter der Extreme ..
 - 36 Яковлев А. Сумерки, 686. lpp.
 - 37 Henke K.-D. Für eine "Autonomie" des SED-Sozialismus // Deutschlands Archiv 31, 1998, 83.–86. lpp.
 - 38 Яковлев А. Сумерки, 686. lpp.

³⁹ *Daschitschew W.* Moskaus Griff nach der Weltmacht. Die bitteren Früchte hegemonialer Politik. – Hamburg; Berlin; Bonn, 2002.

⁴⁰ *Яковлев А.* Сумерки. Sal.: *Солженицин А.* Россия в обвале. – Москва, 1998.

⁴¹ Стратегия для Российского Совета по внешней и оборонной политике. Тезисы 1994 г. 12 мая // Независимая газета, 1994, 27 мая, документы № 3, 10, 8.

Heinrihs Strods

Sovietisation of Latvia (1944–1959)

Summary

Sovietisation of Latvia was begun immediately after the occupation of Latvia according to the Molotov–Ribbentrop Pact of 23 August 1939. It meant subjugation of the politics, economy and culture to the needs of totalitarian Communism of the USSR. So far the investigation of Sovietisation in Latvia had three major weaknesses – insufficient examination of the Russian archives, insufficient research of the economical, social and cultural life and poor understanding of the way Sovietisation model was prepared in Russia before and after the Bolshevik coup d'état of 1917. If the leadership of the USSR (Russia) had to search for 50 years in order to “discover” the original copies of the Molotov–Ribbentrop Pact of 23 August 1939 in their own secret archives, no wonder they still cannot admit occupation of the “pact zone” countries, including Latvia, in 1939–1940. One thing Russia cannot admit under any circumstances is the presence of Russian imperial spectres in the USSR policy that gave Sovietisation a distinctly Russian character. The USSR began Sovietisation of Latvia after significant part (up to 13%) of the Latvian nation had fled to the West in 1944, using the backing of its tremendous military might. During 1944–1945, Moscow picked up several thousands of functionaries and without any elections installed them in Latvia as the new state administration. Together with the CC of the CPSU in Moscow the operations of Sovietisation of Latvia in 1944–1947 were led by the Latvian Bureau of the CC of the CPSU in Riga (1944–1947) and an organisation they created and paid for – the Communist Party of Latvia who was turning Latvia into an imperial colony of the USSR and received 95.9% of its budget from Moscow.

Sovietisation of Latvia followed the model Bolsheviks worked out soon after the Russian coup d'état of 1917. In the beginning Latvian political, business and religious leaders and middle class were annihilated or sent to GULAG camps or Siberian settlements. Sovietisation abolished European-style agriculture based on individual farms, private property and market economy and introduced Russian collective farms and villages.

Russian colonial industry arrived with newly built huge factories – mostly in towns and cities thickly populated by Latvians – Valmiera, Ogre, Jelgava and Daugavpils. Workforce and raw materials were brought from Russia, produce went to military industrial complex or

the Third world countries. Altogether for the needs of Sovietisation 713 000 Russians were sent to this country who now made up 34% of the Latvian population (8% in 1935). As a result by 1986 Eastern Slavs made up 81.9% of the chief engineers of the Latvian cities, nearly the same percent of the Riga city councillors and, by 1989, 55% of the members of the Communist Party of Latvia. Considerable numbers of colonisers were part of the so-called *nomenklatura* – new Bolshevik ruling class. Many Latvian scientists worked on the secret Soviet military projects and suffered from cultural oppression.

During Sovietisation secret police burned approximately 12 million books and 750 000 copies of magazines. In the process of Sovietisation Russian language was introduced as *de facto* state language; Latvian folk traditions, for example, the celebration of midsummer, were forbidden in attempt to replace them with Soviet or, rather, Russian traditions and culture. It was declared that all the population of the USSR now is a united Soviet nation. In fact, Latvian society was split into three main groups – power bearers and collaborators, grey mass of labourers and activists of the resistance movement. Resistance to the Bolshevik occupation and Sovietisation was present till the end of occupation. These actions had three main patterns – armed resistance (the movement of national partisans from 1944 till 1956 with 20 000 combatants), non-violent resistance (up to 20 illegal magazines and newspapers) and spiritual resistance (intellectuals, churches). Latvian resistance movement dissolved Sovietisation, turned it into an imitation of Sovietisation among nonconformist part of the population and hastened the collapse of Bolshevik regime. Attempts to introduce Russian model of Sovietisation in Latvia did great damage to its economical, political and cultural life and cost many lives. During the years of occupation the stage of development of the Latvian society was pushed many decades back.

The fifty-year-long history of Sovietisation of Latvia is an example of futility of the Great-Russian geopolitical plans of the Soviet empire. Aggressive schemes from the times of the World War II became obsolescent by the end of the 20th century and did no good for the imperialists themselves. Unfortunately, besides the generations who lived during the years of occupation, Sovietisation has had its effect on younger generations. These people tend to simplify difficult questions, ignore the views of the majority of the nation and lack proper cultural background and understanding of the European life-style.

Daina Bleiere

Pēckara posms (1944–1953) Baltijas valstu vēsturē: aktuālie pētniecības virzieni un problēmas

Baltijas valstu vēsturi laikposmā no 1944. gada līdz 1953. gadam pētī ne tikai Baltijas valstīs, tomēr referātā tiks analizēts tieši Igaunijā, Latvijā un Lietuvā paveiktais, jo: 1) Baltijas valstu vēsturnieku devums apjoma ziņā ir vislielākais, turklāt pētīt savas valsts vēsturi ir pirmām kārtām šo valstu vēsturnieku uzdevums; 2) Baltijas valstu vēsturnieku savāktais materiāls, tā analīze un interpretācija ir viens no stūrakmeņiem vēstures procesa izpratnes veidošanā šajās valstīs un Baltijā kopumā. Vismaz kopš 1987.–1988. gada, respektīvi, vairāk nekā piecpadsmit gadu Latvijā, Lietuvā un Igaunijā intensīvi notiek pētījumi un diskusijas par 20. gadsimta vēsturi, tajā skaitā arī par pēckara posmu, un katrā valstī veidojas dominējošs priekšstats par vēsturisko procesu būtību un virzību. Nenoliedzami, šo priekšstatu veido ne tikai vēsturnieki, bet arī politiskā elite un sabiedrības interešu grupas, kā arī mijiedarbība starp šiem trim procesa dalībniekiem. To ietekmē arī dažādi ārējie faktori – ārzemju vēsturnieku pētījumi un pieejas, vēstures zinātnes attīstība pasaulē, politiskās tendences, kas piešķir prioritāti tiem vai citiem jautājumiem. Galu galā šis mijiedarbību process veido to vēstures izpratni, kas izpaužas ne tikai vēstures mācību grāmatās, bet caur plašsaziņas līdzekļiem un populāro literatūru veido arī sabiedrības priekšstatu par to, kas notika un kā notika.

Referāts ir mēģinājums sniegt vispārēju pārskatu par pētījumiem, kas kopš 90. gadu sākuma Baltijas valstīs ir veikti par 1944.–1953. gadu, un noskaidrot, kādi ir prioritārie jautājumi, kam ir bijusi pievērsta pētnieku uzmanība katrā Baltijas valstī, un vai tie atšķiras. Ievērojot to, ka Baltijas valstu attīstību kopš 1918. gada nav iespējams aplūkot atrauti citu no citas, nepieciešams arī skart jautājumu par to, kādi salīdzināmi pētījumi ir veikti un kāds ir vēsturnieku sadarbības līmenis.

Pētījumu efektivitāti ietekmē daudzi faktori, to skaitā arī **institucionālā struktūra**, kuras ietvaros tie notiek. Ir saskatāmas zināmas līdzības pētniecības organizācijā visās trijās Baltijas valstīs, kas izriet kā no padomju perioda institucionālās struktūras mantojuma, tā arī ir savstarpējās ietekmēšanās rezultāts. Igaunijā pašlaik padomju perioda pētniecības struktūra ir visai sadrumstalota. Acīmredzot tieši tas ir veicinājis koordinējošu struktūru rašanos. 1996. gadā tika nodibināts Padomju perioda pētniecības

centrs, kas ir pazīstams kā S-Keskus (S-Centrs), kura uzdevums ir aktivizēt un koordinēt pētījumus.¹ Tā dalībnieki ir igauņu vēsturnieki, kas nodarbojas ar minētā perioda izpēti. S-Keskus īsteno vairākus pētniecības projektus, kas attiecas uz aplūkojamo laikposmu: padomju varas institūcijas Igaunijā 1940.–1991. gadā (IKP CK, Ministru Padome, Augstākā Padome, Valsts drošības komiteja, Iekšlietu ministrija); VDK darbība Igaunijā 1940.–1950. gadā; kultūras politika 1940.–1955. gadā, kā arī pētījumi par nacionālās pretošanās kustību. Līdztekus pētniecības koordinācijai un veicināšanai liela nozīme ir Igaunijas Starptautiskajai komisijai noziegumu pret cilvēci pētīšanai (*International Commission for Investigation of Crimes Against Humanity*). Komisija ir publicējusi ziņojumus par 1940.–1944. gadā – padomju un vācu okupācijas laikā veiktajiem noziegumiem pret cilvēci,² bet ir paredzēts arī otrās padomju okupācijas vērtējums. 2003. gadā Tallinā tika atvērta arī Okupācijas muzejs, kuru nodibināja nevalstiska organizācija – Kistlera-Riso fonds. Jāatzīmē, ka fonds padomju perioda pētniecību izvirzīja kā priekšnoteikumu muzeja nodibināšanai un ir atbalstījis vairākus nopietnus pētniecības projektus. Visumā rodas iespaids, ka Okupācijas muzejs veidojas par vienu no galvenajiem aplūkojamā perioda vēstures pētniecības centriem. No valsts atbalstītajām institūcijām padomju perioda pētniecībā visaktīvāk darbojas arhīvi, īpaši Igaunijas Valsts arhīvs, kā arī Tartu universitātes Arhīvu pētniecības katedra.

Atšķirībā no Igaunijas, kur nevar izdalīt kādu dominējošu institūciju un kur valsts un privātā sektora ietekme šķiet vienlīdz nozīmīga, Lietuvā lielākā loma pētniecībā ir valsts atbalstītajām struktūrām un par galveno koordinējošo struktūru ir kļuvis Lietuvas iedzīvotāju genocīda un pretošanās pētniecības centrs (LIGPC). Centrs tika nodibināts 1993. gada jūlijā, reorganizējot 1991. gadā Augstākās Padomes dibināto darba grupu VDK darbības dokumentācijai un 1992. gadā dibināto Valsts Lietuvas iedzīvotāju genocīda pētniecības centru. 1994. gadā centrs pārņēma pretošanās dalībnieku tiesību komisiju, bet 1997. gadā tā paspārnē tika nodots 1993. gadā Filozofijas, socioloģijas un tiesību institūtā dibinātais Represiju pētniecības centrs, kā arī tajā pašā gadā dibinātais Genocīda upuru muzejs.³ Tādējādi LIGPC ir kļuvis par galveno pētniecības centru, kas nodarbojas kā ar padomju un nacistiskā totalitārisma upuru apzināšanu, represiju un pretošanās dokumentēšanu no 1939. līdz 1990. gadam, tā arī veic vērā ņemamu izglītošanas darbu. Jāatzīmē, ka Lietuvā represiju upuriem veļtiti pieminekļi vai memoriāli ir izveidoti vairākumā pilsētu (pārsvarā tie ir saistīti ar ēkām, kurās pēckara gados atradās NKVD/Valsts drošības ministrijas vietējās nodaļas un kur tika turēti apcietinājumā un spīdzināti partizāni un citi iedzīvotāji). Par centra paveiktā darba apjomu liecina arī tas, ka 2004. gada septembrī tā sastādītajās kartotēkās bija ziņas par 110 000 represēto un 25 000 brīvības cīnītāju, kā arī par 17 000 iznīcinātāju bataljonu dalībnieku un 8500 Valsts drošības komitejas (VDK) darbinieku, bez tam Lietuvas Represiju pētniecības centrs bija izveidojis arhīvu ar 150 000 represēto personu anketām.⁴

LIGPC nodarbojas arī ar krimināllietu ierosināšanu pret genocīda iniciatoriem un izpildītājiem. Kopš 1997. gada centrs izdod žurnālu “*Genocidas ir Rezistencija*”; tas ir publicējis vairākus desmitus grāmatu (pētījumi, genocīda upuru saraksti, atmiņas, dienasgrāmatas u.c.), organizē konferences. Sadarbībā ar LIGPC aktīvi darbojas arī Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta pētnieki. Institūts izdod “Lietuvas vēstures gadagrāmatu” (“*Lietuvos istorijos metraštis*”), kā arī žurnālu angļu valodā “*Lithuanian Historical Studies*”. Lai gan abi izdevumi publicē pārsvarā pētījumus par Lietuvas vēsturi līdz Otrajam pasaules karam, tomēr tajos ir arī raksti par pēckara periodu. Visai aktīvi ar partizānu un pretošanās kustības dalībnieku atmiņu un dokumentu vākšanu un publikāciju nodarbojas Lietuvas Politisko ieslodzīto un represēto savienība, kas izdod daudzas grāmatas, kā arī žurnālu “*Laisvės Kovų Archyvas*” (“Brīvības Cīņu Arhīvs”). Pētnieciskajā darbā ir iesaistīti arī universitāšu un citu augstāko mācību iestāžu, arhīvu, muzeju u.c. struktūru darbinieki (jāievēro, ka Lietuvā, tāpat kā Igaunijā un Latvijā, bieži sastopama parādība ir pētnieku vienlaicīga darbošanās vairākās darbavietās vai arī piedalīšanās atsevišķos citu institūciju projektos), bet galvenā nozīme neapšaubāmi pieder LIGPC, kura projektos ir iesaistīti gandrīz visi vēsturnieki, kas nodarbojas ar totalitāro režīmu pētniecību. 1998. gadā Lietuvā tika nodibināta Lietuvas Starptautiskā nacistiskā un padomju okupācijas režīmu noziegumu izvērtēšanas komisija.⁵ Komisijas darbības uzdevums ir veicināt ar nacistiskā un komunistiskā režīma darbību saistīto “balto plankumu” pētniecību, kā arī izskaidrošanas un izglītošanas darbu. Komisija pati neveic pētniecisko darbu, taču tā slēdz sadarbības līgumus ar citām pētniecības organizācijām. Tā ir izdevusi ziņojumu par komunistiskā režīma noziegumiem Lietuvā 1944.–1953. gadā.⁶ Kopumā var secināt, ka Igaunijā ir visai sadrumstalota pētnieciskā struktūra – kā valsts finansēta, tā arī ārzemju sponsoru un privātfondu atbalstīta, ko kopā satur koordinējošas struktūras, bet Lietuvā vērojama izteiktāka valsts atbalstīto struktūru (un valsts finansējuma) loma, kā arī pētniecības centralizācija LIGPC ietvaros.

Latvija ir mēģinājusi iet vienlaikus gan Igaunijas, gan Lietuvas ceļu. Ir saglabājušās vai no jauna izveidojušās valsts finansētas struktūras: LU Latvijas vēstures institūts, Latvijas Valsts arhīvs, Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs, LU Vēstures un filozofijas fakultāte; lai gan pētniecības darbs norisinās arī vairākos muzejos (īpaši jāatzīmē Kara muzejs), Daugavpils Universitātē un citos izglītības centros. Taču nozīmīgu lomu pētniecībā ir ieguvusi arī nevalstiska institūcija – 1993. gadā dibinātais Latvijas Okupācijas muzejs, kura darbību bez valsts finansējuma nodrošina Pasaules Brīvo latviešu apvienības, Amerikas Latviešu apvienības u.c. organizāciju, kā arī privāti ziedojumi. Valsts atbalsta pieticīgie apmēri, kā arī ārvalstu un privātfondu finansējums nevienai no tām nav devis iespēju izveidoties par dominējošu zinātnisko un koordinācijas centru, lai gan par privātā atbalsta potenciālu liecina tas, ka gan Latvijas, gan arī Igaunijas

okupācijas muzeji ir kļuvuši par vērā ņemamiem pētniecības centriem. Situācija, kas valsts nepietiekamā finansiālā atbalsta dēļ, kā arī saistībā ar zinātnisko institūtu reorganizāciju no Zinātņu akadēmijas par Latvijas Universitātes institūtiem bija izveidojusies Latvijā 90. gados, drīzāk veicināja nevēlēšanos sadarboties un konkurenci, nevis spēku apvienošanu. Šo problēmu zināmā mērā ir spējusi atrisināt 1999. gadā izveidotā Latvijas Vēsturnieku komisija, kas, pateicoties politiskajam atbalstam, ko nodrošina Valsts prezidenta patronāža, kā arī regulārs (lai gan visumā pieticīgs) finansējums, atbalsta pētniecības projektus, organizē konferences un izdod grāmatas. Faktiski šī komisija ir kļuvusi par koordinācijas centru, kas apvieno vēsturnieku spēkus un veicina sadarbību starp pētnieciskajām iestādēm un atsevišķiem pētniekiem. Šajā ziņā komisijas darbība visai būtiski atšķiras no tai atbilstošām Igaunijas un Lietuvas institūcijām, kurās pārsvarā ir ārvalstu un iekšzemes sabiedrību informējošas un izglītojošas aktivitātes.

Lai gan pastāv organizatorisko risinājumu atšķirības Baltijas valstīs, tomēr kopējā iezīme līdzšinējā periodā ir bijusi tā, ka pētniecības intensitāte un mērogi ir tieši saistīti ar valsts ieinteresētību un tās politiku attiecībā pret zinātņi kopumā. Finansējumam no ārzemju un privātiem avotiem ir būtiska nozīme daudzu projektu īstenošanā, un valsts finansējums ir pamats pētniecisko iestāžu pastāvēšanai, zinātniskās darbības tehniskai nodrošināšanai, zinātnieku kadru saglabāšanai un jaunu zinātnieku sagatavošanai. Tādēļ ir pamats uzskatīt, ka lielāks valsts atbalsts totalitāro režīmu seku pētniecībai Lietuvā – ne tikai Lietuvas lielākais iedzīvotāju skaits un sabiedrības domas spiediens – ir tas, kas ietekmē pētniecības apjomus un publikāciju skaitu, kas acīmredzami ir lielāks nekā divās pārējās Baltijas valstīs.

Galvenie 1944.–1953. gada vēstures pētījumu virzieni visās Baltijas valstīs pēdējos piecpadsmit gados ir bijuši līdzīgi:

- represijas;
- pretošanās kustība, īpaši bruņotā cīņa;
- padomju režīma galvenās politiskās un represīvās institūcijas.

Protams, ir veikti pētījumi arī par citiem jautājumiem – ekonomisko politiku, kultūras attīstību, reliģisko konfesiju stāvokli u.c., tomēr šādu pētījumu ir ievērojami mazāk. Dominējošās kopīgās tēmas nenozīmē to, ka nepastāvētu vērā ņemamas atšķirības, kas izriet no katras Baltijas valsts vēsturiskās attīstības īpatnībām un no politiskās situācijas katrā republikā pēckara gados. Tā Lietuvas pēckara vēstures pētījumos būtiska nozīme ir darbiem par poļu iedzīvotāju likteni, poļu pretošanās kustību, lietuviešu un poļu attiecībām Otrā pasaules kara laikā un uzreiz pēc kara, poļu repatriāciju pēc kara, lai gan jāatzīmē, ka ar šo tematiku vairāk nodarbojas Polijas zinātnieki. Lietuviešu zinātnieku darbos salīdzinājumā ar igauņu un latviešu publikācijām nenoliedzami izteiktāks pārsvars ir partizānu kustības tematikai. Vienlaikus interese par partizānu cīņu ir devusi

ierosmi arī lielam skaitam pētījumu par represīvo struktūru darbību. Lietuvā represiju problemātika daudz vairāk ir saistīta ar pretošanās kustību, jo partizānu kustības mērogi izraisīja arī milzīgas, pret partizānu īstajiem, šķietamajiem vai potenciālajiem atbalstītājiem vērstas represijas. Salīdzinājumā ar Latviju un Lietuvu Igaunijā jau kopš 80. gadu beigām un 90. gadu sākuma līdz pat mūsdienām lielāka uzmanība tiek pievērsta okupācijas varas nodarītajiem zaudējumiem.

Aplūkojot pirmo nosaukto galveno pētījumu virzienu – **represiju izpēti**, jāatzīmē, ka visās Baltijas valstīs ir paveikts patiešām liels darbs represiju patieso apjomu precizēšanā un represēto personu noskaidrošanā. Igaunijā sistemātisks pētniecības darbs tika uzsākts jau 80. gadu beigās. 1990. gadā Igaunijas Zinātņu akadēmijas izveidotā komiteja publicēja pirmo ziņojumu par iedzīvotāju zaudējumiem Otrajā pasaules karā un padomju okupācijas dēļ. Vienlaikus Igaunijas Tautas frontes un Ekonomikas ministrijas darba grupa pētīja padomju okupācijas nodarītos zaudējumus Igaunijai.⁷ Šajā darba grupā darbojās vēsturnieks demogrāfs Herberts Ligi, kas 80. gadu otrajā pusē bija atklājis, ka dzimtsarakstu arhīvā ir ziņas par cilvēkiem, kas gājuši bojā Sibīrijas noietnēs. H. Ligi bija savācis ziņas par 10 000 cilvēkiem, galvenokārt 1941. gada deportācijas upuriem. Vēlāk šie dati tika ievadīti datorizētā datu bāzē.⁸

1992. gadā Igaunijas parlaments izveidoja Valsts komiteju okupāciju varas represīvās politikas pētniecībai (SCIRPOR), par kuras uzdevumu tika izvirzīta Baltās grāmatas uzrakstīšana par visiem padomju un nacistu okupācijas varas nodarītajiem zaudējumiem Igaunijai – ne tikai cilvēkiem, bet arī citiem. Komiteja savu uzdevumu izpildīja 2004. gada maijā, kad Baltā grāmata tika publicēta.⁹ Grāmatā aplūkoti iedzīvotāju zaudējumi un to veselībai nodarītie zaudējumi; augstākās izglītības, zinātniskās pētniecības un mākslas attīstība; videi nodarītais kaitējums, kā arī ekonomiskie zaudējumi. Baltā grāmata satur pašlaik iespējami pilnīgāko datu apkopojumu. Pēc tās datiem, 1944.–1989. gadā 30 000 Igaunijas iedzīvotāju arestēja, 23 000 – deportēja, 3000 gāja bojā partizānu karā un 500 arestēja politisku iemeslu dēļ 1953.–1988. gadā.¹⁰ Tādējādi kopējais šajā laikā represēto skaits ir 56 500, no kuriem 16 000 ir gājuši bojā.

Represēto personu uzskaites birojs (*Estonian Repressed Records Bureau*), Igaunijas Valsts arhīvs (*Estonian National Archives*), kā arī Igaunijas Nelikumīgi represēto personu asociācija (*Estonian Association of Illegally Repressed Persons*) MEMENTO ir izdevusi sešus sējumus ar politiski represēto personu sarakstiem, kas aptver 1940.–1988. gadā saskaņā ar Kriminālkodeksa 58. pantu notiesāto sarakstus (divi sējumi), 1949. gadā deportēto sarakstus (divi sējumi), kā arī 1941. gada jūnijā un 1940.–1953. gadā nelielās grupās vai individuāli izsūtīto sarakstus (viens sējums).¹¹ 2002. gada novembrī elektroniskajā datu bāzē bija ieraksti par 168 033 represētajām personām.¹² Ir paredzēts izdot vēl ceturto sējumu. Bez tam tiek veidotas datu bāzes par brīvības cīnītājiem, piespiedu kārtā darba bataljonos mobilizētajiem, uz Zviedriju,

Vāciju u.c. valstīm kara beigās emigrējušajiem, par tiem, kam nāvessods tika izpildīts bez tiesas sprieduma. Runājot par jau publicētajiem sējumiem, jāatzīmē, ka tie satur visai pamatīgu statistisko analīzi. Atzīstami ir arī tas, ka 1949. gada deportēto saraksti satur kā kopējo izsūtīto reģistru, tā arī reģistru pa apriņķiem. Liela daļa represēto sarakstu ir pieejama elektroniskā formā Igaunijas Okupācijas muzeja mājaslapā.¹³ Igaunijā ir izdots arī liels skaits lokālu – atsevišķus apriņķus un pilsētas aptverošu represēto sarakstu, īpaši par 1949. gada marta deportāciju. Problēmas, saistītas ar Igaunijas represēto personu sarakstu sastādīšanu un precizēšanu, tās ir kopējas arī Latvijai un Lietuvai, ir labi raksturotas igauņu zinātnieces Aigi Rahi publikācijās, kas ievietotas interneta portālā www.historia.ee.¹⁴ 2000. gadā Tartu universitātes Arhīvu pētniecības katedra uzsāka pētniecības projektu “Kopējais Igaunijas iedzīvotāju zaudējumu reģistrs”, kas aptvers visus iedzīvotāju zaudējumus 1940.–1989. gadā – kā padomju, tā arī nacistu okupācijas laikā.

Ievērojamu ieguldījumu represiju pētniecībā ir devusi arī neprofesionāla vēsturniece Hilda Sabo. Viņa ir dzimusi Abhāzijas igauņu ģimenē. Vēlēdamās noskaidrot 30. gadu beigu represijās cietušo ģimenes locekļu likteni, 80. gadu beigās viņa aktīvi sāka vākt materiālus par padomju represijām. Lai gan Hilda Sabo pārsvarā interesējās par Padomju Savienībā dzīvojošo igauņu likteņiem, tomēr viņa Maskavas arhīvos 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā ir atradusi arī dažādus citus dokumentus par padomju režīma darbību kopumā, kā arī Baltijas republikās. Savākto materiālu fotokopijas ir publicētas vairākos sējumos.¹⁵ Krājums ir tipisks diletanta darbs – dokumenti publicēti nesistemātiski, bez zinātniskā apraksta, kas dažkārt apgrūtina to izmantošanu. Vienīgi pēdējos sējumos ir atbilstošs zinātniskais aparāts. Tomēr H. Sabo titāniskais darbs pierāda to, ka diletantu darbība dažkārt ir ļoti vērtīga tieši zinātniskā darba iemaņu trūkuma dēļ. Sastādītāja ir publicējusi visu dokumentu fotokopijas, ko savākusi 80. gadu beigu un 90. gadu sākuma relatīvā Krievijas arhīvu liberālisma laikā, tostarp arī dokumentus, kuri tagad Krievijas arhīvos pētniekiem nav pieejami. Daudzi no šiem dokumentiem ir interesanti arī Latvijas vēstures kontekstā.

Lietuvā Genocīda un pretošanās pētniecības centrs ir izdevis 1939.–1941. gadā represēto personu sarakstu vienā sējumā, kā arī 1944.–1947. gadā represēto sarakstus divos sējumos – no burta A līdz burtam R. Trešais sējums ir paredzēts no burta S līdz burtam Ž.¹⁶ Jāatzīmē, ka pirmais represēto saraksta izdevums par 1939.–1941. gadu publicēts 1992. gadā, tajā bija 28 000 uzvārdu, bet jaunajā precizētajā izdevumā ir ziņas par 30 461 personu, otrā sējuma pirmajā grāmatā – par 21 957 personām. Tā kā Lietuvā padomju režīma represēto skaits ir apmēram 300 000 cilvēku, visu represēto saraksta izdošana prasīs lielas pūles, vēl jo vairāk tādēļ, ka par katru sarakstos ievesto personu ir dotas (ja iespējams) šādas ziņas: uzvārds, vārds, tēvavārds, dzimšanas gads, kur dzimis, nodarbošanās, kad arestēts, kas un kad notiesājis, piespriestais sods,

kopš kura laika un kādās soda nometnēs vai izsūtījumā atradies, kad atbrīvots, vai ir atrodams politiski sodīto personu kartotēkā. Tādējādi ziņu vākšana par katru personu ir visai darbietilpīga.

Jāatzīmē, ka īpaši pēdējos gados lietuvieši visai aktīvi publicē angļu valodā populāras grāmatas par represijām un pretošanās kustību pēckara gados. Tā 2004. gadā ir izdota bagātīgi ilustrēta brošūra angļu valodā par 132 000 1940.–1953. gada deportāciju upuriem,¹⁷ kā arī divas grāmatas par pretošanās kustību Lietuvā.¹⁸ Tās balstās uz akadēmiskiem pētījumiem un sniedz visai pilnīgu ieskatu, kas var būt noderīgs kā pētniekiem, tā arī ikvienam interesentam.

Ļoti svarīga akadēmiska publikācija ir Lietuvas Starptautiskās nacistiskā un padomju okupācijas režīma noziegumu izvērtēšanas komisijas kopā ar ģenerāļa Jona Žemaiša vārdā nosaukto Kara akadēmiju izdotais Vītauta Tiniņa darbs trīs sējumos “Komunistu režīma noziegumi Lietuvā 1944.–1953. gadā”.¹⁹ Katrā sējumā ir vēsturnieka pētījums lietuviešu un angļu valodā, kā arī attiecīgo sadaļu ilustrējošas dokumentu faksimilkopijas. Darbā vispusīgi aplūkotas kā dažādas represiju formas, tā arī institūcijas un personas, kas personiski bija atbildīgas par represiju īstenošanu. Pirmajā sējumā ir pētīta Lietuvas Komunistiskās partijas uzbūve, tās attiecības ar PSKP CK, LKP CK biroja loma un darbība, partijas nomenklatūra, kadru “tīrīšanas”, LKP CK pirmā sekretāra Antana Sniečkus loma, attiecības starp LKP CK un represīvajām iestādēm, kolaborācija, komjaunatnes loma represiju īstenošanā. Otrajā sējumā atainota pretošanās apspiešana, deportācijas, piespiedu vēlēšanas, rusifikācija, oficiālais antisemitisms. Trešajā sējumā aplūkota padomju tiesu un prokuratūras sistēma Lietuvā, represijas pret katoļu baznīcu un garīdzniecību, piespiedu mobilizācija padomju armijā. Tas ir sava veida “baltās grāmatas” apkopojums, kurā sniegts vispusējs un faktos balstīts ieskats par komunistiskā režīma būtību un represīvo politiku Lietuvā. Protams, ka grāmatu nebūtu iespējams uzrakstīt bez grāmatas autora, kā arī citu autoru visai nopietnu pētījumu bāzes.

Latvijā milzīgu darbu šajā ziņā veic Latvijas Valsts arhīvs, kas izdevis 1941.–1953. gadā deportēto sarakstus.²⁰ Īpaši jāatzīmē krājums “Aizvestie ..” par 1941. gada deportācijām, par tām ir izveidota arī elektroniskā datu bāze.²¹ Patlaban šāda datu bāze tiek veidota par 1949. gadā deportētajiem un arestētajiem viņu ģimenes locekļiem. Ir izdota arī LPSR VDK kartotēka par politiskajos noziegumos apsūdzētajiem un notiesātajiem 1940.–1986. gadā,²² kas ir labs pamats, veidojot represēto datu bāzi. Tādējādi Latvijā represēto kartotēkas sastādīšana un publikācija ir reāls uzdevums, taču, ievērojot finansiālos un no tā izrietošos iesaistīto cilvēku resursus, ilgstošs darbs. No jau padarītā, manuprāt, var secināt, ka 1940.–1986. gadā par padomju represiju upuriem Latvijā ir kļuvuši aptuveni 180 000–190 000 cilvēku. Taču tikai kopējas datu bāzes izveide dos iespēju precizēt upuru skaitu.

Protams, represiju pētniecība neaptver tikai represēto sarakstus. Ir daudz materiālu, kas ietver kā pētniecības materiālus, tā arī dokumentu, atmiņu, dienasgrāmatu un citu avotu publikācijas. Būtisku ieguldījumu šajā ziņā dod arī mutvārdu vēstures pētnieki. Arī arheoloģiju var izmantot represiju pētīšanā, par ko liecina Lietuvā par īpaši nozīmīgu notikumu uzskatītā Severīna Vaiteka lietuviešu valodā izdotā monogrāfija "Tuskulēni. Eksekūciju upuri un viņu slepkavas (1944–1947)",²³ kur aplūko Tuskulēnu muižas parkā atrasto Viļņas NKVD/MGB nogalināto partizānu, mācītāju un citu upuru apbedījuma vietas arheoloģiskos izrakumus, kā arī dokumentālo pētījumu rezultātus.

1944.–1953. gada pretošanās kustības pētniecībā nenoliedzami pārsvarā ir nacionālo partizānu cīņas tematika. Šajā ziņā īpaši izceļas lietuvieši, kas arī ir saprotams, jo partizānu kustība Lietuvā bija masveidīgākā un vislabāk organizētā. Ir daudz materiālu, atmiņu, dienasgrāmatu publikāciju, kā arī pētījumu un apkopojošu darbu, kuru autori ir gan profesionāli vēsturnieki, gan arī bijušie partizāni, novadpētnieki, žurnālisti u.c. Īpaši jāatzīmē Arvīda Anušauska, Joza Starkauska un citu autoru publikācijas.²⁴ Pretošanos ir visai grūti atdalīt arī no jautājuma par represīvo iestāžu darbību. J. Starkausks ir publicējis plašu pētījumu par NKVD/MVD/MGB karaspēku Lietuvā, kā arī pētījis t.s. iznīcinātāju bataljonu darbību.²⁵ Jāatzīmē, ka Latvijā nav darbu, kuros būtu tik sīki un pamatīgi aprakstīta padomju drošības orgānu cīņa pret bruņoto pretošanos, īpaši iekšējā karaspēka (1944.–1945. gadā Lietuvā darbojās 20 pulki), kā arī robežapsardzības karaspēka vienību darbība pret partizānu vienībām. Kā atzīmē J. Starkausks, cīņu pret partizāniem Lietuvā nevar nosaukt par pilsoņu karu. Dažādi avoti liecina, ka vairākums pretošanās kustības dalībnieku nepiederēja turīgajām aprindām, bet cīņā pret partizāniem galvenais spēks bija iekšējā karaspēka karavīri. Iznīcinātāju bataljonu kaujiniekiem un vietējiem aktīvistiem līdz 1952.–1953. gadam bija tikai palīgfunkcijas. No 1944. gada līdz 1946. gada sākumam pretpartizānu akcijās Lietuvā piedalījās arī robežapsardzības karaspēka vienības, turklāt robežsargi izcēlās ar īpašu brutalitāti. Tāpat kā iekšējā karaspēka karavīri, viņi ne tikai karoja pret partizāniem, bet arī terorizēja mierīgos iedzīvotājus. Iekšējā karaspēka darbību šajā laikā autors apzīmē kā nekontrolējamu. No apmēram 12 000 cilvēku, kas tika nogalināti no 1944. gada līdz 1946. gada sākumam, viena trešā daļa, pat puse nebija partizāni, tie bieži vien bija neapbruņoti cilvēki, kas slēpās no iesaukšanas Sarkanajā armijā. Sākot ar 1946. gadu, nošautie pārsvarā patiešām bija partizāni, lai gan nogalināto vidū bija ne mazums mierīgo iedzīvotāju. Slepkavības veicināja arī "materiālās stimulēšanas" sistēma – prēmijas par partizānu nogalināšanu, kas pastāvēja iekšējā karaspēkā. Tādēļ nereti sagūstītos partizānus nošāva "bēgot". Brutalitāti veicināja arī ideoloģiskā apstrāde, lietuviešu partizānus attēlojot kā vāciešu interesēs darbojošos diversantus. Kā norāda autors, 1946.–1949. gadā partizānu un padomju spēki bija

apmēram vienādi, bet 1949. gadā pēdējie pārņēma iniciatīvu. Iekšlietu karaspēka īstenoto teroru izskaidro arī tas, ka pirmajos pēckara gados režīma atbalstītāju bija ļoti maz. Lai valdītu pār okupētu teritoriju, nelietojot neierobežotu teroru, ir nepieciešams, lai okupantus atbalstītu 10–15% okupētās valsts iedzīvotāju, taču Lietuvā pirmajos pēckara gados tik daudz atbalstītāju nebija. Iecienīta partizānu atbalstītāju un radnieku iebaidīšanas metode bija māju dedzināšana. Vienlaikus tika veidots plašs informatoru un aģentu tīkls, kas 1951. gadā aptvēra 28 000 personu. Jau 1947. gadā 64% partizānu gāja bojā nodevības dēļ, 1952.–1953. gadā – jau gandrīz 100 procentu. Kopējais bojā gājušo partizānu skaits bija 15 000–20 000 cilvēku. Viņu pretinieki zaudēja apmēram pusotru tūkstoti iekšējā karaspēka karavīru, ap diviem tūkstošiem iznīcinātāju, apmēram pustūkstoti miliču un vairākus simtus padomju aktīvistu.²⁶

Jāatzīmē arī Lietuvas Politieslodzītō un trimdinieku savienības vēstures sekcijas Kauņā 1996. gadā izdotā grāmata “Lietuvas partizāni 1944.–1953. gadā”,²⁷ kā arī populārāk uzrakstītā bijušās politieslodzītās (tāds ir arī J. Starkausks) Nijoles Gaškaites 1997. gadā izdotā “Pretošanās vēsture 1944.–1953. gadā”.²⁸ Bez tam ir liels skaits grāmatu un rakstu par atsevišķiem partizānu apgabaliem, vienībām, personībām. Vērā ņemams ir arī tas, ka joprojām tiek atklāti jauni, agrāk nezināmi dokumenti. Tā 1999. gada 15. jūlijā Adučišku silā netālu no Baltkrievijas robežas ceļa būves laikā atrada piena kannā paslēptus, zemē ieraktus Vītauta partizānu apgabala Tīģera vienības 855 dokumentus. No tiem 230 ir publicēti grāmatā.²⁹ Ir zināms, ka šīs vienības arhīvs ir bijis daudz plašāks, taču 1950. gadā čekai bija izdevies to arestēt un iznīcināt. Kā atzīmēts iepriekš, dažāda veida dokumentu, atmiņu, dienasgrāmatu u.c. vēstures materiālu par pretošanās kustību tiek publicēts tik daudz, ka šā raksta ietvaros nav iespējams uzskaitīt pat nozīmīgākos.

Igaunijā viens no pirmajiem darbiem, kas ieguva plašu ievērību kā valstī, tā arī ārzemēs, bija toreizējā premjerministra Marta Lāra 1992. gadā angļu un 1993. gadā igauņu valodā izdotā grāmata par partizāniem.³⁰ Protams, tas lielā mērā bija autora sabiedriskā stāvokļa nopelns, taču deva arī iespēju iepazīstināt Rietumu akadēmisko pasauli ar igauņu skatījumu uz šo traģisko viņu vēstures epizodi. 1992. gadā tika izdots arī Evalda Lasi sastādītais dokumentu krājums par brīvības cīņām 1944.–1949. gadā.³¹ Lai gan Igaunijā nacionālo partizānu tēma ir visai populāra, tā pat ir kļuvusi par visai veiksmīga tūrisma biznesa daļu – Monistē netālu no Latvijas robežas kāda zemnieku saimniecība iepazīstina ar partizānu ikdienu un folkloru, taču akadēmiskajā pētniecībā pārsvarā pūliņi ir virzīti uz 1941. gada partizānu darbības izpēti. Pēckara gadi tiek aplūkoti 1998. gadā Valsts komitejas okupāciju represīvās politikas pētniecībai izdotajā krājumā,³² ir arī vairāki pētījumi par nacionālās pretošanās kustību atsevišķos reģionos, tomēr rodas iespaids, ka tieši 1944.–1953. gada laikposmam ir pievērsta daudz mazāka uzmanība nekā Lietuvā un Latvijā.

Brunotās pretošanās kustība visai intensīvi tiek pētīta arī Latvijā. Igaunju un lietuviešu vēsturnieku augstu vērtējumu ir ieguvusi Heinriha Stroda grāmata "Latvijas nacionālo partizānu karš ..".³³ Jāatzīmē, ka H. Strods ir publicējis arī divus dokumentu krājumus, kas turpina šo tēmu.³⁴ No jaunajiem vēsturniekiem īpaši redzams pēdējā laikā ir Zig-māra Turčinska devums,³⁵ kas publicēts divos Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu krājumos. Jāpiemin arī Dzintara Ērgļa grāmata par Latvijas Centrālo padomi,³⁶ kas skar arī pēckara perioda pretošanās kustību.

Padomju režīma vadošo politisko un represīvo institūciju pētniecībā dominējošā ir republiku kompartiju, kā arī represīvo institūciju struktūras un to vadības personību un personiskās atbildības tēma. Igaunijā viena no nozīmīgākajām publikācijām ir 2002. gadā publicētā "Igaunijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas organizatoriskā struktūra 1940.–1991. gadā"³⁷ igauņu valodā, ar plašām anotācijām krievu, vācu un angļu valodā. Grāmatā sīki aprakstīta Igaunijas Komunistiskās partijas (IKP) vieta PSKP struktūrā, tās uzbūve un institūcijas, IKP Centrālās komitejas struktūra un tās izmaiņas, CK vadība un aparāts, kā arī dotas visu IKP CK biroja locekļu, nodaļu vadītāju un citu ievērojamāko nomenklatūras darbinieku plašas biogrāfijas. Katrs latviešu vēsturnieks, kas ir saskāries ar grūtībām, kādas rodas, mēģinot noskaidrot pat augstus amatus ieņēmušu nomenklatūras darbinieku biogrāfiskos datus, nemaz nerunājot par zemāka ranga nomenklatūras darbiniekiem, piemēram, CK instruktoriem, spēs novērtēt igauņu vēsturnieku paveikto darbu. Lietuvā bez jau minētajām J. Starkauska grāmatām jāatzīmē Vītauta Tiniņa pētījums "Komunistu režīma noziegumi Lietuvā 1944.–1953. gadā", kurā visai pamatīgi ir raksturota Lietuvas KP CK struktūra un vieta padomju okupācijas varas struktūrā, tās birojs, partijas nomenklatūras sastāvs, kadru tīrīšanas, attiecības starp Kompartiju un represīvajām iestādēm, kolaborācija, komjaunatnes loma, Lietuvas KP CK pirmā sekretāra 1936.–1974. gadā Antana Sniečkus personiskā atbildība. Jāatzīmē, ka autors uzsver Lietuvas KP vadošo lomu represiju politikas īstenošanā. Kā jau minēts iepriekš, V. Tininis lielu uzmanību pievērš arī represīvo struktūru darbībai. Vērā ņemams ieguldījums problēmas izpētē ir arī V. Tiniņa 1994. gadā publicētā grāmata "Padomju Lietuva un tās darboņi",³⁸ kurā dots kā vēsturisks apskats par Lietuvu 1940.–1990. gadā, tā arī Padomju Lietuvas piecdesmit vadošo darboņu biogrāfijas. V. Tininis ir uzrakstījis arī Antana Sniečkus biogrāfiju.³⁹ Lietuvieši visvairāk paveikuši drošības iestāžu pētniecībā. Ļuda Truskas (*Liudas Truska*), Arvīda Anušauska un Ingas Petravičūtes 1999. gadā izdotajā grāmatā "Padomju drošības iestādes Lietuvā 1940.–1953. gadā"⁴⁰ ir aplūkota MVD/MGB organizatoriskā struktūra, funkcijas, personāls un darbība. Lai gan Latvijā ir visai daudz publikāciju kā par institūcijām, tā arī personālijām, diemžēl pagaidām nevaram lepoties ar tik pamatīgiem pētījumiem par institūcijām un personālijām. Arī 2004. gada maijā notikusī konference "Vilim Lācim – 100" parādīja, ka gan kolaboracionisma, gan arī Latvijas padomju pārvaldes struktūru un to vadītāju darbības vēsturē

ir daudz konceptuālu un faktoloģisku "balto plankumu". Nav apkopojošu darbu pat par vadošo struktūru – LKP CK, nemaz nerunājot par LPSR Tautas Komisāru Padomi/Ministru Padomi un represīvajām struktūrām. Kompartijas CK katrā republikā bija galvenais varas orgāns, kas atbildēja par republikas sovetizāciju, tādēļ zināšanas par tās funkcionēšanu ir principiāli svarīgas, lai izprastu Latvijas PSR vēsturi. Jāievēro arī tas, ka paaudze, kas bija saskārusies ar CK ietekmi un struktūru, pamazām atdod savas pozīcijas jaunākiem vēsturniekiem, kam šajā ziņā nav nekādas pieredzes. Var pieļaut, ka pēc 10–15 gadiem problēma kļūs ļoti aktuāla, taču tad jau būs maz cilvēku, kas spēs sniegt nepieciešamās konsultācijas, lai dokumentus skatītu pareizā perspektīvā. Jāatzīmē, ka Latvijā salīdzinājumā ar kaimiņu valstīm ir mazāk pētīta arī politiskā elite – partijas nomenklatūra, administratīvā un saimnieciskā elite, drošības un citu struktūru pārstāvji, vienīgi par valsts drošības iestāžu darbiniekiem ir veikti sistemātiskāki pētījumi.

Bez minētajām trim jautājumu grupām ir jāatzīmē vēl viena, kam tiek pievērsta visai būtiska uzmanība visās trijās Baltijas valstīs, – tā ir **padomju režīma reliģijas politika un represijas pret baznīcu un mācītājiem**. Apskatā par 2001. gada oktobrī Rīgā notikušo Baltijas valstu baznīcas vēsturnieku semināru lietuviešu pētnieks Arūns Streiks ir atzīmējis, ka Latvijā neviens vēsturnieks nenodarbojas sistemātiski ar baznīcas vēstures pētniecību totalitārisma periodā⁴¹ un arī Baltijas valstīs kopumā šai tēmai netiek pievērsta pietiekama vērība. Viņš atzīmē profesora Stroda grāmatu par katoļu Baznīcas vēsturi,⁴² taču norāda, ka tā nav galvenā un vienīgā profesora interešu sfēra. Manuprāt, stāvoklis nav tik slikts, jo ir arī citi darbi, piemēram, bīskapa Jāņa Cakula darbs par katoļu Baznīcas priesteru likteni.⁴³ Pēdējā laikā ir jauno vēsturnieku publikācijas, īpaši jāatzīmē Ineses Dreimanes darbi, kas ļauj cerēt, ka turpmāk notiks sistemātiski un padziļināti pētījumi par dažādiem aspektiem. Taču Igaunijā un Lietuvā regulāra padomju reliģijas un baznīcas politikas pētniecība ir sākusies agrāk. Lietuvā ir A. Streika daudzās publikācijas. Īpaši jāatzīmē grāmata "Padomju varas pretbaznīcas politika Lietuvā (1944–1990)",⁴⁴ kurā aplūkoti padomju varas un Lietuvas Romas katoļu Baznīcas attiecību modeļa meklējumi pēckara gados, centieni izmantot katoļu Baznīcu PSRS ārpolitikas mērķu realizācijai 1950.–1964. gadā, pretbaznīcas politikas metožu attīstība un jaunu pieeju meklējumi 60.–80. gados. Ne tikai no Igaunijas, bet arī Latvijas vēstures viedokļa ļoti vērtīgs ieguldījums padomju reliģijas politikas pētniecībā ir Riho Altnurmes publikācijas par Igaunijas luterāņu baznīcu,⁴⁵ kā arī 2001. gadā publicētā grāmata par padomju varas politiku pret Igaunijas evaņģēliski luterisko baznīcu 1944.–1949. gadā.⁴⁶

Kā jau atzīmēts, Baltijas valstu vēsturnieku uzmanību ir saistījuši ne tikai šie, bet arī citi temati, īpaši ekonomiskā un kultūras politika, tomēr tieši par 1944.–1953. gadu publikāciju ir samērā maz, tie pārsvarā ir raksti žurnālos un rakstu krājumos, kā arī dokumentu publikācijas.

Baltijas valstu sadarbība 1944.–1953. gada laikposma vēstures pētniecībā.

Sadarbību var izsvērt un novērtēt dažādi. Ja aplūkojam dalību konferencēs un sadarbību starp atsevišķām institūcijām, piemēram, Lietuvas Genocīda un pretošanās centru, no vienas puses, un Latvijas Okupācijas muzeju un Totalitāro režīmu dokumentācijas un pētniecības centru, no otras puses, rodas priekšstats, ka sadarbība visumā ir diezgan intensīva, īpaši starp Latviju un Lietuvu. Taču, ja par efektīvas sadarbības izpausmi uzskatām kopēju pētniecības projektu īstenošanu, tad tādu ir maz. Pašlaik lielākā sadarbības izpausme ir bijis Lietuvas Genocīda un pretošanās centra projekts, kura rezultātā ir notikušas vairākas konferences un izdoti rakstu krājumi "Pretpadomju pretošanās Baltijas valstīs".⁴⁷ Par šādu sadarbības projektu zināmā mērā var uzskatīt arī Igaunijā Tartu universitātes pētnieka Olafa Mertelsmana organizētās konferences rezultātā tapušo rakstu krājumu "Baltijas valstu sovetizācija, 1940–1956".⁴⁸ Lai gan pastāv mēģinājumi aplūkot atsevišķas problēmas visas Baltijas kontekstā, piemēram, A. Anušauska publikācijas par bruņoto pretošanos Baltijas valstīs un Rietumukrainā, kā arī jau minētā R. Altnurmes publikācija par PSRS Reliģisko kultu lietu padomes darbību 1944.–1949. gadā, arī A. Streika publikācijas u.c., tomēr paliek spēkā A. Rahi jau 1999. gadā izteiktais atzinums,⁴⁹ ka joprojām būtībā vienīgais akadēmiskais darbs, kurā ir mēģināts sintezēt aplūkojamā perioda Baltijas valstu vēsturi, ir Romualda Mišjūna un Reina Tāgeperas grāmata.⁵⁰ Šajā kontekstā nenoliedzams sasniegums ir Baltijas valstu vēsturnieku kopēji uzrakstītā mācību grāmata skolām,⁵¹ taču tā, protams, nevar aizstāt akadēmiskus pētījumus. Rodas iespaids, ka piedalīšanās konferencēs, rakstu publicēšana rakstu krājumos utt., kaut arī tam visam ir pozitīva nozīme personisku kontaktu veidošanā, tomēr lēni veido jaunu sadarbības kvalitāti. Atsevišķi Baltijas valstu vēsturnieki ir labi informēti par savu kolēģu darbiem un pētniecības pieejām, tomēr visumā zināšanas par kaimiņvalstu zinātnieku veikumu ir fragmentāras un nepilnīgas. Nepietiekami tiek izmantotas citu Baltijas valstu kolēģu atziņas un atradumi pētījumos. Nenotiek arī zinātniskas diskusijas par kopīgo un atšķirīgo Baltijas valstu vēsturē pēckara gados.

Tajā pašā laikā ir ne mazums problēmu un tematu, kuru risinājumu var veicināt tieši izpratne par to, ka tādi paši vai līdzīgi notikumi un procesi ir/nav notikuši arī pārējās Baltijas republikās. Vairākums jautājumu – deportācijas, kolektivizācija, VK(b)P CK Igaunijas, Latvijas un Lietuvas biroji 1944.–1947. gadā, kadru tīrīšanas, nacionālkomunisms, reliģijas politika u.c. acīmredzot nemaz nav izprotams un izskaidrojams vienas republikas kontekstā. Raksturīgs piemērs (kas gan nedaudz ir aiz aplūkojamā perioda ietvariem) ir 1957. gada Baltijas republiku augstāko padomju prezidiju lēmumi, kas neļāva republikās atgriezties vairākām politiski represēto personu kategorijām. Gan igauņu, gan lietuviešu un latviešu publikācijās tie tiek aplūkoti izolēti, kā attiecīgās republikas vadības iniciatīva. Taču pēc formas tie ir

identiski, arī pieņemti apmēram vienā laikā, – tātad izvirzās jautājums, vai tie izrietēja no Maskavas iniciatīvas vai arī visu trīs Baltijas republiku vadība kaut kādā ziņā saskaņoja savu viedokli un kopīgi lūdza Maskavu atļaut pieņemt šādus lēmumus, jo ir skaidrs, ka to intereses šajā ziņā pilnīgi sakrita – visās Baltijas republikās to vadība ārkārtīgi baidījās no politiski represēto un deportēto atgriešanās. To pašu var teikt, piemēram, par 1953. gada Lavrentija Berijas mēģinājumu veikt izmaiņas kadru politikā un tā atskaņām Baltijas republikās. Arī šis jautājums katras Baltijas valsts vēsturnieku darbos tiek aplūkots izolēti. Igaņu vēsturnieki īpaši pievērsušies iekšējai cīņai Igaunijas Kompartijas vadībā, kas bija ļoti asa kopš 1949. gada un beidzās ar VK(b)P CK lēmumu 1950. gada martā par trūkumiem Igaunijā cīņā ar “buržuāzisko nacionālismu”, tam sekojošu Nikolaja Karotamma atcelšanu no IKP CK pirmā sekretāra amata, vairāku vadošo darbinieku arestu un notiesāšanu. Arī lietuvišu vēsturnieki visai daudz raksta par iekšējām cīņām Lietuvas politiskajā elitē šajā laikā. Acīmredzot Latvijā spriedze bija mazāka, tomēr problēmas Latvijas politiskajā elitē bija līdzīgas – vietējie komunisti bija mazākumā un bija neapmierināti kā ar iebrāucēju pārsvaru, tā arī ar veidu, kā tika īstenota republikas sovetizācija, bet apsūdzības “buržuāziskajā nacionālismā” bija ērts ierocis karjeristiem, lai novāktu no ceļa tos, kas traucēja viņu karjerai. Tādēļ var pieļaut, ka Latvijā šī cīņa arī notika, lai gan tā neizpaudās tik atklāti kā Igaunijā.

Viens no šāda stāvokļa iemesliem ir valodas barjera. Publikāciju starptautiskās valodās ir samērā maz. Igaņi – pēdējā laikā arī lietuvieši – aktīvāk publicē savus pētījumus angļu valodā, tomēr kopumā šādu publikāciju ir pārāk maz, īpaši jau tas attiecas uz grāmatām. Anotācijas svešvalodās parasti ir īsas, tās sniedz tikai vispārēju ieskatu par grāmatas saturu, taču nepalīdz noskaidrot konkrētus faktus un pieejas, kas ir ļoti svarīgi. Tādi izņēmumi kā jau minētais igauņu pētījums par Igaunijas KP CK vai V. Tiniņa darbs par komunistiskā režīma noziegumiem ar plašām anotācijām vai pat paralēltekstu svešvalodās ir reti. Jāatzīmē, ka arī savstarpējā grāmatu apmaiņa starp Baltijas valstu bibliotēkām joprojām šķiet visai nesistemātiska. Pat nacionālajās bibliotēkās kaimiņu valstu vēsturnieku darbi ir pārstāvēti nepilnīgi. Tā, piemēram, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā ir tikai V. Tiniņa darba 2. sējums, arī H. Sabo dokumentu krājums ir pārstāvēts tikai ar vienu sējumu. Vairuma svarīgāko publikāciju nav vispār. Protams, ja tādas arī būtu, lielākai daļai vēsturnieku ir problēma izlasīt kaimiņvalstu nacionālajā valodā publicētās. Kaimiņvalstu valodu pārzināšana, protams, būtu vēlama, taču diez vai tuvākajā nākotnē visiem vēsturniekiem apgūstama alternatīva. Reālistiskāks risinājums varētu būt plašāka darbu publikācija starptautiski izplatītās valodās, īpaši angļu valodā, kas palīdzētu arī popularizēt Baltijas valstu vēsturnieku atziņas pasaulē, kā arī kopīgi projekti ar mērķi veidot apkopojošus pētījumus. Kā vienā, tā otrā gadījumā pastāv dažādi šķēršļi, pirmām kārtām finansiāli.

Rezumējot var teikt, ka visās trijās valstīs gan akadēmiskos, gan neakadēmiskos pētījumos ir iegūta zināma noskaidrotu un pierādāmu faktu un kopsakarību “kritiskā masa” par represiju apjomiem, pretošanos padomju režīmam, par republiku vietu padomju režīma varas hierarhijā. Lai gan visās Baltijas valstīs publikāciju skaits ir samērojams ar pētījumos iesaistīto zinātnieku skaitu, tomēr jāatzīmē, ka dažos aspektos Latvijas vēsturnieki atpaliek no saviem ziemeļu un dienvidu kolēģiem – mazāka nekā igauņu vēsturniekiem ir iesaiste starptautiskajā zinātniskajā sadarbībā, savukārt lietuviešiem daudz augstāks ir monogrāfisko pētījumu īpatsvars kopējā publikāciju skaitā. Latviešu vēsturnieku publikācijas pārsvarā ir raksti vai dokumentu krājumi.

Paralēli un visumā neatkarīgi pētījumi visās Baltijas republikās rāda, ka apgalvojumiem, ka padomju varai tajās bijusi plaša sociālā bāze un ka paši igauņi, latvieši un lietuvieši ieviesa un uzturēja šo režīmu, nav nekāda pamata. “Iedzimtie” bija fasāde, aiz kuras slēpās patiesie Baltijas republiku sovetizētāji – kā 1940.–1941. gadā, tā arī 1944.–1953. gadā. Liela daļa Maskavas emisāru bija baltieši pēc izcelšanās, bet viņi bija Padomju Savienībā auguši un lielā mērā asimilējušies funkcionāri. Vietējiem komunistiem nevienā Baltijas republikā pilnībā neuzticējās. Īpaši NKVD/MGB, kā arī partijas struktūrās u.c. stratēģiski svarīgākajos posteņos (jo kadru trūka vispār) nebaltieši veidoja galveno pārvaldes aparātu. Turklāt 1944.–1953. gadā šī politika bija izteiktāka nekā 1940.–1941. gadā.

Taču Baltijas valstu vēsturnieku pētījumu salīdzinājums parāda arī vairākas kopīgas problēmas, kas skatāmas plašākā kontekstā, īpaši tas attiecas uz Kremļa politiku Baltijas valstīs pēc Otrā pasaules kara. Būtībā pastāv divas pieejas. Vieniem ir uzskats, ka Staļinam 1944.–1945. gadā bija skaidrs plāns, ko un kā darīt ar Baltiju. Otrā pieeja – funkcionāla, t.i., politiku noteica pasaules politiskā attīstība, varas cīņas Maskavā partijas Politbirojā, mainīgie vēsturiskie apstākļi. Tas neizslēdz noteiktu vadlīniju pastāvēšanu, taču to konkrēta īstenošana un termiņi nebija iepriekš noteikti. Bija iespējami dažādi piesaistes varianti Padomju Savienībai.

Joprojām atklāts un neatrisināts ir jautājums par republiku politiskā manevra iespējām un formām, kādās tas varēja notikt. Acīmredzot vismaz uzreiz pēc kara Baltijas republiku vadītājiem bija zināmas ilūzijas šajā ziņā. Taču stāvoklis kļuva arvien smagāks, politiskā elite galvenokārt cīnījās par izdzīvošanu, turklāt izdzīvošanas stratēģijas visiem bija līdzīgas. Elites krīze Igaunijā un Lietuvā 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā liecina, ka izdzīvoja viltīgākie un līdzekļu ziņā neizvēlīgākie. Elite, bez šaubām, bija izteikti kolaboracionistiska, taču tas nenozīmēja, ka tai būtu patikusi Maskavas emisāru uzraudzība, to nekompetence un augstprātība, “vecākā brāļa” sindroms. Pēc Staļina nāves var runāt par niansētāku pieeju. Ekonomiskā un kadru izvēles ziņā republikām pavērās lielākas manevra iespējas, un to vadība centās tās izmantot, iegūt nedaudz lielāku patstāvību. Varētu nosaukt vēl daudzas problēmas,

kuras būtu nepieciešams skatīt visu triju Baltijas republiku kontekstā un kurām nav risinājuma ārpus šā konteksta. Tādējādi triju Baltijas valstu vēsturnieku sadarbībai un izpratnei par kolēģu pētījumiem ir svarīga nozīme 1944.–1953. gada Baltijas vēstures vissvarīgāko problēmu risināšanā.

Atsauces

- 1 <http://www.s-keskus.arhiiv.ee/eng/next.htm>
- 2 http://www.historycommission.ee/temp/conclusions_frame.htm
- 3 http://www.genocid.lt/lgtrtc_istorija.htm
- 4 http://www.genocid.lt/GRTD/genocido_ir_rezistencijos_tyrima.htm
- 5 <http://www.komisija.lt>
- 6 *Tininis V.* Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953. Sovietų sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo vykdant nusikaltimus 1944–1953 m. (The Crimes of the Communist Regime in Lithuania in 1944–1953), I–III tomas. – Vilnius, 2003.
- 7 *Rahi A.* On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002: Varas patvaļa. – Rīga, 2003, 13.–40. lpp.
- 8 *Rahi A., Must A.* Katkenud töö. Herbert Ligi: Eesti rahvastikukaotused Nõukogude Liidu vanglates ja sunnitöölaagrites // KLEIO, 1993, nr. 8, 8.–15. lpp.
- 9 The White Book. Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes 1940–1991. – http://www.riigikogu.ee/failid/White_Book.pdf
- 10 Turpat, 2. tabula, 26. lpp.
- 11 Repressed Persons Records. Book 1: Political Arrests in Estonia 1940–1988 (§ 58), vol. 1 / Compiled and ed. by L. Ōispuu. – Tallinn, 1996; Political Arrests in Estonia Under Soviet Occupation, vol. 2 / Compiled by L. Ōispuu. – Tallinn, 1998; Deportation from Estonia to Russia. Deportation in June 1941 & Deportation in 1940–1953 / Compiled by L. Ōispuu. – Tallinn, 2001; Deportation from Estonia to Russia. Deportation in March 1949, vol. 1 / Compiled by L. Ōispuu. – Tallinn, 2003; Deportation from Estonia to Russia. Deportation in March 1949, vol. 2. – Tallinn, 1999.
- 12 Deportation from Estonia to Russia. Deportation in March 1949, vol. 1 / Compiled by L. Ōispuu. – Tallinn, 2003.
- 13 <http://www.okupatsioon.ee/english/lists/index.html>
- 14 Sk.: *Rahi A.* On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia. – <http://www.historia.ee>
- 15 *Sabbo H.* (Autor-koostaja). Võimatu vaikida (Невозможно молчать. Автор-составитель Г. Саббо), I–II. – Tallinn, 1996; III. – Tallinn, 1998; IV. – Tallinn, 1999; V. – Tallinn, 2000; VI. – Tallinn, 2002.
- 16 Lietuvos gyventojų genocidas, t. 1: 1939–1941 (A–Ž). – Vilnius, 1999; t. 2 (1944–1947), kn. 1: (A–J). – Vilnius, 1998; t. 2 (1944–1947), kn. 2: (K–S). – Vilnius, 2002.
- 17 Siberia. Mass Deportations from Lithuania to the USSR / Compiled by D. Kuodytė, R. Tracevskis. – Vilnius, 2004.
- 18 Resistance to the Occupation of Lithuania: 1944–1990. – Vilnius, 2002; The Unknown War. Armed Anti-Soviet Resistance in Lithuania in 1944–1953 / Compiled by D. Kuodytė, R. Tracevskis. – Vilnius, 2004.

- ¹⁹ *Tininis V.* Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 ..
- ²⁰ Represēto saraksts: 1941, 1. – Rīga, 1995; turpat, 1941–1953, 2. – Rīga, 1995; turpat, 1949, 1.–4. – Rīga, 1995.
- ²¹ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001.
- ²² No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes un K. Kangera red. – Rīga, 1999.
- ²³ *Vaitiekus S.* Tuskulēnai: egzekuciju aukos ir budeliai. – Vilnius, 2002.
- ²⁴ *Bagušauskas J. R.* Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas. – Vilnius, 1999; *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States / Ed. by A. Anušauskas.* – Vilnius, 1999, 2000, 2001, 2002.
- ²⁵ *Starkauskas J.* Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 metais. NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizanino karo laikotarpiu. – Vilnius, 1998; *Starkauskas J.* Stribai. – Vilnius, 2001.
- ²⁶ *Starkauskas J.* Čekistinė kariuomenė Lietuvoje .., 388.–390. lpp.
- ²⁷ *Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B.* Lietuvos partizanai 1944–1953 m. – Kaunas, 1996.
- ²⁸ *Gaškaitė N.* Pasipriešinimo istorija: 1944–1953 metais. – Vilnius, 1997.
- ²⁹ Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė (1945–1950 m.) / Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 2004.
- ³⁰ *Laar M.* Metsavennad: Sōda metsas. – Tallinn, 1993; *Laar M.* War in the Woods: Estonia's Struggle for Survival, 1944–1956. – Washington, 1992.
- ³¹ Vastupanuliikumine Eestis 1944–1949: dokumentide kogu / Koostanud E. Laasi. – Tallinn, 1992.
- ³² Pro Patria. II, Auraamat langenuid ja hukkunud metsavendadele 1944–1978: (lūhinimestik): tōoversioon // Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon / Koostanud E.-N. Kross. – Tartu, 1998.
- ³³ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956. – Rīga, 1996.
- ³⁴ *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli 1944–1956. – Rīga, 1999; *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš. III: Dokumenti, apcerējumi un atmiņas 1944–1956. – Rīga, 2003.
- ³⁵ Sk., piemēram: *Turčinskis Z.* Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris – 1945. gada marts) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga, 2004, 433.–482. lpp.
- ³⁶ *Ērglis Dz.* Latvijas Centrālās padomes vēstures nezināmās lappuses. – Rīga, 2003.
- ³⁷ Eestimaa Kommunistliku partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991 / Koostanud ja toimetanud E. Tarvel. – Tallinn, 2002.
- ³⁸ *Tininis V.* Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. – Vilnius, 1994.
- ³⁹ *Tininis V.* Sniečkus. 33 metai valdžioje. – Vilnius, 1995.
- ⁴⁰ *Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I.* Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais: MVD–MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla. – Vilnius, 1999.
- ⁴¹ *Streikus A.* Apie tarptautinį Bažnyčios istorikų bendradarbiavimą ir jo rezultatus // Genocidas ir Rezistencija, 2002, nr. 1, p. 115.
- ⁴² *Strods H.* Latvijas katoļu baznīcas vēsture 1075.–1995. – Rīga, 1996.

- ⁴³ *Cakuls J.* Latvijas Romas katoļu priesteri, 1918–1995. – Rīga, 1996; *Cakuls J.* Latvijas Romas katoļu baznīcas vēstures materiāli: XX gadsimts. – Rīga, 2001.
- ⁴⁴ *Streikus A.* Sovietu valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990). – Vilnius, 2002.
- ⁴⁵ Latviešu vēsturniekiem īpaši interesants varētu būt uz PSRS Reliģijas lietu padomes materiāliem balstītais raksts “Religious Cults”, Particularly Lutheranism in the Soviet Union in 1944–1949” žurnālā TRAMES, 2002, 6. (56/51) sēj., 1. nr., 3.–16. lpp.
- ⁴⁶ *Altnurme R.* Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. – Tartu, 2001.
- ⁴⁷ Sk.: The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States.
- ⁴⁸ The Sovietization of the Baltic States / Ed. by O. Mertelsman. – Tartu, 2003.
- ⁴⁹ *Rahi A.* On the Current State of Research into Soviet and Nazi Repressions in Estonia // http://www.history.ee/register/doc/artikkel_1.html
- ⁵⁰ *Misiunas R. J., Taagepera R.* The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1990, Expanded and Updated Edition. – California, 1993.
- ⁵¹ Baltijas valstu vēsture. Mācību līdzeklis. – Rīga, 2000.

Daina Bleiere

Post-War Period (1944–1953) in the History of the Baltic States: Current Research Trends and Problems

Summary

The aim of the paper is to analyse main trends in scholarly research of the most decisive period of the Sovietisation of the Baltic states – 1944–1953 developed by historians from these states since the beginning of the 1990s. Although significant attention to the period has been paid by scholars abroad, contribution of the local scholarship constitutes the main bulk of research and is decisive in the formation of understanding and interpretations of historical processes that construct general public's image of respective country's history.

Volume and effectiveness of scholarly activities depends to a significant degree on institutional structure (and funding) of research. In Estonia historians doing research on the period are dispersed among numerous structures – state or private funded. In coordination and promoting of their activities particular significance have S-Keskus, the Centre for research of the periods of German and Soviet occupation, i. e. years 1940–1991, as well as the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes against Humanity, although recently the Museum of the Occupation of Estonia emerges as an important research centre. In Lithuania the research of the period is carried out mainly by state established and funded institutions, and the main one is the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. In Latvia institutional structure is a kind of middle-ground between its neighbours.

Scholars doing research on the period are dispersed among different structures – state as well as private-funded, but the coordinating and promoting role since 1999 has been fulfilled by the Commission of the Historians of Latvia.

Analysis of publications on the period under consideration shows that there are three main topics of research and these topics are common for all three countries: 1) political repressions; 2) resistance movement against Soviet power, armed resistance in particular; 3) main political and repressive bodies of the Soviet regime (republican Communist Party Central Committees, NKVD/Ministry of the State Security etc.). In all three countries a significant body of research has been carried out in order to identify victims of repressions and to establish more or less exact number of human losses. As regards resistance movement, research done in Lithuania overwhelmingly dominates over work done in Estonia and Latvia. Although scope of work done on the topic depends very much on the scale of armed and unarmed resistance in Lithuania which was much bigger than in other Baltic States, it seems that stable funding and concentration of research efforts in the Genocide and Resistance Research Centre also plays part. Also the history of main political and, especially, repressive bodies has been studied in the most detailed way in Lithuania (publications by Arvydas Anušauskas, Inga Petravičiūtė, Juozas Starkauskas, Vytautas Tininis, Liudas Truska, etc.), especially a study of the Estonian Communist Party Central Committee (led and edited by Enn Tarvel) published by Kistler-Risso Foundation in 2002 should be mentioned. The scope of work on the period is not limited to the above topics, for example, much research has been done on the Soviet policies against church and religious confessions (publications by Riho Altnurme, Arūnas Streikus, Heinrihs Strods etc.), but its volume is less impressive in comparison with the three main research topics.

Despite similar trends in research and amount of the research already done, as well as many conferences where Baltic historians have an opportunity to exchange their opinions, one has an impression that findings of the historians from other Baltic States relevant for a particular country rarely are incorporated in research and in general knowledge about state of art in neighbouring Baltic States is rather poor. In fact, there is no discussion on common problems of the period relevant to all three states. One reason for this, perhaps, is a language barrier, because books are published in Estonian, Latvian, or Lithuanian, and only in some rather rare occasions there are parallel texts in English and German or lengthy summaries that can help to understand more than general content of research under consideration. The second reason is that there are only very few attempts to join research efforts of the historians of all three Baltic States on particular topics of common interest.

Ritvars Jansons

Latvijas PSR drošības iestāžu vēstures pētīšanas rezultāti un perspektīvas

Kad pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 90. gadu sākumā Latvijas vēsturnieki uzsāka 1940.–1950. gadā Latvijā valdošā komunistiskā režīma izpēti, bija skaidrs, ka tas nespēja funkcionēt bez tādu institūciju kā LPSR drošības iestāžu efektīvas darbības. Līdz ar to bija svarīgi objektīvi izpētīt drošības iestāžu – LPSR Valsts drošības tautas komisariāta, LPSR Valsts drošības ministrijas, LPSR Iekšlietu ministrijas (1953.–1954. gadā), LPSR Valsts drošības komitejas (VDK) darbības lomu Latvijas vēsturē.¹ Šis darbs bija jāsāk no nulles, jo nekādu nopietnu pētījumu Padomju Latvijā valdošās komunistiskās ideoloģijas un drošības iestāžu darbības slepenības dēļ veikt nebija iespējams. Savukārt trimdas vēsturnieki un publicisti brīvi varēja izmantot tikai pārsvarā no Rietumos nokļuvušajām drošības iestāžu represēto personu atmiņām iegūtās informācijas kriptatiņas par LPSR drošības iestāžu darbību. Viņiem otrās komunistiskās okupācijas perioda LPSR drošības iestāžu izpēti traucēja autentisku dokumentu trūkums.

LPSR VDK vēstures izpēte pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas

Spriežot pēc avotu izmantošanas iespējām, pētniecības attīstības intensitātes un rezultātiem, LPSR VDK vēstures izpēti atjaunotajā Latvijas Republikā var iedalīt trijos posmos:

1. Pētniecība no 1990. gada līdz 1994. gadam, kad vēl netika publicēti pētījumi, kas balstījās uz LPSR VDK dokumentiem.
2. Pētniecība no 1994. gada līdz 1998. gadam, kad vēsturnieki savos pētījumos jau izmantoja LPSR drošības iestāžu dokumentus.
3. Pētniecība no 1998. gada, kad LPSR drošības iestāžu vēstures izpēte kļuva intensīvāka, Latvijas Vēsturnieku komisijas darbības rosināta, kā arī saistībā ar apjomīgu pētījumu, rakstu un dokumentu krājumu izdošanu.

Pirmais posms

1991. gada 13. jūnijā Rīgā notika konference “Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā”. Tās uzdevums bija uz visas tolaik pieejamās informācijas pamata apjaust genocīda apjomu, kāds pret latviešu tautu ar dažādām metodēm tika veikts komunistiskās okupācijas gados. Galvenā konferences dalībnieku uzmanība tika vērsta uz Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) apsūdzēšanu. LPSR drošības iestāžu darbību neviens zinātnieks atsevišķi neanalizēja, vienīgi Heinrihs Strods izmantoja jaunākos atslepenotos LPSR VDK datus par represēto iedzīvotāju kopskaitu.² No skaitļiem varēja spriest arī par LPSR VDK līdzatbildību genocīdā. Konference bija jauns pavērsiens Latvijas vēstures pētniecībā, jo tika uzsākta Latvijā, kā arī ārpus tās pieejamo arhīvu dokumentu pētīšana, lai noskaidrotu, kā ar represijām komunistiskais režīms vērsās pret tautu.

Sekoja minētās ievirzes raksti jaundibinātajā Latvijas Universitātes žurnālā “Latvijas Vēsture” un atjaunotajā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”. Jāievēro, ka 90. gadu sākumā bija svarīgi apjaust komunistiskā režīma laikā pret Latvijas valsts iedzīvotājiem vērsto represiju apjomu, tādēļ sākumā sīkāk pētījumi tieši par drošības iestāžu vēsturi netika izdarīti. Pētīt drošības iestāžu darbību apgrūtināja tas, ka vēsturniekiem vēl nebija pieejami LPSR VDK dokumenti (izņemot saraksti ar LKP). No vēsturnieku 1991. gada rakstiem, kuros skarta LPSR drošības iestāžu darbība, jāatzīmē Jāņa Riekstiņa darbi “Stalīnisko represiju aizsākums Latvijā” un “Genocīds (1949. gada 25. marta deportācijas akcija Latvijā)”.³ Tajos autors, balstoties uz Latvijas Komunistiskās partijas dokumentiem, atklāj, kā drošības iestādes, sākot ar informācijas vākšanu un beidzot ar varas lietošanu, kopā ar Latvijas Komunistisko (boļševiku) partiju un izpildinstitūciju – LPSR Tautas Komisāru Padomi/Ministru Padomi (MP) iesaistījās režīma izveidotajā represiju mehānismā.

Minētajā posmā – 90. gadu sākumā LPSR drošības iestāžu vēsture tika pētīta maz. Daudzu autoru darbos ir minēta drošības iestāžu darbība, taču tikai garāmejojot un bez kādas dziļākas to darbības, uzdevumu un metožu rezultātu analīzes. Publicēti raksti par drošības iestāžu represīvo darbību dažādās dzīves sfērās un pret dažādu sociālo grupu pārstāvjiem, taču nebija kaut viena apvienojoša pētījuma, kas kompilētu informācijas fragmentus par drošības iestādēm.

Otrais posms

Jauns pavērsiens LPSR drošības iestāžu vēstures izpētē bija iespējams, LPSR VDK dokumentiem nonākot Latvijas vēsturnieku rokās. Līdz ar to minētā temata pētīšana pacēlās kvalitatīvi augstākā līmenī. 1991.–1992. gadā Latvijas Valsts arhīvs pārņēma bijušās LPSR VDK ieviestās Latvijas iedzīvotāju filtrācijas lietas (64 000 glabāšanas

vienību), uz ārzemēm izbraukušo personu kartotēku (120 000 kartīšu), bijušo LPSR VDK iznīcinātāju bataljonu lietas, iznīcinātāju kartotēku u.c. lietas. Sekoja arī LPSR VDK krimināllietu nodošana no Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras arhīva Latvijas Valsts arhīvam (48 093 personu lietas).⁴ Pagāja zināms laiks, lai arhīvistu, pētnieku pārbaudītu lietu stāvokli, izprastu bijušās LPSR VDK lietu klasifikācijas īpatnības un apjaustu lietu kā vēstures avota vislabāko izmantošanas veidu. Kā 1996. gadā secināja vēsturnieks Tālvāldis Vilciņš, kurš nodarbojās tieši ar LPSR VDK dokumentu – vēstures avotu analīzi, LPSR VDK dokumenti bija uzskatāmi par jaunu vērtīgu Latvijas vēstures avotu komunistiskā okupācijas perioda pilnīgākai izpētei, taču dokumentu saturam lielākā mērā nekā vairumam citu vēstures avotu bija vajadzīga īpaši kritiska pieeja ticamas faktu bāzes veidošanai.⁵ LPSR VDK krimināllietu un filtrācijas lietu vienvēidīgie dokumenti, kurus saskaņā ar padomju kriminālprocesuālajām direktīvām bija jāievieto lietās, pavēra iespējas arī vēstures socioloģiskajiem pētījumiem, lietojot kontentanalīzes metodi. Līdz 90. gadu vidum tika apgūti arī tie Latvijā esošie LKP un MP dokumenti, kuros parādījās LPSR VDK atskaites un sarakste.

1994. gadā tika publicēti daudzi jau uz LPSR VDK arhīva dokumentiem balstīti darbi. Novitāte – Tālvāldis Vilciņš, izmantojot socioloģijas metodes, LPSR VDK filtrāciju lietu dokumentus un veicot aptauju, ieguva bijušo latviešu leģionāru sociālo portretu, informāciju par leģiona sastāvu un leģionāru likteni pēckara sabiedrībā, tai skaitā par LPSR drošības iestāžu represijām pret viņiem.⁶ Pēc LPSR VDK krimināllietu materiāliem T. Vilciņš sagatavoja arī darbu “Partizāni pēckara Latvijā: dokumentāls ieskaits”⁷. Tas ir pirmais nopietnais zinātniskais darbs, kur parādīts, kā LPSR drošības iestādes fiziski iznīcināja bruņotās pretošanās dalībniekus. Izceļams arī Aivara Beikas darbs “Filtrācijas dokumenti liecina”⁸, kurā ne tikai atklāta LPSR drošības iestāžu loma vienā no represiju veidiem – Latvijas iedzīvotāju filtrēšanā, bet arī parādīta PSRS drošības iestāžu veiktā izspiedze filtrācijas nometnēs un LPSR drošības iestāžu īstenotā bijušo ieslodzīto uzraudzība ar aģentūras palīdzību pēc atgriešanās Latvijā. 1994. gadā žurnālā “Latvijas Arhīvi” tika pirmoreiz publicēti arī LPSR drošības iestādes raksturojoši dokumenti – LPSR VDK ziņojumi–atskaites.⁹

1994. gadā pirmie darbi tika sarakstīti arī uz LPSR drošības iestāžu 1960.–1990. gada dokumentācijas pamata. Balstoties uz LPSR VDK operatīvo lietu, pētniecisku darbu par savu izsekošanu sarakstījis Andrejs Dītrihs Lēbers. Tas ir piemērs, kā, izmantojot LPSR drošības iestāžu operatīvo informāciju, var korekti veikt pētījumu.¹⁰ Uz Totalitārisma seku dokumentēšanas centra dokumentu un informācijas bāzes pētījumu “Pretizlūkošanas operatīvā darba atspoguļojums LPSR VDK dokumentos un to izmantošana VDK darba pētniecībā” sarakstījis Indulis Zālīte.¹¹

1996. gadā iznāca Heinriha Stroda grāmata “Latvijas nacionālo partizānu karš”,¹² kura ir līdz šim nepārspēta pret nacionālajiem partizāniem vērstās LPSR VDK darbības izpētē.

LPSR drošības iestāžu vēsturi apkopojošā darba pētniecības posmā no 1994. gada līdz 1998. gadam joprojām nav.

Trešais posms

No 1998. gada, kad darbu uzsāka Latvijas Vēsturnieku komisija, Latvijā intensīvāk notiek arī LPSR drošības iestāžu vēstures pētniecība. Tas izskaidrojams ar to, ka minētās tēmas pētniecība atbilda komisijas, īpaši apakškomisiju “Noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā padomju okupācijas laikā 1940–1941”, “Noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā otrās padomju okupācijas laikā 1941–1945” uzdevumiem, kā arī ar to, ka autoriem radās iespēja publicēt savus pētījumus Vēsturnieku komisijas rakstos, uzstāties starptautiskās konferencēs. Salīdzinājumā ar 90. gadu sākumu un vidu no 1998. gada līdz mūsdienām LPSR drošības iestāžu darbība pētījumos apskatīta daudz vairāk, publicēts vairāk VDK dokumentu. Izcelšu tikai raksturīgākos.

No Latvijas Vēsturnieku komisijas atbalstītajiem 2000. gada pētījumiem jāmin Irēnes Šneideres darbs “Padomju režīma represijas pret Latgales civiliedzīvotājiem 1941. gada jūnijā – jūlija sākumā”¹³. Autore, analizējot LPSR VDK sastādītās personu izsūtīšanas un krimināllietas, Latvijas Republikas rehabilitācijas dokumentus, kā arī atmiņas, izdarījusi struktūranalīzi par deportētajiem cilvēkiem no Latgales, apkopojusi arestēto un bez tiesas nošauto skaitu, atklājot arī represiju mehānismu.

2000. gada Vēsturnieku komisijas pētījumos PSRS drošības iestāžu darbību Latvijā analizējis Ēriks Jēkabsons,¹⁴ Ainārs Lerhis,¹⁵ bet Ainārs Bambals kopā ar Ēriku Jēkabsonu pievērsies PSRS un LPSR drošības iestāžu represīvajai darbībai pret Latvijas armijas militārpersonām 1940.–1941. gadā, starp citiem dokumentiem izmantojot arī LPSR VDK krimināllietas.¹⁶

2000. gadā klajā nāca arī pirmie atsevišķie pētījumi par LPSR drošības iestāžu darbību kādā noteiktā laikposmā. Tā Aldis Bergmanis darbā “LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944–1953)”¹⁷ secinājis, ka Latvijas sabiedrībā gadu desmitiem valdījis uzskats par LPSR drošības iestāžu visvarenību, dokumenti liecina, ka drošības iestādes vadījušās no Padomju Savienības Komunistiskās partijas direktīvām, kā arī PSRS drošības iestāžu centrālās vadības pavēlēm. Tātad LPSR VDK bija perifēra vienība, integrēta PSRS varas un represīvajā aparātā.

Ritvars Jansons un Indulis Zālīte darbā “LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944.–1956. gadā”¹⁸ parāda drošības iestāžu funkcionēšanu gandrīz visās to darbības jomās. Tomēr, vērtējot šo darbu ar laika distanci, šķiet, ka dažas drošības iestāžu darbības jomas, piemēram, pretizlūkošana, cīņa ar ideoloģiskajiem pretiniekiem, parādītas nepilnīgi un prasa papildu pētīšanu, analizējot drošības iestāžu katras struktūrvienības darbu arī atsevišķi. Diemžēl par LPSR drošības iestāžu izlūkošanas darbu trūkst dokumentu, un nav domājams, ka tuvākajā laikā tādus arī izdosies iegūt.

2000. gadā drošības iestāžu darbību atbilstoši sava pētījuma tēmai analizējusi Daina Bleiere darbā “Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.–1953. gadā”¹⁹ un Heinrihs Strods darbā “Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus)”²⁰.

2001. gadā ar Vēsturnieku komisijas atbalstu Irēne Šneidere, izmantojot LPSR VDK dokumentus, turpināja sekot represēto Latgales iedzīvotāju liktenim,²¹ Inese Dreimane pieskārās LPSR drošības iestāžu represijām pret kristīgo konfesiju garīdzniekiem (1944–1953),²² bet Zigmārs Turčinskis – drošības iestāžu darbībai, represējot Ziemeļvidzemes nacionālos partizānus (1945–1953).²³ Daina Bleiere pievērsusies tiesu un prokuratūras sistēmas darbībai komunistiskā režīma apstākļos no 1940. gada līdz 1953. gadam.²⁴ Darbā uzskatāmi parādīta minēto struktūru iekļaušanās režīma kopējā represīvajā sistēmā, taču neatklāj tiesu un prokuratūras saistību ar drošības iestādēm – tāds arī nav bijis autores uzdevums, bet šis aspekts drošības iestāžu vēsturē būtu perspektīva tēma. Daudzi autori drošības iestāžu darbību skāra arī 2001. gada 12.–13. jūnija konferencē “1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci”.²⁵

2002. un 2003. gada Latvijas Vēsturnieku komisijas pētījumos LPSR drošības iestāžu darbības tēmai pievērsušies Aldis Bergmanis un Indulis Zālīte. Darbā “Okupācijas varas represīvā sistēma: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953–1959)”²⁶ autori secina, ka pēc Staļina nāves drošības iestādes neveica masveida represijas, tomēr tika lietoti izsmalcināti individuālās ietekmēšanas līdzekļi. Darbā “LPSR VDK nozīmīgākie darbības virzieni 1960.–1964. gadā”²⁷ autori secina, ka, sākot ar 60. gadu sākumu, palielinājās republikas drošības iestādes – LPSR VDK tiesības pieņemt lēmumus atsevišķos operatīvos un kadru jautājumos. No 2002. gada pētījumiem, kuros parādīta drošības iestāžu darbība, jāmin Zigmāra Turčinska darbs par Latvijas Nacionālo partizānu apvienības darbību²⁸ un starptautiskajā konferencē “Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas” Rīgā 2002. gada 13.–14. jūnijā nolasītie referāti.²⁹

Rezumējums ir šāds: pētījumi par LPSR drošības iestāžu darbības dažādiem aspektiem ir neatņemama Vēsturnieku komisijas atbalstīto pētījumu par komunistisko režīmu Latvijā sastāvdaļa un sekmē komisijas uzdevumu izpildi.

LPSR VDK darbības un dokumentu izpēte nebūs pilnīgi uzskaitīta, nepieminot Latvijas Valsts arhīva ieguldīto darbu šajā jomā. Jāmin krājums “Aizvestie: 1941. gada jūnijs” ar šī arhīva darbinieku Ainara Bambala un Jāņa Riekstiņa zinātniskajiem rakstiem un arhīva kolektīva veikto dokumentu apstrādi.³⁰ Jānis Riekstiņš LPSR drošības iestāžu darbību atainojis arī dokumentu krājumos ““Kulaki” Latvijā ..” un “Ekspropriācija ..”,³¹ bet A. Bambals 2004. gadā izcili aizstāvējis maģistra darbu par tēmu “Latvijas PSR Valsts drošības komitejas arhīva dokumenti kā vēstures avots”, kurā uz arhīvā esošo 1940.–1941. gadā represēto personu VDK krimināllietu, administratīvās izsūtīšanas lietu un 1944.–1955. gada filtrācijas lietu bāzes sniedz to sastāva un satura analīzi no avotpētniecības, kā arī avotu kritikas viedokļa. Autors arī norāda, ka VDK minēto dokumentu struktūra dod iespēju veikt to kontentanalīzi. Protams, VDK darbības izpētē ir nozīmīgs arī dokumentu krājums “Okupācijas varu politika Latvijā 1939.–1991. ..”³², kā arī citi arhīva dokumentu krājumi.

No Latvijas vēstures institūta pētniekiem jāpiemin Rudītes Vīksnes un Dzintara Ērgļa darbi,³³ to skaitā R. Vīksnes un Kārļa Kangera redakcijā izdots “No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986 ..”³⁴ un dokumentu krājums “Latvija padomju režīma varā 1945–1986 ..” I. Šneideres redakcijā.³⁵

Apsveicams arī Latvijas Okupācijas muzeja kolektīva entuziasms, no 1999. gada katru gadu izdodot muzeja gadagrāmatu un pulcējot autorus, kuri raksta arī par drošības iestāžu darbību. Priecē, ka gadagrāmatās par minēto tēmu publicējušies arī vairāki talantīgi ārvalstu pētnieki, piemēram, Aleksandrs Kokurins³⁶.

Diskusijas par Latvijas Republikas likumdošanas normām, kas nosaka ierobežojumus bijušajiem LPSR drošības iestāžu darbiniekiem, aģentiem un informatoriem, liecina, ka LPSR VDK vēstures izpēti nevar beigt, pētījumu hronoloģiju noslēdzot ar 50. gadiem. Zināms darbs LPSR VDK aģentūras un operatīvās darbības dokumentu izpētē līdz šim ir jau veikts. Uz LPSR VDK informatīvās sistēmas “Delta Latvija” un Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā veiktās aģentūras statistiskās analīzes pamata tapuši vairāki Induļa Zālītes darbi.³⁷

Secinājumi par LPSR drošības iestāžu vēstures izpēti

Jāsecina, ka pēc 1998. gada sarakstīti vairāki darbi, kuru autori pievērsušies vienīgi LPSR drošības iestāžu vēsturei no 1944. gada līdz 1964. gadam. No 90. gadu sākuma līdz mūsdienām tapuši daudzi apjomīgi pētījumi un dokumentu krājumi, kas parāda kā komunistiskā režīma represīvo būtību kopumā, tā arī represīvās izpausmes visdažādākajās sabiedrības dzīves sfērās. Tomēr LPSR drošības iestāžu izpētē vēl daudz darāmā.

Pirmkārt, jāturpina LPSR drošības iestāžu kā vienota veseluma pētniecība, kas nav iespējama bez padziļinātas struktūrvienību – daļu, nodaļu darbības un to evolūcijas izpētes. Katrai drošības iestāžu struktūrvienībai bija savas funkcijas, kas aptvēra pārraudzību pār dažādām dzīves jomām. LPSR drošības iestāžu struktūrvienību darbības izpēte dotu iespēju niansētāk parādīt drošības iestāžu represīvās un kontroles funkcijas. Struktūrvienību izpēte palīdzētu izcelt totalitāras valsts drošības iestādēm raksturīgas funkcijas un nodalīt tās no tām LPSR drošības iestāžu funkcijām, kuras ir analogas demokrātisko valstu drošības iestāžu funkcijām. Līdz ar LPSR drošības iestāžu struktūrvienību darbības izpēti LPSR drošības iestādes tiktu pilnīgāk izpētītas arī kā vienots mehānisms.

Otrkārt, jāveic pētījumi, lai parādītu LPSR drošības iestādes kā visa komunistiskā režīma sastāvdaļu. Līdz šim vēsturnieki pievērsušies LPSR drošības iestāžu kopdarbībai ar Latvijas Komunistisko partiju un republikas izpildvaru – Ministru Padomi. Ne mazāk būtiski ir parādīt drošības iestāžu mijiedarbību ar iekšlietu un tiesu iestādēm, iekšlietu, tieslietu ministrijām, prokuratūru. Izsekojama būtu arī formālo likumdevēju – PSRS un LPSR Augstākās Padomes lēmumu ietekme uz drošības iestāžu darbību. Būtu nepieciešams diskutēt, kurai komunistiskā totalitārā režīma institūcijai bija galvenā loma un līdz ar to atbildība par veiktajām represijām; kurai institūcijai bija lēmējtiesības pavēlēt veikt represijas, bet kuras bija represiju praktiskās veicējas. No savas puses darbā "Totalitārā režīma represīvo institūciju savstarpējā mijiedarbība un loma sabiedrības pārvaldē Latvijas PSR 1945.–1959. gadā"³⁸ arī LKP definēju kā represīvu institūciju. Diskusijai piedāvāju secinājumu, ka LKP, kurai lēmumu pieņemšanas mehānismā bija piešķirta galvenā loma, minēto iemeslu dēļ bija iespējas un līdzekļi, lai dominētu totalitārā režīma vertikālajā varas piramīdā un regulētu pārējo represīvo institūciju, starp tām arī drošības iestāžu darbu.

LPSR drošības un iekšlietu iestāžu savstarpējās mijiedarbības analīze nav pilnvērtīgi iespējama bez Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvā fondēto LPSR Iekšlietu ministrijas 1940.–1950. gada pavēļu atslepenošanas un pieejamības vēsturniekiem. Ir pilnīgi absurdi uzskatīt, ka četrpadsmit gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas vairs neeksistējošas valsts vairāk nekā piecdesmit gadu vecas pavēles joprojām ir slepenas. Bez 1949. gada LPSR Iekšlietu ministrijas pavēļu atslepenošanas nav iespējams analizēt arī LPSR drošības un iekšlietu iestāžu kopdarbību 1949. gada deportācijas laikā.

Treškārt, lai iegūtu jaunas atziņas, informāciju un kvantitatīvus rādītājus par LPSR drošības iestāžu darbību, nepieciešams turpināt LPSR VDK dokumentu elektronisku apstrādi un pētīšanu, izmantojot socioloģiskas metodes. LPSR VDK krimināllietu informācijas elektroniskās datu bāzes izveidošanas pabeigšana pavērtu iespēju jauniem pētījumiem – kādas sociālās grupas visvairāk skārušas drošības iestāžu represijas,

kā mainījusies represiju intensitāte, kādas apsūdzības drošības iestādes izvirzījušas saviem upuriem utt.

Ceturtkārt, lai iegūtu trūkstošo informāciju par LPSR drošības iestādēm, jāturpina pētīt arī ārvalstu – Lietuvas, Igaunijas, īpaši Krievijas arhīvus, to skaitā pētniecība jāveic Krievijas reģionālajos arhīvos. No autora pieredzes, piemēram, Permas Sociālpolitiskajā arhīvā var atrast VDK lietas, kurās apsūdzētā persona arestēta Latvijā, bet tiesāta Krievijā un Latvijā nav atgriezies. Līdz ar to Latvijā informācija par šādu lietu nav.

Piektkārt, lai pilnībā izpētītu drošības iestāžu darbu Latvijā, nepieciešama Latvijas vēsturnieku sadarbība ar citu valstu zinātniekiem. Pozitīvs piemērs ir izdevums “*The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*”³⁹ ar Baltijas valstu atsevišķu autoru darbiem, taču efektīvāks būtu kopdarbs par vienu tēmu. Domājams, ka Latvijas vēsturniekiem būtu interesanti strādāt kopā ar pieredzējušiem kolēģiem, kuri, kā liecina Latvijas Vēsturnieku komisijas konferencēs referētais par komunistiskā režīma drošības iestādēm, pārliecinoši veic pētījumus Lietuvas Genocīda un pretošanās kustības izpētes centrā, Igaunijas Valsts arhīvā, Krievijas Federācijas Valsts arhīvā un citur.

Sestkārt, LPSR drošības iestāžu darbības 1940.–1960. gadā efektīvas izpētes turpināšanu, kā arī drošības iestāžu darbības līdz 1991. gadam izpēti sekmētu Latvijas Vēsturnieku komisijas darbības pagarinājums un tās aptverošo jautājumu loka hronoloģijas ietvaru paplašināšana līdz 1991. gadam.

Atsauces

- 1 Referātā LPSR drošības iestāžu apzīmēšanai izmantošu saīsinājumu LPSR VDK.
- 2 Strods H. Genocīda galvenās formas un mērķi Latvijā 1940–1985 // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferences materiāli. – Rīga, 1992, 15.–31. lpp.
- 3 Riekstiņš J. Staļinisko represiju aizsākums Latvijā // Latvijas Vēsture, 1991, 1. nr., 21.–30. lpp.; Riekstiņš J. Genocīds (1949. gada 25. marta deportācijas akcija Latvijā) // Turpat, 2. nr., 34.–39. lpp.; 3. nr., 24.–29. lpp.
- 4 Бамбалс А. Документальное наследие бывшего КГБ ЛатвССР в Латвийском государственном архиве: хранение, использование и перспективы // Эстонско-латышско-литовский совместный семинар “Документы КГБ в Балтийских странах”. Доклады. – Таллинн, 1996, 18., 19. lpp.
- 5 Vilciņš T. PSRS (Latvijas PSR) Valsts drošības komitejas dokumenti Latvijas Valsts arhīvā kā vēstures avots // Latvijas Arhīvi, 1996, 1./2. nr., 5., 6. lpp.
- 6 Vilciņš T. Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģisks aspekts // Turpat, 1994, 2. nr., 32.–40. lpp.
- 7 Vilciņš T. Partizāni pēckara Latvijā: dokumentāls ieskats // Turpat, 1. nr., 42.–47. lpp.
- 8 Beika A. Filtrācijas dokumenti liecina // Turpat, 48.–54. lpp.
- 9 Slepens dienesta ziņojums // Turpat, 37.–41. lpp.; Šmits U. 1960. gads VDK skatījumā // Turpat, 64., 65. lpp.

- 10 *Лебер Д.* Нами разрабатывается Лёбер Дитрих Андрей. О деле оперативной разработки Бер КГБ Латвийской ССР 1961–1990 гг. // Эстонско–латышско–литовский совместный семинар ..., 41.–56. lpp.
- 11 *Залуте И.* Отражение контрразведывательной оперативной работы в материалах КГБ ЛатвССР и их использование в исследовании деятельности КГБ // Turpat, 27.–33. lpp.
- 12 *Strods H.* Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.–1956. – Rīga, 1996, 573. lpp.
- 13 *Šneidere I.* Padomju režīma represijas pret Latgales civiliedzīvotājiem 1941. gada jūnijā–jūlija sākumā // Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisija raksti, 3. sēj.). – Rīga, 2001, 16.–50. lpp.
- 14 *Jēkabsons Ē.* Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.–1941. gadā // Turpat, 51.–70. lpp.
- 15 *Lerhis A.* Padomju režīma represijas pret neatkarīgās Latvijas diplomātiem // Turpat, 71.–119. lpp.
- 16 *Jēkabsons Ē., Bambals A.* Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940.–1941. gadā // Turpat, 120.–172. lpp.
- 17 *Bergmanis A.* LPSR drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944–1953) // Turpat, 477.–538. lpp.
- 18 *Jansons R., Zālīte I.* LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944.–1956. gadā // Turpat, 373.–476. lpp.
- 19 *Bleiere D.* Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.–1953. gadā // Turpat, 539.–591. lpp.
- 20 *Strods H.* Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus) // Turpat, 592.–675. lpp.
- 21 *Šneidere I.* Arestēti 1941. gada jūnijā–jūlija sākumā: Latgales civiliedzīvotāju liktenis Gulaga no-metnēs // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 7. sēj.). – Rīga, 2002, 15.–34. lpp.
- 22 *Dreimane I.* Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944–1953) // Turpat, 221.–284. lpp.
- 23 *Turčinskis Z.* Ziemeļvidzemes nacionālie partizāni: 1945.–1953. gads // Turpat, 285.–367. lpp.
- 24 *Bleiere D.* Tiesas un prokuratūras sistēma un tās darbinieki 1940.–1941. un 1944.–1953. gadā // Turpat, 368.–404. lpp.
- 25 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Rīga, 2002, 415 lpp.
- 26 *Bergmanis A., Zālīte I.* Okupācijas varas represīvā sistēma: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953–1959) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga, 2004, 373.–432. lpp.
- 27 *Bergmanis A., Zālīte I.* Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960–1964) // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komi-sijas 2003. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.). – Rīga, 2004, 570. lpp.
- 28 *Turčinskis Z.* Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris – 1945. gada marts) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – 433.–483. lpp.

- ²⁹ Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: Starptautiskās konferences referāti, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.). – Rīga, 2003, 462 lpp.
- ³⁰ *Bambals A.* 1941. gada 14. jūnijā izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietas // *Aizvestie: 1941. gada jūnijs.* – Rīga, 2001, 27.–33. lpp.; *Riekstiņš J.* 1941. gada deportācija Latvijā // *Turpat*, 9.–25. lpp.
- ³¹ *Riekstiņš J.* “Kulaki” Latvijā (1940.–1953. gads). – Rīga, 1996, 128 lp.; *Riekstiņš J.* Ekspropriācija (1940.–1959. gads). – Rīga, 1998, 126 lpp.
- ³² Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: Dokumentu krājums. – Rīga, 1999, 589 lpp.
- ³³ *Vīksne R.* Politiskās prāvas Latvijā – avots vācu okupācijas laika režīma izpētei // *Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā.* – Rīga, 2000, 322.–333. lpp.; *Ērglis Dz.* Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2003, 3. nr., 91.–111. lpp. u.c.
- ³⁴ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes, K. Kangeras red. – Rīga, 1999, 975 lpp.
- ³⁵ Latvija padomju režīma varā 1945–1986: Dokumentu krājums. – Rīga, 2001, 463 lpp.
- ³⁶ *Kokurins A.* Ieslodzīto evakuācija no Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta cietumiem // *Genocīda politika un prakse. Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata.* 1999. – Rīga, 2000, 159.–163. lpp.
- ³⁷ *Zālīte I.* Radošā inteliģence – VDK kontroles objekts un propagandas ierocis (70., 80. gadu atspoguļojums VDK dokumentos) // *Latvijas Vēsture*, 1998, 3. nr., 55.–61. lpp.; LPSR VDK uzbūve un galvenie darba virzieni (1980.–1991. g.) // *Turpat*, 1999, 1. nr., 111.–119. lpp.; u.c.
- ³⁸ *Jansons R.* Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē Latvijas PSR (1945–1959) // *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā ..*, 442.–481. lpp.
- ³⁹ *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States* // *Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania.* – Vilnius, 2001, 272 lpp.

Ritvars Jansons

The Results and Perspectives of Research on the History of the Security Institutions of the Latvian SSR

Summary

At the beginning of the 1990s, when Latvia had regained its independence, Latvian historians turned to the investigation of the first period of Communist regime: from the 1940s till 1950s. There was an obvious necessity to reveal the role and activities of such state security institutions as the KGB of the LSSR, MGB of the LSSR, Ministry of Interior Affairs of the LSSR (1953–1954) and others.

This research was started from the very beginning, as practically no serious research on the mentioned subject was done before.

Concerning possibilities of *making use* of historical sources, intensity and the results of research on the history of the KGB of the LSSR, it could be divided into three periods.

1. Research from 1990 till 1994, when historical works, based on the studies of KGB documents, were not published yet.
2. Research from 1994 till 1998, which is characterised by studies of the documents of state security institutions.
3. Research since 1998, when investigation was intensified by activities of the Commission of the Historians of Latvia, which promoted publishing of well-grounded studies and articles, as well as collected articles.

The first period. During the first period, in the beginning of the 1990s, research on the history of state security institutions was in the very beginning. Many of historians in their research refer to the activities of security institutions, but without deeper and detailed insight into them. Consequently this kind of research usually lacks analysis of aims, methods and activities of state security institutions.

The second period. New challenge in historical research was faced, when *the documents of the KGB of the USSR became available for researchers*. Thus scientific work reached a new stage of development.

In 1991–1992, the State Archives of Latvia took possession of the filtration documents of the citizens of the LSSR, created by the KGB of the LSSR (64 000 units), files about persons who left for abroad (120 000 index-cards), files on Combatant battalion of the KGB of the LSSR, files of combatants and other. These documents were a new and valuable source for research on the period of Communist occupation. Nevertheless, their contents, likewise the vast majority of other historical documents, motivated researchers to develop more critical approach and analysis.

In 1999, many research works, based on the documents of the KGB of the LSSR, were published by Latvian historians such as Tāļivaldis Vilciņš, Heinrihs Strods, Aivars Beika, Andrejs Dītrihs Lēbers, Indulis Zālīte.

The third period. Since 1998, when the Commission of the Historians of Latvia had begun its activities, research on the history of the LSSR state security institutions tended to become more intensive. Historians had a chance to publish their research in the Collected Works of the Commission, to participate in international conferences.

In 2000, the above Commission supported scientific works of Irēne Šneidere, Ēriks Jēkabsons, Ainars Bambals, Ainars Lerhis, Aldis Bergmanis, Ritvars Jansons, Indulis Zālīte, Daina Bleiere, Heinrihs Strods.

In 2001, scientific works of Irēne Šneidere, Inese Dreimane, Zigmārs Turčinskis, Daina Bleiere were published with the help of the above Commission. Many of Latvian historians have devoted their analyses to activities of state security institutions. Many of reports dealt

with the mentioned subject at the conference “Deportation of 1941 – Crime Against Humanity,” which was held on 12–13 June 2001 in Riga.

During 2002–2003, Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte, Zigmārs Turčinskis had taken up the issue of the activities of the state security institutions of the LSSR in their research, granted by the above Commission. The subject also was discussed at the conference “The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and Their Consequences” as well, which took place on 13–14 June 2002 in Riga.

Significant input to the analyses of the activities and documents of the KGB of the LSSR has been made by the State Archives of Latvia, which has published several collections of documents.

Also the Institute of the History of Latvia has published works, based on the research of documents of the KGB of the LSSR, e. g. – by Rudīte Vīksne, Dzintars Ērglis, as well collective research of Rudīte Vīksne and Kārlis Kangeris “From NKVD to KGB: Political Trials in Latvia 1940–1986.”

Furthermore, the Museum of Occupation regularly publishes annual books and gathers historians who are dealing with the subject of state security institutions.

Discussions about making public the documents of the KGB, which was repeatedly raised in 2004 by the Latvian society and Parliament, proved that chronology of research on the documents of the KGB of the LSSR should also include period after the 1950s.

The research should be continued in order to reveal activities of the state security institutions of the LSSR as a part of Communist regime. A possibility to work in foreign archives, as well as collaboration with foreign historians would help to investigate the subject.

**LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS
PAZIŅOJUMI**

**BRIEFINGS OF THE COMMISSION
OF THE HISTORIANS OF LATVIA**

Latvijas okupācija: vēsturiskie un starptautiski tiesiskie aspekti

1939. gada 23. augustā noslēgtais Padomju Savienības un Vācijas neuzbrukšanas līgums un tā neatņemamā sastāvdaļa – slepenais papildu protokols (Molotova–Ribentropa pakts)¹ bija prettiesisks un cinisks darījums, izlīgums uz sešu trešo valstu rēķina. Tas sadalīja Austrumeiropu vācu un padomju ietekmes zonās. Protokola 1. pants noteica, ka Latvija, Somija un Igaunija tiek atdota Padomju Savienībai: “Teritoriāli politiskas pārkārtošanās gadījumā Baltijas valstīm (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva) piederošajos apvidos Lietuvas ziemeļu robeža ir vienlaikus Vācijas un PSRS interešu sfēru robeža.”² Savukārt protokola 2. pants nosprauda abu agresīvo lielvalstu interešu sfēru robežas Polijā, kā arī fiksēja tās valstiskuma iespējamo izzušanu: “Jautājumu, vai abu pušu interesēm atbilst neatkarīgas Polijas valsts saglabāšana un kādām jābūt tās robežām, galīgi varēs noskaidrot tikai turpmākās politiskās attīstības gaitā.”³ 3. pants akcentēja PSRS intereses Besarābijā un Vācijas pilnīgu politisko neieinteresētību šajā apgabalā.⁴

Padomju–vācu neuzbrukšanas līgums, kuru vēsturnieki nereti dēvē par “uzbrukuma paktu”,⁵ iededza zaļo gaismu Otrajam pasaules karam. Vācija iesāka karadarbību 1. septembrī un kopā ar Padomju Savienību, kura iesaistījās konfliktā septiņpadsmit dienu vēlāk, dažu nedēļu laikā iznīcināja Polijas neatkarību. Kā kara, dalīšanas un iznīcināšanas paktam 23. augusta līgumam nav analoga visā Eiropas 19. un 20. gadsimta vēsturē.⁶ Grūti iedomāties vēl rupjāku un noziedzīgāku sazvērestību pret mieru un valstu suverenitāti.

Molotova–Ribentropa pakts nenoliedzami bija pretrunā ar toreiz spēkā esošajām vispārējām starptautiskajām tiesībām, kas “vairs nepieļāva vienošanās uz trešo valstu neatkarības rēķina”⁷, kā arī ar PSRS un Vācijas līgumsaistībām. Tas vienpusēji iznīcināja vairs nevajadzīgo abu agresīvo lielvalstu neuzbrukšanas paktu sistēmu Austrumeiropā.⁸ Padomju Savienība un Vācija pārkāpa

vairākus citus divpusējos, kā arī daudzpusējos līgumus, tostarp 1928. gadā parakstīto Briāna–Keloga paktu, jo pretēji šā pakta noteikumiem slepenais papildu protokols neizslēdza agresiju pret Poliju.⁹ Molotova–Ribentropa pakts nebija savienojams arī ar Londonas konvenciju par agresijas definīciju (1933. gada 3. jūlijs).¹⁰

Slepenais papildu protokols neizmainīja tieši Somijas, Latvijas, Igaunijas un Lietuvas (tā tika iekļauta padomju interešu sfērā 1939. gada 28. septembrī) starptautiski tiesisko statusu. Taču interešu sfēru noteikšana liecināja par minēto valstu suverenitātes nerespektēšanu¹¹ un neatkarības apšaubīšanu.¹² PSRS ieguva no Vācijas brīvas rīcības iespējas turpmākajiem “teritoriāli politiskajiem pārveidojumiem” padomju ietekmes sfērā.¹³ Abas agresīvās lielvalstis 23. augustā bija vienisprātis, ka interešu sfēra nozīmē iespēju okupēt un anektēt attiecīgo valstu teritorijas. Padomju Savienība un Vācija dalīja interešu sfēras uz papīra, lai “norobežošana kļūtu par realitāti”¹⁴. Lietojot slepenajā protokolā vienu un to pašu jēdzienu, lai risinātu kā Polijas, tā Baltijas “problēmu”, vācieši un krievi skaidri lika saprast, kāda bija šī jēdziena izpratne.¹⁵ Neapšaubāmi, ka bez Molotova–Ribentropa pakta nebūtu iespējama desmit mēnešus vēlāk notikusī Baltijas valstu pilnīga okupācija.

Līdz ar Polijas militāro sakāvi bija radīti nepieciešamie priekšnoteikumi PSRS agresīvo nodomu pakāpeniskai īstenošanai Baltijā un šā reģiona valstu okupācijai. Kā pirmo soli šajā virzienā Maskava bija ieplānojusi Igaunijai, Latvijai un Lietuvai uzspiest savstarpējās palīdzības līgumus, kuri paredzētu padomju militāro bāzu izveidošanu šo valstu teritorijā. 25. septembrī sarunā ar Vācijas sūtni Maskavā V. fon der Šulenburgu padomju diktators J. Staļins ierosināja Vācijai nesaglabāt “kā patstāvīgu valsti apcirpto Poliju” un apmaiņā pret Ļubļinas vojevodisti un daļu Varšavas vojevodistes atteikties no Lietuvas PSRS labā. Vācijas piekrišanas gadījumā Maskava tūlīt stātos pie “Baltijas valstu problēmas atrisināšanas saskaņā ar 23. augusta protokolu un gaida [...] no vācu valdības neapstrīdamu atbalstu”.¹⁶

J. Staļina izteikumi skaidri un nepārprotami apliecināja Molotova–Ribentropa pakta tiešu un visciešāko saistību ar Latvijas, Igaunijas un Lietuvas turpmāko likteni. Pirms sarunu sākšanas par savstarpējo palīdzības līgumu noslēgšanu PSRS uz Baltijas valstīm izdarīja lielu diplomātisko un militāro spiedienu. Pie šo valstu robežām bija koncentrētas trīs armijas, kurās ietilpa desmit korpusi un 39 divīzijas un brigādes, kas gaidīja “kaujas pavēli iebrukumam Baltijas valstīs”¹⁷. Maskava izvērta nervu karu, draudēja lietot spēku un nevairījās arī no

atklātu provokāciju īstenošanas. Septembra beigās, kad jau norisinājās sarunas ar Igauniju par bāzu līguma parakstīšanu, Padomju Savienība, lai šantažētu Igauniju (no Tallinas ostas bija aizbēgusi internētā poļu zemūdene "Orzel") un piespiestu to pieņemt tālejošas padomju prasības, "inscenēja vecā padomju tankkuģa "Metalist" nogremdēšanu padomju teritoriālajos ūdeņos Narvas līcī"¹⁸. PSRS ārlietu tautas komisārs V. Molotovs igauņu delegācijai 27. septembrī paziņoja, ka to izdarījusi nezināma zemūdene, un pieprasīja, lai Igaunija uz laiku, kamēr Eiropā norisinās karš, piešķirtu Padomju Savienībai tiesības izvietot tās teritorijā 35 tūkstošus padomju karavīru, lai "novērstu Igaunijas vai Padomju Savienības iesaistīšanu karā, kā arī aizsargātu iekšējo kārtību Igaunijā"¹⁹. Igauniju ārlietu ministra K. Seltera skatījumā šo priekšlikumu īstenošana nozīmētu Igaunijas militāro okupāciju.²⁰

Gandrīz vienlaikus Maskavā notika arī PSRS un Vācijas sarunas, kas noslēdzās ar līguma parakstīšanu par draudzību un robežām, kam sekoja vairāki dažādas slepenības pakāpes protokoli. Tiekoties ar vācu ārlietu ministru J. fon Ribentropu, J. Staļins neslēpa agresīvos nolūkus pret Baltijas valstīm, norādīdams, ka Igaunija ir jau piekritusi noslēgt savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS, bet, ja Latvija pretosies, "Sarkanā armija ar to izrēķināsies visīsākajā laikā"²¹. Vācu puse iestājās, lai "Baltijas jautājumu" atrisinātu pakāpeniski, uzreiz tās valstis pilnībā neokupējot. J. Staļins apsoltīja pakāpeniski iespieties Baltijā un pagaidām atstāt Latvijai, Lietuvai un Igaunijai neatkarību, neizslēdzot iespēju, ka nākotnē šīs valstis nonāks PSRS sastāvā.²²

Savu agresīvo nostāju un apņemšanos neievērot starptautisko tiesību normas un lietot spēku padomju puse apstiprināja arī Maskavas sarunās ar Latvijas pārstāvjiem par savstarpējās palīdzības līguma noslēgšanu, kas iesākās 1939. gada 2. oktobrī. Nākamajā dienā Latvijas ārlietu ministrs V. Munters informēja valdību, ka J. Staļins viņam teicis, ka "vāciešu dēļ mēs varam jūs okupēt", kā arī piedraudēdams norādījis uz iespēju PSRS paņemt "teritoriju ar krievu mazākumtautību".²³ Latvijas valdība nolēma kapitulēt un piekrist Padomju Savienības prasībām, ielaižot tās karaspēku savā teritorijā. Izšķirošo lēmumu, kas izrādījās tik liktenīgs Latvijas neatkarībai, Ministru kabinets pieņēma 3. oktobra ārkārtas sēdē.²⁴ Otra alternatīva bija karot, ja tūlīt sekotu padomju uzbrukums. Par šādu iespēju K. Ulmaņa valdība neizšķīrās tautas dzīvā spēka saglabāšanas interesēs.

1939. gada 28. septembrī Igaunija, bet 5. un 10. oktobrī Latvija un Lietuva parakstīja uzspiestos savstarpējās palīdzības līgumus. Saskaņā ar šiem

līgumiem PSRS ievēda Baltijas valstīs noteiktu karaspēka kontingentu, ierīkoja sauszemes, gaisa un jūras karaspēka bāzes. Ievērojot Padomju Savienības agresīvos nolūkus pret Baltijas valstīm, šie līgumi bija nāves spriedums Latvijas, Lietuvas un Igaunijas suverenitātei. Tie ievadīja šo valstu neatkarības gala sākumu, par ko liecināja arī sasteigtā vācbaltiešu aizbraukšana,²⁵ un bija 1940. gada jūnija prelūdijs, okupācijas patiesais sākums. Līdz pilnīgai okupācijai šis valstis zaudēja neitralitāti ārpolitikā, nonāca PSRS varā un būtībā kļuva par tās protektorātiem. Neko daudz šajā ziņā nemainīja pieminētajos līgumos uzsvērtā “valstiskās neatkarības atzīšana” vai “neiejaukšanās pretējās puses iekšējās lietās”, kā arī atsaukšanās uz 1920. gada miera līgumiem vai noslēgtajiem neuzbrukšanas līgumiem. Latvijas un PSRS Savstarpējās palīdzības pakta 5. pantā, piemēram, bija pasludināts, ka šā pakta realizēšana nekādā ziņā nedrīkst ietekmēt “līdzēju pušu suverēnās tiesības”, it īpaši to “valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāro rīcību”.²⁶

No starptautisko tiesību aspekta līgumus, kuri slēgti par savstarpējo palīdzību starp tik nevienlīdzīgi spēcīgām pusēm (lielvalsts un mazas un vājas valstis), grūti vērtēt kā leģitīmus. Vēstures un juridiskajā literatūrā ir izteikti vairāki viedokļi, kā varētu raksturot PSRS un Baltijas valstu noslēgtos bāzu līgumus. Vieni autori uzskata, ka šie līgumi atbilstoši starptautiskajām tiesībām nav spēkā no to parakstīšanas brīža, jo tos Baltijas valstīm uzspieda ar spēku.²⁷ Savukārt citi, nenoliedzot un pat īpaši akcentējot līgumu saistību ar PSRS šantāžu un rupjo spēka spiediena politiku, apgalvo, ka tie no Baltijas valstu puses bija apstrīdami, taču spēkā esoši.²⁸ Šajā gadījumā būtiski ir pasvītrot, ka Padomju Savienība, parakstīdama minētos paktus, “uzņēmas divpusējas līgumsaistības”²⁹, bet Baltijas valstis, atvēlot PSRS pieprasītās militārās bāzes, pilnā mērā respektēja Padomju Savienības drošības vajadzības (vairāk gan iedomātās nekā reālās), “ciktāl tās varēja būt pieaugušas, sākoties Otrajam pasaules karam”³⁰.

Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valdības, kas piekāpšanos Padomju Savienībai uztvēra kā “varmācīgi uzspiestu aktu”³¹, tomēr lojāli pildīja bāzu līgumus un naivi cerēja, ka to darīs arī Padomju Savienība. Neraugoties uz simpātijām pret Somiju, pat Ziemas kara laikā (1939. gada 30. novembris – 1940. gada 12. marts), kuru uzsāka PSRS, kas pēc tam kā agresors tika izslēgta no Tautu Savienības, Baltijas valstis precīzi ievēroja visas saistības, kas izrietēja no bāzu līgumiem. Lietas bija tik skaidras, ka Maskava nevarēja to neatzīt. Uzstājoties 1940. gada 29. martā PSRS Augstākajā Padomē, ārlietu tautas komisārs

V. Molotovs norādīja, ka "līgumu izpilde ar Igauniju, Latviju un Lietuvu norisinās apmierinoši un rada priekšnoteikumus, lai tālāk uzlabotos Padomju Savienības un šo valstu attiecības"³².

PSRS valdība, kurai savstarpējās palīdzības līgumi ar Baltijas valstīm bija vajadzīgi, lai iznīcinātu šīs valstis, nedomāja apmierināties ar pastāvošo *status quo*. Tā izmantoja sev izdevīgo starptautisko situāciju, kas izveidojās, Vācijai uzbrūkot Francijai, Holandai un Beļģijai, lai 1940. gada jūnijā pilnīgi okupētu Baltijas valstis. Šoreiz par pirmo upuri tika izraudzīta Lietuva. Maskava, lai radītu iegānu savu agresīvo ieceri īstenošanai, izvirzīja Lietuvas valdībai izdomātu, mūsdienu skatījumā reti smieklīgu apsūdzību: tā esot sagūstījusi vairākus padomju karavīrus (viens pat ticis nogalināts), lai izspiestu no viņiem militāros noslēpumus. Pakāpeniski saasinot šo mākslīgi radīto konfliktu ar Lietuvu, PSRS naktī uz 1940. gada 15. jūniju izvirzīja tai ultimātu izveidot Lietuvā jaunu valdību, kas spētu "godīgi pildīt" 1939. gada 10. oktobra Savstarpējās palīdzības paktu un atļautu Lietuvā ieiet jaunām padomju karaspēka daļām. Lai gan šādu prasību izvirzīšanas iespēju minētais līgums neparedzēja, Lietuvas valdība jutās spiesta pieņemt ultimātu bez protesta un pretošanās. Par noteiktu protesta formu gan var uzskatīt Lietuvas prezidenta A. Smetonas lēmumu 15. jūnijā doties trimdā un ar savu palikšanu Lietuvā neatvieglot okupantu rīcību.³³

1940. gada 15. jūnijā notika PSRS karaspēka vienību uzbrukums Latvijas robežsargiem Masļenkos, kas bija iecerēts vai nu kā provokācija, lai radītu iegānu Latvijai okupācijai, vai arī kā staļinisma garā izteikts brīdinājums Latvijas valdībai nekādā gadījumā nepretoties. 16. jūnijā pulksten 14.00 padomju ārlieku tautas komisārs V. Molotovs nolasīja Latvijas sūtnim F. Kociņam safantazēto, odiozo un melīgo PSRS valdības ultimātu, kurā bija pieprasīta Latvijas valdības atkāpšanās un padomju karaspēka neierobežota kontingenta ielaišana Latvijā,³⁴ piebilstot, ja līdz pulksten 23.00 netiks saņemta atbilde no Latvijas valdības, padomju Bruņotie spēki ieies Latvijas teritorijā un apspiedīs jebkādu pretošanos.³⁵ Lai gan toreizējās starptautiskās tiesības aizliedza spēka lietošanas draudus bez iepriekšējas līgumā paredzētās strīdīgo jautājumu nokārtošanas mēģinājumiem mierīgā ceļā,³⁶ PSRS neizmantoja šo iespēju, ignorējot 1932. gada 5. februārī ar Latviju parakstītajā neuzbrukšanas līgumā fiksēto mehānismu līgumslēdzēju pušu nesaskaņu noregulēšanai.³⁷ Turklāt Maskava rupji pārkāpa minēto līgumu, kas nepārprotami un tieši izslēdza spēka lietošanas draudus, kas būtu vērsti pret vienas vai otras valsts politisko neatkarību, paredzot, ka līgumslēdzējas puses atturēsies no jebkādas agresīvas akcijas pret otru pusi.³⁸

K. Ulmaņa valdība 16. jūnija vakarā izlēma ultimātu pieņemt un atkāpties.³⁹ Militāru pretošanos Ministru kabinets noraidīja, jo uzskatīja, ka tā izraisīs asinsizliešanu, bet neglābs Latvijas valsti.⁴⁰ K. Ulmanis, kas loloja zināmas ilūzijas par iespēju saglabāt Latvijas suverenitāti ierobežotā formā,⁴¹ neizšķīrās arī par simbolisku militāro pretošanos un neriskēja izteikt Maskavai pat diplomātisku protestu, kas neapšaubāmi bija grūti izprotama politiskā tuvredzība. Turklāt Latvijas sūtnis K. Zariņš nesaņēma nekādas konkrētas instrukcijas par 1940. gada 17. maijā viņam piešķirto ārkārtas pilnvaru iedarbināšanu, lai varētu politiski un diplomātiski turpināt efektīvu cīņu par Latviju.

1940. gada 17. jūnijā Padomju Savienība – tolaik oficiāla nacistiskās Vācijas sabiedrotā – “veica neprovocētu militāru agresiju⁴² pret Latviju un to okupēja”⁴³. Latvija nonāca pilnīgā padomju, t.i., svešas armijas varā, kas saskaņā ar Hāgas sauszemes kara reglamenta (1907) 42. pantu ir būtiska okupācijas pazīme.⁴⁴ Latvijas valdība zaudēja rīcībspēju, bet situāciju valstī kontrolēja PSRS sūtniecība Rīgā. 18. jūnijā Latvijā ieradās Padomju Savienības oficiālais pārstāvis A. Višinskis, kura rokās nonāca reālā vara valstī. Padomju emisāra nosūtīšana uz Rīgu jaunas valdības veidošanai bija klajā pretrunā ar PSRS un Latvijas savstarpējās palīdzības līguma 5. pantu, kas paredzēja, ka pakta realizēšana nekādā ziņā nedrīkst skart līgumslēdzēju pušu suverēnās tiesības, to valsts iekārtu, ekonomisko un sociālo sistēmu, kā arī militāros pasākumus.⁴⁵

Nelikumīgā un prettiesiskā valdību nomaiņa notika 1940. gada 20. jūnijā. K. Ulmaņa kabineta vietā stājās padomju marionešu valdība ar A. Kirhenšteinu priekšgalā, šo valdību oficiāli dēvēja par Latvijas Tautas valdību. Tā pārstāvēja PSRS intereses, un tās darbības aizsegā Maskava īstenoja savus plānus un gatavojās Latvijas aneksijai. Padomju puse aktīvi iejaucās Latvijas iekšējās lietās. Padomju iestādes izveidoja spēcīgu drošības aparātu, kurā noteicēji bija no PSRS iebraukušie darbinieki.⁴⁶ Viņi pārņēma Latvijas Politiskās pārvaldes iestādes un uzsāka iedzīvotāju novērošanu, apcietināšanu un deportāciju.⁴⁷ Bezprecedenta iejaukšanās gadījums bija Baltijas kara apgabala izveidošana ar centru Rīgā. PSRS aizsardzības tautas komisāra attiecīgā pavēle datēta ar 1940. gada 11. jūliju.⁴⁸ Vēl formāli neatkarīgu valstu teritorijā tika radīta citas valsts – Padomju Savienības militāri administratīva vienība.

Padomju Savienība pievērsa lielu uzmanību pasaules sabiedriskās domas maldināšanai. Tā centās panākt, lai Latvijas un pārējo Baltijas valstu aneksijas process izskatītos iespējami leģitīms un to varētu iztēlot kā “brīvprātīgu pievienošanu”. Visām trim mazajām valstīm, pārkāpjot spēkā esošās konstitūcijas un

likumus, tika uzspiestas jaunas vēlēšanas, kas notika padomju okupācijas karaspēka klātbūtnē. Latvijā A. Kirhenšteina valdība nevis piemēroja Satversmes sadaļu par Saeimas darbību, kas bija vienīgā konstitucionāli pieļautā iespēja organizēt parlamenta vēlēšanas, bet gan pieņēma jaunu Saeimas vēlēšanu likumu, kas bija pretrunā Satversmes fundamentālajiem principiem.⁴⁹

Vēlēšanās, kas notika 1940. gada 14. un 15. jūlijā, tika pieļauts tikai viens – Darba tautas bloka izvirzītais kandidātu saraksts. Citi alternatīvie saraksti tika noraidīti. Oficiāli paziņoja, ka par minēto sarakstu nodots 97,5% vēlētāju balsu.⁵⁰ Vēlēšanu rezultāti bija viltoti,⁵¹ un tie neatspoguļoja tautas gribu. Maskavā padomju ziņu aģentūra TASS sniedza informāciju par vēlēšanu šādu iznākumu jau divpadsmit stundu pirms balsu skaitīšanas Latvijā.⁵²

Lai gan Darba tautas bloka publicētā vēlēšanu platforma nesaturēja prasību nodibināt padomju varu Latvijā un iestāties PSRS,⁵³ nelikumīgi ievēlētā Saeima, kas darbojās kā Padomju Savienības aģents,⁵⁴ pasludināja Latviju par sociālistisku republiku un iesniedza lūgumu to uzņemt PSRS sastāvā.⁵⁵ Bez debatēm pieņemtā deklarācija “Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā” mainīja Latvijas valstisko iekārtu un likvidēja tās formālo neatkarību, ignorējot tautas nobalsošanas nepieciešamību, kā tas ir noteikts Latvijas Satversmes 77. pantā. Līdz ar to deklarācija un tai sekojošā Latvijas iekļaušana PSRS sastāvā pārkāpa Satversmes 1., 2. un 3. pantu un ir uzskatāma par antikonstitucionālu.⁵⁶

Baltijas valstu inkorporācija PSRS sastāvā noslēdzās 1940. gada augusta sākumā. Tā bija vardarbīga svešu valstu teritoriju piesavināšanās, modernajās starptautiskajās tiesībās aizliegta aneksija.⁵⁷ Tā tika īstenota, pārkāpjot daudzus starptautiskus un divpusējus līgumus, nenoslēdzot uz brīvprātību balstītu Savienības līgumu, kā arī ignorējot starptautisko tiesību principus, ieskaitot tautu tiesības uz pašnoteikšanos. Pazīstamais vācu tiesībzinātnieks B. Meisners trāpīgi norāda, ka “Padomju Savienība it kā noslēdza kontraktu pati ar sevi un ar aneksijas aktu nepārprotami pārkāpa ne vien Baltijas valstu suverenitāti, bet arī Baltijas tautu pašnoteikšanās tiesības, kas bija 1920. gada miera līgumu pamatā”⁵⁸.

Latvijas un citu Baltijas valstu aneksija balstījās uz prettiesiskiem pamatiem – intervenciju un okupāciju, tādēļ tā neizraisīja juridiskas sekas.⁵⁹ Izpalika arī suverēnas varas maiņa: anektētā valsts saglabāja savu suverenitāti, un anektētājs to neieguva.⁶⁰ Latvija un Baltijas citas valstis kā starptautisks subjekts neizzuda. Latvija, Lietuva un Igaunija turpināja *de iure* pastāvēt, ko atzina

vairāk nekā piecdesmit pasaules valstu.⁶¹ Aneksijas neatzīšana bija ļoti svarīga latviešu, igauņu un lietuviešu tautai. Tā bija pamats šo tautu pārstāvju nemitīgai prasībai pēc valstu neatkarības atjaunošanas.

Baltijas valstu ieķļaušanas PSRS sastāvā neatzīšanas politikai, kas turpinājās veselus piecdesmit gadus, līdz tika atjaunota Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarība, nebija un nav precedenta pasaules starptautisko tiesību praksē. Tā liecināja, ka pasaulē jau kopš 20. gadsimta 30. gadiem ("Stimsona doktrīna") nepārtraukti pieauga starptautiska neiecietība pret teritoriālajām izmaiņām, kas panāktas, lietojot spēku vai arī draudot ar spēka lietošanu.

Inesis Feldmanis

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Padomju–vācu neuzbrukšanas līgums un tā slepenais papildu protokols, kura iniciatore bija Padomju Savienība, būtu jāuztver kā vienots veselums. Pamats – Padomju Savienības nostāja padomju–vācu sarunās, tās priekšlikumi un Vācijas akcepts. 1939. gada 19. augustā PSRS ārlietu tautas komisārs V. Molotovs nodeva Vācijas sūtnim V. fon der Šulenburgam padomju puses izstrādāto neuzbrukšanas pakta projektu. Šajā dokumentā bija ietverts faktiski viss, ko vien Berlīne varēja toreiz vēlēties. Tas pauda principu par neierobežotu neitralitāti, kas pieļāva vācu uzbrukumu Polijai, kā arī tādu neuzbrukšanas saistību izpratni, kas garantēja savstarpējo tirdzniecību arī kara gadījumā. Pakta projekts izslēdza jebkādu kooperāciju ar citām lielvalstīm pret līguma partneri.

Par šo "labdarību" un vācu pusei tik nepieciešamā varianta "atrašānu" un piedāvājumu PSRS pieprasīja augstu cenu. Neuzbrukšanas līgums varēja stāties spēkā tikai tādā gadījumā, ja vienlaikus tiek parakstīts protokols par ārpolitikas jautājumiem. "Protokols," uzsvērts Maskavas neuzbrukšanas līguma projektā, "ir pakta sastāvdaļa." 20. augustā Vācijas fīrers Ā. Hitlers piekrita šai padomju prasībai. – Sk.: СССР – Германия 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г., т. 1. – Vilnius, 1989, с. 48, 49, 51, 52.

PSRS Tautas deputātu 2. kongress 1989. gadā "atdalīja" padomju–vācu neuzbrukšanas līgumu no slepenā papildu protokola un deklarēja, ka līguma saturs nav pretrunā ar starptautisko tiesību normām. Slepeno papildu protokolu, kā arī citas slepenās vienošanās kongress atzina par juridiski nepamatotām un spēkā neesošām kopš to parakstīšanas brīža.

- ² Секретный дополнительный протокол // Новая и новейшая история, 1993, № 1, с. 89.
- ³ Turpat.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ Ahman R. Der Hitler–Stalin Pakt: Nichtangriffs- und Angriffsvertrag? // Hitler–Stalin Pakt 1939. Das Ende Ostmitteleuropas? – Frankfurt a. M., 1989, S. 37–40.

- 6 *Nolte E.* Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschevismus. – Frankfurt a. M., 1987, S. 311.
- 7 *Meissner B.* The Occupation of the Baltic States from a Present – Day Perspektive // The Baltic States at Historical Crossroads. – Rīga, 2001, p. 440.
- 8 *Lipinsky J.* Das Geheime Zusatzprotokoll zum deutsch-sowjetischen Nichtangriffsvertrag vom 23. August 1939 und seine Entstehungs- und Rezeptionsgeschichte von 1939 bis 1999. – Frankfurt a. M., 2004, S. 86.
- 9 *Gornig G.-H.* Der Hitler–Stalin Pakt. Eine völkerrechtliche Studie. – Frankfurt a. M., 1990, S. 76.
- 10 Turpat, 81. lpp.
- 11 Turpat, 68. lpp.
- 12 Turpat, 79. lpp.
- 13 *Meissner B.* The Occupation of the Baltic States ..., p. 439.
- 14 *Lipinsky J.* Das Geheime Zusatzprotokoll ..., S. 61.
- 15 Turpat.
- 16 Akten zur deutschen auswärtigen Politik (turpmāk – ADAP), Ser. D 1937–1941. – Baden-Baden, 1961, Bd. VIII, S. 101.
- 17 *Strods H.* Latvijas okupācijas pirmais posms (1939. gada 23. augusts – 1940. gada sākums) // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga, 2004, 39. lpp.
- 18 *Gore I., Stranga A.* Latvija: neatkarības mijkrēslis: Okupācija, 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. – Rīga, 1992, 18. lpp.
- 19 Переговоры И. Сталина и В. Молотова с делегацией Эстонии о заключении договора о взаимной помощи (27 сентября 1939 г.) // На чаше весов: Эстония и СССР, 1940 год и его последствия. – Таллинн, 1999, с. 39.
- 20 Turpat.
- 21 Документы внешней политики, 1939, т. 22, кн. 2: 1 сентября–31 декабря 1939 г. – Москва, 1992, с. 611.
- 22 Turpat, 608.–611. lpp.
- 23 *Latvian–Russian Relations. Documents.* – Washington, 1944, pp. 193, 194.
- 24 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1307. f., 2. apr., 1. l., 98. lp.
- 25 Situācijā, kad Latvija un Igaunija nokļūva PSRS varā, Berlīne steidzās paglābt vācbaltiešus. 1939. gada 28. septembrī parakstot ar Maskavu speciālu protokolu par izceļošanu, tā ārpolitiski nodrošināja Igaunijas un Latvijas vāciešu izceļošanu. Protokolā norādīts, ka PSRS valdība neliks šķēršļus, ja tās interešu sfērā esošajās teritorijās dzīvojošie Vācijas pilsoņi vai citas vācu izcelsmes personas izteiks vēlēšanos pārcelties uz Vāciju. Tā piekrita noteikumam, ka pārceļoties netiks aizskartas aizbraucēju īpašumtiesības. Atbilstošas saistības uzņemās arī Vācijas valdība attiecībā uz “tās interešu apgabalos” dzīvojošām ukraiņu un baltkrievu izcelsmes personām. – Vertrauliches deutsch-sowjetisches Protokoll über die Übersiedlung von Personen aus den Interessengebieten der Vertragspartner vom 28. September 1939 // Diktierter Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941. – Neumünster, 1972, S. 46. – Šīm norunām, kas loģiski izrietēja no padomju–vācu vienošanās par Austrumeiropas

sadalīšanu (23. augustā un 28. septembrī parakstītie slepenie protokoli), vajadzēja garantēt padomju un vācu interešu sfēru norobežošanas ilglaicīgumu. Kā trāpīgi atzīmējis pazīstamais vācu tiesībzinātnieks D. Lēbers, iedzīvotāju pārvietošana nostāda notikuša fakta priekšā, un tās rezultāti nav tik vienkārši anulējami. – Diktierete Option ..., S. 20.

Atbilstoši izceļošanas protokolam padomju puse piekrita, ka vāciešu pārvietošanu īstenos Vācijas valdības pilnvarotie saskaņā ar "kompetentām vietējām iestādēm". Lai gan šis protokols attiecās arī (bet ne tikai) uz Latvijā un Igaunijā dzīvojošiem vāciešiem, šis valstis te tieši nav nosauktas. Acīmredzot šī vienošanās bija jāatstāj spēkā arī tajā gadījumā, ja Baltijas valstis, tur esot vēl vietējiem vāciešiem, vairs nepastāvētu kā neatkarīgas valstis.

Liekas, ka starptautisko tiesību vēsturē šim protokolam nav precedenta. Tas laikam ir vienīgais šāds nolīgums, kurā divi diktatori par savā starpā noslēgtās vienošanās objektu izraugās citās suverēnās valstīs dzīvojošus pilsoņus. Taču PSRS, kā arī Vācijā tolaik starptautisko tiesību normas un principus uzlūkoja par tukšu skaņu.

²⁶ Valdības Vēstnesis, 1939, 10. okt.

²⁷ Piemēram, sk.: *Strods H.* Latvijas okupācijas pirmais posms ..., 40. lpp.

²⁸ Piemēram, sk.: *Meissner B.* The Occupation of the Baltic States ..., p. 441. – Lai apstrīdētu kāda līguma likumību, starptautiskās tiesības prasa ievērot noteiktu procedūru. Pusei, kura līgumu parakstījusi draudu dēļ, ka tiks lietots spēks, savas pretenzijas ir jāpaziņo otrai pusei. K. Ulmaņa valdība 1939.–1940. gadā šīs tiesības nav izmantojusi. Pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gadā Latvija kopā ar Lietuvu un Igauniju deklarēja, ka atzīst visus ar PSRS līdz 1940. gada jūnijam noslēgtos līgumus. – Sk.: Restoration of the Independence of the Republic of Estonia // Selection of Legal Acts 1988–1991. – Tallin, 1991, pp. 83, 84.

²⁹ *Meissner B.* The Occupation of the Baltic States ..., p. 441.

³⁰ Turpat.

³¹ *Ronis I.* Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1994, 143. lpp.

³² СССР–Германия 1939–1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. – Vilnius, 1989, с. 41.

³³ Latvijas okupācija un aneksija 1939–1940: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1995, 21. lpp.

³⁴ Valdības Vēstnesis, 1940, 17. jūn.

³⁵ Latvijas okupācija ..., 348. lpp.; *Blūzma V.* Piecdesmit neatzišanas gadi // Latvijas Jurists, 1990, 24. aug., 1. lpp.

³⁶ *Meissner B.* The Occupation of the Baltic States ..., p. 442.

³⁷ Latvijas okupācija ..., 51. lpp.

³⁸ Turpat.

³⁹ Latvijas Valsts arhīvs, 270. f., 1. apr., 2. l., 84. lp.

⁴⁰ Latvijas okupācija ..., 21. lpp.

⁴¹ *Ronis I.* Kārlis Ulmanis ..., 147. lpp.

⁴² Saskaņā ar Londonas konvenciju, kuru 1933. gada 3. jūlijā parakstīja PSRS, Latvija, Lietuva, Igaunija un citas valstis, par agresoru tika uzskatīta valsts, kas pirmā pieteikusi karu citai valstij, ievēdusi savus bruņotos spēkus citas valsts teritorijā ar vai bez kara pieteikšanas. Pamatojoties uz šo formulējumu, PSRS darbība 1940. gada jūnijā kvalificējama kā agresija.

- 43 *Stranga A.* Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS (1940–1941) // *Latvijas Vēsture*, 2004, 2. nr., 61. lpp.
- 44 *Meissner B.* *The Occupation of the Baltic States ...*, p. 443.
- 45 *Latvijas okupācija ...*, 119. lpp.
- 46 *Šilde Ā.* *Pasaules revolūcijas vārdā.* – Ņujorka, 1983, 98.–100. lpp.
- 47 *Lēbers D. A.* Latvijas valsts bojā eja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti // *Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993.* – Rīga, 1998, 23., 24. lpp.
- 48 *Latvijas okupācija ...*, 461., 462. lpp.
- 49 *Ziemele I.* Latvijas Republikas starptautiski tiesiskais statuss // *Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi.* – Rīga, 1995, 9. lpp.
- 50 *Latvijas okupācija ...*, 554. lpp.
- 51 *Kusiņš G.* Latvijas valstiskuma konstitucionālā attīstība // *Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi*, 15. lpp.
- 52 *Newman B.* *Baltic Background.* – London, 1998, p. 163.
- 53 *Sk.: Cīņa*, 1940, 6. jūl.
- 54 *Lēbers D. A.* *Latvijas valsts bojā eja ...*, 28. lpp.
- 55 *Latvijas Tautas Saeimas 1. sesija. 1940. gada 21.–23. jūlijs. Stenogrammu atreferējums.* – Rīga, 1940, 33.–35. lpp.
- 56 *Kusiņš G.* *Latvijas valstiskuma konstitucionālā attīstība*, 15. lpp.
- 57 *Meissner B.* *The Occupation of the Baltic States ...*, p. 444.
- 58 *Turpat.*
- 59 *Lēbers D. A.* *Latvijas valsts bojā eja ...*, 30. lpp.
- 60 *Turpat.*
- 61 *LPSR Augstākās Padomes Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu // Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, 20. nr., 1096.–1098. lpp.

Par Latviešu SS brīvprātīgo leģionu

Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijas Informācijas un preses nodaļas memorands “Par Latviešu SS leģiona līdzdalību kara noziegumos 1941.–1945. gadā un mēģinājumiem Latvijā revidēt Nirnbergas tribunāla spriedumu”, kurš tika izplatīts 2004. gada 13. februārī, vērtējams kā “kails” propagandas uzbrukums Latvijas valstij un tās institūcijām, kā arī pētniekiem, kas nodarbojas ar vēstures izpēti un pasniegšanu. Diemžēl jākonstatē, ka mūsdienu demokrātiskā Krievijas Federācija atgriezusies pie padomju laika vēstures tradīcijām, kad patiesībai nebija izšķirošas nozīmes, toties īpaši svarīgi bija dažādi apgalvojumi, kurus nevarēja pārbaudīt.

Memoranda beigās ir pievienoti desmit dokumentu fragmenti, no kuriem četri ir kā ņemti no Federālā drošības dienesta arhīva, taču nav uzrādīti arhīva fondu precīzi numuri. Pēdējais – desmitais dokuments vēsturniekiem ir plaši pazīstams un attiecas uz Štropa akciju Varšavā 1943. gadā, kad likvidēja ebreju geto, bet tam nav nekāda sakara ar latviešiem. Memoranda tekstā ir izteikti dažādi nepatiesi apgalvojumi, kā arī sastopamas daudzas atsauces uz apšaubāmiem avotiem. Kā piemēru minēsim nesamērīgi pārspīlētos skaitļus par upuru skaitu nacistu okupētajā Latvijā: Salaspils nometnē vien esot iznīcināts 101 100 padomju pilsoņu, bet visā Latvijas teritorijā nogalināti 313 798 civilisti un 330 032 padomju karagūstekņi. Šie skaitļi ir nepareizi, tie publicēti pilnīgi bez jebkāda pamata, un tiem nav vietas nopietnos vēstures pētījumos.

Minētajā memorandā ir mēģināts Latvijas vēsturi – īpaši Latviešu leģiona vēsturi – raksturot kā “nacionālā šovinisma” un “kolaboracionisma” problēmu. Profašistisko organizāciju veidošanās procesā, kas esot iezīmējies pēc Pirmā pasaules kara, radusies Aizsargu organizācija, kura savukārt 1934. gada 15. maijā nodrošinājusi Latviešu Zemnieku savienības līdera K. Ulmaņa apvērsumu. 30. gadu beigās aizsargi, pārkonkrustieši un citi nacionālie elementi

esot sākuši sadarboties ar Vāciju, un tas 1941. gada jūnijā novedis pie tā, ka viņi iesaistījušies ebreju iznīcināšanā. Vēlāk civilistu slepkavošanā iekļāvušies arī latviešu policijas bataljoni un latviešu ieroču SS vienības. Līdzīgi, kā to, sākot ar 60. gadiem, darīja padomju propaganda, arī Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijas Informācijas un preses nodaļa mēģina Latviešu leģionu vainot kara noziegumos. Šī metode ir pavisam nepamatota, pat absurda, tāpēc varētu ieteikt šai institūcijai labāk veicināt savā valstī vēstures pētījumus, kas skar tos miljonus PSRS pilsoņu, kuri dienēja vācu tā sauktajos Austrumu leģionos (*Ostlegionen*), ģenerāļa A. Vlasova Krievijas atbrīvošanas armijā un citās vācu karaspēka daļās.

Latvijas vēsturnieku pētījumi par Latviešu SS brīvprātīgā leģiona vai, īsāk, – Latviešu leģiona izveidošanu un darbību pārliecinoši atspēko šo un arī citu dezinformāciju attiecībā uz latviešu līdzdalību Vācijas karaspēka vienībās nacistu okupācijas laikā. Nav nekāda pamata apgalvojumam par tiešu saistību starp Latviešu leģionu, ko sāka veidot tikai 1943. gada sākumā, un agrāko militāro vai paramilitāro vienību nodarītajiem kara noziegumiem. Latvijai nelabvēlīgās propagandas veidotā saikne – paš aizsardzība–policijas bataljoni–leģions pieraksta latviešiem vainu piederības dēļ un neatbilst faktiem. Latviešu karavīri nepiedalījās represīvās darbībās, bet gan cīnījās frontē pret PSRS karaspēku – tās valsts armiju, kura bija likvidējusi Latvijas neatkarību, veikusi represijas pret civiliedzīvotājiem un vēlāk draudēja to okupēt otrreiz. Nevienš latviešu leģionārs nevienā tiesā nav bijis apvainots kara noziegumos, kas būtu izdarīti leģiona darbības kontekstā. Leģions tika izveidots aptuveni gadu pēc pēdējās lielās ebreju slepkavības Latvijā. Ja pašās kara beigās no agrākajām nacistu partijas un SS organizācijas drošības dienestam (*Sicherheitsdienst*) pakļautām struktūrām tajā ietilpa arī personas, kas bija veikušas kara noziegumus, tad tādēļ nav noziedzīgs viss leģions (par kopumu nevar spriest pēc atsevišķa indivīda darbības). Jau Nirnbergas Kara tribunāla spriedumā, kas tika pasludināts 1946. gada 1. oktobrī, visai precīzi ir noteikts to personu loks, kuras iekļaujamas noziedzīgajā SS organizācijā, kā izņēmumu minot piespiedu kārtā mobilizētos (latviešu gadījumā vairākums. – *I. F., K. K.*), ja viņi nav pastrādājuši kara noziegumus (sk. 1. dokumentu). Ja mēs sekotu padomju propagandistu un Krievijas Federācijas Ārlietu ministrijas Informācijas un preses nodaļas darbinieku “loģikai”, tad varētu apgalvot, ka Sarkanā armija ir piedalījies masu slepkavībās pret ebrejiem, jo 1944. un 1945. gadā Sarkanajā armijā iekļāva daudzus tūkstošus sagūstīto latviešu leģionāru.

Lai gan Padomju Savienība, kas Otrā pasaules kara sākumposmā gandrīz divdesmit divus mēnešus bija nacistiskās Vācijas sabiedrotā un kopā ar to, kā arī patstāvīgi veica kara noziegumus un noziegumus, vērstus pret mieru un cilvēci, kļuva par demokrātisko lielvalsti – Lielbritānijas un ASV sabiedroto, latviešu leģionāru cīņa pret PSRS nebija cīņa pret visu antihitlerisko koalīciju. Leģionāri bija pozitīvi noskaņoti pret Rietumu lielvalstīm un saistīja ar tām lielas cerības uz Latvijas neatkarības atjaunošanu. Taču toreizējā vēsturiskajā situācijā tā bija ilūzija. Rietumu lielvalstis piekāpās PSRS spiedienam un neiebilda pret Baltijas valstu palikšanu PSRS sastāvā. Latvija, Lietuva un Igaunija izrādījās vienīgās okupētās Eiropas valstis, kuru neatkarība netika atjaunota pēc Otrā pasaules kara.

Latviešu leģiona vēsture jāskata un jāvērtē nacistu okupēto un pārvaldīto zemju militāro formējumu pastāvēšanas un funkcionēšanas kontekstā. Šāds skatījums, kas vēsturiski ir pamatots, akcentē Latvijas īpatnējo situāciju un paver plašas iespējas salīdzinājumam. Tas parāda, ka Latviešu leģions Eiropā nebija nekāds izņēmums. Jau Otrā pasaules kara sākumā ieroču SS (*Waffen-SS*) karaspēkā iekļāvās brīvprātīgie no “ģermāņu” zemēm – Dānijas, Norvēģijas, Holandes, Zviedrijas un Beļģijas. Kara pēdējos gados SS karaspēks pakāpeniski zaudēja savu elitāro raksturu un no “firera gvardes” kļuva par multinacionālu armiju. Vācijas militārā stāvokļa pasliktināšanās, lielie dzīvā spēka zaudējumi, kā arī krīze ģermāņu brīvprātīgo kustībā piespieda SS vadību atteikties no “rasiskiem priekšstatiem un kritērijiem” SS vienību komplektēšanā un iesaistīt tajās arī “neģermāņu” tautas. SS karaspēkā parādījās franču, valonju, ukraiņu, krievu, itāliešu, baltkrievu, kazaku, ungāru, rumāņu, horvātu, latviešu, igauņu un citu tautu divīzijas vai mazākas militāras vienības. Īpaša parādība SS karaspēkā bija musulmaņu vienības, piemēram, austrumturku ieroču vienība, tatāru kalnu brigāde vai Balkānos dzīvojošo musulmaņu pulki un divīzijas. 1944. gadā ieroču SS karaspēkā dienēja vairāk nekā 910 000 vīru, no kuriem aptuveni 57% nebija Vācijas vācieši (*Reichsdeutsche*). No 38 divīzijām, kas kara beigās veidoja SS karaspēku, neviena nebija komplektēta tikai no vāciešiem, bet 19 divīzijas sastāvēja lielākoties no ārzemniekiem, kuru vidū bija gandrīz vai visu Eiropas tautu pārstāvji.

Latvijā (arī Igaunijā) leģionu veidoja galvenokārt ar mobilizāciju. To apliecina daudzi tālaika dokumenti (sk. 2. un 3. dokumentu), arī PSRS valsts drošības komisāra V. Merkulova vēstule (1943. gada 24. jūlijs) Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas sekretāram J. Kalnbērziņam. Tikai neliels, bet precīzi nezināms

skaits latviešu pieteicās dienestā brīvprātīgi. Nacisti visur lietoja apzīmējumu “brīvprātīgie”, lai slēptu patieso lietas būtību un notušu to, ka leģiona vienību formēšanas procesā visai regulāri netika ievērotas starptautisko tiesību normas un Hāgas sauszemes kara vešanas noteikumi. Svarīga šajā gadījumā bija arī propaganda. Iztēlojot, ka Latvijā, kā arī citās Austrumeiropas zemēs nevācu militāro vienību komplektēšana norisinās “likumīgi”, uz neapstrīdamas brīvprātības pamatiem, nacisti radīja un uzturēja spēkā mītu par ieroču SS karaspēku kā Eiropas armiju, kuras sastāvā brīvprātīgi cīnās pusmiljons cittautiešu, lai aizsargātu Rietumu kultūru no “aziātiskā bolševisma” uzbrukuma.

Latviešu leģiona kodols bija ieroču SS karaspēka sastāvā izveidotā 15. un 19. divīzija. Lai saformētu šīs vienības, Latvijā no 1943. gada marta līdz 1944. gada septembrim notika piecas mobilizācijas akcijas. Pirmā – no 1943. gada marta līdz augustam – nodrošināja leģionam 17 971 vīru. Savukārt otrā (1943. gada oktobris/novembris) un trešā mobilizācija (1943. gada decembris/1944. gada janvāris) deva leģionam apmēram 12 000 cīnītāju. Sākot ar 1944. gada februāri, Baltijas ģenerālapgabali tika “piešķirti” SS reihsfīreram H. Himleram “kā SS leģionu papildinājumu rezerve”, un vienīgi viņš bija tiesīgs veikt pārbaudes un mobilizācijas.

Leģiona organizēšana Latvijā norisinājās laikā, kad vāciešus jau vairs neuztvēra kā “atbrīvotājus”. Aculiecinieks latviešu rakstnieks Z. Skujiņš par to izskāš tēlaini, bet visai precīzi: “Reiha ērgļa nagos pavadītais laiks cerību medu bija pārvērtis mielēs.” Arī Latvijas Drošības policijas un Drošības dienesta komandiera SS oberšturmbanfirera R. Langes ziņojumos ir runa par vāciešiem naidīga noskaņojuma pastiprināšanos latviešu sabiedrībā (Bericht des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD Lettland, 1. August 1943, Bundesarchiv-Berlin, R 90/115). Šādā situācijā daudzi latvieši konkrētajos vēsturiskajos apstākļos mobilizāciju leģionā uzskatīja par pieņemamu, jo Latvijai draudēja otreizēja padomju okupācija un līdz ar to jauns terors un iedzīvotāju iznīcināšana. Savukārt citi “gāja leģionā”, samierinādamies ar likteni un pakļaudamies jebkurai bargai varai piemītošai hipnozei. Psiholoģiski tas ir labi saprotams, jo sacelšanās pret bargu varu draud ar tūlītēju bezcerību, bet pakļaušanās varai it kā saglabā vēl kādu iespēju izdzīvot un pasargāt sevi (sk. 4. un 5. dokumentu).

Latviešu leģionāru cīņa Vācijas pusē neapšaubāmi bija saistīta ar kolarāciju. Tā ietvēra sadarbību ar vācu okupācijas varu. Taču šādu situāciju lielā mērā noteica Padomju Savienības agresīvā un noziedzīgā politika Baltijā 1940.–1941. gadā, tās rezultāti un sociāli psiholoģiskās sekas. Šo sadarbību

sekmēja latviešu centieni atgūt padomju okupācijas rezultātā zaudēto Latvijas neatkarību. Vācija latviešiem bija situācijas noteikts un uzspiests sabiedrotais. Otrā pasaules kara gados neviens – pat lielvalstis nevarēja izraudzīties sabiedrotos pēc ideoloģiskās pārliecības vai kaut kādiem morāliem apsvērumiem, citādi dienas gaismu neieraudzītu demokrātisko lielvalstu (ASV, Lielbritānija) un totalitārās Padomju Savienības koalīcija. Visu noteica gan vienas, gan otras puses aktuālās intereses un to zināma sakritība noteiktā laikposmā.

Salīdzināmā aspektā veiktie vēsturnieku pētījumi rāda, ka gan latviešu, gan arī citu Eiropas tautu svarīgs sadarbības motīvs ar Vāciju bija “piedalīšanās krus-ta karā pret boļševismu”. Taču atšķirībā, piemēram, no ģermāņu brīvprātīgajiem latviešu leģionāri necīnījās par nacionālsociālisma idejām un vāciešu proponēto “Jauno Eiropu”. Viņi nebija fīrera “politiskie zaldāti”, pilnīgi sveša bija pārliecība, ka nacionālsociālisms ir nākotnes ideoloģija. Latviešu leģionārus nesaistīja ne Vācijas ideoloģiskie, ne arī militārie mērķi. Vācija viņiem bija vajadzīga kā sabiedrotais, lai varētu cīnīties pret ienīsto Padomju Savienību.

Grūti iedomāties, ka varētu izveidot Latviešu leģionu, ja nebūtu pirmās padomju okupācijas Baigā gada, kas radīja latviešu sabiedrībā dziļu naidu pret Padomju Savienību. Latviešu karavīru noskaņojumu šo norišu kontekstā vienā no saviem ziņojumiem ir atsedzis 15. divīzijas komandieris vācu oberfīrers Ā. Akss (Ax). 1945. gada 27. janvārī viņš rakstīja: “Pirmām kārtām viņi ir latvieši! Viņi vēlas patstāvīgu, nacionālu latviešu valsti. Nostādīti izvēles priekšā – Vācija vai Krievija, viņi ir izšķīrušies par Vāciju .., jo meklē sadarbību ar Rietumu civilizāciju. Vācu virskundzība viņiem liekas mazākais ļaunums. Naidu pret Krieviju .. padziļināja Latvijas okupācija .. Viņi uzskata cīņu pret Krieviju par savu nacionālo pienākumu” (Cit. pēc: *Neulen H. W. An deutscher Seite: Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. – München, 1985, S. 294*).

Daudzi latviešu karavīri uztvēra leģionu kā nākamās Latvijas nacionālās armijas kodolu un piedalīšanos karā pret PSRS cieši saistīja ar cīņu par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Leģionāru uzskati un noskaņojums spilgti atklājās vēstulēs piederīgajiem. Kā liecina pasta cenzoru atskaites, 15. divīzijas karavīru vēstulēs visai bieži tikusi izteikta doma, lai cīnītos, līdzās “negatīvam mērķim” – aizsardzība pret boļševismu, vajadzīgs arī “pozitīvs mērķis” – Latvijas autonomija. 1944. gada vasarā, fronte tuvojoties Latvijas robežām, šī prasība tomēr atvirzījies otrajā plānā, jo galvenā doma bija par tiešajiem draudiem dzimtenei (15. Waffen-Grenadier-Division der SS (lettische Nr. 1). Tätigkeitsbericht für die Zeit vom April bis 18. Juli 1944, Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, RS 3–15, S. 22).

Vairāki vācu dokumenti liecina, ka latviešu leģionāru vienībās, kas izgāja apmācību Latvijā, valdījis izteikts antivācisks noskaņojums (sk. 6. dokumentu), kas izpaudies pat tādējādi, ka virsnieku aprindās apspriesta nepieciešamība aizsargāt Latviju arī pret vāciešiem, ja tas būtu vajadzīgs. Šāda informācija, piemēram, bija Latvijas Drošības policijas un Drošības dienesta priekšnieka R. Langes ziņojumā, kas datēts ar 1943. gada 1. augustu. Reichskomisariāta *Ostland* Politiskās nodaļas vadītājs F. Trampedahs 26. oktobrī piesūtīja izvilcumu no šī ziņojuma okupēto austrumu apgabalu ministram A. Rozenbergam, izvirzot jautājumu, vai Latviešu leģiona esamība ir pietiekams iemesls, lai lemtu par Latvijas autonomiju (Reichskommissar für das Ostland. Abteilung I: Politik. An den Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, 26. Oktober 1943, Bundesarchiv-Berlin, R 90–2).

Latviešu (arī igauņu) ieroču SS divīzijas nav pielīdzināmas vācu ieroču SS vienībām. Latviešu leģiona piederība SS bija formāla. Latviešu karavīri nebija ne nacistiskās partijas biedri, ne arī SS organizācijas locekļi. ASV Pārvietoto personu komisija 1950. gada 1. septembrī skaidri norādīja: "Baltijas ieroču SS vienības (Baltijas leģioni) to mērķa, ideoloģijas, darbības un sastāva kvalifikācijas ziņā ir uzskatāmas par savrupām un no vācu SS atšķirīgām vienībām, tādēļ komisija tās neuzskata par ASV valdībai naidīgu kustību .." (Pārvietoto personu komisijas locekļa H. Rozenfilda vēstule Latvijas pilnvarotajam lietvedim Vašingtonā J. Feldmanim 1950. gada 12. septembrī // Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri? No Amerikas Savienoto Valstu Nacionālā arhīva kara noziegumu izmeklēšanas materiāliem 1945–1950 / Sast. A. Ezergailis. – Rīga, 1998, 103. lpp.). Iespējams, ka pietiekami augstā līmenī ASV principiāls lēmums vai vienkārši atzinums par to, ka latviešu un igauņu SS divīzijām nav nacistiska rakstura, bija pieņemts jau krietni agrāk. Par to liecina kāda pēckara Eiropas vēstures interesanta epizode – no 1946. gada vasaras līdz 1949. gadam latviešu sargkareivji (no Latviešu leģionā dienējošiem karavīriem) kopā ar igauņiem, lietuviešiem un citu tautību pārstāvjiem amerikāņu virsvadībā piedalījās nacistisko kara noziedznieku tiesas procesus (tā saucamais Nirnbergas turpinājuma process) apsargāšanā.

Pielikums

**1. dokuments. Fragments no Starptautiskā Kara tribunāla sprieduma.
1946. gada 1. oktobris.**

“Tribunāls pasludina par noziedzīgu [...] grupu, kas sastāvēja no personām, kuras oficiāli tika uzņemtas par SS biedriem un [...] kuras kļuva par šīs organizācijas biedriem vai palika par tās biedriem, zinot, ka organizācija tiek izmantota, lai veiktu darbības, kas kvalificētas kā noziedzīgas [...], vai tās personas, kuras, piederēdamas pie šīs organizācijas, personiski piedalījušās noziegumu pastrādāšanā, izņemot tomēr tās personas, kuras valsts orgāni iesaistīja minētajā organizācijā [...] tādā veidā, ka viņām neatlika neviena cita iespēja, kā arī tās personas, kas nav piedalījušās [...] noziegumos.” – Приговор Международного Военного трибунала // Нюрнбергский процесс. – Москва, 1961, т. VII, с. 427.

**2. dokuments. Fragments no PSRS valsts drošības tautas komisāra
V. Merkulova vēstules Latvijas K(b)P sekretāram J. Kalnbērziņam.
1943. g. 24. jūlijs.**

““Leģiona” formēšanu vācieši uzsāka 1943. gada februāra beigās.

Formāli tika pasludināts, ka “leģions” tiek veidots uz brīvprātības pamatiem, tomēr faktiski “leģiona” formēšana notika noteiktu vecuma grupu vīriešu piespiedu mobilizācijas kārtībā.

1943. gada februāra beigās–marta sākumā 1919.–1924. gadā dzimušie vīrieši pēc savas dzīvesvietas saņēma pavēstes ierasties policijas iecirkņa nodaļās, kur viņiem bija jāizpilda uzskaites kartītes un pēc tam jāiziet medicīniskās pārbaudes komisija [...]. Mobilizētie pēc viņu pašu izvēles tika ieskaitīti vai nu Latviešu leģionā, vai vācu armiju apkalpojošās daļās vai arī tika nosūtīti aizsardzības būvju celtniecībai.

“Leģiona” priekšrocības materiālā nodrošinājuma ziņā salīdzinājumā ar vācu armiju apkalpojošām daļām un aizsardzības darbiem bija iemesls tam, ka mobilizēto vairākums izteica vēlēšanos stāties “leģionā” ..

Šā gada 28. martā Rīgā “leģionāri” pieņēma zvērestu. Ikviens leģionārs deva šādu solījumu.

“Dieva vārdā es svinīgi apsolu cīņā pret boļševismu neierobežotu paklausību vācu Bruņoto spēku virspavēlniekam Ādolfam Hitleram, un par šo solījumu es

kā drošsirdīgs karavīrs vienmēr esmu gatavs atdot savu dzīvību.” – Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri?, 109., 110. lpp.

3. dokuments. Fragments no Pārvietoto personu komisijas pārvaldes (ASV) koordinatora R. Dž. Korkerna memoranda. 1950. gada 28. novembris.

“Komisijas politikā ietilpa izskatīt jautājumus par brīvprātīgu vai piespiedu dalību *Waffen-SS*, izņemot baltiešu *Waffen-SS* vienībās, jo tā ir saņēmusi pierādījumus par to, ka ieskaitīšana šajās vienībās notika saskaņā ar obligāto iesaukumu, kas bija Hitlera režīma metode, un ka baltiešu SS dalībnieki pa lielākai daļai bija iesaukti cīņām Austrumu frontē. Pēc ļoti rūpīgas izskatīšanas komisija beigās nolēma, ka baltiešu *Waffen-SS* vienības nebija (ASV valdībai. – I. F., K. K.) naidīga kustība ..” – Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri?, 104. lpp.

4. dokuments. Sods par izvairīšanos no iesaukuma leģionā.

“Laikā, kad ikviens īsts latviešu vīrs, kas spējīgs nest ieročus, stāv sardzē par dzimteni, trīs spēcīgi jaunieši izvēlējušies sev citu ceļu un beigās nonākuši uz apsūdzēto sola. Pagājušajā nedēļā Sevišķā kara tiesa pie Latviešu SS brīvprātīgo leģiona ģenerālinspektora iztiesāja prāvu pret Edgaru Vilciņu, Osvaldu Streļķi un Jāni Vilciņu. Visi šie, kopīgi sazinādamies, izvairījušies no karaklausības un kopš 1943. gada slēpdamies dzīvojuši līdz š.g. 22. augustam, kad aizturēti. [..]

Sevišķā kara tiesa sodīja 26 g.v. Edgaru Vilciņu un 23 g.v. Osvaldu Streļķi katru ar 15 gadiem piespiedu darbos un visām likumā paredzētām sekām, nepilnus 18 g.v. Jāni Vilciņu ar ieslodzītānu cietumā uz vienu gadu. Pasludinot spriedumu, tiesas priekšsēdis aizrādīja, ka apsūdzētie izdarījuši ļoti smagu noziegumu pret dzimteni, bet viņi tik mazu sodu saņem tādēļ, ka tiem nevainojama pagātne un viņi vaļsirdīgi atzinušies. Bez tam Jānis Vilciņš nav pat 18 g.v. un savu noziegumu rūgti nožēlo. Ja tiesa šoreiz ievērojusi dažus vainu mīkstinošus apstākļus, tad tas ir vienīgais iemesls, kādēļ apsūdzētos neskar smagāks sods. Nopietni jābrīdina mūsu jaunieši, kas tēvzemes grūtajās stundās negrib ievērot īsta vīra stāju un turēt augstu savu latviešu godu. Pret tiem vienmēr vērsīsies kara laiku likumu vislielākā bardzība.” – Tēvija, 1944, 20. septembris.

**5. dokuments. Fragments no SS Galvenās valdes šefa G. Bergera ziņojuma SS reihsfīreram H. Himleram.
1944. gada 13. jūnijs.**

“1. Pārrunas ar SS grupenfīreru Bangerski [Latviešu leģiona ģenerālinspektors. – I. F., K. K.]. [...] Tika panākta vienošanās, ka šī jaunā iesaukšanas akcija labi jāsagatavo, bet dezertēšanas un neierašanās gadījumos jāreaģē ļoti stingri, dezertierus apcietinot un nošaujot 48 stundu laikā.” – Schreiben des Chefs des SS Hauptamtes an Reichführer SS vom 13. Juni 1944, Bundesarchiv-Berlin, NS 19/1506.

**6. dokuments. Fragments no Latvijas Drošības policijas un Drošības dienesta komandiera SS oberšturbānfirera R. Langes ziņojuma.
1943. gada 1. augusts.**

“Uzkrītoši, ka latviešu brigādei piederošie, kuri atrodas frontē, kopējo frontes pārdzīvojumu ietekmēti, vairāk iestājas par sadarbību ar vāciešiem, bet latviešu karaspēka vienībās, kuras atrodas apmācībā dzimtenē, it sevišķi virsniecībā, arvien vairāk vērojams krasi nacionālistisks noskaņojums un visa vāciskā noliegums. Virsnieku korpuss acīmredzot atrodas šovinistisko aprindu augošā ietekmē. Tas izpaužas pieaugošā nedisciplinētībā un vāciešiem naidīgās izpausmēs karaspēkā.” – Bericht des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD Lettland, 1. August 1943, Bundesarchiv-Berlin, R 90/115.

*Inesis Feldmanis,
Kārlis Kangeris*

**LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTU
BIBLIOGRĀFISKS RĀDĪTĀJS:
1.–15. SĒJUMS**

**BIBLIOGRAPHICAL INDEX
OF THE SYMPOSIUM OF THE COMMISSION
OF THE HISTORIANS OF LATVIA
(VOL. 1–15)**

Rakstu krājumi

1. **Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga** = Latvia in World War II: Materials of an International Conference 14–15 June 1999, Riga / sast. Daina Bleiere, Iveta Šķiņķe; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 389, [2] lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 1. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 1). – Kopsav. latviešu, angļu val. – ISBN 9984-601-98-6.
2. **Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā** = The Issues of the Holocaust Research in Latvia: Reports of an International Conference, 16–17 October 2000, Riga and the Holocaust Studies in Latvia / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 406, [1] lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 2. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 2). – Kopsav. latviešu, angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-99-4.
3. **Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi** = Totalitarian Regimes and Their Repressions Carried out in Latvia in 1940–1956: Research of the Commission of the Historians of Latvia (2000) / sast. Irēne Šneidere; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 743 lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 3. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 3.). – Kopsav. angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-04-8.
4. *Dribins Leo*. **Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats.** – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. – 182 lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 4. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 4). – Summary: Anti-Semitism and Its Expressions in Latvia: History in Brief, p. [174]-182. – ISBN 9984-601-28-5.
5. **Stockholm Documents. The German Occupation of Latvia 1941–1945: What Did America Know?** / ed. Andrew Ezergailis. – Rīga: Publishers of the Historical Institute of

- Latvia, 2002. – XX, 506 p. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 5. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 5). – ISBN 9984-601-05-6.
6. **1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga** = Deportation of 14 June 1941: Crime against Humanity: Materials of an International Conference 12–13 June 2001, Riga / sast. Māra Brence, Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. – 415 lpp.: il., kartes. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 6. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 6). – Kopsav. latviešu, angļu val. – ISBN 9984-601-52-8.
 7. **Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi** = Occupation Regimes in Latvia in 1940–1956: Research of the Commission of the Historians of Latvia (2001) / sast. Irēne Šneidere; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002. – 494 lpp.: il. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 7. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 7). – Kopsav. angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-65-X.
 8. **Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā** = The Issues of the Holocaust Research in Latvia: Reports of an International Seminar 29 November 2001, Riga and the Holocaust Studies in Latvia in 2001–2003 / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 414 lpp.: il. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 8. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 8). – Kopsav. angļu, latviešu, vācu val. – ISBN 9984-601-06-4.
 9. **Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas: starptautiskās konferences materiāli, 2002. gada 13.–14. jūnijs, Rīga** = The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences: Materials of an International Conference 13–14 June 2002, Riga / sast. Iveta Šķiņķe; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 462 lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 9. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 9). – Kopsav. angļu, latviešu val. – ISBN 9984-601-54-4.
 10. **Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi** = Occupation Regimes in Latvia in 1940–1959: Research of the Commission of the Historians of Latvia (2002) / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. – 605 lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 10. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 10). – Kopsav. angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-19-6.

11. **Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945: starptautiskās konferences referāti, 2003. gada 12.–13. jūnijs, Rīga** = Latvia under Nazi German Occupation 1941–1945: Materials of an International Conference 12–13 June 2003, Riga / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. – 229 lpp.: il. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 11. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 11). – Kopsav. latviešu, angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-55-2.
12. **Holokausta izpēte Latvijā: starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā** = The Holocaust Research in Latvia: Materials of an International Conference 12–13 June 2003, Riga and 24 October 2003, Riga and the Holocaust Studies in Latvia 2002–2003 / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. – 415 lpp.: il. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 12. sēj. = Symposium of the Historians of Latvia; vol. 12). – Kopsav. latviešu, angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-79-X.
13. **Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi** = Totalitarian Occupation Regimes in Latvia in 1940–1964: Research of the Commission of the Historians of Latvia 2003 / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. – 581 lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 13. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 13). – Kopsav. latviešu, angļu, vācu val. – ISBN 9984-601-56-2.
14. **The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991: Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia** / Editors Valters Nollendorfs, Erwin Oberländer; General Editor Andris Caune. – Rīga: Institute of the History of Latvia, 2005. – 383 p.: il. – (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 14 = Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 14. sēj.). – ISBN 9984-601-92-7.
15. **Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas: starptautiskās konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga** = Totalitarian Regimes in the Baltic: Research Findings and Issues: Materials of an International Conference 3–4 June 2004, Riga / sast. Dzintars Ērglis; atb. red. Andris Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 283 lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti; 15. sēj. = Symposium of the Commission of the Historians of Latvia; vol. 15). – Kopsav. angļu val. – ISBN 9984-601-45-5.

Rakstu krājumos ievietotie raksti

Latvija Otrā pasaules kara priekšvakarā un padomju un vācu okupācijas laikā

16. *Anušauskas Arvydas. Deportations – Crime against Humanity: Comparative Analysis.* – Kopsav.: Deportācijas – noziegums pret cilvēci. Salīdzināmā analīze, 38.-39. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [35.]–39. lpp.
17. *Baltais Mirdza Kate. Latvia at the Tehran and Yalta Conferences – Issues and Sources.* – Kopsav.: Latvija Teherānas un Jaltas konferencē – problēmas un avoti, 335. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [330.]–335. lpp.
18. *Baltiņš Gunārs. Padomju perioda statistikas metodoloģijas specifika.* – Summary: The Specifics of the Methods of Statistics during the Soviet Period, p. 246-247 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [243.]–247. lpp.
19. *Bleiere Daina. Tiesas un prokuratūras sistēma un tās darbinieki 1940.–1941. un 1944.–1953. gadā.* – Summary: The Legal System (the Corps of Judges and Public Prosecutors) in 1940–1941 and 1944–1953, p. 398-404 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [368.]–404. lpp.
20. *Bleiere Daina. Tiesnešu un prokuroru korpuss 1940.–1941. un 1944.–1953. gadā.* – Summary: The Corps of Judges and Prosecutors in 1940–1941 and 1944–1953, p. 90-92 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [83.]–92. lpp.
21. *Deland Mats. The Swedish–Latvian Relief Committee, German–Baltic and Swedish Intelligence and Impact on the Reception of War Criminals in Sweden.* – Kopsav.: Zviedrijas–Latvijas Palīdzības komiteja, Vācijas–Baltijas un Zviedrijas izlūkdienests un tā saistība ar kara noziedznieku uzņemšanu Zviedrijā, 195.-196. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [188.]–196. lpp.

22. *Eglīte Pārsla*. **Padomju okupācijas ilglaika demogrāfiskās sekas**. – Summary: Demographic Consequences of the Soviet Occupation in Latvia, p. 266 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [256.]–266. lpp.
23. *Feldmanis Inesis*. **Latvijas okupācija: vēsturiskie un starptautiski tiesiskie aspekti**. – Summary: The Occupation of Latvia: Some Aspects of History and International Law, // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [225.]–235. lpp.
24. *Feldmanis Inesis*. **Molotova–Ribentropa pakts un Latvija**. – Summary: Molotov–Ribentrop Pact and Latvia, p. 33–34 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [19.]–34. lpp.
25. *Harviainen Tapani*. **World War II and Jews in Finland**. – Kopsav.: Otrais pasaules karš un ebreji Somijā, 192.–194. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [185.]–194. lpp.
26. *Ivanovs Aleksandrs*. **Vēstures zinātne kā padomju politikas instruments: historiogrāfijas konceptuālais līmenis**. – Summary: Historical Science as a Tool of Soviet Policy: the Conceptual Level of Historiography, p. 69–70 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [59.]–70. lpp.
27. *Jokisipilä Markku*. **Between the Upper and Nether Stone: Finland and the Baltic States under Constraint of the Soviet Union and Germany (1939–1944)**. – Kopsav.: Somija un Baltijas republikas Padomju Savienības un Vācijas spīlēs (1939–1944), 124.–125. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [99.]–125. lpp.
28. *Kangeris Kārlis*. **Latviešu un ebreju attiecības Trešā reiha skatījumā (1933.–1939. gads)**. – Zusammenfassung: Die lettisch-jüdischen Beziehungen aus der Sicht des Dritten Reiches (1933–1939), S. 62–64 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [52.]–64. lpp.
29. *Kangeris Kārlis*. **Zviedrijas un PSRS attiecības un latvieši Zviedrijā 1941.–1959. gadā**. – Summary: The Latvian Question in the Context of Swedish-Soviet Relations (1941–1959), p. 438–439 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [427.]–439. lpp.
30. *Karasins Jakovs*. **Otrā pasaules kara sākums un nacistiskās okupācijas periods / A. Žvinkļa komentāri un tulk. no krievu val.** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [387.]–413. lpp.
31. *Ķīlis Roberts*. **Sociālās antropoloģijas metodes masu kataklizmu pētniecībā**. – Summary: Methods of Social Anthropology in the Research of Mass Cataclysms, p. 327–329 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [321.]–329. lpp.

32. *Lebedeva Natalya*. **The Deportation of the Polish and Baltic Population to the USSR in 1939–1941: Common and Peculiar.** – Kopsav.: Polijas un Baltijas iedzīvotāju deportācija uz PSRS 1939.–1941. gadā: kopīgais un atšķirīgais, 64.-69. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [51.]–69. lpp.
33. *Lēbers Dītrihs A.* **Molotova–Ribentropa pakta sekas mūsdienās: starptautiski tiesiskie aspekti.** – Summary: Consequences of the Molotov–Ribbentrop Pact Continuing into Our Days: International Legal Aspects, p. 75-76 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [67.]–76. lpp.
34. *Levin Dov.* **Some Basic Facts on Latvian Jewry – Before, During and After World War II.** – Kopsav.: Galvenie fakti par Latvijas ebrejiem pirms Otrā pasaules kara, tā laikā un pēc tam, 152. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [134.]–152. lpp.
35. *Mātik Kalju.* **Compensation of Crimes of the Occupants.** – Kopsav.: Kompensācija par okupantu noziegumiem, 126.-127. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [122.]–127. lpp.
36. *Neiburgs Uldis.* **Latviešu karavīri Vācijas un PSRS armijās: galvenās problēmas.** – Summary: Latvian Soldiers in the Armies of Germany and the USSR: Main Problems, p. 205-207 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [197.]–207. lpp.
37. *Neiburgs Uldis.* **Nacionālās pretošanās kustības organizācijas Latvijā padomju un vācu okupācijas laikā (1940–1945).** – Summary: Organisations of National Resistance in Latvia During the Soviet and German Occupation Period (1940–1945), p. 170-172 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [163.]–172. lpp.
38. *Nollendorfs Valters.* **No vēstures faktiem uz vēstures apziņu: Latvijas Okupācijas muzeja principi un pieejas.** – Summary: From Historical Facts to Historical Awareness: Principles and Approaches of the Latvian Occupation Museum, p. 388-389 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [382.]–389. lpp.
39. *Nollendorfs Valters.* **Trimdas vēsturiskā apziņa literatūras spogulī 20. gs. 40. un 50. gados: ienaidnieka, varoņa, cietēja un drauga tēls.** – Summary: Exile Historical Consciousness as Reflected in Literature: the Image of Enemy, Hero, Sufferer and Friend, p. 450-452 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [440.]–452. lpp.
40. *Oberländer Erwin.* **Instruments of Sovietization in 1939/40 and after 1944/45.** – Kopsav.: Sovietizācijas instrumenti 1939./40. gadā un pēc 1944./45. gada, 57.-58. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [50.]–58. lpp.

41. *Oberländer Erwin*. **Latvian–German Relations, 1939–1940**. – Kopsav.: Latvijas un Vācijas attiecības 1939.–1940. gadā, 40.-41. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [35.]–41. lpp.
42. *Pavlovičs Juris*. **Okupācijas varu maiņa Valmieras apriņķī 1941. gada vasarā**. – Summary: Change of Occupying Powers in the District of Valmiera in the Summer of 1941, p. 322-323 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [299.]–323. lpp.
43. *Pavlovičs Juris*. **Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā**. – Summary: Change of Occupying Powers in Northern Kurzeme in Summer 1941, p. 168 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [143.]–168. lpp.
44. *Pavlovičs Juris*. **Okupācijas varu maiņas īpatnības Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē: aktīvās karadarbības faktoru analīze**. – Summary: The Specifics of the Change of Occupying Powers in Liepāja and Its Environs: Analysis of Warfare Factors, p. 116 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [108.]–116. lpp.
45. *Pelkaus Elmārs*. **Latvijas neatkarīgā valstiskuma ideja bēgļu nometņu laikā 1944.–1949. gadā**. – Summary: The Idea of the Independent Statehood of Latvia in the Period of Refugee Camps (1944–1949), p. 412-413 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [403.]–413. lpp.
46. *Rahi Aigi*. **Project “A Joint Register of Estonian Population Losses”: Sources and Methods of Research**. – Kopsav.: Projekts “Igaunijas iedzīvotāju zaudējumu vienots reģistrs”: avoti un izpētes metodes, 79.-80. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [71.]–80. lpp.
47. *Riekstiņš Jānis*. **Colonization and Russification of Latvia 1940–1989** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [228]–241.
48. *Riekstiņš Jānis*. **Migrantu privilēģijas dzīvokļu sadalē Latvijā (1941–1956)**. – Zusammenfassung: Vorrechte der Einwanderer bei der Verteilung von Wohnungen (1941–1956), S. 493 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [444.]–493. lpp.
49. *Roginskis Vadims*. **Baltijas traģēdija. Baltijas valstis un tautas PSRS un nacistiskās Vācijas politikā Otrā pasaules kara priekšvakarā un kara gados**. – Summary: The Baltic Tragedy. The Baltic States and Nations in the Politics of the USSR and Nazi Germany on the Eve and During World War II, p. 64-66 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [49.]–66. lpp.
50. *Roszkowski Wojciech*. **“Defeat in Victory”: Polish War Efforts, 1939–1945**. – Kopsav.: “Sakāve uzvarā”: Polijas ieguldījums karā, 1939–1945, 231.-232. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [221.]–232. lpp.

51. *Rusnachenko Anatoly*. **Deportations from the Western Ukraine in 1939–1941**. – Kopsav.: Deportācijas no Rietumukrainas 1939.–1940. gadā, 152.–153. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [149.]–153. lpp.
52. *Rusnačenko Anatolijs*. **Nacionālā atbrīvošanās kustība Ukrainā Otrā pasaules kara laikā: alternatīvas meklējumi un Latvijas paralēles**. – Summary: National Liberation Movement in the Ukraine During World War II: Search for Alternatives and Parallels with Latvia, p. 218-220 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [215.]–220. lpp.
53. *Sokolov Boris*. **The Baltic states in 1939–1945 in Russian historiography: Conter-nationalism**. – Kopsav.: Baltijas valstis (1939–1945) Krievijas historiogrāfijā: kontrnacionālisms, 97.–98. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [92.]–98. lpp.
54. *Stradiņš Jānis*. **Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām (1940–1945)**. – Summary: Reprisals of Totalitarian Occupation Regimes Against Science and Academic Circles in Latvia (1940–1945), p. 163-164 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [130.]–164. lpp.
55. *Stranga Aivars*. **Ebreju bēgļi Latvijā. 1933–1940**. – Summary: Jewish Refugees in Latvia (1933–1940), p. 326-327 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [299.]–327. lpp.
56. *Stranga Aivars*. **PSRS politika Baltijā (1938–1940)**. – Summary: The USSR Policy in the Baltic Region (1938–1940), p. 48 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [42.]–48. lpp.
57. *Strods Heinrihs*. **Baltijas valstu okupācija: ieskats terminoloģijā, periodizācijā, izpētē**. – Summary: Occupation of the Baltic States. A View on Terminology, Periodization and the Status of Research, p. 48-49 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [35.]–49. lpp.
58. *Strods Heinrihs*. **Latvijas okupācijas pirmais posms (1939. gada 23. augusts – 1940. gada sākums)**. – Summary: The First Period of Latvia's Occupation (23 August 1939 – beginning of 1940), p. 86-87 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [13.]–87. lpp.
59. *Strods Heinrihs*. **Okupēto zemju karavīri zem sveša karoga**. – Summary: Soldiers of the Occupied Countries Under Alien Colours, p. 195-196 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [189.]–196. lpp.
60. *Ščerbinskis Valters*. **Latvijas akadēmiskās mūža organizācijas un to biedru liktenis (1940–1945)**. – Summary: Destinies of Academic Life Organisations of Latvia and Their

- Members during World War II (1940–1945), p. 185-186 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [165.]–186. lpp.
61. *Šķiņķis Pēteris*. **Deportāciju ietekme uz Latvijas lauku sabiedrības attīstību.** – Summary: The Impact of Deportation on the Development of Latvian Rural Society, p. 356-358 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [343.]–358. lpp.
62. *Šneidere Irēne*. **Padomju okupācijas režīms Latvijā: pētniecības virzieni un problēmas.** – Summary: The Soviet Occupation Regime in Latvia: Directions and Problems of Research, p. 32-34 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [25.]–34. lpp.
63. *Švec Luboš*. **The Archives of the Czech Republic on Latvia During World War II.** – Kopsav.: Čehijas republikas arhīvi par Latviju Otrā pasaules kara laikā, [340.]–341. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [336.]–341. lpp.
64. *Taurēns Jānis*. **Baltijas jautājums lielvalstu politikā Otrā pasaules kara gados: ieskats historiogrāfijā.** – Summary: The Baltic Question in the Policy of the Great Powers during World War II: An Insight into Historiography, p. 225-226 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [208.]–226. lpp.
65. *Vīksne Rudīte*. **Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.–1941. un 1944.–1945. gadā: kopējais un atšķirīgais.** – Summary: Repressions Against the Latvian Population in 1940–1941 and 1944–1945: the Common and the Different, p. 293-294 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [288.]–294. lpp.
66. *Walter Hannes*. **Estonian National Units in World War II in German and Finnish Armed Forces.** – Kopsav.: Igaunju nacionālās vienības vācu un somu bruņotajos spēkos Otrā pasaules kara laikā, 187.-188. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [183.]–188. lpp.
67. *Zālīte Elga*. **Demonizations and Deportations: Propaganda Wars in Latvia, 1941.** – Kopsav.: Dēmonizācijas un deportācijas: propagandas kari Latvijā 1941. gadā, 403.-405. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [384.]–405. lpp.
68. *Zariņš Vilnis*. **Latvija divu okupāciju varā – problēmas un paradigmas.** – Summary: Latvia Under Two Occupational Powers: Problems and Paradigms, p. 318-320 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [305.]–320. lpp.
69. *Zunda Antonijs*. **Baltijas valstu problēma un Lielbritānija Otrā pasaules kara gados (1939–1945).** – Summary: The Problem of the Baltic States and Great Britain during World War II (1939–1945), p. 91 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [71.]–91. lpp.

Pirmā padomju okupācija (1940.–1941. gads)

70. *Anušauskas Arvydas. Collaboration and Crimes to Humanity in the Occupied Baltic States in 1940–1941 Against the Background of World War II.* – Kopsav.: Kolaborācija un noziegumi pret cilvēci okupētajās Baltijas valstīs 1940.–1941. gadā Otrā pasaules kara kontekstā, 113.-114. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [107.]–114. lpp.
71. *Anušauskas Arvydas. Massacre of Military and Civilian Population Perpetrated by the Soviets.* – Kopsav.: Padomju režīma veiktās militārpersonu un civiliedzīvotāju slepkavības, 43. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [31.]–43. lpp.
72. *Bambals Ainārs. 1941. gada 14. jūnijā izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietu dokumenti kā vēstures avots.* – Summary: Archive Materials on the Cases of Inhabitants of Latvia Deported on 14 June 1941 as a Source of History, p. 379-383 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [373.]–383. lpp.
73. *Danute Dūra. Okupācijas vara un Latvijas cilvēks: izmaiņas sabiedrības psiholoģiskajā noskaņojumā (1940–1941)* / Dūra Danute, Ieva Gundare. – Summary: Occupation Powers and Latvian People: Changes in Popular Psychological Disposition (1940–1941), p. 138-140 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [88.]–140. lpp.
74. *Ērglis Dzintars. Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā–augustā: struktūranālieze* / Dzintars Ērglis, Irēne Šneidere, Rudīte Vīksne, Artūrs Žvinklis. – Summary: Soviet Repressions in Latvia in June–August 1940: Structural Analysis, p. 128-129 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [99.]–129. lpp.
75. *Ērglis Dzintars. 1941. gada 14. jūnijs Ventspils apriņķa Dundagas pagastā.* – Summary: 14 June 1941 in Dundaga Pagasts of Ventspils District, p. 329-330 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [269.]–330. lpp.
76. **International Conference Deportation of 14 June 1941: Crime against Humanity: Conclusions and Resolution. Riga, Latvia, 12–13 June 2001** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [411.]–414. lpp.
77. *Jēkabsons Ēriks. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem* / Ēriks Jēkabsons, Ainārs Bambals. – Zusammenfassung: Die Vernichtung der lettischen Armee und Repräsentationen gegen ihre Soldaten 1940–1941, S. 168-170 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [120.]–170. lpp.

78. *Jēkabsons Ēriks. Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.–1941. gadā.* – Summary: Repressions by the Soviet Rule against the Polish, Lithuanian and Belorussian Population of Latvia in 1940–1941, p. 69-70 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [51.]–70. lpp.
79. *Jēkabsons Ēriks. 1941. gada 14. jūnijs Sarkanās armijas 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā.* – Summary: 14 June 1941 in the 24th Territorial Riflemen Corps of the Red Army, p. 234-235 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [224.]–235. lpp.
80. *Kokurin Alexander. The Basic Activity Directions of the People's Commissariat of Internal Affairs of the Latvian Soviet Socialist Republic in 1940–1941.* – Kopsav.: Latvijas PSR lekšlietu tautas komisariāta galvenie darbības virzieni 1940.–1941. gadā, 152.-153. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [141.]–153. lpp.
81. *Kokurins Aleksandrs. Ieslodzīto evakuācija no Latvijas PSR lekšlietu tautas komisariāta cietumiem 1941. gadā.* – Summary: Evacuation of the Convicts from the Prisons of the Latvian SSR People's Commissariat of the Interior in 1941, p. 300-302 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [295.]–302. lpp.
82. *Kreituse Ilga. Kolaboracionisms Latvijas okupācijas un aneksijas laikā 1940. gada jūnijā–augustā. Problēmas nostādne.* – Summary: Collaborationism in Latvia during the First Months of the Soviet Occupation and Annexation (June–August 1940): A Proposition, p. 56 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [35.]–56. lpp.
83. *Lasmanis Uldis. 1941. gada represijas Jēkabpils apriņķī.* – Summary: Repressions of 1941 in Jēkabpils District, p. 266-268 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [261.]–268. lpp.
84. *Lepse Andrejs. 1941. gada 14. jūnija deportācijas starptautiski tiesiskie aspekti.* – Summary: Deportation of 14 June 1941 in the International Context, p. 100-102 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [87.], 90.-102. lpp.
85. *Lerhis Ainārs. Latvijas Republikas ārlietu darbinieku likteņi padomju nometnēs.* – Summary: The Fate of the Employees of the Latvian Ministry of Foreign Affairs in the Soviet Camps, p. 199-200 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [191.]–200. lpp.
86. *Lerhis Ainārs. Padomju režīma represijas pret neatkarīgās Latvijas diplomātiem.* – Summary: The Soviet Repressions against Diplomats of Independent Latvia, p. 118-119 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [71.]–119. lpp.
87. *Levin Dov. Mass Deportation of Latvian Jews to Remote Areas of the USSR: June 1941.* – Kopsav.: Latvijas ebreju deportācija uz PSRS attāliem apgabaliem 1941. gada jūnijā, 188. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [175.]–188. lpp.

88. *Lifšics Naums*. **1941. gada 14. jūnija deportācija – padomju holokausts Latvijā.** – Summary: The Deportation of 14 June 1941 as Part of the Soviet Holocaust, p. 409-410 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [406.]–410. lpp.
89. *Ozola Lelde*. **LK(b)P dokumenti par padomju okupācijas režīma represīvo darbību (1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs).** – Summary: Materials and Documents of the LC(b)P on Repressive Activities of the Soviet Occupation Regime (June 1940 – June 1941), p. 78-79 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [57.]–79. lpp.
90. *Pelkaus Elmārs*. **1941. gada 14. jūnija deportācijas atspoguļojums Latvijas Komunistiskās partijas dokumentos.** – Summary: The Reflection of the Deportation of 1941 in the Documents of the Communist Party of Latvia, p. 370-372 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [367.]–372. lpp.
91. *Petravičiūtē Inga*. **Soviet Repressive Structures and Collaboration with Them in Lithuania in 1940–1941.** – Kopsav.: Padomju represīvās struktūras un kolaboracionisms Lietuvā 1940.–1941. gadā, 147.–148. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [140.]–148. lpp.
92. *Petrochenko Kseniya*. **Problems of Separated Families and Their Adaptation to the New Situation.** – Kopsav.: Nošķirto ģimeņu problēmas un to piemērošanās jaunajiem apstākļiem, 49.–50. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [44.]–50. lpp.
93. *Polian Pavel*. **Deportation of 14 June 1941 in the Context of the Soviet Deportation Policy.** – Kopsav.: 1941. gada 14. jūnija deportācija padomju deportāciju kontekstā, 72.–73. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [70.]–73. lpp.
94. *Riekstiņš Jānis*. **The 14 June 1941 Deportation in Latvia** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [62]–74.
95. *Riekstiņš Jānis*. **1941. gada 14. jūnija deportācija Latvijā.** – Summary: The Deportation of 14 June 1941 in Latvia, p. 32-34 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [21.]–34. lpp.
96. *Senn Alfred Erich*. **Baltic Battleground** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – Vol. 14 (2005), p. [17]–30.
97. *Senn Alfred Erich*. **Soviet Rule in Lithuania, 1940–1941.** – Kopsav.: Padomju vara Lietuvā. 1940.–1941. gads, 138.–139. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [135.]–139. lpp.
98. *Senns Alfreds Erihs*. **Baltijas kaujas lauks.** – Summary: Baltic Battleground, p. 30 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [15.]–30. lpp.

99. *Springfield Steven*. **Deportation of 1941 and Its Effects on the Jewish Community in Latvia**. – Kopsav.: 1941. gada deportācija un tās ietekme uz Latvijas ebreju kopienu, 86. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [77.]–86. lpp.
100. *Strods Heinrihs*. **Padomju okupācijas otrais posms Latvijā (1940. gada sākums – 1941. gads)**. – Summary: The Second Phase of the Soviet Occupation of Latvia (early 1940 – mid-1941), p. 97-98 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [26.]–98. lpp.
101. *Sytnic Zinaida*. **The Drama of Deportations from Bessarabia: the Mechanism of Terror's Machinery**. – Kopsav.: Deportāciju drāma Besarābijā: terora mašīnas mehānisms, 75.-76. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [74.]–76. lpp.
102. *Šķinķe Iveta*. **1941. gada 14. jūnija deportācijā arestētās un izsūtītās sievietes. Ieskats problēmā**. – Summary: The Women Arrested and Exiled During the Deportation of 14 June 1941: an Insight into the Problem, p. 339-342 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [331.]–342. lpp.
103. *Šneidere Irēne*. **Arestēti 1941. gada jūnijā – jūlijā sākumā: Latgales civiliedzīvotāju liktenis Gulaga nometnēs**. – Summary: Arrested in June – Beginning of July, 1941: Fate of the Civilians of Latgale in the Gulag Camps, p. 34 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [15.]–34. lpp.
104. *Šneidere Irēne*. **The First Soviet Occupation Period in Latvia 1940–1941 // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia**. – Vol. 14 (2005), p. [33]–42.
105. *Šneidere Irēne*. **The Occupation of Latvia in June 1940: A Few Aspects of the Technology of Soviet Aggression // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia**. – Vol. 14 (2005), p. [43]–52.
106. *Šneidere Irēne*. **Padomju okupācijas pirmais gads: kolaborācijas priekšnosacījumi**. – Summary: The First Year of the Soviet Occupation: Preconditions for Collaboration, p. 105-106 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [95.]–106. lpp.
107. *Šneidere Irēne*. **Padomju pirmā okupācija Latvijā: daži aspekti**. – Summary: The First Soviet Occupation Period in Latvia: A few aspects, p. 24-25 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [13.]–25. lpp.
108. *Šneidere Irēne*. **Padomju režīma represijas pret Latgales civiliedzīvotājiem 1941. gada jūnijā – jūlija sākumā**. – Summary: Repressions of the Soviet Regime against the Civilians of Latgale: June – Beginning of July, 1941, p. 50 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [15.]–50. lpp.

109. *Šneidere Irēne*. **1941. gada 22. jūnijā – 4. jūlijā arestētie Latgales civiliedzīvotāji un viņu liktenis.** – Summary: The Fate of Latgale Civilians in the Camps and Prisons after the Arrest on 22 June – 4 July 1941, p. 259-260 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [236.]–260. lpp.
110. *Vīksne Rudīte*. **Soviet Repressions against Residents of Latvia in 1940–1941: Typical Trends** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [53]–61.
111. *Waite Robert G.* **The United States and the Soviet Occupation of Latvia, 1940–1941.** – Kopsav.: Amerikas Savienotās Valstis un padomju okupācija Latvijā. 1940.–1941. gads, 120.–121. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [103.]–121. lpp.
112. *Zālīte Indulis*. **1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze** / Indulis Zālīte, Sindija Eglīte. – Summary: Structural Analysis of the Deportation of 14 June 1941, p. 47-50 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [40.]–50. lpp.
113. *Zvidriņš Pēteris*. **1941. gada 14. jūnija deportācijas tiešās un netiešās demogrāfiskās sekas** / Pēteris Zvidriņš, Edvīns Vītoliņš. – Summary: Direct and Indirect Demographic Consequences of the Deportation of 14 June 1941, p. 363-364 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [359.]–364. lpp.
114. *Žvinklis Arturs*. **Padomju varas represijas pret Latvijas Republikas parlamentāriešiem 1940.–1941. gadā.** – Summary: Soviet Repressions against the Parliamentarians of the Republic of Latvia in 1940–1941, p. 222-223 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [201.]–223. lpp.

Holokausts

115. *Anders Edward*. **Fate of Latvian Jews 1941–1945: Recovering Names from Official Records** / Edward Anders, Juris Dubrovskis. – Kopsav.: Latvijas ebreju liktenis 1941–1945: pēc 1941. gada augusta “tautas skaitīšanas” dokumentiem, 60. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [49.]–60. lpp.
116. *Bogojavlenska Svetlana*. **Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība.** – Summary: Sheina Grama's Diary (Preiļi, July–August 1941) as Historical and Human Evidence, p. 230-232 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [225.]–232. lpp.

117. *Branda-Šveigere Deizija*. **Atmiņas par Ungārijas ebreju deportāciju uz Latviju 1944. gada vasarā** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [379.]–384. lpp.
118. *Cesarani David*. **Is There, and Has There Ever Been, a “Holocaust Industry”?** – Kopsav.: Vai ir un vai kādreiz ir bijusi holokausta industrija?, 98.–99. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [83.]–99. lpp.
119. *Dišlers Guntis*. **Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas attieksme pret holokaustu Otrajā pasaules karā.** – Summary: The Attitude of Latvia’s Lutheran Church towards the Holocaust in World War II, p. 244–247 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [233.]–247. lpp.
120. *Dribins Leo*. **Antisemītiskās ideoloģijas histērija vācu nacistu okupētajā Latvijā 1941.–1942. gadā.** – Summary: Hysteries of Anti-Semitic Ideology in the German Nazi Occupied Latvia in 1941–1942, p. 132–133 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [121.]–133. lpp.
121. *Ērglis Dzintars*. **Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā.** – Zusammenfassung: Enteignung jüdischen Eigentums in Kreuzburg während der Zeit der nationalsozialistischen Besatzung, S. 208–209 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [158.]–209. lpp.
122. *Ērglis Dzintars*. **Ebreju nogalināšana Krustpilī.** – Summary: Murdering of the Jews in Krustpils, p. 155–157 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [127.]–157. lpp.
123. *Ērglis Dzintars*. **A Few Episodes of the Holocaust in Krustpils: A Microcosm of the Holocaust in Occupied Latvia** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [175]–187.
124. *Ērglis Dzintars*. **A Few Holocaust Episodes in Krustpils: Beila Bella Weide Case.** – Kopsav.: Dažas holokausta epizodes Krustpilī: Beila Bella Veide, 296.–298. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [269.]–298. lpp.
125. *Ērglis Dzintars*. **Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī.** – Summary: The Holocaust and Expropriation of Jewish Property, p. 79–81 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [60.]–81. lpp.
126. *Ērglis Dzintars*. **Ventspils apriņķa Dundagas pagasta ebreju liktenis: 1941. gada vasara.** – Summary: The Destiny of the Jewish Community of Dundaga Parish, Ventspils District, in Summer 1941, p. 162–163 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [112.]–163. lpp.

127. *Ezergailis Andrievs. Folklore versus History: A Problem in Holocaust Studies.* – Kopsav.: Folklorā pret vēsturi: holokausta pētniecības problēma, 120. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [106.]–120. lpp.
128. *Ezergailis Andrievs. Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā* // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [243.]–251. lpp.
129. *Ezergailis Andrew. The Role of the Self-Defense Commandantures in the Holocaust* // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [235.]–242. lpp.
130. *Ezergailis Andrievs. Rumbula: A Perspective on the Perception of the Holocaust.* – Kopsav.: Rumbula: holokausta izpratnes perspektīvas, 36.–38. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [24.]–38. lpp.
131. *Izraēla Rivkoviča liecība: [par geto un nometnēm Latvijā un Vācijā 1941.–1945. gadā]* // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [402.]–408. lpp.
132. *Judītes Himmelfarbas liecība (Telaviva): [par geto un nometnēm Latvijā un Vācijā 1940.–1945. gadā]* // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [381.]–401. lpp.
133. *Kangeris Kārlis. Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā, 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs.* – Zusammenfassung: Dokumente des Dritten Reichs über die Situation der Juden in Lettland von Juni 1940 bis Juni 1941, S. 104-105 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [93.]–105. lpp.
134. *Kleimanis Īzaks. Holokausts Latvijā. Atbalsis un izaicinājums.* – Summary: The Holocaust in Latvia. Echoes and the Challenge, p. 262-266 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [258.]–266. lpp.
135. *Klein Peter. How to Run Ghetto: Municipal Administrations in Occupied Rīga and Lodz and the “Final Solution”.* – Kopsav.: Kā pārvaldīt geto: municipālās administrācijas okupētajā Rīgā un Lodzā un “galīgais atrisinājums”, 86. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [82.]–86. lpp.
136. *Klein Peter. Strategy or Improvisation? The Ghetto of Riga as the Destination of Deportations from Western Europe.* – Kopsav.: Stratēģija vai improvizācija? Rīgas geto – Rietumeiropas ebreju deportāciju galamērķis, 82. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [74.]–82. lpp.
137. *Lasmanis Uldis. Nairi pilsētās ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā).* – Kopsav.: Extermination on the Jewish Community in Nairi (Holocaust in Jaunjelgava), p. 357 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [278.]–357. lpp.

138. *Leeuw-Roord Joke van der. Teaching Sensitive Issues with Focus on World War II.* – Kopsav.: Sāpīgu Otrā pasaules kara jautājumu mācīšana skolā, 179.-180. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [173.]–180. lpp.
139. *Levine Paul A. Teaching the History of the Holocaust in Different Countries: Problems and Possibilities.* – Kopsav.: Holokausta vēstures mācīšana dažādās valstīs: problēmas un iespējas, 167.-168. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [153.]–168. lpp.
140. *Melers Meijers. Latvijas ebreju masu kapi un kapsētas.* – Summary: Jewish Mass Graves and Cemeteries, p. 204–206 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [196.]–206. lpp.
141. *Naimark Norman M. The Holocaust in Latvia in the Context: Problems of Comparison and Historicization.* – Kopsav.: Holokausts Latvijas kontekstā: salīdzinājuma un vēsturiskā skatījuma problēmas, 28.-29. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [19.]–29. lpp.
142. *Par Pāvilstas likteni un tās ebreju kapiem holokausta laikā* / sast. Miervaldis Tupesis // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [411.]–413. lpp.
143. *Podolsky Anatoly. Problems of Collaboration and Rescuing Jews on Latvian and Ukrainian Territories During Nazi Occupation: An Attempt at Comparative Analysis.* – Kopsav.: Kolaborācijas un ebreju glābšanas problēmas Latvijā un Ukrainā vācu okupācijas laikā: salīdzināmā analīze, 91.-92. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [87.]–92. lpp.
144. *Prokopovičs Ēriks. Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana 1941. gada vasarā* / Ēriks Prokopovičs, Andis Jēkabsons. – Summary: Liquidation of Jews in Valdemārpils, Talsi District, in Summer 1941, p. 276-277 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [255.]–277. lpp.
145. *Reichelt Katrin. Between Collaboration and Resistance? The Role of the Organization Pērkonkrusts in the Holocaust in Latvia.* – Kopsav.: Starp kolaborāciju un pretošanos? “Pērkonkrusta” loma holokaustā Latvijā, 296.-298. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [279.]–298. lpp.
146. *Reichelt Katrin. Profit and Loss: the Economic Dimensions of the Riga Ghetto (1941–1943).* – Kopsav.: Peļņa un zaudējumi: Rīgas geto ekonomiskā struktūra (1941–1943), 183.-184. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [169.]–184. lpp.
147. *Ročko Josifs. Holokausts mūsdienu sabiedrības apziņā.* – Summary: Holocaust in the Mind of Contemporary Society, p. 111 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [106.]–111. lpp.

148. *Scheffler Wolfgang*. **The Fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and Surroundings: A Short Survey**. – Kopsav.: Vācijas ebreju liktenis Rīgas geto un tā apkārtnē: īss pārskats, 50.-51. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [39.]–51. lpp.
149. *Smirins Grigorijs*. **Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē 1941. gada vasarā (Silene, Gostiņi, Malta)** / Grigorijs Smirins, Meijers Melers. – Summary: The Tragedy of Jewish People in the Latvian Countryside during the Holocaust in the Summer of 1941 (Silene, Gostiņi, Malta), p. 232-234 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [210.]–234. lpp.
150. *Stranga Aivars*. **The Contribution of the Historians' Commission of the President of Latvia to the Research into the Issues of the Holocaust** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [19.]–23. lpp.
151. *Stranga Aivars*. **The Holocaust in Occupied Latvia: 1941–1945** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [161.]–174.
152. *Stranga Aivars*. **Holokausta pētniecības problēmas**. – Summary: Problems in the Holocaust Research, p. 31 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [17.]–31. lpp.
153. *Stranga Aivars*. **Holokausts Latvijā: 1941–1945**. – Summary: Holocaust in Latvia: 1941–1945, p. 224 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [209.]–224. lpp.
154. *Stranga Aivars*. **Latvijas sabiedrības attieksme pret holokaustu**. – Summary: The Attitude of the Latvian Society towards the Holocaust, p. 34-35 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [30.]–35. lpp.
155. *Stranga Aivars*. **Latvijas Valsts prezidentes Vēsturnieku komisijas ieguldījums holokausta problēmu izpētē** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [15.]–18. lpp.
156. *Šnejers Ārons*. **Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji**. – Summary: Holocaust in Ludza: Jews and People of Other Nationalities, p. 57-59 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [49.]–59. lpp.
157. *Urtāns Aigars*. **Bauskas pilsētas un apriņķa čigānu iznīcināšana 1942. gada vasarā**. – Summary: Destruction of Gypsies of Bauska Town and Region in Summer, 1942, p. 357-358 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [351.]–358. lpp.
158. *Urtāns Aigars*. **Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis**. – Summary: Murder of Jewish Civilians in the Provinces of Latvia (on the

- Example of Ludza District), p. 251-254 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [225.]–254. lpp.
159. *Urtāns Aigars*. **Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens)**. – Summary: Assassination of Jewish Civilians in the Valmiera District (Summer – Autumn 1941), p. 276-278 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [253.]–278. lpp.
160. *Urtāns Aigars*. **Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī**. – Summary: An Insight into the Holocaust Research in Bauska, Valmiera and Ludza Districts, p. 192-195 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [187.]–195. lpp.
161. *Urtāns Aigars*. **Par dažiem aspektiem un problēmām holokausta pētniecībā Bauskas pilsētā un apriņķī**. – Summary: Several Aspects and Problems of Holocaust Studies in Bauska Town and District, p. 250-252 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [235.]–252. lpp.
162. *Veisaite Irena*. **The Perception of the Holocaust in Lithuania**. – Kopsav.: Kā holokaustu izprot Lietuvā, 105. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [100.]–105. lpp.
163. *Vestermanis Marģers*. **Holokausts Latvijā: historiogrāfisks apskats**. – Summary: The Holocaust in Latvia: A Historiographic Survey, p. 43-48 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [36.]–48. lpp.
164. *Vestermanis Marģers*. **Koncentrācijas nometne “Rīga-Kaiserwald” (daži nometnes vēstures aspekti)**. – Summary: “Rīga-Kaiserwald” Concentration Camp (A Few aspects of the camp’s history), p. 40 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [32.]–40. lpp.
165. *Vestermanis Marģers*. **Pieteikums pētījumam “Pretdarbība holokaustam Latvijā”** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [384.]–406. lpp.
166. *Vīksne Rudīte*. **The Arājs’ Commando Member as Seen in the KGB Trial Files: Social Standing, Education, Motives for Joining It, and Sentences Received**. – Kopsav.: Arāja komandas dalībnieks pēc padomju tiesas prāvu materiāliem: sociālais stāvoklis, izglītība, iestāšanās motīvi, piespriestais sods, 381.–383. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [350.]–383. lpp.
167. *Vīksne Rudīte*. **Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā**. – Summary: The Destruction of Auce Jews, July 1941, p. 124-126 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [101.]–126. lpp.

168. *Vīksne Rudīte. Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti.* – Summary: Extermination of Jews in Latvian Towns: Problems and Results of Research, p. 47-48 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [41.]–48. lpp.
169. *Vīksne Rudīte. Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā.* – Summary: Liquidation of Jews in Ventspils, 1941, p. 99–100 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [67.]–100. lpp.
170. *Vīksne Rudīte. Members of the Arājs Commando in Soviet Court Files: Social Position, Education, Reasons for Volunteering, Penalty* // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [188]–206.
171. *Waite Robert G. West German Courts and the Holocaust in Latvia.* – Kopsav.: Rietumvācijas tiesu iestādes un holokausts Latvijā, 72.–73. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [61.]–73. lpp.
172. *Žvinklis Arturs. Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā.* – Summary: Photo and Film Documents on the Holocaust in Latvia, p. 185–186 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [164.]–186. lpp.
173. *Žvinklis Arturs. Latvijas valsts darbinieku – ebreju liktenis Otrā pasaules kara laikā.* – Summary: The Fate of the Latvian State Officials of Jewish Origin in World War II, p. 257 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [248.]–257. lpp.

Vācu okupācija (1941.–1945. gads)

174. *Danute Dūra. Okupācijas vara un Latvijas sabiedrība “Nacionālās sardzes” dokumentos* / Dūra Danute, Ieva Gundare, Dzidra Zujeva. – Summary: Occupation Powers and Latvian Society: From the Viewpoint of the ‘National Watch’ Collection, p. 104 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [80.]–104. lpp.
175. *Dean Martin C. Seizure, Registration, Rental and Sale: the Strange Case of the German Administration of Jewish Moveable Property in Latvia (1941–1944).* – Kopsav.: Atsavināšana, uzskaitē, noma un pārdošana: vācu administrācijas veiktās ebreju kustamā īpašuma pārvaldes savāda gadījums (1941–1944), 378.–381. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [372.]–381. lpp.

176. *Dribins Leo*. **Antisemitisms nacistiskās okupācijas laikā izdotajā presē Latvijā (1941–1945)**. – Summary: Anti-Semitism in the Latvian Press Published During the Nazi Occupation Period (1941–1945), p. 370-371 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [360.]–371. lpp.
177. *Evarts Edvīns*. **Nacistu ekonomiskā politika okupētajā Latvijā: historiogrāfisks apskats**. – Zusammenfassung: Die Wirtschaftspolitik der Nationalsozialisten in Lettland während der deutscher Besetzung im historiografischen Überblick, S. 369-370 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [352.]–370. lpp.
178. *Evarts Edvīns*. **Reprivatizācija vācu okupācijas laikā Latvijā (1941–1944)**. – Zusammenfassung: Die Reprivatisierungsfrage während der deutschen Okkupation 1941–1944, S. 305 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [285.]–305. lpp.
179. *Evarts Edvīns*. **Vācijas vēsturnieki par nacistu okupācijas periodu Latvijā**. – Zusammenfassung: Deutsche Historiker über die nationalsozialistische Okkupationspolitik Deutschlands in Lettland, S. 139-140 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [123.]–140. lpp.
180. *Evarts Edvīns*. **Vācu okupācijas varas ekonomiskā politika Latvijā Otrā pasaules kara laikā**. – Summary: Economic Policy of the German Occupation Rule in Latvia during World War II, p. 106-107 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [100.]–107. lpp.
181. *Ezergailis Andrievs*. **Collaboration in German Occupied Latvia: Offered and Rejected**. – Kopsav.: Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: piedāvāta, bet noraidīta, 140. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [119.]–140. lpp.
182. *Felder Björn Michael*. **SS Jagdverband Ost (1944–1945): A Case Study**. – Kopsav.: SS Jagdverband Ost (1944–1945): gadījumizpēte, 227. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [221.]–227. lpp.
183. *Felder Björn M*. **Das Unternehmen “Wildkatze”. Der SS-Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945)**. – Kopsav.: Operācija “Mežakaķis”. SS-Jagdverband Ost un pretpadomju partizānu sagatavošana Latvijā (1944–1945), 386. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [358.]–386. lpp.
184. *Feldmanis Inesis*. **Latvia under the Occupation of National Socialist Germany (1941–1945)** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [77]–91.

185. *Feldmanis Inesis*. **Latviešu un citu nevācu tautību ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: formēšana, ideoloģija un cīņas mērķi.** – Zusammenfassung: Lettische und andere nichtdeutsche Waffen-SS-Einheiten im Zweiten Weltkrieg: Formierungsart, Ideologie und Kampfzwecke, S. 350-351 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [334.]–351. lpp.
186. *Feldmanis Inesis*. **Latviešu un citu nevācu tautību ieroču SS vienības Otrajā pasaules karā: kopīgais un atšķirīgais.** – Zusammenfassung: Lettische und andere undeutsche Waffen-SS-Einheiten im Zweiten Weltkrieg: Gemeinsames und Unterschiedliches, S. 177-178 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [165.]–178. lpp.
187. *Feldmanis Inesis*. **Latvija vācu okupācijas laikā (1941–1945): aktuālās izpētes problēmas.** – Zusammenfassung: Lettland während der deutschen Okkupation (1941–1945): aktuelle Forschungsprobleme, S. 185 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [173.]–185. lpp.
188. *Feldmanis Inesis*. **Nacistu okupācijas politika Latvijā (1941–1945): pētniecības problēmas, iespējamie risinājumi un varianti.** – Summary: Nazi Occupation Policy in Latvia (1941–1945): Problems of Research, Possible Solutions and Versions, p. 69-70 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [53.]–70. lpp.
189. *Feldmanis Inesis*. **Par Latviešu SS brīvprātīgo leģionu / Inesis Feldmanis, Kārlis Kangeris** // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [236.]–244. lpp.
190. *Feldmanis Inesis*. **Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi.** – Summary: Nazi Occupation Policy in Latvia (1941–1945): Current Problems of Research and Solutions, p. 70-71 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [59.]–71. lpp.
191. *Feldmanis Inesis*. **Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II: Methods of Formation, Ideology and Goals** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [122]–131.
192. *Jēkabsons Ēriks*. **Baltkrievu sabiedriski politiskā darbība Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941.–1945. gadā.** – Summary: The Social and Political Activities of Ethnic Belorussians in Latvia under the Nazi German Occupation in 1941–1945, p. 330-331 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [306.]–331. lpp.
193. *Jēkabsons Ēriks*. **Latviešu karavīri Vācijas militārajā dienestā Polijā 1942.–1945. gadā / Ēriks Jēkabsons, Uldis Neiburgs, Kaspars Zellis.** – Summary: The Activities of Latvian Soldiers in Poland under the German Military Service (1942–1945), p. 218 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [179.]–218. lpp.

194. *Jēkabsons Ēriks. Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944).* – Summary: Polish National Resistance Movement in Latvia during the German Occupation (1941–1944), p. 275-276 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [240.]–276. lpp.
195. *Kalniņema Aija. Vācu okupācijas perioda dokumenti Latvijas arhīvos.* – Summary: Documents of German Occupation Period in the Latvian Archives, p. 349-352 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [342.]–352. lpp.
196. *Kangeris Kārlis. “Closed” Units of Latvian Police – Lettische Schutzmannschafts-Bataillone: Research Issues and Pre-History* // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [104]–121.
197. *Kangeris Kārlis. Igaunijas Zemes pašpārvalde pirms 1942. gada 7. marta reformas: skatiens no Latvijas.* – Zusammenfassung: Estlands Selbstverwaltung vor der Reform der landeseigenen Verwaltung (07.03.1942.) – Betrachtungen vom lettischen Standpunkt, S. 98-99 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [83.]–99. lpp.
198. *Kangeris Kārlis. Izvēles iespējas: “Jaunā Eiropa”, padomju republika vai neatkarīga valsts. Valstiskie jautājumi un “lielā politika” kara gados (1941–1945).* – Summary: Limiting Possibilities: the “New Europe”, a Soviet Republic or an Independent State. National Law Matters and “Big Politics” During the War (1941–1945), p. 93-94 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [79.]–94. lpp.
199. *Kangeris Kārlis. Latviešu policijas bataljoni lielajās partizānu apkarošanas akcijās 1942. un 1943. gadā.* – Zusammenfassung: Die Teilnahme von lettischen Schutzmannschafts-Bataillonen an den großen Partisanen-Bekämpfungssaktionen 1942 und 1943, S. 355-357 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [332.]–357. lpp.
200. *Kangeris Kārlis. Latviešu policijas slēgtās vienības – Lettische Schutzmannschafts-Bataillone: pētniecības problēmas un bataljonu formēšanas priekšvēsture.* – Zusammenfassung: Lettische Schutzmannschafts-Bataillone: Stand und Aufgaben der Forschung, S. 221-224 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [195.]–224. lpp.
201. *Kangeris Kārlis. Latviešu policijas bataljonu izveidošanas otrā fāze – “lielervēšanas” akcija. 1942. gada februāris–septembris.* – Zusammenfassung: Die “Grosswerbeaktion” für die lettischen Schutzmannschafts-Bataillone vom Februar bis September 1942 – die zweite Phase des Aufbaus der lettischen Polizei-Bataillone, S. 331-333 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [277.]–333. lpp.

202. *Kangeris Kārlis. Nacionālsociālistiskās Vācijas plānotā represīvā politika pret latviešu inteliģenci 1941. un 1942. gadā.* – Zusammenfassung: Die vom nationalsozialistischen Deutschland geplanten repressiven Maßnahmen gegen die lettische Intelligenz 1941–1942, S. 265-266 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [240.]–266. lpp.
203. *Kangeris Kārlis. Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nākamās okupācijas varas – nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā Latvijā (1941.–1942. gads).* – Summary: Soviet Occupation and the Deportation of 14 June in the Propaganda of the National Socialist Germany – Occupation Power to Follow (1941–1942), p. 173-174 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [154.]–174. lpp.
204. *Kangeris Kārlis. 1995.–2004. gadā ārzemēs publicētie vēstures pētījumi par vācu okupācijas laiku Latvijā/Baltijā.* – Zusammenfassung: Die in den letzten zehn Jahren (1995–2004) ausserhalb Lettlands veröffentlichten historischen Forschungsarbeiten über die deutsche Besatzungszeit in Lettland, S. 142-143 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [126.]–143. lpp.
205. *Ļitvins Aleksejs. Latviešu policijas bataljoni Baltkrievijā 1941.–1944. gadā.* – Summary: The Latvian Police Battalions in Byelorussia in 1941–1944, p. 263-265 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [252.]–265. lpp.
206. *Neiburgs Uldis. ASV izlūkdienests OSS un tā dokumenti par Latviju nacistu okupācijas laikā (1941–1945).* – Summary: US Intelligence Service OSS (Office of Strategic Services) and Its Documents on Latvia in the Period of Nazi Occupation (1941–1945), p. 55-56 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [48.]–56. lpp.
207. *Neiburgs Uldis. Latvijas Republikas diplomāti Rietumos un nacistu okupētā Latvija (1941–1945): avoti un izpētes iespējas.* – Summary: Diplomats of the Republic of Latvia in the West and Nazi Occupied Latvia (1941–1945): Sources and Research Opportunities, p. 169-170 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [154.]–170.
208. *Neiburgs Uldis. Nacionālā un padomju pretošanās kustība: kopīgais un atšķirīgais (1941–1945) / Uldis Neiburgs, Dzintars Ērglis.* – Summary: National and Soviet Resistance Movement – the Common and the Different (1941–1945), p. 328-329 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [267.]–329. lpp.
209. *Neiburgs Uldis. Nacistu okupētā Latvija Rietumu sabiedroto skatījumā (1941–1945).* – Summary: Nazi-Occupied Latvia as Perceived by the Western Allies (1941–1945), p. 284 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [257.]–284. lpp.
210. *Neiburgs Uldis. Rietumu sabiedroto tēls Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: oficiālā propaganda un sabiedrības noskaņojums (1941–1945).* – Summary: Portrayal

- of the Western Allies in Nazi-Occupied Latvia: Official Propaganda and Disposition of Society (1941–1945), p. 214-215 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [169.]-215. lpp.
211. *Neiburgs Uldis*. **Western Allies in Latvian Public Opinion and Nazi Propaganda during the German Occupation 1941–1945** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [132]-147.
212. *Oļehnovičs Dmitrijs*. **Karikatūra kā “kara ierocis”: dažas tendences nacionālsociālistiskajā propagandā.** – Summary: Caricature as a “Weapon of War”: Some Tendencies in Nazi Propaganda, p. 39 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [30.]-39. lpp.
213. *Otto Harold*. **“Brīvprātīgi iesaukti”: How the Germans Conscripted “Volunteers” for the Latvian Legion.** – Kopsav.: Kā vācieši okupētajā Latvijā mobilizēja “brīvprātīgos” leģionā, 214. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [208.]-214. lpp.
214. *Pavlovičs Juris*. **Change of Occupation Powers in Latvia in Summer 1941: Experience of Small Communities** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [92]-103.
215. *Pavlovičs Juris*. **Okupācijas varu maiņa Latgalē 1941. gada vasarā.** – Summary: The Change of Occupying Powers in Latgale during Summer 1941, p. 255-256 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [210.]-256. lpp.
216. *Pavlovičs Juris*. **Okupācijas varu maiņa Rīgas apriņķa austrumu daļā – neitrālās zonas fenomens (1941. gada 28. jūnijs – 6. jūlijs).** – Summary: No Man’s Land. The Change of Occupying Powers in the Eastern Part of the District of Riga (28 June – 6 July 1941), p. 153 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [144.]-153. lpp.
217. *Pelkaus Elmārs*. **Vācu okupācijas vara un latviešu politiķi.** – Summary: German Occupation Power and Latvian Politicians, p. 151-153 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [145.]-153. lpp.
218. *Reichelt Katrin*. **Latvia and Latvians in the Nazi Race and Settlement Policy: Theoretical Conception and Practical Implementation.** – Kopsav.: Latvijas un latviešu loma nacistu rasu un kolonizācijas politikā: teorētiskā iecere un praktiskā realizācija, 275.-277. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [266.]-277. lpp.
219. *Reichelt Katrin*. **The Role of Latvia’s Independence Day, 18th November, in Nazi Occupation Policy, 1941–1943.** – Kopsav.: Latvijas neatkarības dienas – 18. novembra nozīme nacistu politikā (1941–1943), 186.-187. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [177.]-187. lpp.

220. *Saleniece Irēna. Vērmahta karavīri Latvijas iedzīvotāju atmiņā (pēc mutvārdu vēstures avotiem).* – Summary: Wehrmacht Soldiers in the Memory of the People of Latvia (according to oral sources of history), p. 46-47 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [40.]–47. lpp.
221. *Strods Heinrihs. Pirmā boļševiku okupācijas gada darbinieku un padomju varas atbalstītāju liktenis 1941.–1945. gadā.* – Summary: Extermination of Activists and Supporters of the First Bolshevik Occupation in 1941–1945, p. 82 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [72.]–82. lpp.
222. *Talonen Jouko. The Latvian Evangelical-Lutheran Church during the German Occupation in 1941–1945.* – Kopsav.: Latvijas evaņģēliski luteriskā Baznīca vācu okupācijas laikā (1941–1945), 220. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [197.]–220. lpp.
223. *Taurēns Jānis. Latvija vācu okupācijas laikā Rietumu vēsturnieku skatījumā.* – Summary: Latvia During the German Occupation Through the Eyes of Western Historians, p. 122 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [107.]–122. lpp.
224. *Vīksne Rudīte. Garīgi slimo iznīcināšana Latvijā nacistiskās okupācijas laikā.* – Summary: The Killing of the Mentally Ill During the German Occupation, 1941–1942, p. 348-350 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [324.]–350. lpp.
225. *Waite Robert G. “Reliable Local Residents”: Collaboration in Latvia, 1941–1945.* – Kopsav.: “Uzticamie vietējie iedzīvotāji”: kolaborācija Latvijā 1941.–1945. gadā, 142.–144. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [115.]–144. lpp.
226. *Waite Robert G. Some Aspects of Anti-German Sentiment in Latvia (1941–1944).* – Kopsav.: Pretvācu noskaņojums Latvijā (1941–1944), 175.–176. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [154.]–176. lpp.
227. *Zellis Kaspars. Vācu okupācijas laikā represētie Latvijas iedzīvotāji (1941–1945). Datu bāzes apraksts / Kaspars Zellis, Uldis Neiburgs.* – Summary: Latvian Population Repressed during the German Occupation (1941–1945): Database, p. 239 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [227.]–239. lpp.
228. *Zunda Antonijs. Kolaborācija vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā.* – Summary: Collaboration in the German-Occupied Latvia: Assessments in Historical Literature, p. 162-164 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [141.]–164. lpp.
229. *Zunda Antonijs. Pretošanās kustība vācu okupētajā Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā.* – Summary: Resistance Movement in German-Occupied Latvia: Attitudes in Historical Literature, p. 237-239 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [216.]–239. lpp.

230. *Zunda Antonijs*. **Resistance against Nazi German Occupation in Latvia: Positions in Historical Literature** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [148]-158.
231. *Zunda Antonijs*. **Vācu nacistu okupācijas politika Latvijā padomju historiogrāfijas skatījumā**. – Summary: Nazi German Occupation Policy in Latvia from the Perspective of the Soviet Historiography, p. 208-209 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [189.]-209. lpp.
232. *Zunda Antonijs*. **Vācu okupācijas varas politika Latvijā: nostādnes vēstures literatūrā**. – Summary: The Policies of the German Occupation Authorities in Latvia: Approaches in the Historical Literature, p. 205-207 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [186.]-207. lpp.
233. *Zunda Antonijs*. **Vācijas okupācijas varas politika Latvijā (1941–1945): vērtējums historiogrāfijā**. – Summary: The Policies of the German Occupation Rule in Latvia (1941–1945): Opinions in Historiography, p. 28-29 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 11. sēj. (2004), [17.]-29. lpp.
234. *Žvinklis Arturs*. **Latviešu prese nacistiskās Vācijas okupācijas laikā**. – Summary: Latvian Press During the Period of Nazi Germany Occupation, p. 358-359 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [353.]-359. lpp.

Otrā padomju okupācija (1944.–1990. gads)

235. *Altnurme Riho*. **Soviet Religious Policy towards the Lutheran Church in Estonia (1944–1949) and its Consequences**. – Kopsav.: Padomju politika attiecībā pret Igaunijas evaņģēliski luterisko baznīcu 1944.–1949. gadā un tās sekas, 277. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [269.]-277. lpp.
236. *Anušauskas Arvydas*. **Crimes on Communism in Lithuania (1944–1953): A Historical Statistical Survey**. – Kopsav.: Komunisma noziegumi Lietuvā 1944.–1953. gadā: vēsturiski statistiskais apskats, 161. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [141.]-161. lpp.
237. *Bambals Ainārs*. **Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu komandējošā sastāva personas lietas kā vēstures avots, 1944.–1953. gads**. – Summary: Personal Files of the Officers of the LSSR SSM Exterminators Battalions as a Source of History, p. 201-202 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [193.]-202. lpp.

238. *Bergmanis Aldis*. **The Activities and the Main Repressive Tasks of Latvian SSR Agencies of National Security 1944–1956** / Aldis Bergmanis, Ritvars Jansons, Indulis Zālīte // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [271]-285.
239. *Bergmanis Aldis*. **Latvijas PSR Valsts drošības komitejas nozīmīgākie darbības virzieni (1960–1964)** / Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte. – Summary: Most Important Directions of Activities of the KGB of the Latvian SSR during 1960–1964, p. 579 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [537.]-579. lpp.
240. *Bergmanis Aldis*. **LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944–1953)**. – Summary: Development of the LSSR National Security Institutions and Their Role in the Genocide against the Latvian People (1944–1953), p. 538 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [477.]-538. lpp.
241. *Bergmanis Aldis*. **Okupācijas varas represīvā sistēma: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953–1959)** / Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte. – Summary: Repressive System of Occupation: Activities of the State Security Committee in the Latvian Soviet Socialist Republic (1953–1959), p. 432 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [373.]-432. lpp.
242. *Bergmanis Aldis*. **Politiskās pārmaiņas Latvijā 1953. gadā**. – Summary: Political Changes in the Soviet Latvia in 1953, p. 117-118 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [109.]-118. lpp.
243. *Bleiere Daina*. **Pēckara posms (1944–1953) Baltijas valstu vēsturē: aktuālie pētniecības virzieni un problēmas**. – Summary: Post-War Period (1944–1953) in the History of the Baltic States: Current Research Trends and Problems, p. 209-210 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [193.]-210. lpp.
244. *Bleiere Daina*. **Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.–1953. gadā**. – Summary: Repressions against Farmers in Latvia in 1944–1953, p. 589-591 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [539.]-591. lpp.
245. *Bleiere Daina*. **Repressions against Farmers in Latvia in 1944–1953** // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [242]-255.
246. *Bleiere Daina*. **Tautas tiesnešu un prokuroru darbība apriņķos/lauku rajonos (1944–1953)**. – Summary: People's Judges' and Prosecutors' Offices Functioning in the Rural Districts of Latvia (1944–1953), p. 508-509 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [489.]-509. lpp.

247. *Bleiere Daina*. **Zemniecības pretošanās padomju režīma politikai Latvijā (1945–1953)**. – Summary: Resistance of Farmers to the Soviet Policies in Latvia (1945–1953), p. 546-553 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [509.]–553. lpp.
248. *Butulis Ilgvars*. **Padomju kultūrpolitikas aspekti dažos latviešu padomju preses izdevumos (1945–1949)**. – Zusammenfassung: Einige Aspekte der sowjetischen Kulturpolitik in sowjetlettischen Presseausgaben (1945–1949), S. 441 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [427.]–441. lpp.
249. *Dreimane Inese*. **Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944–1953)**. – Summary: Participation of Christian Priests of Latvia in the National Resistance Movement (1944–1953), p. 282-284 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [221.]–284. lpp.
250. *Dreimane Jana*. **Rīgas tautas bibliotēkas varas un sabiedrības interešu sadurē 1944.–1953. gadā**. – Summary: The People's Libraries of Riga between the Interests of the State Power and Society (1944–1953), p. 317-318 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [311.]–318. lpp.
251. *Eglīte Pārsla*. **Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā** / Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs. – Summary: Colonization of Latvia and Changes in Ethnic Composition of Its Population (1944–1990), p. 441-443 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [405.]–443. lpp.
252. *Ērglis Dzintars*. **Latvijas Centrālās padomes darbība Latvijā pēc Otrā pasaules kara**. – Summary: Activities of the Latvian Central Council in Latvia After the End of World War II, p. 161-162 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [154.]–162. lpp.
253. *Ērglis Dzintars*. **Latvijas Centrālās padomes darbības atjaunošanas mēģinājumi un tās dalībnieku aresti Latvijā pēc organizācijas sagrāves 1945. gadā**. – Summary: Attempts to Resume the Work of the Central Council of Latvia and Arrests of its Members after the Annihilation of the Council in 1945, p. 425-426 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [414.]–426. lpp.
254. *Ērglis Dzintars*. **Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki**. – Zusammenfassung: Die von sowjetischen repressiven Organen verhafteten Teilnehmer des Kurelis-Verbands, S. 368-370 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [330.]–370. lpp.
255. *Feest David*. **Dealing with the Unruly Reality: Rural Party Workers in Estonia (1944–1950)**. – Kopsav.: Partijas darbinieki Igaunijas laukos 1944.–1950. gadā, 107.–108. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [93.]–108. lpp.

256. *Ivanovs Aleksandrs. Latvijas sovetizācija 1944.–1956. gadā Latvijas padomju historiogrāfijā.* – Summary: Soviet Latvian Historiography on Sovietization of Latvia in 1944–1956, p. 424-426 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [389.]–426. lpp.
257. *Ivanovs Aleksandrs. Sovietization of Latvian Historiography 1944–1959: Overview* // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [256]-270.
258. *Jansons Rītvars. Bruņotās pretošanās kustības apspiešana pirms Latvijas iedzīvotāju deportācijas 1949. gadā.* – Summary: Suppression of the Armed Resistance Movement before Deportation of 1949 in Latvia, p. 506-508 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [483.]–508. lpp.
259. *Jansons Rītvars. Bruņotās pretošanās kustības Latvijā 1944.–1956. gadā: vēstures izpētes stāvoklis un tālākie pētniecības virzieni.* – Summary: Latvian Armed Resistance Movement (1944–1956): Historiography and the Directions of Future Studies, p. 356-357 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [343.]–357. lpp.
260. *Jansons Rītvars. Latvijas PSR drošības iestāžu vēstures pētīšanas rezultāti un perspektīvas.* – Summary: The Results and Perspectives of Research on the History of Security Institutions of the Latvian SSR, p. 220-222 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [211.]–222. lpp.
261. *Jansons Rītvars. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944.–1956. gadā* / Rītvars Jansons, Indulis Zālīte. – Summary: Establishment of the State Security Institutions in the LSSR and Their Main Repressive Aims (1944–1956), p. 475-476 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [373.]–476. lpp.
262. *Jansons Rītvars. Totalitārā režīma represīvo institūciju mijiedarbība un nozīme sabiedrības pārvaldē Latvijas PSR (1945–1959).* – Summary: Interrelation of Totalitarian Repressive Institutions and Their Role in the Local Government of the Latvian SSR (1945–1959), p. 487-488 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [442.]–488. lpp.
263. *Karlsons Gatis. Latviešu jūrnieki: profesiju aizlieguma veidošanās piemērs, 1945.–1953. gads.* – Summary: Latvian Sailors: History of Employment's Restriction (1945–1959), p. 136-138 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [119.]–138. lpp.
264. *Karnīte Raita. Latvijas tautsaimniecība 1944.–1959. gadā: saimnieciskā politika, tās izpausmes un sekas.* – Summary: The Latvian Economy 1944–1959: Economic Policies, their Expression and Consequences, p. 230-231 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [215.]–231. lpp.

265. *Mertelsmann Olaf. Did Estonian Industry Really Grow so Fast after the War? Soviet Statistics and a More Realistic Approach.* – Kopsav.: Vai Igaunijas rūpniecība pēckara periodā tiešām attīstījās tik strauji? Padomju statistika un daudz reālāka pieeja, 242. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [232.]–242. lpp.
266. *Muciņš Linards. Represēto personu tiesiskā rehabilitācija Latvijā pēc 1990. gada: tās rezultāti un perspektīva.* – Summary: Legal Rehabilitation of the Repressed Persons in Latvia after 1990, Its Results and Prospects, p. 133-134 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 6. sēj. (2002), [128.]–134. lpp.
267. *Pētersons Richards. Kultūras pieminekļu aizsardzība Latvijas PSR padomju okupācijas laikā 1944.–1953. gadā: aizsardzības darba organizācija un pieminekļu saraksti.* – Summary: Protection of Cultural Monuments during the Soviet Occupation in the Latvian SSR (first post-war decade, 1944–1953), p. 575 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [554.]–575. lpp.
268. *Pētersons Richards. Padomju okupācijas varas politika pieminekļu aizsardzībā 1944.–1953. gadā.* – Summary: The Policy of the Soviet Occupation Power towards the Protection of Monuments (1944–1953), p. 339-340 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [331.]–340. lpp.
269. *Pihlau Jaak. Escapes from Occupied Estonia (1947–1959).* – Kopsav.: Bēgšana no okupētās Igaunijas, 1947.–1959. gads, 211.–212. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [203.]–212. lpp.
270. *Riekstiņš Jānis. Deportēto Latvijas iedzīvotāju atbrīvošana no specnometinājuma (1953–1959).* – Zusammenfassung: Die Befreiung der deportierten Einwohner Lettlands von der Sonderansiedlung (1953–1959), S. 603-604 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [576.]–604. lpp.
271. *Riekstiņš Jānis. Deportēto Latvijas pilsoņu centieni atgūt zaudēto īpašumu (1953–1959).* – Zusammenfassung: Bemühungen der deportierten Bürger Lettlands nach Rückgabe des verlorenen Eigentums (1953–1959), S. 535-536 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 13. sēj. (2004), [510.]–536. lpp.
272. *Riekstiņš Jānis. Migrantu kolonizācija Latvijā, 1944. gads – 50. gadu vidus.* – Summary: Migrant Colonization in Latvia (1944 – Mid-50s), p. 741-742 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 3. sēj. (2001), [676.]–742. lpp.
273. *Riekstiņš Jānis. 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā.* – Summary: The Deportation of 25 March 1949 in Latvia, p. 168-169 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [162.]–169. lpp.

274. *Saleniece Irēna. Dažu padomju skolu politikas aspektu realizācija Daugavpilī 1944.–1953. gadā.* – Summary: Implementing Some Aspects of the Soviet Education Policy in Daugavpils (1944–1953), p. 309-310 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [299.]–310. lpp.
275. *Streikus Arunas. The Lithuanian Catholic Church and the Soviet Regime in 1944–1953.* – Kopsav.: Lietuvas katoļu baznīca un padomju režīms 1944.–1953. gadā, 285.–286. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [278.]–286. lpp.
276. *Strods Heinrihs. Baltijas nacionālie partizāni no 1944. gada līdz 1947. gada janvārim: bruņojums, sastāvs, kaujas.* – Summary: National Partisans in the Baltic (1944 – January 1947): Armament, Staffing, Military Action, p. 380-381 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [358.]–381. lpp.
277. *Strods Heinrihs. Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus).* – Summary: National Resistance Movement of Latvian Schoolchildren (1944 – Mid-50s), p. 674-675 // Latvijas Vēsturnieku raksti. – 3. sēj. (2001), [592.]–675. lpp.
278. *Strods Heinrihs. Latvijas sovetizācija (1944–1959).* – Summary: Sovietisation of Latvia (1944–1959), p. 191-192 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 15. sēj. (2005), [173.]–192. lpp.
279. *Strods Heinrihs. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944–1945).* – Summary: The Repeated Occupation of Latvia by the Soviet Union (1944–1945), p. 286-287 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 1. sēj. (2000), [278.]–287. lpp.
280. *Strods Heinrihs. Resistance in Latvia 1944–1991* // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [286]–298.
281. *Strods Heinrihs. Sovietization of Latvia 1944/1991* // Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. – Vol. 14 (2005), p. [209]–227.
282. *Šneidere Irēne. Ebreju politisko krimināllietu izmeklēšana Latvijas PSR 1953. gada sākumā.* – Summary: Investigation Methods Used Against Jews Arrested at the Beginning of 1953, p. 375-376 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 12. sēj. (2004), [358.]–376. lpp.
283. *Šneidere Irēne. Latvijas ebreju politiskā vajāšana: 1948–1953.* – Summary: Political Persecution of Latvian Jews: 1948–1953, p. 377-378 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 8. sēj. (2003), [359.]–378. lpp.
284. *Šneidere Irēne. Politiskās prāvas pret ebrejiem Latvijā 1944.–1952. gadā.* – Summary: Political Trials against Jews in Latvia (1944–1952), p. 348-349 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 2. sēj. (2001), [328.]–349. lpp.

285. *Štrāle Aina*. **Bibliotēkas padomju ideoloģijas gūstā 1944.–1953. gadā.** – Summary: Libraries as Captives of the Soviet Ideology (1944–1953), p. 329-330 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [319.]–330. lpp.
286. *Turčinskis Zigmārs*. **Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris – 1945. gada marts).** – Summary: The Formation and Beginning of the Activities of the NPUL: October 1944 – March 1945, p. 482 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 10. sēj. (2004), [433.]–482. lpp.
287. *Turčinskis Zigmārs*. **Latvijas un Igaunijas nacionālo partizānu sadarbība 1945.–1952. gadā.** – Summary: The Co-operation between Latvian and Estonian National Partisans (1945–1952), p. 389-390 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [382.]–390. lpp.
288. *Turčinskis Zigmārs*. **Ziemeļvidzemes nacionālie partizāni: 1945.–1953. gads.** – Summary: National Partisans in Northern Vidzeme: 1945–1953, p. 366-367 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 7. sēj. (2002), [285.]–367. lpp.
289. *Zikmane Elīza*. **Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas attiecības ar valsti 1944.–1959. gadā.** – Summary: Relations between the Evangelical Lutheran Church of Latvia and the State (1944–1959), p. 297-298 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [287.]–298. lpp.
290. *Zvidriņš Pēteris*. **Demogrāfiskie zaudējumi un etniskā sastāva izmaiņas Latvijā 1944.–1959. gadā / Pēteris Zvidriņš, Edvīns Vītoliņš.** – Summary: The Demographic Losses and Changes of the Ethnic Structure in Latvia: 1944–1959, p. 255 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [248.]–255. lpp.
291. *Žvinklis Arturs*. **Represijas pret Latvijas Republikas parlamentāriešiem pēc Otrā pasaules kara.** – Summary: Repressions Against the Parliamentarians of the Republic of Latvia After World War II, p. 183-184 // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [170.]–184. lpp.
292. *Даниэль Александр*. **Балтийское движение сопротивления в периодических правозащитных изданиях российского Самиздата 1960–1980 годов.** – Kopsav.: Baltijas pretestības atspoguļojums Krievijas *Samizdata* cilvēktiesību aizstāvības periodikā 1960.–1980. gadā, 399.-400. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [391.]–400. lpp.
293. *Кокурин Александр*. **Тюрьмы НКВД Латвии, Литвы и Эстонии (1944–1953 гг.)** – Kopsav.: Latvijas, Lietuvas un Igaunijas NKVD–leM cietumi 1944.–1953. gadā, 192. lpp. // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 9. sēj. (2003), [185.]–192. lpp.

Autoru rādītājs

- Altnurme Riho 235*
- Anders Edward 115
- Anušauskas Arvydas 16, 70, 71, 236
- Baltais Mirdza Kate 17
- Baltiņš Gunārs 18
- Bambals Ainārs 72, 77, 237
- Bergmanis Aldis 238, 239, 240, 241, 242
- Bleiere Daina 19, 20, 243, 244, 245, 246, 247; sast. 1
- Bogojavlenska Svetlana 116
- Branda-Šveigere Deizija 117
- Brence Māra sast. 6
- Butulis Ilgvars 248
- Cesarani David 118
- Danute Dūra 73, 174
- Dean Martin C. 175
- Deland Mats 21
- Dišlers Guntis 119
- Dreimane Inese 249
- Dreimane Jana 250
- Dribins Leo 4, 120, 176
- Dubrovskis Juris 115
- Eglīte Pārsla 22, 251
- Eglīte Sindija 112
- Evarts Edvīns 177, 178, 179, 180
- Ezergailis Andrievs (arī: Andrew) 127, 128, 129, 130, 181; ed. 5
- Ērglis Dzintars 74, 75, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 208, 252, 253, 254; sast. 2, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15
- Feest David 255
- Felder Björn Michael (arī: Björn M.) 182, 183
- Feldmanis Inesis 23, 24, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191
- Gundare Ieva 73, 174
- Harviainen Tapani 25
- Himmelfarba Judīte 132
- Ivanovs Aleksandrs 26, 256, 257
- Jansons Ritvars 238, 258, 259, 260, 261, 262
- Jēkabsons Andis 144
- Jēkabsons Ēriks 77, 78, 79, 192, 193, 194
- Jokispile Marku 27
- Kalnciema Aija 195
- Kangeris Kārlis 28, 29, 133, 189, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204
- Karasins Jakovs 30

* Skaitlis pēc uzvārda norāda raksta bibliogrāfiskā apraksta kārtas numuru.

- Karlsons Gatis 263
Karnīte Raita 264
Kleimanis Īzaks 134
Klein Peter 135, 136
Kokurin Alexander (arī: Kokurins Aleksandrs)
80, 81
Kreituse Ilga 82
Kļīlis Roberts 31
Lasmanis Uldis 83, 137
Lebedeva Natalya 32
Lēbers Dītrihs A. 33
Leeuw-Roord Joke van der 138
Lepse Andrejs 84
Lerhis Ainārs 85, 86
Levin Dov 34, 87
Levine Paul A. 139
Lifšics Naums 88
Lītvinš Aleksejs 205
Mātik Kalju 35
Melters Meijers 140, 149
Mertelsmann Olaf 265
Mežs Ilmārs 251
Muciņš Linards 266
Naimark Norman M. 141
Neiburgs Uldis 36, 37, 193, 206, 207, 208,
209, 210, 211, 227
Nollendorfs Valters 38, 39; sast. 14
Oberländer Erwin 40, 41; sast. 14
Oļehnovičs Dmitrijs 212
Otto Harold 213
Ozola Lelde 89
Pavlovičs Juris 42, 43, 44, 214, 215, 216
Pelkaus Elmārs 45, 90, 217
Petravičiūtē Inga 91
Petročenko Ksenija 92
Pētersons Richards 267, 268
Pihlau Jaak 269
Podolsky Anatoly 143
Polian Pavel 93
Prokopovičs Ēriks 144
Rahi Aigi 46
Reichelt Katrin 145, 146, 218, 219
Riekstiņš Jānis 47, 48, 94, 95, 270, 271,
272, 273
Rivkovičs Izraēls 131
Ročko Josifs 147
Roginskis Vadims 49
Roszkowski Wojciech 50
Rusnachenko Anatoly (arī: Rusnačenko
Anatolijs) 51, 52
Saleniece Irēna 220, 274
Scheffler Wolfgang 148
Senn Alfred Erich (arī: Senns Alfreds Erihs)
96, 97, 98
Smirins Grigorijs 149
Sokolovs Boriss 53
Springfield Steven 99
Stradiņš Jānis 54
Stranga Aivars 55, 56, 150, 151, 152, 153,
154, 155
Streikus Arunas 275
Strods Heinrihs 57, 58, 59, 100, 221, 276,
277, 278, 279, 280, 281
Sytņic Zinaida 101
Ščerbinskis Valters 60
Šķiņķe Iveta 102; sast. 1, 9
Šķiņķis Pēteris 61
Šneidere Irēna 62, 74, 103, 104, 105, 106,
107, 108, 109, 282, 283, 284; sast.
3, 7
Šnejers Ārons 156
Štrāle Aina 285

- Švec Luboš 63
Talonon Jouko 222
Taurēns Jānis 64, 223
Tupesis Miervaldis sast. 142
Turčinskis Zigmārs 286, 287, 288
Urtāns Aigars 157, 158, 159, 160, 161
Veisaite Irena 162
Vestermanis Marģers 163, 164, 165
Vīksne Rudīte 65, 74, 110, 166, 167, 168,
169, 170, 224
Vītoliņš Edvīns 113, 290
Waite Robert G. 111, 171, 225, 226
Walter Hannes 66
Zālīte Elga 67
Zālīte Indulis 112, 238, 239, 241, 261
Zariņš Vilnis 68
Zellis Kaspars 193, 227
Zikmane Elīza 289
Zujeva Dzidra 174
Zunda Antonijs 69, 228, 229, 230, 231,
232, 233
Zvidriņš Pēteris 113, 290
Žvinklis Arturs 74, 114, 172, 173, 234,
291
Даниэль Александр 292
Кокурин Александр 293

Sastādījusi *Cilda Caune*

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORU SARAKSTS

Anušausks Arvīds (*Anušauskas, Arvydas*), PhD, prof., Lietuvas Genocīda un pretošanās kustības pētījumu centra departamenta direktors (Lietuva, Viļņa)

Bleiere Daina, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece

Feldmanis Inesis, Dr. habil. hist., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Rietumeiropas un Amerikas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras vadītājs

Jansons Ritvars, Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra speciālists, LU doktorants

Jokispile Marks (*Jokisipilä, Markku*), Dr., Turku universitātes Mūsdienu vēstures departamenta pētnieks (Somija, Turku)

Kangeris Kārlis, Dr. hist., Stokholmas universitātes Baltijas studiju katedras pētnieks (Zviedrija, Stokholma)

Neiburgs Uldis, Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks

Pavlovičs Juris, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta asistents, LU doktorants

Petročenko Ksenija (*Petrochenko, Kseniya*), Sibīrijas patērētāju kooperācijas universitātes vecākā pasniedzēja (Krievija, Novosibirska)

Senns Alfreds Erihs (*Senn, Alfred Erich*), Dr. phil., Viskonsinas universitātes emeritētais profesors (ASV, Viskonsina)

Sokolovs Boriss (*Sokolov, Boris*), Dr., prof., Maskavas Sociālā universitāte (Krievija, Maskava)

Strods Heinrihs, Dr. habil. hist., prof., LZA goda loceklis, Latvijas Okupācijas muzeja Pētniecības programmas vadītājs

Zunda Antonijs, Dr. habil. hist., prof., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesors, Latvijas Valsts prezidentes padomnieks vēstures jautājumos

Symposium of the Commission of the Historians of Latvia
Volume 15
Totalitarian Regimes in the Baltic: Research Findings and Issues

Institute of the History of Latvia Publishers
Rīga 2005

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1 Rīgā, LV-1050/1202.
Reģistrācijas apliecības nr. 40008064387.
Iespiesta Valsts zemes dienesta poligrāfijas daļā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.
Iesietā a/s "Paraugtipogrāfija",
Puškina ielā 12, Rīgā, LV-1050.

Totalitārie režīmi Baltijā: izpētes rezultāti un problēmas: Starptautiskās
To 780 konferences materiāli, 2004. gada 3.–4. jūnijs, Rīga. – Rīga: Latvijas
vēstures institūta apgāds, 2005. – 283 lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas
raksti, 15. sēj.).

ISBN 9984-601-45-5

UDK 94(474)(063)